

ریاست جمهوری
سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اردبیل

مطالعات طرح آمایش استان اردبیل

جلد اول: تحلیل وضعیت و سافتار

فصل اول: تحلیل وضعیت استان

بخش دوم: تحلیل اجتماعی و فرهنگی

قسمت چهارم و پنجم

تحلیل وضعیت فرهنگی و سرمایه اجتماعی استان

مصوب شورای برنامه ریزی و توسعه استان اردبیل

۱۳۹۱

استاداری اردبیل   سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اردبیل

شرکت کنسرسیوم مهندسين مشاور رویان و رویان فرانکار سیستم

مقدمه :

آمایش سرزمین، رسیدن به مطلوب ترین توزیع ممکن جمعیت، توسط بهترین شکل توزیع فعالیت های اقتصادی و اجتماعی در پهنه سرزمین استچنان که هر دوره ای از توسعه می تواند نگاه متفاوتی به سرزمین داشته باشد. اگر استراتژی، «توسعه صنعتی» باشد نگاه آمایشی «تصرف» سرزمین و پخش کردن فعالیت در گستره جغرافیایی است ولی اگر چنانچه استراتژی به «پسا صنعتی» شدن نظر داشته باشد، در نگاه آمایشی پایداری محیط زیست و بازگشت به طبیعت اهمیت خواهد یافت. بنابراین هر مرحله از توسعه و هر مرحله از فعالیت حکومتی، نگاه سرزمینی خود را خواهد داشت.

بدون تردید تلاش تمام برنامه ریزان رسیدن به توسعه پایدار، تعادل منطقه ای، توزیع مناسب فعالیتها و استفاده حداکثر از قابلیت های محیطی در فرایند توسعه مناطق می باشد. تمرکز شدید جمعیت و فعالیتها در یک یا چند نقطه جغرافیایی از مشخصه های بارز اکثر کشورهای در حال توسعه، بخصوص ایران است. رشد اقتصادی یک کشور به هر اندازه که باشد، باز هم مناطق کم و بیش عقب مانده در آن دیده می شود که به علت فقدان منابع طبیعی و دوری از مراکز اصلی فعالیت های اقتصادی نسبت به سایر مناطق مستعد، محروم مانده اند.

هدف آمایش سرزمین توزیع تهینه جمعیت و فعالیت در سرزمین است به گونه ای که هر منطقه متناسب با قابلیت ها، نیازها و موقعیت خود از طیف مناسبی از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی برخوردار باشد و جمعیت مناسب با توان و ظرفیت اقتصادی خود پذیرا باشد. به عبارت ساده تر هدف کلی آمایش سرزمین سازماندهی فضا به منظور بهره وری مطلوب از سرزمین در چهارچوب منابع ملی است.

مجید خدا بخش

استاد ارادویل

پیش گفتار:

آمایش سرزمین، ارزیابی نظام مند عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... به منظور یافتن راهی برای تشویق و کمک به جامعه بهره برداران در انتخاب گزینه هایی مناسب برای افزایش و پایداری توان سرزمین در جهت برآورد نیازهای جامعه است. برخلاف رویکرد بخشی، آمایش سرزمین با رویکرد همه سونگر در چارچوب توسعه فضایی سعی دارد راهکارهای مناسب را برای تحقق توسعه متوازن، همه جانبه و پایدار در سطح سرزمین ارائه نماید.

در این راستا مطالعات آمایش استان اردبیل همپای سایر استانها و در قالب ساز و کار پیش بینی شده در طرح مصوب مطالعات آمایش سرزمین، ابلاغی ریاست محترم سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور با برگزاری مناقصه و عقد قرارداد با کنسرسیوم مهندسیین مشاور رویان و رویان فرانگار سیستم و با همکاری کارشناسان سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان شروع گردید و نهایتاً در سال ۱۳۹۱ با طی مراحل مختلف اصلاح و تصویب در کارگروهها، در قالب ۲۴ جلد گزارش و CD نقشه های رقومی به تصویب شورای برنامه ریزی و توسعه استان رسید.

در این قسمت از مطالعه که خلاصه یافته های مطالعات آمایشی استان می باشد بصورت کلی ضمن معرفی وضعیت استان، چشم انداز بارز توسعه استان شامل توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و فرهنگی و توسعه فضایی و در نهایت برنامه ریزی و سیاست گذاری شامل نواحی همگن برنامه ریزی، تطبیق نواحی همگن فضایی - آمایشی با منطقه بندی طرح کالبدی منطقه ای و راهبردهای توسعه آمایش توسعه استان ارائه گردیده است. امید است سند توسعه آمایش استان اردبیل به عنوان یکی از بالادست ترین سند توسعه استان در نظام برنامه ریزی در اولویت برنامه ریزان، مدیران و تصمیم گیران استان قرار گیرد.

شایسته است از تمامی دستگاه های اجرایی که با ارائه آمار و اطلاعات دقیق و اظهار نظر در بخش های مربوطه ما را در تدوین این مطالعات یاری نمودند قدردانی و تشکر نمایم.

داود شایقی

رئیس سازمان مدیریت و برنامه ریزی

فهرست گزارش‌های طرح مطالعات آمایش استان اردبیل

♦ جلد اول: تحلیل وضعیت و ساختار

• فصل اول: تحلیل وضعیت استان

- بخش اول: تحلیل وضعیت منابع طبیعی و محیط زیست

پیوست ۱: هواشناسی

پیوست ۲: زمین شناسی

پیوست ۳: ارزیابی منابع اراضی

پیوست ۴: پوشش گیاهی

پیوست ۵: منابع آب سطحی و زیرزمینی

- بخش دوم: تحلیل اجتماعی و فرهنگی

قسمت اول: تحولات جمعیتی در سه دهه گذشته

قسمت دوم: تحلیل نظام شهری استان

قسمت سوم: تحلیل نظام روستانشینی و عشایری استان

قسمت چهارم و پنجم: تحلیل وضعیت فرهنگی و سرمایه اجتماعی استان

- بخش سوم: تحلیل اقتصادی

قسمت اول: تحلیل ویژگی‌های اقتصادی جمعیت

قسمت دوم: تحلیل زمینه‌های فعالیت اقتصادی برحسب بخش‌های اصلی

پیوست ۱: صنعت و معدن

پیوست ۲: ساختار کشاورزی

پیوست ۳: خدمات

قسمت سوم: تحلیل ویژگی‌های زیربنایی

قسمت چهارم: تحلیل عرصه‌های فعالیت اقتصادی

پیوست ۱: اقتصاد شهری

قسمت پنجم: تحلیل اقتصاد کلان استان و جایگاه آن در سطح ملی در ۵ سال

گذشته

• فصل دوم: تحلیل ساختار فضایی موجود

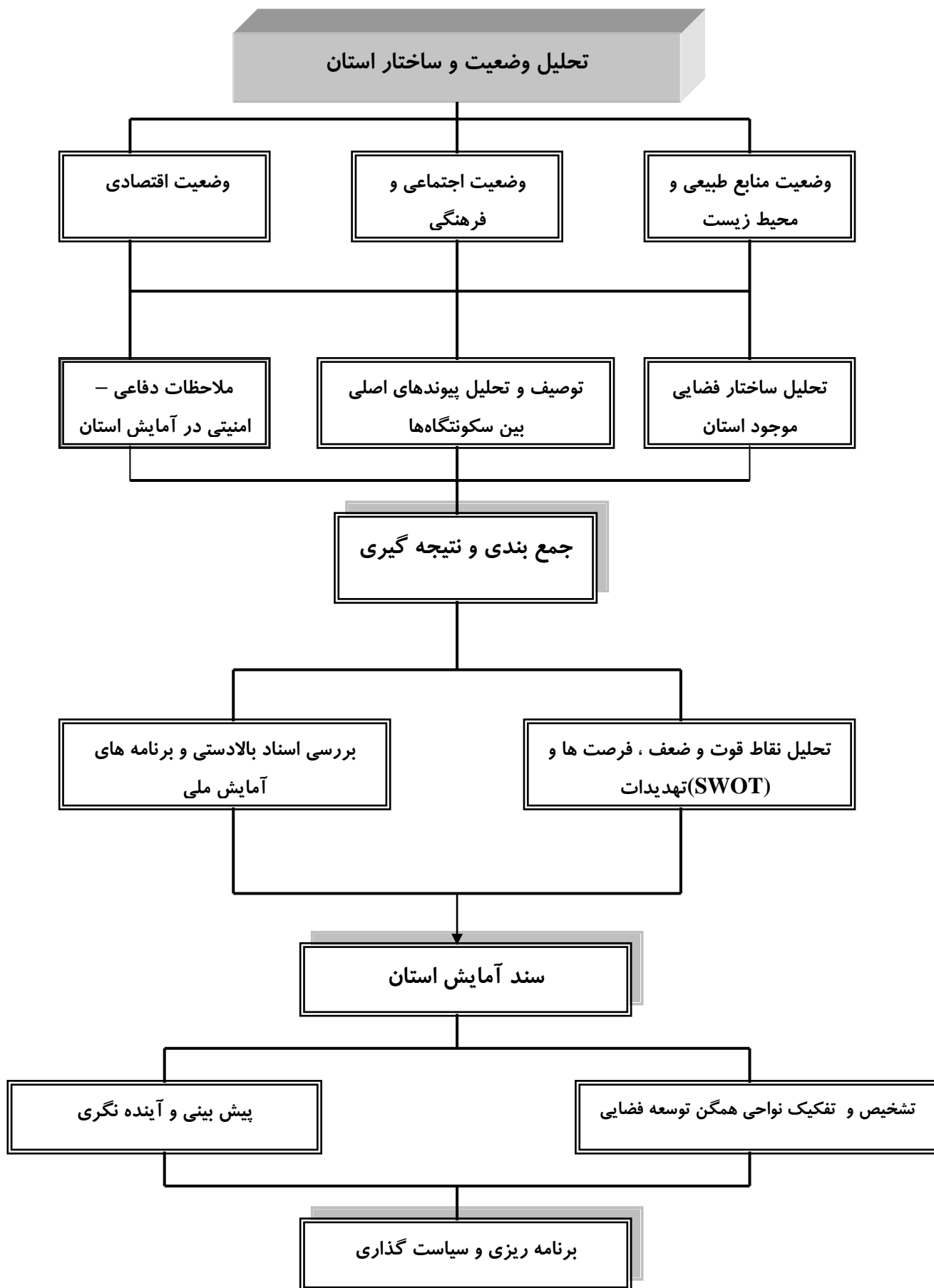
• فصل سوم: توصیف و تحلیل پیوندهای اصلی بین سکونتگاه‌ها

• فصل چهارم: ملاحظات دفاعی - امنیتی در آمایش استان

• فصل پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مطالعات

♦ جلد دوم: برنامه ریزی و سیاست‌گذاری و ساختار مدیریت آمایش استان

چارچوب مطالعات آمایش استان

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	۱: تحلیل وضعیت فرهنگی
۴	۱-۱: پیشینه تاریخی - فرهنگی جوامع عشایری، دهقانی و عشایری استان اردبیل
۴	۱-۱-۱: پیشینه تاریخی استقرار، زیست و معیشت
۱۱	۱-۱-۲: پیشینه فرهنگی جوامع ساکن در استان
۲۳	۱-۱-۳: حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل در شرایط کنونی
۲۴	۱-۱-۳-۱: حوزه فرهنگی مغان
۳۳	۱-۱-۳-۲: حوزه فرهنگی گرمی، روستاهای تابعه و بخش مرآن
۳۵	۱-۱-۳-۳: حوزه فرهنگی مشگین شهر، ارشق و لاهرود
۳۶	۱-۱-۳-۴: حوزه فرهنگی خلخال، گیوی و حوزه های تابعه
۳۷	۱-۱-۳-۵: حوزه فرهنگی اردبیل، نیر، سرعین و نمین
۳۹	۱-۲: بررسی فرهنگ توسعه در استان اردبیل
۴۰	۱-۲-۱: فرهنگ کار
۴۰	۱-۲-۱-۱: مفهوم اخلاق کار و وجدان کار
۴۱	۱-۲-۱-۲: سیر تاریخی اخلاق کار
۵۰	۱-۲-۱-۳: فرهنگ کار و اخلاق کار در استان اردبیل
۸۵	۱-۲-۲: میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری، نوآوری و وسایل فرهنگی
۸۵	۱-۲-۲-۱: میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری
	۱-۲-۲-۲: میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری در
۸۸	استان اردبیل
۱۱۳	۱-۲-۳: تعارضات، همکاری و اعتماد به نفس
۱۱۳	۱-۲-۳-۱: مفهوم همکاری، تعارضات و اعتماد به نفس
۱۱۶	۱-۲-۳-۲: همکاری، تعارضات و اعتماد به نفس در استان اردبیل
۱۶۱	۱-۳: جمع بندی وضعیت فرهنگی استان اردبیل
۲۰۹	۲: سرمایه اجتماعی
۲۰۹	۲-۱: تعاریف و مفاهیم

۲۰۹	۲-۱-۱: مقدمه
۲۱۱	۲-۱-۲: تعریف سرمایه اجتماعی
۲۱۳	۲-۱-۳: بحث های نظری
۲۱۳	۲-۱-۳-۱: رابرت پوتنام
۲۱۴	۲-۱-۳-۲: جیمز کلنن
۲۱۶	۲-۱-۳-۳: پیربورديو
۲۱۸	۲-۲: سرمایه اجتماعی در استان اردبیل
۲۲۱	۲-۲-۱: روش تحقیق و شیوه گردآوری داده ها
۲۲۲	۲-۲-۲: بررسی جنبه های ایجابی سرمایه اجتماعی در اردبیل
۲۲۲	۲-۲-۲-۱: اعتماد
۲۳۲	۲-۲-۲-۲: مشارکت اجتماعی
۲۴۱	۲-۲-۲-۳: ارزش های اجتماعی و اخلاقی
۲۵۵	۲-۲-۲-۴: احساس آزادی و امنیت
۲۶۱	۲-۲-۲-۵: احساس آسایش و احترام
۲۶۵	۲-۲-۲-۶: احساس عدالت
۲۷۳	۲-۲-۲-۷: هنجارهای اجتماعی
۲۸۱	۲-۲-۳: وجه سلبی سرمایه اجتماعی
۲۸۱	۲-۲-۳-۱: آسیب های اجتماعی
۲۸۷	۲-۲-۳-۲: مسائل و مشکلات اجتماعی
۲۹۸	۲-۲-۳-۳: احساس آنومی
۳۰۳	۲-۳: جمع بندی و نتیجه گیری
۳۰۷	منابع و مأخذ

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۵	جدول (۱-۱): مساحت تیپ ها و واحدهای اراضی در استان اردبیل
۶	جدول (۱-۲): جمعیت عشایر کوچنده در زمان بیلاق و قشلاق ۱۳۷۷
۷	جدول (۱-۳): تعداد جمعیت ساکن در استان اردبیل به تفکیک نقاط شهری و روستایی طی دوره های آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵
۹	جدول (۱-۴): تعداد جمعیت ساکن در استان اردبیل به تفکیک شهرستان طی دوره های آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵
۵۲	جدول (۱-۵): ابعاد سه گانه اخلاق کار و مولفه های آنها
۵۴	جدول (۱-۶): میزان اهمیت موضوع کار
۵۵	جدول (۱-۷): تقاطع متغیر میزان اهمیت موضوع کار» با متغیرهای شناسایی
۵۶	جدول (۱-۸): میزان رواج تلاش و جدیت در بین مردم
۵۷	جدول (۱-۹): میزان اهمیت درآمد شغل، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل
۵۷	جدول (۱-۱۰): تقاطع «میزان اهمیت درآمد شغل، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل» با «متغیرهای شناسایی»
۵۸	جدول (۱-۱۱): میزان جدی و مهم بودن مسئله بیکاری در جامعه
۶۰	جدول (۱-۱۲): میزان اوقات فراغت در ایام معمول و تعطیل هفته
۶۱	جدول (۱-۱۳): متوسط اوقات فراغت در روزهای معمول و تعطیل به تفکیک گروههای سنی، جنسی، تحصیلی و وضع تاهل
۶۲	جدول (۱-۱۴): میزان اوقات فراغت روزهای کار
۶۲	جدول (۱-۱۵): تقاطع متغیر «میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای کشت و کار» با «پایگاه اقتصادی اجتماعی آنها»
۶۳	جدول (۱-۱۶): میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیرکشت و کار
۶۴	جدول (۱-۱۷): تقاطع «میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیرکشت و کار» و با متغیر «پایگاه اقتصادی اجتماعی»
۶۵	جدول (۱-۱۸): میزان باور به ارزشهای عام گریانه در محیط کار

	جدول (۱۹-۱): تقاطع «میزان باور فرد به ارزشهای عام گرایانه در محیط کار» با
۶۶	«متغیرهای شناسایی»
۶۷	جدول (۲۰-۱): میزان اهمیت مذهب در زندگی
۶۸	جدول (۲۱-۱): میزان رواج انصاف در بین مردم
۶۹	جدول (۲۲-۱): میزان رواج امانت داری در بین مردم
۷۰	جدول (۲۳-۱): میزان پای بندی مردم به قول و قرار
۷۲	جدول (۲۴-۱): میزان رواج تقلب کلاهبرداری در سطح جامعه
۷۳	جدول (۲۵-۱): میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه
۷۴	جدول (۲۶-۱): میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه
۷۵	جدول (۲۷-۱): میزان اهمیت خانواده در زندگی فرد
۷۶	جدول (۲۸-۱): میزان باور به نابرابری جنسیتی در کار
	جدول (۲۹-۱): تقاطع متغیر «میزان باور به نابرابری جنسیتی در کار» با «متغیرهای
۷۷	شناسایی»
۷۸	جدول (۳۰-۱): میزان احساس امنیت اقتصادی
۷۹	جدول (۳۱-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس امنیت اقتصادی» با «متغیرهای شناسایی»
۹۰	جدول (۳۲-۱): وجود اعضاء اهل مطالعه در خانواده های ساکن در شهر اردبیل
۹۰	جدول (۳۳-۱): مطالعه انواع کتاب در جمعیت مورد مطالعه در شهر اردبیل
۹۱	جدول (۳۴-۱): تعداد کتاب غیردرسی موجود در خانه در مناطق روستایی استان اردبیل
۹۲	جدول (۳۵-۱): موقعیت روستا، پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده و تعداد کتاب غیردرسی
۹۲	جدول (۳۶-۱): نوع کتاب غیردرسی موجود در خانه های روستایی استان اردبیل
۹۴	جدول (۳۷-۱): میزان امانت کتاب توسط اعضای خانواده در مناطق روستایی استان اردبیل
۹۵	جدول (۳۸-۱): حجم امانت کتاب در ماه در شهر اردبیل
۹۶	جدول (۳۹-۱): میزان مطالعه کتابهای غیردرسی اعضای خانواده های روستایی استان اردبیل
۹۷	جدول (۴۰-۱): تعداد نشریه مورد مطالعه در خانواده و جمعیت باسواد
۹۷	جدول (۴۱-۱): متوسط زمان مطالعه برای انواع نشریات در جمعیت
	جدول (۴۲-۱): میزان مطالعه روزنامه و مجله از سوی اعضای خانواده های روستایی استان
۹۸	اردبیل
۱۰۳	جدول (۴۳-۱): نوع برنامه یا فیلم ویدئویی مورد استفاده خانواده های اردبیلی

- جدول (۴۴-۱): انواع نوار صوتی مورد استفاده در شهر اردبیل ۱۰۵
- جدول (۴۵-۱): نوع نوارهای صوتی موجود در خانه و اتومبیل در مناطق روستایی استان اردبیل ۱۰۵
- جدول (۴۶-۱): میزان نمایش فیلم و تئاتر در مناطق روستایی استان اردبیل ۱۰۷
- جدول (۴۷-۱): میزان مراجعه روستاییان به شهر برای استفاده از هر یک از امکانات فرهنگی در استان اردبیل ۱۰۷
- جدول (۴۸-۱): محل انجام ورزش در شهر اردبیل ۱۰۸
- جدول (۴۹-۱): عملیاتی سازی مقولات «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس» ۱۱۵
- جدول (۵۰-۱): جمعیت برحسب دین و جنس آبان ۱۳۷۵ ۱۱۶
- جدول (۵۱-۱): ازدواج و طلاق ثبت شده در نقاط شهری و روستایی ۱۱۷
- جدول (۵۲-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی کارگران ۱۱۸
- جدول (۵۳-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی بنگاه داران ۱۱۹
- جدول (۵۴-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی معلمان ۱۲۰
- جدول (۵۵-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی پلیس راهنمایی ۱۲۰
- جدول (۵۶-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی رانندگان تاکسی ۱۲۱
- جدول (۵۷-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی پزشکان ۱۲۲
- جدول (۵۸-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی قضات ۱۲۲
- جدول (۵۹-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی اساتید دانشگاه ۱۲۳
- جدول (۶۰-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی کسبه ۱۲۴
- جدول (۶۱-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی نیروی انتظامی ۱۲۴
- جدول (۶۲-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی ورزشکاران ۱۲۵
- جدول (۶۳-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی روحانیت ۱۲۶
- جدول (۶۴-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی روزنامه نگاران ۱۲۶
- جدول (۶۵-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی هنرمندان ۱۲۷
- جدول (۶۶-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی تجار و بازاریان ۱۲۸
- جدول (۶۷-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی ارتشی ها ۱۲۸
- جدول (۶۸-۱): رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در استان اردبیل و در دیگر استانهای کشور ۱۲۹

- جدول (۶۹-۱): «میزان احساس تعارض با همکاران» ۱۳۱
- جدول (۷۰-۱): «میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده» ۱۳۲
- جدول (۷۱-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۳
- جدول (۷۲-۱): «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود» ۱۳۳
- جدول (۷۳-۱): تقاطع متغیر «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۴
- جدول (۷۴-۱): میزان همدلی فرد با اعضای خانواده ۱۳۴
- جدول (۷۵-۱): تقاطع متغیر «میزان همدلی فرد با اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۵
- جدول (۷۶-۱): «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده» ۱۳۶
- جدول (۷۷-۱): تقاطع متغیر «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۶
- جدول (۷۸-۱): «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان» ۱۳۷
- جدول (۷۹-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۸
- جدول (۸۰-۱): «میزان اعتماد فرد به دوستان» ۱۳۹
- جدول (۸۱-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد فرد به دوستان» با «متغیرهای شناسایی» ۱۳۹
- جدول (۸۲-۱): «باور فرد نسبت به نابرابری جنسیتی» ۱۴۲
- جدول (۸۳-۱): تقاطع متغیر «باور فرد نسبت به نابرابری جنسیتی» با «متغیرهای شناسایی» ۱۴۴
- جدول (۸۴-۱): میزان باور فرد به روند رو به افزایش فاصله طبقاتی در جامعه ۱۴۶
- جدول (۸۵-۱): تلقی فرد در مورد وضعیت طبقاتی جامعه ۱۴۷
- جدول (۸۶-۱): تقاطع «تلقی فرد در مورد وضعیت طبقاتی جامعه» با «متغیرهای شناسایی» ۱۴۷
- جدول (۸۷-۱): «میزان احساس تعارض قومی» ۱۴۸
- جدول (۸۸-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس تعارض قومی» با «متغیرهای شناسایی» ۱۴۹
- جدول (۸۹-۱): «میزان باور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی» ۱۵۰
- جدول (۹۰-۱): «میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه» ۱۵۱
- جدول (۹۱-۱): «میزان باور فرد به حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی در جامعه» ۱۵۲
- جدول (۹۲-۱): «میزان باور فرد به وجود ناامنی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی» ۱۵۳
- جدول (۹۳-۱): «میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون» ۱۵۴

- جدول (۹۴-۱): «میزان موافقت فرد با ادعای برابری افراد در مقابل نظام سیاسی» ۱۵۵
- جدول (۹۵-۱): «میزان باور فرد به بی تأثیری تجربه و تخصص در ارتقاء به مقامات بالا و
تاثیر دلایل غیرتخصصی بر این امر» ۱۵۶
- جدول (۹۶-۱): «میزان باور فرد به برابری یکسان مسئولین حکومتی و مردم در مقابل
قانون» ۱۵۷
- جدول (۹۷-۱): «میزان احساس موفقیت در زندگی فردی» ۱۵۸
- جدول (۹۸-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس موفقیت در زندگی فردی» با «متغیرهای
شناسایی» ۱۵۹
- جدول (۹۹-۱): «میزان احساس غرور ملی» ۱۵۹
- جدول (۱۰۰-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس غرور ملی» با «متغیرهای شناسایی» ۱۶۰
- جدول (۱۰۱-۱): رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان
با آنها در استان اردبیل و در دیگر استانهای کشور ۱۹۷
- جدول (۱-۲): شاخص های تحلیل سرمایه اجتماعی در اردبیل ۲۲۰
- جدول (۲-۲): بررسی میزان اعتماد به اعضای خانواده، خویشاوندان و دوستان و مقایسه آن
با میزان ملی ۲۲۳
- جدول (۲-۳): سنجش رابطه میان میزان اعتماد به اعضای خانواده با متغیرهای زمینه ای -
اردبیل ۲۲۵
- جدول (۲-۴): سنجش رابطه میان میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان با متغیرهای زمینه ای -
اردبیل ۲۲۵
- جدول (۲-۴/۱): سنجش رابطه میان اعتماد به دوستان با متغیرهای زمینه ای - اردبیل ۲۲۷
- جدول (۲-۵): میزان مشورت با اعضای خانواده و مقایسه آن با میزان ملی ۲۲۸
- جدول (۲-۶): سنجش ارتباط میان میزان مشورت با اعضای خانواده با متغیرهای زمینه ای -
اردبیل ۲۲۹
- جدول (۲-۷): میزان مشورت با اعضای خانواده و مقایسه آن با میزان ملی ۲۳۰
- جدول (۲-۸): میزان اعتماد تعمیم یافته اجتماعی در شهرستان اردبیل و مقایسه آن با میزان
ملی ۲۳۱
- جدول (۲-۹): توزیع جمعیت مورد مطالعه در اردبیل برحسب مشارکت اجتماعی افراد در
جمعیت ۱۵ ساله و بالاتر ۲۳۳

عنوان	صفحه
جدول (۲-۱۰): توزیع جمعیت نمونه در اردبیل برحسب مشارکت اجتماعی خانواده ها در انواع فعالیت	۲۳۳
جدول (۲-۱۱): توزیع جمعیت نمونه در اردبیل برحسب وضع اقتصادی و مشارکت اجتماعی در خانواده - درصد	۲۳۴
جدول (۲-۱۲): توزیع جمعیت نمونه برحسب مشارکت اجتماعی و ویژگی های فردی	۲۳۵
جدول (۲-۱۳): نتایج شمارش آراء انتخابات شوراهای اسلامی دوره های اول، دوم و سوم در استان	۲۳۶
جدول (۲-۱۴): نتایج شمارش آراء انتخابات خبرگان رهبری دوره های سوم و چهارم در استان	۲۳۶
جدول (۲-۱۵): نتایج شمارش آراء انتخابات ریاست جمهوری دوره های هفتم، هشتم و نهم در استان	۲۳۶
جدول (۲-۱۶): نتایج شمارش آراء انتخابات مجلس شورای اسلامی دوره های هفتم، هشتم و نهم در استان	۲۳۶
جدول (۲-۱۷): فهرست سازمانهای غیردولتی و تشکل های مردم نهاد در استان اردبیل	۲۳۹
جدول (۲-۱۸): نگرش نسبت به رواج تلاش و جدید در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای در شهرستان اردبیل	۲۴۲
جدول (۲-۱۹): نگرش نسبت به رواج گذشت در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای در شهرستان اردبیل	۲۴۴
جدول (۲-۲۰): نگرش نسبت به رواج امانت داری در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای در شهرستان اردبیل	۲۴۶
جدول (۲-۲۱): نگرش نسبت به رواج انصاف در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای در شهرستان اردبیل	۲۴۸
جدول (۲-۲۲): نگرش شهروندان نمونه اردبیلی نسبت به رواج خیرخواهی در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای	۲۵۰
جدول (۲-۲۳): نگرش شهروندان نمونه اردبیلی نسبت به رواج ارزش صداقت و راستگویی در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای	۲۵۲
جدول (۲-۲۴): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به رواج ارزش پای بندی به قول و قرار در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای	۲۵۴

- جدول (۲-۲۵): مقایسه شاخص ارزش های اجتماعی و اخلاقی اردبیل با کل مراکز استانهای کشور
۲۵۴
- جدول (۲-۲۶): نگرش نسبت به انتقاد از حکومت بدون ترس و نگرانی و ارتباط آن با متغیرهای زمینه ای
۲۵۶
- جدول (۲-۲۷): نگرش نسبت به آزادی فعالیت احزاب و گروه های قانونی و ارتباط آن با متغیرهای زمینه ای
۲۵۶
- جدول (۲-۲۸): احساس امنیت سیاسی شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۵۸
- جدول (۲-۲۹): احساس امنیت اجتماعی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۵۸
- جدول (۲-۳۰): مقایسه احساس آزادی و امنیت در میان شهروندان اردبیلی با میانگین کل مراکز استانهای کشور
۲۶۰
- جدول (۲-۳۱): بررسی مقایسه ای معرف های احساس آسایش و احترام شهروندان اردبیلی و کل مراکز استانهای کشور
۲۶۱
- جدول (۲-۳۲): احساس رضایت از امکانات رفاهی خانواده در میان شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۶۲
- جدول (۲-۳۳): احساس رضایت از وضع سلامتی در میان شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۶۴
- جدول (۲-۳۴): نگرش شهروندان اردبیلی در مورد پایداری شدن حق شان در صورت عدم دسترسی به پول و پارتی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۶۷
- جدول (۲-۳۵): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به تاثیر تخصص و تجربه در ارتقای اجتماعی و اقتصادی به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۶۹
- جدول (۲-۳۶): آمارهای مربوط به احساس عدالت در میان شهروندان اردبیلی و مراکز استان های کشور
۲۷۲
- جدول (۲-۳۷): واکنش شهروندان نمونه در اردبیل در قبال برخورد با تقلب یکی از اعضای دانش آموز خانواده به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۷۶
- جدول (۲-۳۸): تمایل به خدمت از مناطق محروم کشور در پاسخگویان شهر اردبیل به تفکیک متغیرهای زمینه ای
۲۷۹
- جدول (۲-۳۹): نگرش نسبت به هنجار عام گرایی به تفکیک اردبیل و کار مراکز استان های کشور
۲۸۰

جدول (۲-۴۰): آمارهای مربوط به آسیب های عمده اجتماعی در استان اردبیل	۲۸۳
۱۳۸۱-۱۳۷۵	
جدول (۲-۴۱): میزان وقوع آسیب های اجتماعی در استان اردبیل و مقایسه آنها با میانگین ملی - ۱۳۸۱	۲۸۶
جدول (۲-۴۲): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به اهمیت طلاق به عنوان معضلی اجتماعی به تفکیک متغیرهای زمینه ای	۲۹۲
جدول (۲-۴۳): نگرش نسبت به رواج مسائل اجتماعی و اهمیت آنها در اردبیل و مقایسه با کل مراکز استان های کشور	۲۹۷
جدول (۲-۴۴): نگرش نسبت به ابهام در تشخیص افراد خوب از بد به تفکیک متغیرهای زمینه ای	۳۰۱
جدول (۲-۴۵): توزیع نسبت های مربوط به گونه های آنومی در میان پاسخگویان اردبیلی و مقایسه با کل مراکز استان ها	۳۰۱

۱: تحلیل وضعیت فرهنگی

مقدمه

تغییر اجتماعی از مقولاتی است که، با ورود تدریجی جهان غرب به عصر مدرنیته، به عنوان موضوعی قابل بررسی طرح شد. عصر نوزایی و حاکمیت عقل، به همراه محوریت انسان در اندیشه که در قالب ایدئولوژی‌هایی همچون پوزیتیویسم، لیبرالیسم و سوسیالیسم نمایان شد، شرایطی را بوجود آورد که در آن انسان گرایش افراطی به «اوبژه سازی» همه چیز داشت و موضوع شناسایی شدن پدیده «تغییر اجتماعی» نیز از جمله آنها بود. بررسی اجمالی نظریات اندیشمندان اجتماعی کلاسیک در حوزه علوم اجتماعی (برای مثال کنت، دورکایم، مارکس، وبر، پارسنز)، دلالت بر اوبژه شدن موضوع تغییر اجتماعی در نظریات آنها دارد. با گذشت سالها و شفافتر شدن تمایزات جوامع غربی که زودتر تجربه مدرنیته را آغاز کرده بودند، با جوامعی که در سده اخیر وارد عصر مدرن شدند، به موضوع «تغییر اجتماعی» شکلی متفاوت بخشید و باعث طرح موضوعات «توسعه یافتگی» و «توسعه نیافتگی» گشت. در واقع، هنگامی که بر مباحث تغییر اجتماعی روش شناسی مقایسه ای حاکم شده و در این مقایسه جوامع مدرن با جوامع پیشامدرن مورد مقایسه قرار گرفتند، مفاهیم «توسعه یافتگی» و «توسعه نیافتگی» و شاخه توسعه در مطالعات علوم اجتماعی خلق شد. بدین ترتیب، مدیریت تغییر اجتماعی و مسلط شدن بر آن به عنوان هدفی بزرگ نمایان شد که خود را در قالب مفهوم «برنامه ریزی» متجلی می ساخت.

تجربه اجرای برنامه ریزی های توسعه مبتنی بر رویکرد بخشی، که یکی از ابتدائی ترین اشکال مدیریت تغییر اجتماعی و توسعه است، محدودیتهای بسیاری را بوجود آورده است که لزوم کنار گذاشتن آن و استفاده از رویکرد آمایش سرزمین را ایجاب می کند. رویکرد آمایش سرزمین با نگاهی کل گرایانه، همه سونگر و چند رشته ای، در چارچوب توسعه فضایی همه ابعاد توسعه را مد نظر داشته و با رویکردی متوازن سعی دارد توسعه را به مثابه کلتی واحد متحقق نماید. این درحالیست که در برنامه ریزی بخشی، مدیریت متمرکز امکان بررسی توسعه به عنوان یک کل واحد را غیر ممکن ساخته و عملاً به محوریت یکی از ابعاد توسعه بر ابعاد دیگر منتهی می شد.

با وجود فواید بسیار برنامه ریزی مبتنی بر آمایش سرزمین، چنین اشکالی از برنامه ریزی نیازمند استفاده از اطلاعات متنوع از ابعاد مختلف جامعه مورد بررسی است. در حقیقت، پیش زمینه برنامه ریزی با رویکرد آمایش سرزمین تولید و استفاده از آمار و اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی از جامعه مورد مطالعه می باشد تا امکان دستیابی به شناخت از پدیده های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، توامان فراهم باشد؛ چرا که تنها با شناختی چند رشته ای می توان مانع از حاکمیت یک رشته بر مطالعات توسعه و توجه بیش از حد بر یکی بعد از ابعاد توسعه بر ابعاد دیگر آن شد. با نگاهی به برنامه آمایش استان اردبیل، می توان دقیقاً به ماهیت چند رشته ای و چند بعدی برنامه ریزی در این چارچوب واقف شد. در بخش نخست اجرای این برنامه، وضعیت و ساختار استان اردبیل مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد که این گزارش نیز در چارچوب آن ارائه شده است.

گزارش کنونی، به مثابه گزارش تحلیل وضعیت فرهنگی استان اردبیل، قسمتی از «تحلیل اجتماعی فرهنگی استان» محسوب می شود که در دو بخش کلی تنظیم شده است. بخش نخست عمدتاً به بررسی تاثیر اقلیم استان اردبیل بر شکل گیری و تکوین اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری استان و مروری بر تاریخ این اجتماعات و ارتباطات آنها در محدوده استان اردبیل می پردازد، که نهایتاً با حوزه بندی فرهنگی اجتماعی استان اردبیل در شرایط کنونی پایان می پذیرد. بخش نخست دارای سه زیر بخش می باشد که عبارتند از:

(الف): شرایط اقلیمی استان اردبیل و اجتماعات ساکن در آن.

(ب): نگاهی تاریخی به اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری استان اردبیل و پیش زمینه های فرهنگی آنها.

(ج): حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل در شرایط کنونی

بخش دوم گزارش که به بررسی تفصیلی وضعیت فرهنگی استان اردبیل (بویژه فرهنگ توسعه) در شرایط کنونی اختصاص دارد، چارچوب اصلی گزارش را تشکیل می دهد. بخش دوم گزارش که اساساً بر پایه داده های بدست آمده از طرح ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل و یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل تهیه شده است، دارای سه زیربخش می باشد. در زیر بخش نخست، فرهنگ و اخلاق کار، عوامل اجتماعی موثر بر آن و متغیرهای مرتبط با فرهنگ کار مورد بررسی قرار گرفته است. این زیربخش با تعریف مفهوم اخلاق کار و مناسبت آن با مفاهیم مشابه آغاز شده و با طرح رویکردهای نظری موجود در این خصوص در ادبیات توسعه، به پیش برده شده است. در ادامه ابعاد مختلف فرهنگ و اخلاق کار اعم از «اخلاق کار مدرن»، «اخلاق کار اسلامی» و «اخلاق کار سنتی ایرانی» با استفاده از ادبیات موجود در حوزه جامعه شناسی کار و جامعه

شناسی توسعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و با توجه به آن فرهنگ کار در استان اردبیل در سه بعد فوق الذکر تحلیل قرار شده است. پس از طرح مباحث نظری و بررسی ابعاد سه گانه مفهوم فرهنگ و اخلاق کار، متغیرهایی که می توانند ابعاد سه گانه فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل را منعکس نمایند، طرح و به شیوه ای تفصیلی توصیف و تحلیل شده اند.

زیربخش دوم گزارش به ابعاد دیگری از پیش زمینه های فرهنگی توسعه می پردازد. این زیربخش از گزارش مفاهیمی از مباحث توسعه در ادبیات نوسازی را در سطح استان اردبیل مورد بحث و بررسی قرار داده است. این مفاهیم، موضوعاتی همچون میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری، نوآوری و وسایل فرهنگی را در بر می گیرد. زیربخش دوم گزارش همچون بخش اول، با تلاش برای جایابی مفاهیم مذکور در مباحث توسعه آغاز و با طرح دیدگاههای نظری مرتبط به پیش برده شده و نهایتاً با گزارش داده هایی در خصوص مفاهیم مورد بحث پایان می یابد.

در نهایت، زیربخش سوم گزارش به بررسی همبستگی اجتماعی، تعارضات، روحیه همکاری، هویت ملی و اعتماد به نفس در سطح استان اردبیل می پردازد. در این زیربخش، همچون بخشهای پیشین، نخست مفاهیم مذکور در چارچوب مباحث توسعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به مطالعاتی که منجر به تولید این مفاهیم در ادبیات توسعه شده اند اشاراتی مختصر شده است. پس از تعریف مفاهیم مذکور، این مفاهیم عملیاتی شده و متغیرهایی که در سطح تجربی می توانند معرف مفاهیم مورد بحث باشند شناسایی و هر یک از آنها در ارتباط با آن مفاهیم به شکل تفصیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اند.

ذکر این نکته در آغاز گزارش حائز اهمیت است که در تدوین این گزارش از منابع تاریخی، جمعیت شناختی، نظری و داده های تولید شده بوسیله وزارت ارشاد نهایت استفاده صورت گرفته است و در جای جای گزارش به منابع مورد استفاده ارجاع داده شده است. همانطوریکه پیشتر ذکر شد، مهمترین منابع مورد استفاده در این گزارش، با توجه به داده هایی که برای تدوین این گزارش مورد نیاز بود، «یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پائیز ۱۳۸۱»، نتایج طرح پژوهشی «ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ویرایش اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرحهای ملی، تابستان ۱۳۸۱» و نتایج «طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۳» است.

۱-۱: پیشینه تاریخی - فرهنگی جوامع عشایری، دهقانی و عشایری استان اردبیل

۱-۱-۱: پیشینه تاریخی استقرار، زیست و معیشت

استان اردبیل از جمله استانهای شمالی کشور است که از ویژگی های اقلیمی خاصی برخوردار می باشد. منابع اراضی از نظر شکل ظاهری به ۷ تیپ اصلی تقسیم می شود:

(الف): کوهها که ۴۳/۶ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. از ۴۳/۶ درصد مساحت استان که به کوهها اختصاص یافته است ۲۳.۸ درصد آن از قابلیت کم تا خوب برای چراگاه برخوردار می باشد. همچنین در بعضی دامنه های کوههای استان (در ۱۴.۱ درصد از ۴۳.۶ درصد) می تواند دیمکاری نیز صورت گیرد.

(ب): تپه ها که ۱۷/۸ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. از ۱۷/۸ درصد مساحت استان که به تپه ها اختصاص یافته است ۹.۸ درصد آن از قابلیت کم تا خوب برای چراگاه برخوردار می باشد.

(ج): فلاتها و تراسهای فوقانی که ۲۴/۴ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. از ۲۴/۴ درصد مساحت استان که به فلاتها و تراسهای فوقانی اختصاص یافته است ۱۳.۳ درصد آن عمدتاً چراگاه فصلی می باشند. همچنین بعضی بخشهای این اراضی (معادل ۱۳.۳ درصد از ۲۴/۴ درصد) تا حد کم تا متوسط برای دیمکاری و ندرتاً زراعت آبی دارای قابلیت می باشند.

(د): دشتهای دامنه ای که ۹/۱ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. این اراضی اکثراً تحت کشت نباتات زراعی و باغات قرار دارند.

(ه): دشتهای رسوبی رودخانه ای که ۰/۶ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. این اراضی نیز اکثراً تحت کشت نباتات زراعی و باغات قرار دارند.

(و): دشتهای سیلابی که ۱/۱ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. از ۱/۱ درصد مساحت استان که به دشتهای سیلابی اختصاص یافته است ۰.۷ درصد برای چراگاه مناسب و ۰.۴ درصد اکثراً زیر کشت آبی و یا درختکاری قرار دارند.

(ز): واریزه های بادبزی شکل سنگریزه دار که ۰/۰۲ درصد مساحت استان را به خود اختصاص می دهد. این اراضی عموماً چراگاه فصلی می باشد و توسط اجتماعات محلی برای تعلیف دامها مورد استفاده قرار می گیرد (برای آگاهی تفصیلی از زیر شاخه های هر یک از تیپهای ارضی استان و میزان تناسب آنها با تولیدات دامی یا زراعی به جدول پیوست شماره ۱ مراجعه کنید).

همانطوریکه اطلاعات فوق نشان می دهد، از کل مساحت استان اردبیل ۴۷.۶ درصد اراضی دارای قابلیت استفاده دائم و یا فصلی برای دامپروری رمه گردان است. همچنین ۳۷.۴ درصد اراضی استان از تناسب کم تا متوسط برای کشت دیم و ۱۰ درصد از تناسب لازم برای کشت آبی یا باغداری برخوردار می باشد. داده های فوق، پیش از هر چیز توانایی اقلیمی استان اردبیل برای تولید اجتماعات ایلی را به ذهن متبادر می نماید. همچنین، نسبت بالای اراضی ای که می توانند به شیوه دیم مورد استفاده قرار گیرند، بیشتر موید امکان گسترده گی اجتماعات ایلی در محدوده استان در گذشته است تا نشانه ای از وجود اجتماعات دهقانی قابل توجه. در نهایت باید خاطر نشان ساخت که نزدیک به ۱۰ درصد مساحت استان زیر کشت آبی یا باغداری قرار دارد که بنیان اقتصادی اجتماعات دهقانی مهم استان اردبیل را تشکیل داده است. جدول شماره (۱-۱)، تیپ اراضی استان اردبیل و مساحت آنها به همراه تناسب هر یک از تیپها با تولید دامی (رمه گردان) یا زراعی را به نمایش گذاشته است.

جدول (۱-۱): مساحت تیپ ها و واحدهای اراضی در استان اردبیل (واحد: هکتار)

تیپ اراضی	مساحت	درصد	درصد اراضی متناسب برای چراگاه	درصد اراضی متناسب برای کشت
کوهها (۱)	۷۸۰۴۴۳	۴۳/۶	۲۳.۸	۱۴.۱ (دیم)
تپه ها (۲)	۳۱۸۲۰۴	۱۷/۸	۹.۸	۹.۸ (کم تا متوسط برای دیمکاری)
فلاتها و نراسهای فوقانی (۳)	۴۳۵۸۸۰	۲۴/۴	۱۳.۳ (عمدتاً چراگاه فصلی)	۱۳.۳ کم تا متوسط برای دیمکاری و ندرتاً زراعت آبی
دشتهای دامنه ای (۴)	۱۶۲۵۳۳	۹/۱	—	۹.۱ اکثراً تحت کشت نباتات زراعی و باغات
دشتهای رسوبی (۵)	۱۱۱۴۹	۰/۶	—	۰/۶ اکثراً تحت کشت نباتات آبی و باغات
دشتهای سیلابی (۷)	۱۸۶۱۱	۱/۱	۰/۷	۰/۴ اکثراً تحت کشت آبی و درختکاری
واریزه های بادبزی (۸)	۵۰۰	۰/۰۲	۰/۰۲ (چراگاه فصلی)	—
اراضی مخلوط (c)	۴۲۱۱۵	۲/۴	—	۰/۲ دیمکاری
متفرقه (مناطق مسکونی، رودخانه، دریاچه، فرودگاه)	۱۷۳۴۸	۱	—	—
جمع	۱۷۸۶۷۸۴	۱۰۰	۴۷.۶۲	۴۷.۵

اطلاعات فوق در خصوص شرایط اقلیمی و ارتباط آن با شیوه زیست و استقرار انسان در منطقه مورد بررسی نشان می دهد که از گذشته اراضی این استان شرایطی بسیار مساعدی برای شیوه زیست مبتنی بر دامداری رمه گردان داشته است. مروری بر منابع تاریخی، حاکی از آن است که در گذشته نه چندان دور، اجتماعات ایلی این منطقه از موقعیت برتری نسبت به اجتماعات دهقانی و شهری برخوردار بوده اند و تنها در سده اخیر و با روی کار آمدن حکومت متمرکز گرای مدرنیست رضاخان این برتری و موقعیت مسلط جامعه ایلی درهم می شکنند (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۲۹). اجتماعات ایلی این منطقه، نه تنها از قدرت اقتصادی و اجتماعی قابل توجهی

برخوردار بودند، بلکه به دلیل کارکرد سیاسی اداری و نظامی برای حکومت های مرکزی (پیش از پهلوی ها) همواره مورد توجه شاهان قرار داشتند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که به دلیل روند مدرنیزاسیون و انجام فعالیتهای اقتصادی مدرن در مناطق قشلاقی عشایر منطقه و همچنین به دلیل سیاستهای دولتها در سده اخیر و مهاجرتهای ناشی از آن (تا پر، ۱۳۸۴: صص ۳۴۵-۳۶۹)، در دهه های اخیر آمار جمعیت عشایری منطقه بشدت در حال نزول بوده است، بطوریکه بنابر آخرین سرشماری عمومی از عشایر کوچنده (تیرماه ۱۳۷۷) در محدوده این استان در زمان ییلاق (فصول گرم سال) ۶۶۳۳ خانوار شامل ۴۵۶۳۸ نفر و در زمان قشلاق (فصول سرد سال) تعداد ۱۰۷۷۸ خانوار شامل ۷۲۲۱۳ نفر جمعیت عشایری در سطح این استان به شیوه زیست مبتنی بر دامداری رمه گردان ادامه می داده اند. نکته قابل توجه آنکه افزایش جمعیت عشایری در فصول سرد سال ناشی از حضور عشایر استان همجوار (آذربایجان شرقی) در این منطقه است. یافته های سرشماری عشایری در سال مذکور نشانگر آن است که در زمان ییلاق بیشتر خانوارهای عشایری در محدوده شهرستانهای اردبیل و خلخال که مناطق سردسیر استان را شامل می شوند، مشاهده می شوند. در قشلاق نیز بیشترین جمعیت عشایری در مناطق گرمسیر پارس آباد، بیله سوار و گرمی ساکن می شوند. این سه شهرستان پهنة دشت مغان را تشکیل می دهند که از گذشته محل قشلاق عشایر به شمار می آمده است. جدول شماره (۲-۱) تعداد جمعیت عشایری استان اردبیل را در آخرین دوره سرشماری عمومی عشایر کوچنده در سال ۱۳۷۷ نشان می دهد.

جدول (۲-۱): جمعیت عشایر کوچنده در زمان ییلاق و قشلاق ۱۳۷۷

شهرستان	ییلاق		قشلاق	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
اردبیل + نمین	۹۱۹۵	۲۰/۱	۱۷۴۴	۲/۴
بیله سوار	۱۶۸	۰/۴	۱۵۲۳۸	۲۱/۱
پارس آباد	۲۶۶	۰/۶	۳۵۵۰۵	۴۹/۲
خلخال	۲۳۹۴	۵/۲	۲۶۳۷	۳/۷
کوثر	-	-	۱۵۰۸	۲/۱
گرمی	۲۵۹	۰/۶	۹۱۰۹	۱۲/۶
مشکین شهر	۳۲۷۸۷	۷۱/۸	۶۰۳۷	۸/۴
نیر	۵۶۹	۱/۲	۴۳۵	۰/۶
جمع	۴۵۶۳۸	۱۰۰/۰	۷۲۲۱۳	۱۰۰

ماخذ: مرکز آمار ایران - سرشماری عشایر کوچنده - ۱۳۷۷

همانطوریکه در جدول شماره (۱-۱)، نشان داده شد، بخش قابل توجهی از اراضی استان (۳۷.۴ درصد از اراضی استان با قابلیت کم تا متوسط) برای دیمکاری و بخش اندکی از آن (۱۰ درصد از کل اراضی استان) با تناسب لازم برای کشت آبی می تواند به زیر کشت برده شود. در واقع، اراضی مورد بحث (به ویژه اراضی ای که از گذشته می توانستند به شیوه آبی به زیر کشت برده شوند) منشاء اصلی شکل گیری اجتماعات دهقانی و اقتصاد شهری مبتنی بر تجارت کالاهای تولید شده در بخش دهقانی بوده اند. از جمعیت و تعداد اجتماعات دهقانی در گذشته اطلاعی در دسترس نیست، لیکن آمار و اطلاعات بدست آمده از سرشماریهای کشور در سه دهه اخیر حاکی از آن است که ۴۱.۵ درصد از جمعیت استان در سال ۱۳۸۵ در نقاط روستایی ساکن بوده اند. ذکر این نکته برای فهم شرایط زیست و فرهنگ اجتماعات منطقه مورد مطالعه ضروریست که تا سال ۱۳۴۵ شهر اردبیل بزرگترین مرکز شهری شرق آذربایجان به شمار می آمده است و هیچ کانون شهری با جمعیتی بیش از ۱۰ هزار نفر در محدوده مطالعاتی وجود نداشته است. جدول (۱-۳)، تعداد جمعیت ساکن در استان اردبیل به تفکیک نقاط شهری و روستایی طی دوره های آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ (نفر) را نشان می دهد:

جدول (۱-۳): تعداد جمعیت ساکن در استان اردبیل به تفکیک نقاط شهری و روستایی طی دوره های آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ (نفر)

شرح	1365		1375		1385	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
نقاط شهری	444612	42.5	583002	49.9	715597	58.40
نقاط روستایی	601625	57.5	584796	50.1	509388	41.57
غیر ساکن	-	-	-	-	363	0.03
کل استان	1046237	100.0	1167798	100.0	1225348	100.0

مأخذ: ۱- مرکز آمار ایران، بازسازی و برآورد جمعیت شهرستانهای کشور بر اساس محدوده تقسیمات اداری - سیاسی سال ۱۳۸۰.

۲- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، استان اردبیل، ۱۳۸۵.

همانطوریکه ملاحظه می شود طبق نتایج حاصل از سرشماری جمعیت در سال ۱۳۶۵، ۴۲/۵ درصد از کل جمعیت استان اردبیل در نقاط شهری و ۵۷/۵ درصد از آنها در نقاط روستایی ساکن بوده اند. این نسبت در سرشماری ۱۳۷۵ به ترتیب ۴۹.۹ و ۵۰.۱ در سرشماری ۱۳۸۵ به ترتیب ۵۸.۴ و ۴۱.۵۷ درصد بوده است. لازم به ذکر است که بر مبنای آخرین نتایج حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و همچنین آخرین تقسیمات اداری - سیاسی کشور در سال ۱۳۸۱، در استان اردبیل ۲۱ نقطه شهری وجود دارد.

بررسی منابع تاریخی حاکی از آن است که از گذشته دور دو شهر اردبیل و مشکین شهر مهمترین مراکز شهری این منطقه قلمداد می شده اند. مرکزیت مذهبی شهر اردبیل از زمان شیخ صفی الدین اردبیلی (از قرن چهاردهم میلادی) تاکنون و مرودات اقتصادی جامعه شهری مشکین شهر و اردبیل با اجتماعات دهقانی و عشایری اطراف اش باعث شده اند که این دو شهر بیشترین میزان جمعیت شهری این منطقه را تا یک سده پیش به خود اختصاص دهند. با نگاهی به آمارهای موجود در سرشماریهای اخیر می توان دریافت که هنوز هم این دو شهرستان مهمترین مراکز شهری منطقه قلمداد می شوند، بطوریکه شهرستان اردبیل در مقاطع آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب ۳۷/۶، ۳۹/۸ و ۴۴/۸ درصد از جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. برخلاف دلایلی که در گذشته عامل اصلی اهمیت شهر اردبیل بود، در دهه های اخیر مرکزیت اداری - سیاسی شهر اردبیل از عمده ترین دلایل جذب و بالابودن تعداد جمعیت در شهرستان اردبیل است. پس از اردبیل شهرستان مشکین شهر طی دو مقطع آماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ به ترتیب با دارابودن ۱۵/۶ و ۱۴/۲ درصد از کل جمعیت استان، در رده دوم قرار داشته است. اما در آخرین دوره سرشماری در سال ۱۳۸۵ شهرستان پارس آباد با دارا بودن ۱۳/۴ درصد جمعیت استان در جایگاه دوم قرار گرفته و شهرستان مشکین شهر با ۱۳ درصد رده سوم را به خود اختصاص داده است. شهرستان نیر در هر سه مقطع کمترین تعداد جمعیت را دارا بوده است.^۱ این شهرستان در مقطع آماری ۱۳۸۵ حدود ۱/۹ درصد از جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. جدول شماره (۴-۱) جمعیتی شهرستان های استان طی سه مقطع ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ را نشان می دهد.

---

^۱ شهرستان نیر طی دو مقطع سرشماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ بخشی از شهرستان اردبیل بوده است و از سال ۱۳۸۳ به بعد به عنوان یک شهرستان مستقل ایفای نقش می نماید.

جدول (۴-۱): تعداد جمعیت ساکن در استان اردبیل به تفکیک شهرستان طی دوره های آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

شرح	1365		1375		1385	
	تعداد(نفر)	درصد	تعداد(نفر)	درصد	تعداد(نفر)	درصد
اردبیل	393907	37,6	464406	39,8	548832	44,8
بيله سوار	51142	4,9	59345	5,1	55026	4,5
خلخال	102408	9,8	105080	9	95005	7,7
مشكين شهر	163663	15,6	166170	14,2	159242	13
گرمی	97879	9,3	101927	8,7	91270	7,4
پارس آباد	90762	8,7	138887	11,9	164577	13,4
گوثر	39537	3,8	33546	2,9	28721	2,3
نمین	67616	6,5	67923	5,8	59640	4,9
نیر	39323	3,8	30514	2,6	23035	1,9
کل استان	1046237	100	1167798	100	1225348	100

مأخذ: ۱- مرکز آمار ایران، بازسازی و برآورد جمعیت شهرستانهای کشور بر اساس محدوده تقسیمات اداری - سیاسی سال ۱۳۸۰.

۲- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، استان اردبیل، ۱۳۸۵.

داده های فوق الذکر در خصوص نسبت جمعیت شهری استان در حالیست که بررسی ساختار اشتغال در استان برحسب گروههای عمده فعالیت اقتصادی در سال ۱۳۸۵ نشان می دهد که نظام اقتصادی این استان تکیه بر فعالیتهای کشاورزی و دامپروری و پرورش طیور دارد که حدود ۳۱/۷ درصد از اشتغال استان را به خود اختصاص می دهد. در نظام اشتغال شهری استان نیز همانند کل نظام اشتغال استان، فعالیتهای کشاورزی و دامپروری و پرورش طیور از اهمیت قابل توجهی برخوردار است^۱. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که در طول دهه ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، از سهم نسبی اشتغال شهری در بخش کشاورزی و بخش صنایع و معادن کاسته شده و بر سهم نسبی اشتغال در بخش خدمات افزوده شده است. در این دهه، سهم نسبی اشتغال در بخش کشاورزی نظام اقتصاد شهری استان از ۷/۸ درصد به ۶/۱ درصد و در بخش صنایع و معادن آن از ۳۲/۲ درصد به ۳۰/۶ درصد کاهش یافته و درمقابل، اندازه سهم نسبی اشتغال

^۱. برای مثال در سه دهه پیش مراودات اقتصادی جامعه عشایری با فعالان اقتصادی شهر اردبیل در حدی بود که حتی در برخی از مناطق اردبیل (اوتچی بازاری، مال میدانی = تزه مخابرات) محل فروش مایحتاج نگهداری از دام یا محل فروش محصولات دامی بود. بنابر مصاحبه های انجام شده در گذشته نه چندان دور نگهداری از دام از فعالیتهای اقتصادی شهری مهم قلمداد می شده است و مشاغل همچون ناخرچی (تعریف کننده گاو و گاومیش) و چوپان (تعریف کننده گوسفند) در بین شهرنشینان وجود داشت. محله های حسینیه (حسینیة میرزاده خانم)، قاسمیه، حسن آباد مناطقی بود که در آنها دامداران بسیاری وجود داشت و به دلیل نزدیکی به مراتع نزدیک شهر اردبیل دامداران در آن ساکن بودند و برای تعریف دامهایشان، آنها را به سوی آبادی کلخوران می بردند.

خدماتی این نظام اقتصادی از ۵۷/۷ درصد به ۶۱/۹ درصد افزایش یافته است. می توان نشان داد که در طول این دهه از اهمیت نسبی اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و دامپروری، صنعتی و معدنی، ساختمانی، اداره امور عمومی و دفاع و آموزش نظام اقتصاد شهری استان کاسته شده و بر سهم نسبی اشتغال در سایر فعالیتهای عمده اقتصادی افزوده شده است.

نکات فوق در خصوص ساختار اشتغال شهری در حالیکه در سال ۱۳۸۵، بخش کشاورزی و دامپروری با اختصاص ۶۱/۸ درصد از کل اشتغال روستایی استان^۱ به خود، بخش غالب و مسلط در نظام اقتصاد روستایی استان است.

پس از بررسی اجمالی تاثیر شرایط اقلیمی استان اردبیل بر شکل گیری اقتصادها و اجتماعهای عشایری، دهقانی و شهری این منطقه، حال هر یک از اجتماعهای سه گانه فوق را در یک مفصل بندی پویا^۲ با رویکردی تاریخی مورد بحث و بررسی قرار می دهیم، چرا که وضعیت فرهنگی گذشته و حال هر یک از اجتماعات سه گانه فوق، به نوعی با گذشته این منطقه و نحوه ارتباطات جوامع عشایری با اجتماعات دهقانی و شهری این منطقه مرتبط است.

---

^۱. لازم به ذکر است که در سال ۱۳۸۵، ۴۶/۱ درصد کل شاغلان استان در مناطق روستایی به فعالیت اقتصادی مشغول بوده اند.

^۲. Dynamic Articulation

۲-۱-۱: پیشینه فرهنگی جوامع ساکن در استان

همانطوریکه ملاحظه شد استان اردبیل، به دلیل شرایط خاص اقلیمی، از دیر باز اجتماعات سه گانه شهری، روستایی و عشایری را در خود جای داده است. مروری بر اطلاعات موجود در کتب تاریخی دلالت بر آن دارد که تا سده اخیر سه نوع اجتماعات شهری، روستایی و عشایری به ترتیب بر پایه اقتصادهای خرده کالایی شهری (تولید دستی و تجارت)^۱، زراعت سهم بری در قالب نظام اربابی، و دامپروری رمه گردان (بر اساس نظام ایلیاتی) وجود داشتند. با وجود استقلال نسبی اجتماعات شهری، روستایی و عشایری از یکدیگر، بررسی های تاریخی حاکی از آن است که نوعی مفصل بندی خاص مابین این اجتماعات سه گانه وجود داشته است که تا زمان تثبیت قدرت پهلوی پدر در دهه اول حاکمیت وی، همچنان بر منطقه حاکم بوده است. بر مبنای این مفصل بندی، همواره جامعه عشایری استان اردبیل به میزانهای مختلف نیروی نظامی (لشکری) مورد نیاز برای مدیریت نظامی - سیاسی محدوده سرزمینی آذربایجان را در اختیار حکومت مرکزی قرار می داده است و در قبال آن از مازاد اقتصادی اجتماعات روستایی و شهری استان بهره مند می شده است. این نقش نظامی سیاسی و گاهاً اداری اجتماعات عشایری استان اردبیل در مدیریت محدوده سرزمینی استان و کشور^۲، در مواقعی که همسایگان ایران قصد تعدی به مرزهای استان را داشتند مبدل به نقش مقاومت در مقابل هجوم بیگانگان و پاسداری از اراضی استان می شد. مقاومت و مواجهه شاهسونها در برابر تهاجمهای ترکان عثمانی و

---

^۱ بررسی ها حاکی از آن است که در سده نخست حکومت صفویان، تعداد زیادی بازرگانان اروپایی در شهرهای مختلف ایران و از جمله در اردبیل مقیم شده و سعی می کردند در قبال کالاهایی که می خریدند کالا بفروشند. بازرگانان خارجی فعال در دوره قبل از شاه عباس عمدتاً از ایران ابریشم (خام و کارشده)، ادویه و احجار ترکی می خریدند و در مقابل سعی می کردند پارچه بدهند. روناس (ماده رنگی که در اطراف اردبیل به عمل می آمد ولی در اصفهان پرداخت می شد) از جمله مواد تولید شده در استان اردبیل بود. علاوه بر ابریشم، کالاهای صادراتی ایران در دوره متاخر حکومت شاه طهماسب پنبه، فلفل، برنج، مازو، میخک، چوب تیر، زنجبیل، جوزهندی، بسباسه، دارچین گوگرد و زاج سفید بود. حتی در داخل ایران پارچه های ابریشمی و مخصوصاً مخمل نفیس تولید می شد که با پارچه های اروپایی برابری کرد (جنکینسن، ج ۲، ۱۸۸۶: ۴۱۲ در فریر، ۱۳۸۰: ۲۲۶ و فریر، ۱۳۸۰: صص ۲۲۰ الی ۲۴۰).

^۲ برای مثال پس از مرگ شاه اسماعیل اول و در آغاز سلطنت شاه طهماسب «چوهه سلطان تکلو» از بزرگان ایل تکلو سمت امیرالامرای (بیگلربیگی) را مشترکاً با «دیو سلطان روملو» و بعدها به تنهایی بر عهده داشت. «چوهه سلطان تکلو» افراد تکلو را در راس کارها قرار داد بطوریکه در سالهای مذکور تکلوها غیر از مقام بیگلربیگی سایر مقامهای مهم مملکتی را نیز در دست داشتند (نگاه کنید به: سومر، ۱۳۷۱، ۷۳-۸۱).

قزاق‌های روسیه در تاریخ منطقه، دقیقاً نشانه کارکردهای نظامی سیاسی عشایر استان در چارچوب نظام سیاسی یکپارچه کشور بود (نگاه کنید به: تاپر، ۱۳۸۴). البته باید خاطر نشان ساخت در مواقعی که حکومت مرکزی ضعیف می شد، امکان تمرد ایلات منطقه از حکومت مرکزی افزایش یافته و به همان اندازه بر ناامنی در منطقه افزوده می گشت؛ بطوریکه هریک از ایلات و طایفه های آن به صورت خودسرانه عمل کرده و بر تهاجم های خود به روستاها و شهرهای منطقه می افزودند. همچنین، اجتماعات ایلی مناطق مورد بررسی در مواقعی باعث جدایی بخشهایی از کشور و الحاق آن به دولتهای مجاور نیز شده اند. برای مثال در سال ۱۵۳۱-۱۵۳۲ میلادی «اولامه سلطان تلوکو» با استفاده از حرکت «شاه طهماسب صفوی» به سوی خراسان، در آذربایجان علیه شاه صفوی قیام کرد. بدین ترتیب بخش بزرگی از «ایل تلوکو»^۱ به همراه برخی از قبایل منطقه آذربایجان از زیر فرمان دولت صفوی خارج شده و به عثمانی ها پناهنده شده و مقدمات حمله عثمانی ها و همکاری در این حمله را فراهم کردند که در نتیجه آن ارتش عثمانی تا ابهر را تصرف کرد و بسیاری از بزرگان «ایل تلوکو» با انتصاب از سوی عثمانی ها به حاکمیت شهرهای اردبیل، سراب، مراغه، مشکین شهر و حومه آن منصوب شدند^۲ (نگاه کنید به: سومر، ۱۳۷۱، ۷۳-۸۱).

مفصل بندی اجتماعات شهری، عشایری و روستایی تنها در سطح اقتصادی و از طریق مصرف درآمدهای بدست آمده از اقتصادهای دهقانی (بهره های مالکانه / مالیات) و شهری (مالیات از فعالان اقتصاد شهری) توسط نیروهای عشایری برای مدیریت ایالت آذربایجان (و شیروان) متجلی نمی شد. نوعی مفصل بندی ایدئولوژیک نیز وجود داشت که از سالهای پیش از تاسیس سلسله صفویه بین جامعه عشایری منطقه و رهبران دینی و مراقد آنها در شهر اردبیل وجود داشت. این مفصل بندی ایدئولوژیک بین اجتماعات ایلی منطقه با جامعه شهری منطقه

---

^۱ بخشهایی از ایل تلوکو هنوز هم در مناطق اطراف اردبیل و در منطقه دشت مغان حضور دارند. بیلاقات آنها در دامنه کوه سیلان و قشلاقات آنها در دشت مغان قرار دارد.

^۲ «تکلوها» از ایلات موتلف هفتگانه قزلباش بودند که نقش بزرگی در تاسیس سلسله صفوی داشتند. علت اصلی شورش «تکلوها» در سالهای ۱۵۳۱-۱۵۳۲ میلادی، کشمکش داخلی بین ایلات موتلف بر سر تصاحب مقامهای اداری سیاسی و در نتیجه دریافت اقطاع بود. «شاه طهماسب اول» پس از تثبیت حکومت خود برای مقابله با قدرت روز افزون «تکلوها» در ساختار ایلیاتی دولت و بمنظور فرونشاندن اعتراض دیگر ایلات موتلف نسبت به این امر، از «شاملوها»، «استاجلوهها»، «افشارها» و «روملوها» برای مقابله با «تکلوها» استفاده کرد که در نتیجه آن افراد بسیاری از «تکلوها» کشته شدند و همین امر باعث واکنش شدید «تکلوها» و شورش آنها و همکاری آنها با عثمانی ها شد (سومر، ۱۳۷۱، ۷۳-۸۱).

اردبیل در حدی بود که به باور برخی از مورخان، هویت شاهسونهای استان اردبیل به ایلات منطقه آناتولی شرقی و جنوبی باز می‌گردد که در نتیجه پروسه طولانی مهاجرت (سیاسی ایدئولوژیک) به سرحدات داخلی ایران انتقال پیدا کرده‌اند (سومر، ۱۳۷۱؛ روملو؛ ۱۳۴۹؛ مزای، ۱۳۶۳؛ هینس، ۱۳۶۲؛ رید، ۱۹۸۳؛ اسمیت، ۱۹۷۸). اهمیت ایدئولوژیک - سیاسی آموزه‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی و فرزندان وی و وجود مقبره‌های آنها در شهر اردبیل و روستاهای اطراف آن، (مانند کلخوران و سید صدرالدین)، به همراه جایگاه کلیدی ایلات در مدیریت سرزمین در صد سال نخست حکومت صفویان به خوبی می‌تواند معنای مفصل‌بندی ایدئولوژیک اجتماعات ایلی منطقه با سطح ایدئولوژیک جامعه شهری استان (بویژه شهر اردبیل) را نشان دهد. شهر اردبیل بویژه از سالهای نخستین آغاز حکومت شاه اسماعیل صفوی (۱۵۰۱ میلادی) تاکنون همواره برای مردم شهری روستایی و عشایری منطقه از مرکزیت ایدئولوژیک بسیار بالایی برخوردار بوده است. حتی بنابر روایت‌هایی (مالکم، ۱۸۲۹)، شاهسونهای منطقه، نام خود را از پاسخ ایلات مختلف به تقاضای شاه صفوی (شاه سلطان محمد خدابنده و شاه عباس اول) جهت حمایت از شاه می‌دانند، که دلالت بر ایدئولوژی شاهسونی دارد. ارادت اجتماعات ایلی منطقه به تصوف موجود در تعالیم شیخ صفی‌الدین اردبیلی و پیروانشان، و استفاده از آن به مثابه ایدئولوژی‌ای کارآمد در مبارزه و مقاومت در مواجهه با همسایگان مسیحی (ارمنیان، گرجی‌ها و مسیحیان طرابوزان) و سنی‌مذهب (ارتش عثمانی) سرحدات شمالی و شمال شرقی کشور بوضوح در دوره صفویه قابل مشاهده است.^۱

اهمیت اجتماعات ایلی استان اردبیل علاوه بر عصر صفوی، در دوره افشاریه نیز قابل مشاهده است. نادر شاه افشار (۱۷۳۶م، ۱۱۱۴ ه.ش) که عمدتاً بر قدرت ایلات متکی بود در «مغان» تاجگذاری نمود و این نشان از اهمیت اجتماعات ایلی استان اردبیل در شکل‌گیری و پایداری دولتهای بعد از عصر صفوی دارد (تاپر، ۱۳۸۴: ۱۹). در اوایل قرن ۱۸ شرایط در مناطق شمالی استان اردبیل کنونی، به سرعت دگرگون شد. در این دوره «مغان» و «اردبیل» به نقطه تلاقی سه امپراطوری روسیه، عثمانی و ایران تبدیل شد؛ لذا اجتماعات ایلی این مناطق در نقش محافظان سرحدات ایران به ایفای نقش پرداختند. اسناد و منابع موید آن است که نادرشاه،

---

^۱. "فعالیت‌های طریقت صوفیگری اردبیل در میان گرجیان و ارمنیان کافر... به صورت اعمال دیگری برای تغییر دین، از طریق فتح و فشار، تجلی کرد، تا آنجا که اسلام به صورت یک دنیای خارجی (یعنی دارالاسلام) جلوه نمود، که فتح و ضمیمه این مناطق به دارالسلام یکی از اعمال و وظایف مذهبی است... و این بیشتر به عهده شیوخ صوفی و مریدان آنها بود که ملل مغلوب را به صراط‌المستقیم هدایت کنند... و این جهاد اصغر و واجب کفایی است" (مزای، ۱۳۶۳: ۱۲۰ و ۱۷۱).

«بدرخان ساری خان بیگلوی افشار» را به ریاست شاهسون های مغان و اردبیل منصوب کرد. پس از قتل نادرشاه در ۱۷۴۷ م / ۱۱۲۵ ه ش تعدادی از افراد خاندان بدرخان به مدت چندین دهه بر شهر و ناحیه اردبیل حکم راندند. نقش ایل شاهسون که تحت حکمرانی این خاندان بود، در سال های پر آشوب پیش از استقرار دودمان قاجاریه (سال های پایانی قرن ۱۸) به طور روزافزونی اهمیت می یافت (تاپر، ۱۳۸۴: ۱۰۲).

بررسی دوره پایانی حکومت نادرشاه افشار حاکی از آن است که در این دوره نیز همچون دوره های پیشین، حاکمان اردبیل، خلخال و مغان از بین روسای ایلات منطقه انتخاب می شدند. این روسا، عموماً بیگ های خویشاوندشان را به ریاست نواحی مختلف استان کنونی اردبیل بر می گزیدند (برای مثال نگاه کنید به: دلیلی، ۱۹۷۴ به نقل از زاپیسکا، ۱۸۲۸ در: تاپر، ۱۳۸۴: ۱۲۸). نکته حائز اهمیت آنکه، در شرایط تمرکز سیاسی و حاکمیت دولت مقتدر، این روسا عاملان حکومت مرکزی در منطقه بودند و در مواقع عدم تمرکز و کم قدرتی حکومت مرکزی، آنها به شکلی نسبتاً مستقل و در ائتلاف با حاکمان مناطق مجاور بر محدوده خود حکم می راندند و گاه با یکدیگر بر سر گسترش محدوده حاکمیت خود و یا در راستای مقاومت در مقابل زیاده خواهی حاکمان مناطق مجاور وارد جنگ و درگیری می شدند؛ لذا دوره های عدم تمرکز، دوره های ائتلافهای شکننده و یا درگیریها ما بین خانهای مناطق مختلف آذربایجان و تالش بود.

همانطوریکه مشاهده می شود در طول سده های اخیر نوعی مفصل بندی مابین اجتماعات شهری عشایری و دهقانی وجود داشته است و این منطقه (محدوده کنونی استان اردبیل) به دلیل شرایط خاص اقلیمی، همواره مولد نیروهای سیاسی اداری و نظامی ایلی بوده است که بر اجتماعات شهری و روستایی منطقه (و حتی مناطقی خارج از استان)^۱ حکمرانی می کردند. این ارتباط تنها از زاویه ارتباط اداری سیاسی و نظامی نبود. وجود قبور خاندان صفوی در اردبیل و مناطق اطراف آن ماهیتی متبرک به این منطقه می بخشید که جذبه ای ایدئولوژیک داشت؛ بطوریکه شاهان در دوره صفویه وبعد از آن توجه ای ویژه برای این منطقه قائل بودند. برای مثال، نادر شاه افشار پس از تاجگذاری در مغان شمشیر متبرک خاندان صفوی را در

---

^۱ نادر شاه افشار همچون شاهان سده نخست عصر صفوی (اسماعیل اول، طهماسب و سلطان محمد خدابنده) از شاهسون ها و شقاقی های منطقه آذربایجان برای اهداف امنیتی نظامی و اداری در سایر نقاط کشور استفاده می کردند. بسیاری از شاهسونهای منطقه مغان در زمان نادرشاه افشار برای مقابله با تهاجمات افغانها و کنترل شورشها به مناطق شرقی (خراسان) کوچانده شدند.

اردبیل به کمر بسته و راهی مناطق مختلف ایران (در وهله نخست خراسان) شد تا شورشها و تهاجمات را پاسخ دهد (تاپر، ۱۳۸۴: ۱۳۵). این ارتباط ایدئولوژیک بین عشایر منطقه و جامعه شهری اردبیل را می توان در گذشته در شعار سه گانه شاهسونهای استان مشاهده کرد: حمایت از شاهان صفوی (و اهمیت شهر اردبیل به دلیل دربرداشتن قبور خاندان صفوی)، ایمان و سرسپردگی به مذهب تشیع، تنفر از عثمانی های سنی مذهب^۱.

این ارتباط تنگاتنگ جوامع عشایری، شهری و روستایی منطقه در طی سالیان گذشته همواره همراه با همزیستی مسالمت آمیز نبود. به عبارتی، مفهوم مفصل بندی دلالت بر نوعی از ارتباط بین این سه دسته اجتماعات دارد که در آن یکی از اجتماعات (عشایری) بر انواع دیگر اجتماعات موقعیتی مسلط یافته و در نتیجه دو اجتماع شهری و روستایی موقعیتی تابع می یابند. در این شرایط، هر چند که هر سه نوع اجتماع از یکدیگر بهره مند می شوند؛ لیکن این به معنای آن نیست که مابین این سه نوع اجتماع کشمکش و تضادی وجود نداشته باشد. تامین امنیت و فضای امن فعالیت اقتصادی از جانب روسای ایلات منطقه (و کلاً جامعه ایلی منطقه) برای ساکنین مناطق روستایی و شهری در قبال دریافت مالیات (بهره مالکانه / مالیات) قالب اصلی این مفصل بندی بود. بدین سان انرژی اقتصادی از دو جامعه دهقانی و شهری به جامعه ایلی انتقال می یافت تا صرف مدیریت سیاسی نظامی و اداری منطقه شود (نگاه کنید به: عباداللهی، ۱۳۸۵) و بنابر همین منطق عموماً حاکمان منطقه از روسای جامعه ایلی منطقه بودند. با وجود نیاز جوامع دهقانی و شهری به وجود امنیت برای فعالیت اقتصادی، لیکن این انتقال مازاد و انرژی اقتصادی با رضایت لایه های اقتصادی اجتماعی زیرین (دهقانان و فعالان اقتصاد شهری) همراه نبود. نوعی کشمکش و تضاد پنهان وجود داشت که می توانست در مواقعی از تاریخ منجر به شورشها بر علیه روسای ایلی و ملازمانشان شود.

بدین ترتیب، کارکرد سیاسی امنیتی ایلات منطقه در گذر زمان، فرهنگ و روانشناسی اجتماعی ای را در بین اجتماعات ایلی منطقه ایجاد کرده است که روایتهای متناقضی از آن ارایه می شود. نویسندگانی با منشاء روستایی یا شهری، فرهنگ ایلات استان را عموماً با شجاعت، شرافت، وطن پرستی، قهرمانی و یا با غارتگری، تهاجم، بی رحمی و شقاوت توصیف می کنند (برای مثال برای تمجید از تاریخ و فرهنگ عشایر استان اردبیل نگاه کنید به عزیز زاده، ۱۳۸۶ و

---

^۱ این شعار بعدها (برای مثال در دوره قاجار) به شعارهای زیر استحاله یافت: وفاداری به شاه (دودمان قاجار)، ایمان و سرسپردگی به دین اسلام در کل، و تنفر از همسایه تجاوزگر جدید یعنی کفار روس (به جای سنی مذهب عثمانی) (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۷۹).

برای روایت‌هایی تا حدودی متضاد نگاه کنید به صفری، (۱۳۷۱). در هر حال، روانشناسی اجتماعی و ویژگی‌های فرهنگی - تاریخی ایلات استان اردبیل را تنها می‌توان در ارتباط با شیوه تولید، نحوه زیست آنان، موقعیت ژئوپولیتیک آنها در گذرگاه تاریخ (موقعیت بیلاقات عشایر استان در ارتباط با عثمانی‌ها و روس‌ها) و ایدئولوژی همبسته با این نوع معیشت (وابستگی‌های خونی، ارادت به خاندان شاه صفوی) درک کرد. اقتصاد مبتنی بر رمة گردانی، وجود بیلاقات و قشلاقات غنی و حرکت در ایل راهها برای دستیابی به آنها، مراودات ایلات با اجتماعات روستایی و شهری منطقه، تقاضای نظام سیاسی برای مدیریت اداری سیاسی سرزمین بواسطه نیروهای ایلی، و تهاجمات عثمانی‌ها و ارتش امپراطوری روسیه در مقاطع مختلف تاریخی، همه و همه در طول تاریخ ویژگی‌هایی به اجتماعات ایلی منطقه بخشیده است که گاه از آن به عنوان قهرمانیگری و شجاعت و گاه از آن تحت عنوان غارتگری و بی‌رحمی یاد شده است. قهرمانیگری و وطن پرستی در مواجهه با تهاجمات همسایگان (برای حفظ مراتع بیلاقی و قشلاقی)، و غارتگری و بی‌رحمی به هنگام برعهده داشتن کارکردهای امنیتی سیاسی در محدوده سرزمین آذربایجان و یا به هنگام خشکسالی و تولید اندک دامی. برای مثال شاردن، جواهر فروش و سیاح فرانسوی در هنگام اقامت در آذربایجان با پدیده کوچ گسترده عشایر منطقه مواجه می‌شود و بنابر توصیه یکی از ملازمانش (میزرا طاهر) اقامت خود در تبریز را یک هفته بیشتر می‌کند تا با قبایل چادر نشین که به روایت وی «بیشترشان دزدند» و گله‌های خود را به چراگاه تابستانی به کوهستان می‌برند مواجه نشود (کرویس، ۱۳۸۰: ۱۸۲).

نکات فوق در خصوص فرهنگ و روانشناسی اجتماعی اجتماعات عشایری منطقه و ارادت آنها به طریقت صفوی درحالیست که، شهر اردبیل در گذشته همواره از اهمیت مذهبی بسیار بالایی برخوردار بوده است و این امر مخصوصاً در طی دوره صفویه و در سالهای قبل از آن بوضوح مشهود است. منشأ اهمیت شهر اردبیل تعالیم شیخ صفی‌الدین اردبیلی^۱ و بعدها وجود مقبره وی و خاندان اش در این شهر و مناطق اطراف آن (کلخوران و سید صدرالدین) می‌باشد. در واقع، طریقتی که بعدها منجر به تاسیس سلسله صفوی شد، قبل از تشکیل دولت

---

^۱ خیل مریدان شیخ صفی‌الدین اردبیلی گذشته از فرمانروایان و صاحب منصبان حکومت ایلخانی، اشرافیت مغولی، جمع کثیری از پیشه‌وران و بازرگانان، روستائیان و تقریباً همه مردم اردبیل بودند. وی در گیلان، فارس، عراق عرب و سایر ایالات، حتی در ترکستان و چین نیز مریدانی داشت؛ که از سراسر قلمرو ایلخانان املاک و باغات و زمین وقف خانقاه وی می‌کردند. او با بهره‌گیری از روش کارساز معجزات و کرامات که وسیله‌ای روزپسند بود به خصوص کارگزاران مغولی را مقهور می‌ساخت، بطوریکه حتی بین افراد ایلی و در بین سپاهیان نیز اعتماد به معجزات شیخ رسوخ تمام داشت (سومر، ۱۳۷۱: ۵۲-۵۴).

صفوی، عمری ۱۵۰ ساله داشت (نگاه کنید به تاریخ ایران، ۱۳۸۰: ۱۴۵). اهمیت تعالیم شیخ صفی الدین اردبیلی تا حدی بود که اندیشه های وی پیروان زیادی در منطقه آناتولی داشت (غفاری، ۱۳۴۳: ۲۶۴؛ شیرازی، ۱۳۶۹: ۳۷؛ قمی، ۶۳-۱۳۵۹: ۴۹؛ روملو، ۱۳۴۹؛ خواندمیر، ۱۳۷۰) و این ارادت بعدها منجر به ارتباطات قوی ساکنین این مناطق با اجتماعات شهری و عشایری و حتی روستایی منطقه اردبیل شد^۱ (نگاه کنید به: هینتس، ۱۳۶۲: ۹۵ و ۱۲۲؛ زاهدی، ۱۳۴۳ ق: ۴۸؛ سومر، ۱۳۷۱: ۵۵ و ۱۹۳؛ حسینی، استرآبادی، ۱۳۶۴: ۳۴، روزبهان خنجی، ۱۹۷۵: ۸۰). تعالیم شیخ صفی الدین اردبیلی و نهضت صفوی در سالهای مذکور باعث شد تا شهر اردبیل مرکزی مذهبی سیاسی بیابد و در نتیجه همواره شهر اردبیل از فرهنگی مذهبی برخوردار بوده است. بررسی منابع تاریخی، حاکی از آن است که این مرکزیت و اهمیت شهر اردبیل به حدی بود که برخی از افرادی که موقوفاتی را به بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی وقف کردند، پیشینه آناتولیایی داشتند^۲ (زرینه باف شهر، ۱۹۹۸: صص ۲۵۴-۲۵۵). تحت تاثیر تجربه تاریخی گذشته، فرهنگ مذهبی شهر اردبیل بر تشیع صفوی و مخالفت با تسنن همسایه عثمانی مبتنی بود، که در سالهای اخیر از میزان این گرایشات، بویژه از تسنن ستیزی آن کاسته شده است. با این وجود، مصاحبه های صورت گرفته در شهر اردبیل نشانگر آن است که در گذشته نه چندان دور (در حدود ۶۰ سال پیش)، هنوز هم بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی برای اهالی اردبیل اهمیت داشت و ساکنین اردبیل در ایام هفته از آن بازدید می کردند که خود گواه

^۱. دلایل جذب ساکنین مناطق آناتولی به سوی شیوخ اردبیل، در گذشته ای دور ریشه دارد. آنگاه که تیمور اسپران رومی (= آناتولیایی) را به کرم خواجه علی (= شیخ اردبیل و نوه شیخ صفی) بخشیده و خواجه علی به این اسپران رومی مأواه و مسکن داد، از آن پس ارتباطی عمیق بین این افراد و شیوخ صفوی و طریقت این شیوخ بوجود آمد. این ارتباط باعث شد تا از سالها پیش از برپایی حکومت صفوی، از جمع افراد مذکور خلیفه هایی به عنوان واسطه های دینی به مرکز آناتولی فرستاده شده و در آن منطقه طریقت صفوی بوسیله افرادی از اهالی آنجا رواج داده شود. بدین سان خویشاوندان این اسراء آزاد شده در منطقه آناتولی، از سالیان پیش نیروهای بالقوه دولت صفوی بودند. دیو سلطان (= دیوعلی بیگ) و نورعلی خلیفه از جمله نیروهایی بودند که واسطه شیوخ صفوی و خویشاوندانشان در آناتولی بشمار می رفتند (زاهدی، ۱۳۴۳ ق: ۴۸؛ هینتس، ۱۳۶۲: ۱۲۲-۹۵؛ فلسفی، ۱۳۴۷: ۲۱۰، رازنهان، ۱۳۷۴: ۱۷۱، یزدی، ۱۳۳۶؛ نطنزی، ۱۳۳۶: ۲۰۷؛ تاپر، ۱۳۴۷: ۶).

^۲. برای مثال بنجی سلطان قلیچ لو کاری (Bengi Sultan Qilichlu Qari) دختر حمزه آقا مراد روملو، دارایی رعیتی گسترده خود (قشلاق روملو) در چخور سعد را به مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی وقف کرد. او روستای یاساکلو را نیز به مقبره شاه اسماعیل اول و همسر متوفی او وقف کرد. وی در سال ۱۵۳۴ میلادی متولی وقف های یاد شده بود. همچنین خاتون خان زاهدیه بیگم، دختر شیخ عارف یوسف شاه، روستای زاریک (Zariq)، یک باغ و دو آسیاب را به مرقد شیخ وقف کرد (زرینه باف شهر، ۱۹۹۸: صص ۲۵۴-۲۵۵).

بر تداوم فرهنگ مذهبی به جا مانده از عصر پیش از تشکیل سلسله صفویه تا چند دهه پیش است. بدین ترتیب فرهنگ شهر اردبیل، از گذشته نسبتاً دور فرهنگی شدیداً مذهبی بود که با سلسله و خاندان صفویه در هم آمیخته بود. این فرهنگ مذهبی که خود را حتی در شکل محله‌های قدیمی شهر اردبیل^۱ انعکاس می‌داد و در آن شکل‌گیری محله‌ها مبتنی بر مساجد مهم شهر اردبیل بود، با فرهنگ بازار نیز همراه بود. به عبارتی، فعالیت اقتصادی در بازار اردبیل که نماد آن بازار سرپوشیده شهر اردبیل بود، با نوعی فرهنگ و روانشناسی اجتماعی مرتبط با فعالیت تجاری همراه بود. با این وجود، اصلی‌ترین ویژگی و خصیصه اهالی شهر اردبیل، میزان بالای مذهبی بودن آنها و باورشان به معجزات بود که تاکنون تداوم یافته است. برای مثال، حتی هم‌اکنون نیز برخی از اهالی اردبیل برای زیارت و نظرکردن به مرقد شیخ کلخوران در آبادی کلخوران و مرقد سید صدرالدین در آبادی سید صدرالدین می‌روند.

همانطوریکه پیشتر ذکر شد، اهمیت شهر اردبیل را در نحوه مفصل‌بندی جامعه شهری اردبیل با اجتماعات روستایی و عشایری منطقه در قالب موقوفات اهدا شده به بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی نیز می‌توان مشاهده کرد. برای مثال، بنفشه خاتون، یکی از زنان سلطان حیدر (پدر شاه اسماعیل اول)، چندین روستا در منطقه تبریز را در نیمه دوم قرن پانزدهم به مرقد شیخ صفی وقف کرد^۲ (زرینه باف شهر، ۱۹۹۸: ۲۵۵-۲۵۴). در سالهای قبل از تاسیس سلسله

---

^۱ برای مثال محله‌های معتبری که به نام مسجدهای موجود در آنها معروفند عبارتند از: خیرال، زینال، یاقوت، حسینی (میرزاده خانم)، سرچشمه، پیرعبدالملک، تازه میدان، دیک باشی، یاسول، ایلدیریم شاه، نمه لر، مهمار، علا گاپی، نایی، غریبان، اوچ دوکان، داشچی لار، منصوریه، یاقوبیه، محمدیه، اکبریه، چراغ علی، ابوالفضل ساکاخاناسی، آت موجوزی، سید آباد، جمعه مچیت (مسجد)، باغ میسه.

^۲ وقف به لحاظ مالی و اقتصادی، نوعی سرمایه‌گذاری بشمار می‌رفت که به رشد بازار داخلی و اقتصاد شهری کمک شایان توجهی می‌کرد، چرا که بواسطه وقف، سرمایه‌های بسیاری در اختیار یک موسسه مذهبی قرار گرفته و تمرکز می‌یافت و آن را به یک قطب اقتصادی مهم در اقتصاد شهری مبدل می‌کرد. تمرکز سرمایه در دست هر موسسه مذهبی (برای مثال مرقد شیخ صفی) به گردش سرمایه در اقتصاد شهری کمک کرده و این موسسات می‌توانستند، کالاهایی (برای مثال عمارات و بازارها و کاروانسراها و اراضی بزرگ و ...) را در شرایطی که تعداد خریداران می‌توانست بسیار اندک باشد، خریداری نمایند. در واقع، وقف به شکل غیرمستقیم در خدمت اقتصاد شهر اردبیل بود. همچنین، آن مانع خرد شدن املاک، در نتیجه ارث می‌شد. در عین حال، آن نوعی حفاظ دفاعی در مقابل قدرت دولتی تهدیدکننده بشمار می‌رفت. خانواده‌های برجسته معمولاً بواسطه وقف دارایی خود از خطر مصادرات دولتی می‌رهاندند. از این طریق این خانواده‌ها سعی می‌کردند، در جهان در حال تغییر ائتلافهای سیاسی، جایگاهی را برای خانواده‌های خودشان بیابند و یا این جایگاهها را حفظ کنند و وقف یکی از ابزار دستیابی به این نیت سیاسی بشمار می‌رفت (نگاه کنید به: زرینه باف، ۱۹۹۸).

صفوی و در طی این دوره، افراد سرشناس سیاسی مذهبی منطقه، بویژه شهر اردبیل، دارای روستاها و باغاتی بودند که گاه برخی از آنها را به آستان شیخ صفی وقف می کردند. خدیجه خاتون دختر علی بیگ (خواهر اوزون حسن آق قویونلو^۱ و زن شیخ جنید^۲، پدر بزرگ شاه اسماعیل اول) یکی از دارایی هایش یک هفدهم کل آبادی شام اسبی در اطراف اردبیل بود. از هفت وارث جنید، دو پسرش (محمد و حیدر) دو باغ کوچک و چهار سهم در روستای ابراهیم آباد داشتند. فخری جهان خانم، خواهر شاه اسماعیل اول، از زنانی بود که یک قطعه مرتع (یونجالیک) را به مرقد شیخ صفی وقف کرد. در کل مجموعه مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی اراضی زیادی را در ناحیه اردبیل و تبریز و متعلقاتش را در اختیار داشت (زرینه باف شهر، ۱۹۹۸: ۲۵۴-۲۵۵). تمامی موارد فوق حاکی از آن است که ایدئولوژی صفوی دوستی، نوعی از ارتباطات بین اجتماعات روستایی و شهری را بوجود آورده بود که طی آن درآمدهای ارضی از جوامع روستایی منطقه به شهر اردبیل با مقاصد مذهبی انتقال پیدا می کرد.

جوامع روستایی استان نیز از گذشته تابع تحولات جوامع عشایری و شهری منطقه بودند. در حقیقت، الگوی مالکیت اراضی در گذشته به شکلی بود که در نتیجه آن، آبادیهای منطقه به شیوه اقطاع یا تیول در اختیار مقامات سیاسی ایلی یا مذهبی منطقه قرار می گرفت. در واقع، به دلیل مفصل بندی خاص اجتماعات روستایی منطقه با اجتماعات شهری و عشایری، فهم منطق درونی جامعه روستایی استان در گذشته، در گرو تحلیل نحوه مفصل بندی و ارتباط جامعه دهقانی با جامعه شهری و عشایری و تحلیل نظام سیاسی مدیریت سرزمین آذربایجان به عنوان بخشی از ایران بود. تحلیل نظام اداری سیاسی ایران در گذشته نشان می دهد محدوده سرزمینی آذربایجان (همچون سایر بخشهای کشور) به گونه ای غیرمتمرکز و با منطق «توزیع زمین در

---

^۱ دختر اوزون حسن آق قویونلو (عالم شاه بیگم) با حیدر (پسر جنید) ازدواج کرد و اسماعیل صفوی را متولد کرد (زرینه باف شهر، ۱۹۹۸: ۲۵۴-۲۵۵).

^۲ شیخ جنید (پدر بزرگ شاه اسماعیل صفوی) و شیخ حیدر (پسر شیخ جنید و پدر شاه اسماعیل صفوی) هر دو با دست شروانشاه سنی مذهب و با پشتیبانی آق قویونلوهای سنی مذهب کشته شدند. شیخ جنید برای تصاحب مقام شیخی با عموی خود شیخ جعفر به مجادله برخاست ولی به علت عدم موفقیت مجبور به ترک اردبیل و مهاجرت موقت به آناتولی گردید. شیخ جعفر (عموی جنید) مقام شیخی خود را مدیون حمایت جهانشاه قراقویونلو بود (سومر، ۱۳۷۱: ۱۱-۱۲). همچنین بازماندگان شیخ حیدر از آق قویونلوها آزار و ستم بسیار دیدند و سلطان علی پسر بزرگ شیخ حیدر و برادر بزرگتر شاه اسماعیل صفوی نیز با دست ایشان کشته شد و در نتیجه اسماعیل ۷ ساله به گیلان انتقال داده شد. در نتیجه، یکی از دلایل خصومت بعدی شاه اسماعیل با آق قویونلوها و قراقویونلوها (با وجود ارتباط نسبی با آنها)، دلایل فوق بود که خود را در قالب سنی ستیزی به نمایش گذاشت.

قبال دریافت خدمت»، مدیریت اداری سیاسی و نظامی می شد. در واقع، کم رشدی و توسعه نیافتگی ساختاری نیروها و روابط اقتصادی در بخش زراعی ایران در گذشته، باعث می شد تا مدیریت تولید زراعی و انرژی اقتصادی ناشی از آن در اختیار نیروهای سیاسی حقوقی برآمده از اجتماعات ایلی (امیران ایلی) و یا شهری (امیران لشکری و کشوری غیر ایلی) و یا مقامات مذهبی قرار گیرد. شکلی از مدیریت اداری سیاسی منابع اقتصادی، که عاملان آن هیچ گاه از نیروهای اجتماعات زراعی نبودند. از سویی نیز، اقتصاد زراعی همواره مهمترین منبع اقتصادی زنده مانی و استحکام دولتهای پیش از پهلوی بود. در حقیقت، لزوم مدیریت انرژی اقتصادی اجتماعات زراعی بوسیله نیروهای غیرزراعی، شکلی از مدیریت سرزمین را بوجود آورد که مبتنی بر «توزیع زمین در قبال دریافت خدمت» بود. در دوره مورد بحث همچون دوره های پیشین، حفظ محدوده سرزمینی دولت متمرکز به واگذاری مالکیت، به منظور تامین نیازهای اقتصادی مدیریت اداری - سیاسی و ایدئولوژیک محدوده سرزمینی متکی بود. اراضی عموماً در بین امیران ایلی توزیع می شد تا خدمت سیاسی، اداری و نظامی دریافت شود. این اراضی همان «اقطاعات» و «تیولهای» بودند که ماهیت اداری نظامی و سیاسی داشتند و منبع اقتصادی مدیریت سیاسی آذربایجان بشمار می رفتند. روحانیت رسمی نیز در قبال «مشروع سازی حاکمیت» به مثابه نوعی خدمت (خدمت ایدئولوژیک)، اشکالی از مالکیت زمین را دریافت می کرد؛ که سیورغال و وقف نامیده می شدند (عباداللهی، ۱۳۸۵، نعمانی، ۱۳۵۸: ۳۶-۲۳۲؛ شاردن، ۱۳۴۵، ج هشتم: ۴۲۰؛ صفت گل، ۱۳۸۱: ۳۱۹ و فصل سوم؛ شاردن، ج ۴: ۱۴۶۶؛ زرینه باف، ۱۹۹۸). بدین ترتیب انتقال انرژی اقتصادی تولید شده در بخش زراعی به اجتماعات ایلی و شهری، بواسطه خلق اشکال مالکیت و تخصیص آنها" به عاملان ساختاری ارایه دهنده «خدمت» صورت می گرفت. در این تعبیر، مالکیت های سلطنتی، اقطاع و تیول در چارچوب مبادله خدمت سیاسی اداری و نظامی برای حفظ محدوده سرزمینی دولت متمرکز قابل تفسیراند و مالکیت های وقف و سیورغال در چارچوب مبادله خدمت ایدئولوژیک برای حفظ محدوده سرزمینی" (عباداللهی، ۱۳۸۵، اسکندریبگ ترکمان، ۱۳۳۴، ج اول: ۵۸۴ و ۲۲۸؛ استرن، ۱۹۶۵: ۱۸۰ و ۱۸۹؛ نعمانی، ۱۳۵۸: ۶-۲۳۲؛ شاردن، ج ۴: ۲-۱۴۰۱ و ۱۴۶۶). در این معنا، شکل یابی اشکال مالکیت زراعی، بازتولید و تخصیص آنها، نتیجه و در عین حال سمبل حضور نیروهای غیرزراعی برای مدیریت اجتماعات زراعی بود.

موقعیت تابع گونه اقتصاد و اجتماع دهقانی در ارتباط با اجتماعات عشایری و شهری در گذشته، به دهقانان و ساکنین آبادیهای منطقه از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جایگاه پست تر اعطا می کرد. جمعیت روستایی، «تات» نامیده می شد.^۱ آنها با وجود کار بر روی زمین، فاقد مالکیت اراضی بوده (تنها دارای نسق زراعی بودند)، در مقابل اربابانشان و عشایر منطقه بسیار آسیب پذیر و در مقایسه با شاهسونها و سایر عشایر منطقه و همچنین ساکنین شهری از جایگاه اجتماعی نازلی برخوردار بودند. "تاتها" که همان دهقانان بودند از طریق زراعت سهم بری و یا کار بر روی اراضی مالکان غایب از ده امرار معاش می کردند. رابطه آنها با مالکانشان که عموماً مقامات سیاسی ایلی و یا مذهبی بودند (و در شهر ساکن بودند)، بر مبنای بهره مالکانه^۲ قرار داشت. بهره مالکانه ارزش اضافی ای بود که در چارچوب نظام بهره برداری سهم بری (یا مقاسمه یا مزارعه) از رعیت ها به نفع اربابانشان پیرون کشیده می شد تا در امر مدیریت محدوده سرزمینی مورد استفاده قرار گیرد. بدین ترتیب، فارغ از اینکه مالک آبادی مقام سیاسی ایلی (= مالک تیول یا اقطاع لشکری یا کشوری) و یا مقام مذهبی (= مالک سیورغال یا وقف)^۳ بود، نوع رابطه رعیت صاحب نسق و در کل جامعه دهقانی با اربابانشان بر مبنای منطق

^۱. برای مثال این شعر فولکلوریک نشانگر تمایز جامعه ایلی و دهقانی و در عین حال ارتباطات آنهاست:

اوشودوم آی اوشودوم داغان آما داشیدم آماجیمی آلدلار منی یولا سالدلار من یولمندان بز میشم
درین گویی گازمشام درین گویی پش کیچی پشی ده ارکک کیچی ارکک گازاندا گینر مآحمود یانندا اوینار
مآحمو گتدی اودونا گارگی باتدی بدنا گارگی دیور گیشدی پش بارماقی گومشدی گوموشی وردیم تانا
تات منه دآری وردی دآرینی سپدیم گووشا گووش منه گانات وردی گاناتاندم اوچماقا حق گاپسن آچماقا
حق گاپسی کلیدی کلید دوه بوینندا دوه شیروان یولوندا شیروان یولی بز باقلار دسته دسته گل باغلار
اوگولون بیرین اووزیدیم ساچ باقما دووزیدیم گارداشمن تویندا یان گلجی سووزیدیم.

^۲. بهره مالکانه بر مبنای پنج عامل تولید زراعی (آب، زمین، شخم، بذر، نیروی کار) تعیین می شد. اگر زمین آبی بود، عوامل تولید پنج عامل و اگر زمین دیم بود، عوامل تولید چهار عامل بود. منطق بهره مالکانه، مالکیت عوامل تولید و احتساب بهره مالکانه بر مبنای آن بود. در اراضی آبی به دلیل مالکیت ارباب بر حداقل دو عامل آب و زمین، بهره مالکانه دو پنجم و در اراضی دیم به دلیل مالکیت ارباب بر حداقل عامل زمین، یک چهارم بود. در اراضی آبی و یا دیم، حداقل یکی از عوامل تولید (یعنی نیروی کار) تحت مالکیت رعیت بود، لذا در اراضی آبی و دیم به ترتیب، حداقل یک پنجم و یک چهارم از آن رعیت بود. بدین ترتیب رعیت در اراضی آبی حداقل دو پنجم و در اراضی دیم حداقل یک چهارم کل محصول سالانه را به ارباب به عنوان بهره مالکانه می داد.

^۳. از دوره حاکمیت صفویان و حتی پیش از آن، مقامات علاوه بر اینکه مهمترین منبع واگذاری اقطاع و تیولها بود، منبع اصلی اعطاء سیورغال و وقف نیز بشمار می رفت. در حقیقت، ساختار سیاسی جدید، نیازمندیهای ایدئولوژیک جدیدی داشت و این امر با اعطای سیورغالها و وقف های بسیار تامین می شد تا حاکمیت سیاسی چهره مشروع داشته باشد

بهره‌مالکانه بود. در مقابل، اربابان امنیت مورد نیاز برای تولید کشاورزی را فراهم می کردند. بررسی های تاریخی حاکی از آن است که گردش هایی محدود بین جامعه ایلی و دهقانی وجود داشت و گاهاً خانوارهایی از جامعه ایلی در آبادیهای منطقه اسکان یافته و در جامعه دهقانی جذب می شدند. همچنین، بنابر روایت تاپر (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۸) شاهسون هایی که ناگزیر به ترک اوبه و یا روستاهای ایلی می شدند، بلافاصله در زمره تات ها محسوب می شدند. همچنین تات‌ها نیز می توانستند با پیوستن به جمع ملازمان و نوکران روسای طوایف در زمره شاهسون‌ها درآیند. لیکن کسب عضویت دائمی یک طایفه بدون دستیابی به اراضی ایلی غیر ممکن بود. ذکر این نکته حائز اهمیت است که گرچه اغلب شاهسون ها با زندگی در آلاچیق به پرورش گوسفند مشغول بودند، بسیاری دیگر نیز با اسکان در روستاهای ایل به کشاورزی اشتغال داشتند (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۸).

این رابطه تابع گونه‌ی اجتماعات دهقانی با عشایر و جوامع شهری منطقه در گذر زمان نوعی از فرهنگ و روانشناسی فردی و اجتماعی را در بین اجتماعات دهقانی بوجود آورد که از آن می توان با ویژگی های زیر یاد کرد: محافظه کاری، ریسک ناپذیری، تابعیت بی چون و چرا، قدرگرایی، فردگرایی، ترس و ناامنی. پایین ترین لایه های اقتصادی اجتماعی جامعه دهقانی نیز رعیت های بی زمین (خوش نشین ها) بودند. آنها بی بهره از زمین، بدون حامی و بخش رها شده جمعیت را تشکیل می دادند. حال آنکه شاهسون ها از رهگذر موقعیت و جایگاهی که در ساختار ایل داشتند^۱، خود را با نیروهای مسلط ناحیه مرتبط می دیدند و در بین آنها، عناصر نمادین وحدت بخش ایل (نام، لباس و رفتارهای معین) همواره مورد تاکید قرار می گرفت (نگاه کنید به : تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۸). "شاهسون" به معنای عشایر در مقابل "رعیت" یعنی دهقان تات قرار داشت. لیکن این اصطلاحات به طور مشخص تر ابالی (چادرنشین) یا کوچری (کوچرو) نامیده می شدند. در مقابل، کندلی (روستایی) یا آتراق (یکجانشین) به روستائیان یکجانشین اطلاق می شد. علاوه بر این، در میان خود چادرنشینان نیز "عشایر" به کوچروان مستقل صاحب گله و چوپان به "رمة گردانان" مزدور گفته می شد (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۹-۳۸۸). تقابل بین تاتها و شاهسونها (و کلاً عشایر منطقه) به هویت یابی عشایر و تعریف آنها از خود کمک بسیاری می نمود بطوریکه دشمنی میان شاهسون ها و تات ها همواره مضمون ادبیات شفاهی محلی بوده

---

^۱. بنابر گزارش ریچارد تاپر (تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۹-۳۸۸) تا پیش از ۱۹۲۳ م. / ۲- ۱۳۰۱ هـ. ش. عضویت در یک طایفه معیار اصلی شاهسون بودن به شمار می آمد. افراد ایل، تابع یکی از روسای طوایف بودند و در ازای فداکردن بخشی از آزادی های خود تا اندازه ای از امنیت اقتصادی برخوردار می شدند.

است. مضمون این ادبیات، سلحشوری، جنگاوری، قهرمانی، رشادت، حرکت و قدرت جامعه ایلی و در مقابل رخوت، محافظه کاری، سکون و پستی جامعه دهقانی بود.

تمامی مباحث پیش گفته در خصوص اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری و مفصل بندی آنها در منطقه مورد بحث (که بخشی از آن هم اکنون استان اردبیل نامیده می شود)، نکاتی است که تا دوران حاکمیت خاندان پهلوی (۱۳۰۴ هجری شمسی) می توان آنها را صادق دانست. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که حتی هم اکنون نیز بسیاری از خصائص روانشناختی و فرهنگی موجود در بین اهالی مناطق مختلف استان اردبیل تداوم همان ویژگی های دیرین است (برای مثال قدرگرایی، ریسک ناپذیری، میزان بالای مذهبی بودن و سنت گرایی). لیکن به دلیل مدرنیزه شدن منطقه و مهاجرت های گسترده روستائی طی دهه های اخیر، خصائص اقتصادی اجتماعی سیاسی و نحوه مفصل بندی اجتماعات سه گانه شهری، عشایری و دهقانی منطقه تا حدود زیادی تغییر یافته است. برای مثال بررسی های صورت گرفته حاکی از آن است که از سال ۱۹۲۳ م. / ۲- ۱۳۰۱ هـ ش تا ۱۳۲۰ هـ ش (دوره اقدامات رضاشاه پهلوی) روسای طوایف سرکوب شدند. طوایف شاهسون نفوذ سیاسی خود را در منطقه از دست دادند و با فراگیر شدن حاکمیت دولت، فعالیتهای کشاورزی، یکجانشینی و سازماندهی روستایی رسماً مورد حمایت قرار گرفت. در شرایط جدید امنیت اقتصادی ناشی از وابستگی به واحدهای ایلی و روسای مخلوع طوایف، از امنیتی که در نتیجه مالکیت بر مراتع حاصل می شد، کمتر بود (نگاه کنید به: تاپر، ۱۳۸۴: ۳۸۹-۳۸۸).

تغییرات به وجود آمده در شرایط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی منطقه در طی دهه های اخیر، بویژه در سالهای بعد از انقلاب و پس از جدایی استان اردبیل از استان آذربایجان شرقی، تاثیرات بسیار زیادی در وضعیت اجتماعی فرهنگی منطقه گذاشته است که در صفحات آتی و با حوزه بندی فرهنگی اجتماعی استان، بدانها خواهیم پرداخت.

۳-۱-۱: حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل در شرایط کنونی

بررسی ویژگی های فرهنگی اجتماعی استان اردبیل در شرایط کنونی به دلیل پیچیدگی های خاص انسانی اجتماعی و تاریخی این استان، از اهمیت شایان توجهی برخوردار است. این مهم با توجه به اهمیت طرح آمایش استان اردبیل و شناسایی روندهای اجتماعی فرهنگی استان و پتانسیلهای مرتبط با آن، توجه به مطالعه حوزه های فرهنگی استان اردبیل را دوجندان می کند. سابقه طولانی اجتماعات عشایری، دهقانی و اجتماعات و اقتصاد شهری، همزیستی سه جامعه عشایری، دهقانی و شهری در طی تاریخ پر فراز و نشیب این استان (که در صفحات پیش به

تفصیل در این مورد بحث شد)، از دلایلی است که بررسی اجتماعی فرهنگی این استان را در عین پیچیدگی، ضروری می‌سازد. گذشته از تاریخ این استان، مطالعه اجمالی ویژگی‌های فرهنگی اجتماعی استان اردبیل حکایت از آن دارد که هم اکنون می‌توان این استان را به لحاظ حوزه‌های فرهنگی به نواحی زیر دسته بندی نمود^۱:

۱-۳-۱-۱: حوزه فرهنگی مغان: شامل پارس آباد، جعفر آباد اصلاندوز و بیله سوار.

بدون توجه به تحولات اقتصادی اجتماعی ناحیه دشت مغان، فهم ویژگی‌های فرهنگی اجتماعی حوزه فرهنگی مغان امکان‌ناپذیر می‌باشد. حدوداً تا نیم قرن پیش دشت مغان محل قشلاق اجتماعات عشایری ایل شاهسون بشمار می‌رفت که از گذشته در جهت تامین مدیریت نظامی سرزمین ایران مورد استفاده سلسله‌های صفوی تا قاجار بودند. در عصر پهلوی و با روی کار آمدن دولت نوساز پهلوی پدر، برای این دولت متمرکز نوین‌یاد اسکان عشایر ضرورتی سیاسی نظامی یافت و در عصر پهلوی پسر ضرورت اقتصادی و ادغام اقتصاد پولی ملی کشور در اقتصاد جهانی و تبعیت از الگوی توسعه وابسته باعث شد تا اسکان عشایر این منطقه با احداث شبکه آبیاری و بعدها با تاسیس مجتمع کشت و صنعت مغان همراه گردد. واقعه فوق‌الذکر به حدی بر بنیان اقتصادی و شرایط اجتماعی منطقه دشت مغان تاثیر گذاشت که آنرا می‌توان مهمترین عامل شکل‌گیری روستاها و شهرهای منطقه دشت مغان دانست. تشکیل شرکت (کانال کشی) شیار و بعدها تاسیس بنگاه عمران دشت مغان در سال ۱۳۲۷ نقطه آغاز حرکت فوق بود. هدف برنامه‌های بنگاه عمران دشت مغان، اسکان و تغییر شیوه معیشت عشایر مغان از «رمه گردانی» به شیوه «معیشت دهقانی و دامپروری» بود (نگاه کنید به: تاپر، ۱۳۸۴: صص ۳۴۵-۳۶۹). از این زمان در منطقه پارس آباد کنونی، بتدریج روستاها شکل گرفت. البته همانطوریکه ذکر شد تا پیش از این زمان منطقه مذکور، قشلاق عشایر منطقه بود و تنها تعداد بسیار محدودی آبادی در کنار رودخانه ارس (آبادیهای قره داغ، عباد آباد) و همچنین در اطراف قصبه بیله سوار وجود داشت که تحت مدیریت خوانین شاهسون منطقه بودند. با تمام این توصیفات، تا سال ۱۳۳۰ یک عده از عشایر اسکان یافتند و با اجرای تدریجی برنامه‌های بنگاه عمران دشت مغان، دیگر خوانین شاهسون برای هماهنگی با برنامه‌های بنگاه عمران دشت مغان، قشلاق طوایف خود را واگذار کرده و بتدریج آبادیها در منطقه قشلاقی طوایف شاهسون

---

^۱ این حوزه بندی با عنایت به منابع متعدد صورت گرفته است. بررسی منابع مکتوب، مصاحبه‌ها با افراد صاحب نظر و مطالعات میدانی در نقاط مختلف استان، منابع اصلی در این حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل بشمار می‌رود.

شکل پیدا کرد. نکته جالب توجه آنکه شکل گیری آبادیها کاملاً منطبق با نظام و ساختار ایلی جامعه عشایری شاهسون صورت گرفت؛ بدین معنا که در نتیجه برنامه مذکور، هر یک از طوایف و تیره ها در قشلاق خودشان اسکان یافته و شروع به تاسیس آبادی نمودند. بدین ترتیب، نام آبادیها با نام تیره ها و طوایف منطبق شد (برای مثال آبادیهای تکه کنده، اجیرلو، عربلو) و بدین ترتیب به تدریج معیشت زراعی در منطقه دشت مغان اوج گرفت. سودآوری بیشتر زراعت در مقایسه با دامپروری رمه گردان، تیره های دیگری را که تا آن زمان اسکان نیافته بودند نیز به اسکان واداشت. اراضی توزیع شده در بین عشایر منطقه، از آنجا که تا پیش از توزیع، جزء اراضی خالصه قلمداد می شد؛ تا زمان اصلاحات ارضی در قالب «نسق زراعی» به عشایر اسکان یافته واگذار گردد ولی در نتیجه اجرای اصلاحات ارضی این اراضی «نسقی»، به اراضی تحت مالکیت افراد زمین دریافت کرده در می آید.

با توجه به مطالب پیشگفته، یکی از اصلی ترین دلایل شکل گیری شهر پارس آباد خدمات رسانی به عشایر استقرار یافته در آبادیهای تازه تاسیس در منطقه بود؛ بطوریکه در بین اهالی منطقه حتی هم اکنون نیز به شهر «پارس آباد» «بازار» می گویند. در واقع، علت شکل گیری و پیدایش شهر «پارس آباد» نیاز به محلی برای تامین مایحتاج عشایر استقرار یافته بود. بعدها بتدریج فعالیتهای تجاری خدماتی و تولیدی این شهر نیز در همین راستا گسترش پیدا کرد. بدین ترتیب پارس آباد حدوداً از سال ۱۳۳۵ بتدریج رشد یافته و در سال ۱۳۴۵ تبدیل به شهر می گردد.

۱-۱-۳-۱: فرهنگ دشت مغان، سنت گرایی و نوگرایی

پس از واگذاری اراضی به عشایر و با وجود برخی اقدامات بمنظور رشد زراعت در این منطقه، به دلیل تاریخچه عشایری منطقه دشت مغان، عشایر اسکان یافته از مهارت زراعی چندانی برخوردار نبوده و دارای دانش زراعی اندکی بودند. آنها با شیوه های نوین زراعت آشنا نبودند ولی به تدریج با تاسیس شرکتهای سهامی زراعی و بعدها با تاسیس شرکت کشت و صنعت مغان در منطقه، کشاورزان مذکور با شیوه های جدید زراعت آشنا گردیده و میزان نوگرایی در حوزه تولید زراعی در حد قابل توجهی افزایش یافت. تحول در شرایط مادی تولید در دشت مغان توسط شرکت کشت و صنعت علاوه بر اشاعه تدریجی نوآوری زراعی در محدوده مورد بحث، بواسطه مهاجرپذیر سازی منطقه موجب تغییر و تحولات اجتماعی و فرهنگی نیز گردید.

با وجود تاثیرات نوآورانه شبکه آبیاری و کشت و صنعت مغان، از همان آغاز مقاومتیهای سنتی در مقابل نوگرایی، هر چند به صورت محدود، در منطقه مشهود بود. چنین مقاومتیهای هم

اکنون نیز در منطقه قابل مشاهده است؛ لیکن در تحلیل آنها نباید این مقاومت‌های متاخر را نوعی کنش سنتی ریشه دار در سنن گذشته عشایری دانست، بلکه آنها عمدتاً تابع رشد روابط سرمایه داری در طی نیم قرن اخیر در این منطقه می باشند. مقاومت‌های متاخر هر چند ظاهراً در شکل سنتی و بنظر پس گرایانه می نمایند لیکن دارای محتوای حسابگرانه و کاملاً عقلانی می باشند. در واقع، شاید اولین مقاومتها در زمان اسکان عشایر، مقاومت‌های سنتی و در جهت حفظ و ابقای شیوه زیست عشایری بود ولی هم اکنون این مقاومتها کاملاً محتوایی سرمایه دارانه، مصلحت جویانه و حسابگرانه ولی با ظاهری پس گرایانه و سنتی یافته است. در زیر نمونه هایی از مقاومت‌های متاخر در مقابل اقدامات کشت و صنعت مغان ارایه می شود.

برخی طوایف (برای مثال طوایف گیک لو و اجیرلو) که قشلاقشان در محدوده اراضی کشت و صنعت مغان قرار دارد از محدوده اراضی کشت و صنعت خارج نشده و در روستاهایی که در محدوده مذکور تاسیس کرده اند اسکان یافته اند. بررسی های میدانی نشانگر آن است که اهالی طایفه اجیرلو بر این باوراند که فرودگاه فعلی کشت و صنعت بر روی قشلاق طایفه اجیرلو احداث شده است. طوایف مذکور، در یک همزیستی جالب توجه با شرکت کشت و صنعت هم در مشاغل مورد نیاز شرکت کشت و صنعت (بصورت ثابت یا موقت) فعالیت کرده و هم (بصورت غیرقانونی و پنهان) از اراضی کشت و صنعت به عنوان پس چر دامهای خود استفاده می نمایند. طوایف مذکور در مواردی نیز در مقابل برخی از اقدامات کشت و صنعت مقاومت کرده و تنشهایی را در محدوده مورد بحث بوجود می آورند.

طوایف ساکن در روستاهای که در محدوده اراضی کشت و صنعت اسکان یافته اند؛ با وجود فشارهایی که از جانب شرکت کشت و صنعت بر آنها وارد می شود، از محدوده مورد بحث خارج نشده و همواره تنش ها و درگیری هایی مابین این طوایف و کشت و صنعت بوجود می آید.

• کشت و صنعت، مهاجر پذیری و پویایی های فرهنگی ناشی از آن در سطح منطقه

با شکل گیری کشت و صنعت، تاسیس برخی ادارات وابسته به موسسات زراعی (برای مثال کارخانه قند و لبنیات کشت و صنعت) و با رشد و گسترش شهر پارس آباد و شهرهای اصلاندوز و بیله سوار، بتدریج جمعیت مهاجر به این شهرها و بویژه به شهر پارس آباد سرازیر شد. عشایر شاهسون که در نتیجه اجرای برنامه های اسکان، زمین دریافت کرده بودند در اراضی خود به زراعت می پرداختند و به همین دلیل نیروی کار مورد نیاز برای کار در شرکت

کشت و صنعت و موسسات تابعه در آغاز عموماً از مهاجرین تامین می شد. مهاجران مورد بحث عمدتاً از قره داغ^۱، اطراف گرمی (از منطقه خروس لو)، مشکین شهر و حتی از اطراف اردبیل به منطقه مهاجرت کرده و در روستاها و در شهر پارس آباد اسکان می یابند. برای نمونه هم اکنون در شهر پارس آباد محله مهاجر نشینی تحت عنوان «زیر نهر تراب» وجود دارد که مهاجران قره داغی در آن استقرار یافته اند. محله دیگری که می توان در شهر پارس آباد از آن نام برد محله «پایین کارخانه پنبه» است که در نتیجه مهاجرت افرادی از منطقه خروس لو مغان به شهر پارس آباد شکل گرفته است. نکته جالب توجه آنکه مهاجران استقرار یافته در مناطق روستایی دشت مغان نیز عمدتاً در جمعیت آبادی ادغام نشده و در محلات تازه تاسیس در حاشیه آبادی استقرار می یابند. برای مثال، در آبادی اجیرلو دو محله در حاشیه آبادی (محله های مُر آن لو و قره داغ) شکل گرفته است که در آن مهاجران قره داغی و افراد مهاجرت کرده از منطقه مُر آن مغان اسکان یافته اند.

هم اکنون مهاجرین قره داغی و دیگر مهاجرانی که بتدریج در محلات حاشیه ای شهر پارس آباد و در حاشیه برخی از آبادیها اسکان یافته اند، به شکل فصلی در انجام برخی از کارهای یدی در کشت و صنعت و موسسات تابعه و یا در مزارع شخصی مالکان اراضی به شکل موقت کار می کنند. مهاجرین مذکور در فصولی که کار یدی فصلی در کشت و صنعت و مزارع شخصی پایان می یابد، در منطقه به ارایه برخی از فعالیتهای خدماتی (بنایی، چاه کنی و فعالیتهای مشابه) می پردازند.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که مهاجران مذکور (بویژه افراد مهاجر از منطقه قره داغ)، در بین اهالی منطقه از منزلت اجتماعی پایین تری برخوردار بوده و مراوداتی کمتری با آنها صورت می گیرد. برای مثال ساکنین شهر پارس آباد یا روستاهای اطراف از ازدواج با مهاجرین مذکور خودداری کرده و به همین دلیل در بین مهاجرین ازدواجها به صورت درون گروهی صورت می گیرد. البته باید خاطر نشان ساخت که به دلیل پیشینه عشایری اهالی بومی ساکن در شهر پارس آباد و روستاهای اطراف، ازدواجها، همیاری ها و مراودات اساساً در درون تیره، طایفه

---

^۱ زمانی که اراضی دشت مغان در قالب اراضی زراعی در بین عشایر منطقه توزیع شد، از همان زمان قره داغیها به شکل فصلی و برای کار (برداشت پنبه) در مزارع پنبه به دشت مغان مهاجرت می کردند تا در اراضی مورد بحث به شکل موقت کار کنند. در زمان برداشت پنبه، خانوارهای مهاجر قره داغی در خانه های اهالی آبادیهای تازه تاسیس به شکل موقت اسکان یافته و برای تامین هزینه زندگی در ماههای سرد سال، به شکل فصلی در مزارع اهالی مذکور به برداشت پنبه می پرداختند و پس از پایان زمان برداشت پنبه، مجدداً به منطقه قره داغ بازمی گشتند. این مهاجرتهای فصلی، بعدها بتدریج تبدیل به مهاجرت دائم شد.

و اوبه صورت می گیرد، لذا فرهنگ درون گروهی تنها به مهاجرین اختصاص نداشته و ساکنین بومی منطقه نیز دارای چنین فرهنگی می باشند. با عنایت به نکات فوق میزان «ادغام اجتماعی»^۱ و «تنظیم اجتماعی»^۲ در درون لایه های ایلی (اوبه، تیره، طایفه) در سطح بالایی قرار داشته و در مقابل میزان «ادغام اجتماعی» و «تنظیم اجتماعی» در بین لایه های ایلی (اوبه، تیره، طایفه) در سطح پایین تری قرار دارد.

بررسی های میدانی حاکی از آن است که مهاجرین به منطقه دشت مغان، تنها مهاجرین قره‌داغی، مرآنی ها، خروس لوها، و اهالی مناطق مشکین شهر و اطراف اردبیل نبودند. تاسیس شرکت «کشت و صنعت» مهاجرت‌هایی را باعث شد که در نتیجه آن نیروهای متخصص از مناطق دیگر کشور و حتی از خارج از کشور (امریکایی ها، لهستانی ها و اسرائیلی ها) به منطقه مهاجرت کرده و در شرکت کشت و صنعت به شکل موقت به فعالیت پرداختند و می پردازند. مطالعات میدانی نشان می دهد که به دلایل مختلف، مقامات بالای بوروکراتیک در کشت و صنعت و حتی کارمندان میانه نیز از اهالی منطقه نبوده و عموماً آنها از مهاجرین وارد شده از مناطق دیگر کشور بوده اند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که مهاجرین غیر بومی متخصص، به دلیل اسکان در شهرک کشت و صنعت و تفاوت‌های فرهنگی بسیار با فرهنگ منطقه، در جمعیت ساکن در منطقه ادغام نشده و پس از پایان دوره خدمت به مناطق بومی خود باز می گردند. با تمام این توصیفات، حضور افراد متخصص در منطقه تأثیرات بسیار زیادی بر شرایط اجتماعی منطقه گذاشته و می گذارد. برای مثال فرزندان افراد متخصص ساکن در شهرک کشت و صنعت، به منظور ادامه تحصیل در دوره دبیرستان به شهر پارس آباد رفت و آمد کرده و همین امر مراودات بین فرزندان افراد متخصص با فرزندان اهالی بومی منطقه را بیشتر کرده و خودبخود بر میزان نوگرایی در منطقه آثار غیر مستقیم می گذارد. وجود کتابخانه و سایر خدمات اجتماعی فرهنگی و همچنین وجود سرویس های منظم رفت و آمد از شهرک کشت و صنعت به شهر پارس آباد و بالعکس تأثیرات بسیاری بر شرایط اجتماعی فرهنگی شهر پارس آباد گذاشته است.

---

^۱ دورکایم، پدیده «همبستگی و انسجام اجتماعی» را در چارچوب دو مفهوم «ادغام اجتماعی» و «تنظیم اجتماعی» مورد بررسی قرار می دهد. ادغام اجتماعی بر میزان تمایل افراد اجتماع به ادغام و ذوب شدن در گروه اجتماعی خود دلالت دارد.

^۲ مراد از «تنظیم اجتماعی»، میزان فشار بیرونی ای است که از سوی اجتماع بمنظور تنظیم افکار و رفتار افراد اعمال می شود.

علاوه بر تاثیر اندک مراودات اجتماعی بین متخصصین ساکن در شهرک کشت و صنعت با اهالی ساکن در شهر پارس آباد، اشتغال تدریجی بومی های منطقه در شرکت کشت و صنعت و موسسات تابعه، نیز بر شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و حتی مناسبات قدرت در منطقه تاثیراتی گذاشته است. پس از واگذاری اراضی به عشایر بومی منطقه، به دلیل بالا بودن نرخ رشد جمعیت و قانون ارث اسلامی، اراضی توزیع شده مجدداً در بین فرزندان مالکان اراضی توزیع شده و در نتیجه میزان درآمد حاصله از اراضی زراعی کاهش یافته و بتدریج تلاش برای اشتغال در کشت و صنعت و موسسات تابعه در بین اهالی افزایش می یابد که همین امر بر شرایط اقتصادی ساکنین منطقه و بر شرایط فرهنگی اجتماعی منطقه تاثیراتی می گذارد. عموماً بومیان مذکور به شکل دائم یا موقت در کشت و صنعت و موسسات تابعه در کارهای یدی (آبیاری، رانندگی، نگهبانی و موارد مشابه) اشتغال می یابند. برای مثال هم اکنون نیز بسیاری از بومیان منطقه در فصول برداشت باغات (اواخر بهار تا پائیز)، به شکل فصلی در باغات کشت و صنعت شاغل می شوند که همین امر بر روند مهاجر پذیری شهر پارس آباد تاثیر قابل توجهی گذاشته است.

• پیشینه عشایری ساکنین منطقه و همبستگی و انسجام اجتماعی اجتماعات محلی

پیشینه عشایری اهالی ساکن در منطقه دشت مغان و در نتیجه بالا بودن میزان ادغام اجتماعی و تنظیم اجتماعی بر مبنای متغیرهای ایلی (اوبه، تیره، طایفه)، میزان های بالایی از کنترل اجتماعی سنتی را در درون این اجتماعات (در بین اهالی ساکن در آبادیها و شهر پارس آباد) بازتولید می کند، بطوریکه به دلیل پیشینه ایلی اهالی ساکن در شهر پارس آباد و آبادیهای منطقه «تشخص» حتی در پایین ترین سطح نیز شکل نگرفته است و هنوز نیز «انتساب به تیره و طایفه» نقشی تعیین کننده در دست یابی به پایگاه اجتماعی و حتی مناصب سیاسی بشمار می رود. فرایند مورد بحث به حدی در منطقه دشت مغان از قوت بالایی برخوردار است که پویایی بسیاری از پدیده های اجتماعی در منطقه را می توان در سایه آن معنا سازی کرد. آگاهی از پیشینه ایلی هر فرد توسط افراد دیگر، نظم سنتی خاصی در منطقه ایجاد کرده است که تا حد زیادی این منطقه را از دیگر مناطق استان متمایز می سازد. در دیگر نقاط استان نیز می توان از همبستگی مکانیکی و کنترل اجتماعی ناشی از آن سخن گفت، لیکن این پدیده در دشت مغان به دلیل پیشینه عشایری ساکنین منطقه و تبدیل آنها به اجتماعات زراعی، پیچیدگی های خاصی بدان بخشیده است. ناحیه دشت مغان از انسجام مکانیکی ناشی از همبستگی های ایلی برخوردار بوده و فهم پدیده های فرهنگی اجتماعی و حتی سیاسی اقتصادی این ناحیه نیز تحت تاثیر همین امر قرار دارد.

نکات فوق الذکر حاکی از آن است که نوعی «خاص گرای» ناشی از پیشینه عشایری ساکنین منطقه در شهر پارس آباد و روستاهای تابعه وجود دارد که بر مبنای آن مراودات و روابط اجتماعی عمدتاً در درون طوایف و تیره ها صورت گرفته و ساکنین در حد امکان از برقراری روابط اجتماعی عمیق با مهاجرین، بویژه مهاجرین قره داغی، اکراه دارند. این خاص گرایی تنها در بین ساکنین سابقاً عشایر منطقه رواج نداشته و مهاجرین نیز در واکنش به شرایط مذکور در روابط اجتماعی از اصل «خاص گرایی» تبعیت می کنند.

بررسی های میدانی صورت گرفته در منطقه حاکی از آن است که منطقه اصلاندوز از گذشته محل استقرار چند طایفه بوده است (برای مثال طایفه حاجی خوجالو). این منطقه دارای یک مکان تاریخی مهم بوده و جنگ ایران و روس در این منطقه اتفاق افتاده است (که در آن قشون ایران از قشون روس شکست می خورد). سد میل مغان در نزدیکی اصلاندوز از مهمترین دلایل مهاجرپذیری این منطقه می باشد. آب این سد از این نقطه به کل دشت تزریق می شود. اصلاندوز تا سال ۱۳۷۵ جمعیت زیادی را در خود جای نداده بود، ولی به دلیل روندهای ملی جمعیت در کل کشور، در سالهای اخیر مهاجرتهای روستایی به شهر اصلاندوز نیز در سطح بالایی صورت گرفته است، بطوریکه بین سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ بر جمعیت این شهر همانند سایر شهرهای استان افزوده شده است. مسیر ارتباطی بین پارس آباد و کلیبر که یک جاده مرزی به جلفا از شهر پارس آباد می گذارد بر اقتصاد جاده ای اصلاندوز تاثیر داشته ولی اصلی ترین بنیان اقتصادی منطقه اصلاندوز و شهر اصلاندوز مبتنی بر اقتصاد کشاورزی است. ذکر این نکته حائز اهمیت است که به دلیل عریض نبودن دشت در منطقه اصلاندوز، میزان اراضی زراعی در این منطقه بسیار محدود است (اراضی زراعی مابین دره رود، تپه ماهورها و رود ارس قرار دارد) و به همین دلیل زراعت قابل توجهی در منطقه اصلاندوز وجود ندارد.

• روندهای فرهنگی اجتماعی متاخر در حوزه فرهنگی مغان

تاسیس شرکت کشت و صنعت مغان علاوه بر تأثیرات بسیار بر روند تغییر معیشت عشایر منطقه و مهاجرپذیری شهر پارس آباد و آبادیهای اطراف، بر شیوه معیشت ساکنین بیله سوار تاثیر گذاشته است. قصبه بیله سوار، پیش از تبدیل قشلاق ایلات شاهسون به اراضی زراعی و توزیع آن در بین عشایر منطقه و پیش از تاسیس شرکت کشت و صنعت مغان دارای اراضی زراعی بوده و اهالی آن علاوه بر دامپروری به زراعت نیز می پرداختند. با تاسیس کشت و صنعت مغان، بخشی از اراضی بیله سوار قادر به آبیاری از شبکه آبیاری کشت و صنعت شده و در نتیجه زراعت آبی در محدوده بیله سوار نیز تا حدی افزایش یافت.

بيله سوار علاوه بر آنکه از گذشته تحت تأثير تاسيس و رشد و گسترش کشت و صنعت مغان و تا حدودی تاسيس کشت و صنعت پارس بوده است؛ ولی در سالهای اخير (پس از استقلال جمهوری آذربایجان) به دليل باز شدن گمرک و بازارچه مرزی، بشدت تحت تأثير مراودات اقتصادی فرامنطقه ای قرار گرفته است؛ بطوریکه تاجران بسیاری از تهران، تبریز، آستارا، جمهوری آذربایجان و گاهاً از دیگر جمهوریهای تازه استقلال یافته برای تجارت به بيله سوار می آیند. رشد اقتصاد تجاری بتدريج تأثيرات قابل توجهی بر ویژگی های فرهنگی شهر بيله سوار گذاشته است، بطوریکه هم اکنون ساکنین بيله سوار، در مقایسه با اهالی سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، کمتر تحت تأثير ارزشها محلی قرار داشته و در بین آنها میزان نوگرایی در حد نسبتاً بالایی قرار دارد. در واقع، باز شدن مرز زمینی بيله سوار و جمهوری آذربایجان، و ارتباط دایم با مرز و اهالی جمهوری فوق، به همراه رشد و گسترش ارزشهای اقتصاد تجاری و رفتارهای اقتصادی سرمایه اندوزانه، نوعی فرهنگ فردگرایی، سرمایه اندوزی، ظاهر سازی و مصلحت جویی را در بین اهالی این شهر گسترش داده است. همچنین شکل توریستی یافتن بازارچه مرزی بيله سوار باعث شده است تا میزان مراودات اجتماعی فرهنگی اهالی شهر بيله سوار، در مقایسه با سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، افزایش قابل توجهی یابد. قدم زدن در بازارچه مرزی و گسترش فرهنگ مصرف در منطقه^۱، افزایش کمی و کیفی مراودات اجتماعی، گذار از نظم و فرهنگ سنتی بدون جایگزینی نظمی جدید، می تواند همگی از تأثيرات گشایش مرز زمینی و رشد بازارچه مرزی در شهر بيله سوار قلمداد شود.

بررسی های بیشتر حاکی از آن است که به دليل رشد هنجارهای سرمایه دارانه (از نوع سرمایه داری تجاری)، رشد اقتصاد تجاری و بالا بودن انگیزه اقتصادی در بین اهالی این شهر، باعث شده است تا گرایش به رفتارهای سیاسی در بین اهالی این شهر در مقایسه با سایر شهرهای این حوزه فرهنگی در سطح پایینی قرار داشته باشد. همچنین اثر پذیری این اهالی این شهر از رسانه های جمهوری آذربایجان و دوری آن از مرکز استان ، همانند سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، باعث شده است تا اهالی این شهر بیشتر تحت تأثير القائات قومی قرار داشته باشند تا تحت تأثير جریانات سیاسی. همچنین ذکر این نکته حائز اهمیت است که احداث شبکه خدا آفرین در آینده نزدیک بخش اعظم اراضی دیم بيله سوار و جعفر آباد را به زیر شبکه برده

---

^۱. بررسی های میدانی نشانگر آن است که مراجعان به بازارچه مرزی بيله سوار عمدتاً شامل کارمندان کشت و صنعت، مسافران جمهوری آذربایجان (ایرانی و خارجی)، بومیان شهر بيله سوار و مهمانانی هستند که به منطقه وارد شده و تمایل به بازدید از این بازارچه دارند.

و بر اقتصاد اجتماع و فرهنگ این منطقه و پویایی های جمعیتی این مناطق تاثیرات قابل توجهی خواهد گذاشت.

در خصوص شهر اصلاندوز و تحولات اجتماعی فرهنگی و حتی اقتصادی آن در سالهای اخیر، می توان به عبور تریلرهای جمهوری آذربایجان از این شهر برای انتقال برخی مایحتاج به بخش نخجوان جمهوری آذربایجان اشاره کرد. تردهای پرشمار ماشین آلات فوق، کافه داری در شهر اصلاندوز و قاچاق سوخت (بویژه تا پیش از افزایش قیمت سوخت در کشور) از جمله مواردیست که می توان در تحلیل شرایط اجتماعی فرهنگی و اقتصادی اصلاندوز بدان اشاره کرد. کامیونداران آذربایجانی تا چندین ماه پیش، در طی مسیر حرکت خود از شهر اصلاندوز، گالنهایی بسیاری از ساکنین منطقه که در کنار مزارع خود مبادرت به فروش بنزین می کردند، خریداری می نمودند.

در کنار موارد فوق الذکر باید به گسترش نظام تحصیلات دانشگاهی در بخش های مختلف این حوزه فرهنگی اشاره کرد که اثرات فرهنگی اجتماعی و اقتصادی قابل توجهی بر محدوده های خود می گذارد. بررسی ها حاکی از آن است که شهر بیله سوار دارای یک شعبه دانشگاه آزاد و یک شعبه پیام نور، تازه کند آنگوت (که به تازگی شهر شده است) دارای یک مرکز دانشگاه آزاد با دوره های کاردانی (معماری، عمران) و شهر پارس آباد دارای یک شعبه دانشگاه آزاد می باشد. وجود این مراکز دانشگاهی، به دلیل جذب جمعیت غیر بومی در منطقه، علاوه بر رشد اقتصاد خدماتی (برای مثال رشد خرده فروشی های شهری) در این شهرها بر بازار مسکن این مناطق شهری اثر گذاشته و به تدریج این جوامع شهری را از نظم و انسجام مکانیکی و سنتی خارج می سازد.

در خصوص ارزشها و هنجارها در حوزه فرهنگی مغان باید خاطر نشان ساخت که ساکنین دشت مغان به دلیل پیشینه عشایری، دارای ارزشها و هنجارهای بجا مانده از دوران زندگی شبانکاره می باشند. در حقیقت، زندگی عشایری در طی قرنهای ارزشها و هنجارهایی را در بین عشایر این منطقه ایجاد کرده است که کاملاً در انطباق با حیات مادی عشایری بوده است. انسجام اجتماعی (در درون رده های ایلی)، پیر سالاری، مرد سالاری، سلحشوری و آزادگی (در چارچوب ساختارهای اجتماعی ایلی)، از خودگذشتگی و جنگاوری و ایجاد افتخار برای طایفه یا تیره، باج ندادن به حاکمان و دولتمردان، بالا بودن میزان قدر گرایی، پایین بودن احساس خود اثر بخشی، اهمیت منافع آنی به جای منافع آتی، بالا بودن توان اثر بخشی از القائات قومگرایانه از جمله مهمترین ویژگی های فرهنگی اجتماعی این حوزه فرهنگی است. در اینجا ذکر این امر حائز اهمیت است که شرایط فرهنگی اجتماعی شهر بیله سوار تا حدودی متفاوت از سایر شهرهای این حوزه فرهنگی است.

با وجود اینکه ساکنین دشت مغان در مقایسه با مناطق مرکزی استان از میزان دینداری کمتری برخوردار می باشند، ولی بسیاری از باورهای دینی - سنتی و حتی خرافی نیز در بین آنها به وفور مشاهده می شود. برای مثال می توان به اعتقاد ساکنین این منطقه به پدیده «نظر کردن»، باور به اینکه فرد یا خانواده وی «اجاق» یک بیماری مشخص است، باور به شفا بخشی سیلی «سیدهای معروف» در منطقه اشاره کرد. در نهایت باید خاطر نشان ساخت که حوزه فرهنگی مغان، با بخش های روستایی مشکین شهر و منطقه آنگوت دارای تشابه های فرهنگی اجتماعی است.

۲-۳-۱-۱: حوزه فرهنگی گرمی، روستاهای تابعه و بخش مُرآن

در بررسی حوزه فرهنگی گرمی، روستاهای تابعه و بخش مُرآن باید به همزیستی و مراودات اقتصادی اجتماعی و فرهنگی اهالی این حوزه فرهنگی با عشایر کوچرو منطقه در گذشته توجه کرد. اگر مسیر عبور عشایر منطقه در گذشته مورد بررسی قرار گیرد، می توان دو مسیر برای رسیدن به ییلاقات عشایر در دامنه های سبلان شناسایی کرد. مسیر نخست مسیر گرمی، و مسیر دیگر مسیر خیاو یا مشکین شهر. بررسی ها نشانگر آن است که در گذشته گرمی در جریان کوچ عشایر برای عشایر منطقه ویژگی میان بند را داشت و عشایر مورد بحث در جریان کوچ و به هنگام عبور از نزدیکی های گرمی بسیاری از مایحتاج خود را از این شهر تامین می کردند. البته لازم به ذکر است که در نتیجه احداث جاده پارس آباد مشکین شهر از سال ۱۳۷۴، عشایر منطقه بتدریج مسیر کوچ خود را تغییر داده و دیگر از مسیر گرمی کوچ نکرده و از مسیر جاده مشکین شهر، آنهم عمدتاً با اتومبیل، کوچ می نمایند. با تمام این توصیفات، در نتیجه قرار گرفتن گرمی و مشکین شهر در مسیر ایلراه عشایر منطقه این دو نقطه شهری، بویژه گرمی، از عشایر کوچرو تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیاری می پذیرد. بدین ترتیب، در نتیجه از گذشته به دلیل همزیستی اقتصادی قصابات گرمی و مشکین شهر با عشایر کوچرو منطقه دو نقطه شهری شکل می گیرند. بررسی ها حاکی از آن است که برخی از خانهای عشایری در مشکین شهر اسکان داشتند.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که از گذشته در گرمی یکجا نشینی وجود داشته است و هم اکنون نیز زراعت (با تمرکز بر زراعت دیم) در روستاهای اطراف گرمی بوضوح مشهود است. در حقیقت شهر گرمی، شهری است مبتنی بر بازار وابسته به اقتصاد زراعی دیم و جهت یافته به تامین مایحتاج عشایر کوچرو. شهرستان گرمی به دلیل سابقه یکجانشینی دارای آثار تاریخی قابل توجهی است. همچنین شهرستان گرمی در سالهای نه چندان دور مرکز شهرستان مغان بود که

همین امر بر رشد شهر گرمی در گذشته اثر گذاشته است، لیکن پس از خارج شدن شهر گرمی از مرکزیت شهرستان مغان، میزان رشد و پویایی این شهر نیز بشدت کاهش یافت.

با توجه به نکات پیشگفته، این حوزه فرهنگی در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان، به دلیل سکون و عدم پویایی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی، از انسجام اجتماعی قابل توجهی برخوردار می باشد. لازم به ذکر است که این نظم و انسجام اجتماعی از نوع انسجام و همبستگی اجتماعی سنتی و مکانیکی می باشد که از خصائص آن می توان به بالا بودن میزانهای ادغام و تنظیم اجتماعی، قوت وجدان جمعی و قدرت قابل توجه کنترل اجتماعی غیررسمی اشاره کرد. روستاهای واقع در این حوزه فرهنگی را می توان به دو دسته تقسیم کرد:

۱. روستاهای پیشرفته (روستاهایی که در آنها میزان تحصیلات و آگاهی اجتماعی، ارتباطات اجتماعی با خارج از حوزه فرهنگی گرمی و میزان استفاده از رسانه ها بالا بوده و در آنها کشاورزی با تکنولوژی های مناسب انجام شده و زارعان محصولات کشاورزی خود را بیمه می نمایند)،

۲. روستاهای سنتی (روستاهایی که در آنها میزان تحصیلات و آگاهی اجتماعی، ارتباطات اجتماعی با خارج از حوزه فرهنگی گرمی و میزان استفاده از رسانه ها پایین بوده و در آنها زراعت و دامداری به شکل کاملاً سنتی انجام می شود. جوانان این روستاها معمولاً برای کار فصلی به شهرهای رشت مازندران و تهران مهاجرت می کنند).

از مهمترین تحولات اقتصادی اجتماعی متاخر در این حوزه فرهنگی، می توان به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان و در نتیجه رشد خارق العاده میزان قاچاق کالاهای مختلف اشاره کرد. اقتصاد قاچاق طی سالهای ۱۳۶۹ تا حدود سال ۱۳۸۰ از رونق بالایی برخوردار بود و بر وضعیت اقتصادی اجتماعی و فرهنگی این حوزه فرهنگی تاثیرات قابل توجهی گذاشت. لیکن با پیگیری های وزارت اطلاعات میزان قاچاقها از این حوزه فرهنگی از سالهای ۱۳۷۷ بتدریج کاهش چشمگیری یافت و از سال مذکور تنها عده ای خاص به شکل حرفه ای به قاچاق کالا مبادرت می ورزند. افراد مذکور که عموماً غیر بومی این حوزه فرهنگی می باشند (برای مثال تبریزی ها) از روستائیان و ساکنین شهری این منطقه، به عنوان عامل محلی استفاده می کنند. کالاهایی قاچاق در گذشته عمدتاً شامل مشروبات الکلی، تلویزیون، سیگار و سوخت بود که در سالهای اخیر به قاچاق مواد مخدر (انواع مواد مخدر از هروئین گرفته تا کریستال و کوکائین و دیگر مواد مخدر که علاوه بر تامین مصرف داخلی جمهوری های مجاور، بیشتر برای ترانزیت به اروپا از این مسیر می گذرد) و به قاچاق لباس (از منطقه بیله سوار به گرمی و سپس به آستارا) تغییر یافته است.

استقلال جمهوری آذربایجان، رشد اقتصاد قاچاق و بازگشایی مرز، بر کاهش انسجام اجتماعی سنتی و کمرنگ شدن الگوهای فرهنگی سنتی گذشته تأثیرات قابل توجهی گذاشته است. این امر به حدی است که می توان افزایش بی اعتمادی در روابط شخصی، بی میلی به فعالیت تولیدی و گرایش به ثروت اندوزی سریع و همچنین وابستگی به دولت را از ویژگی های اصلی ساکنین این حوزه فرهنگی دانست. همچنین در سالهای پس از مرکز استان شدن اردبیل، در منطقه گرمی نگرش مثبتی نسبت به اردبیلی ها وجود ندارد و اهالی این حوزه فرهنگی تمایل به ارتباطات بیشتر با تبریز دارند تا با اردبیل.

پس از جلوگیری از رشد اقتصاد قاچاق در منطقه گرمی، مرکز پیام نور این شهر تاسیس شد که دارای رشته های متنوع (حسابداری، مدیریت، حقوق، کامپیوتر) می باشد و هم اکنون نزدیک به ۳۰۰۰ نفر در این مرکز آموزشی مبادرت به تحصیل می نمایند. گشایش مرکز دانشگاهی فوق، و شمار نسبتاً بالای متقاضیان تحصیل در این مرکز باعث شده است تا اقتصاد (رشد بازار مسکن و بازار شهری) و اجتماع شهرستان گرمی تأثیر قابل توجهی پذیرفته و برخی تحولات فرهنگی در این حوزه فرهنگی ظاهر گردد.

۳-۱-۱: حوزه فرهنگی مشکین شهر ارسق و لاهرود

در خصوص حوزه فرهنگی مشکین شهر ارسق و لاهرود باید به این نکته اشاره کرد که پیشینه زراعی این منطقه طولانی تر و عمیق تر می باشد، چرا که این منطقه دارای اراضی زراعی آبی و باغات و پیشینه نظام ارباب رعیتی قوی بوده است و به همین دلیل ویژگی های فرهنگی اجتماعی و فرهنگ سیاسی ساکنین این منطقه در مقایسه با مناطق سابقاً عشایر نشین تا حدودی متفاوت است. با این وجود، حضور مداوم عشایر در کنار جامعه یکجانشین این منطقه و وجود مراودات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی با عشایر کوچرو منطقه بر ویژگی های اجتماعی فرهنگی منطقه مشکین شهر موثر بوده است. همانطوریکه ذکر شد، همواره استقرار ناشی از زراعت و باغداری در مشکین شهر بیشتر از گرمی بوده است. در عین حال عشایری که بیلاقتشان در نزدیکی شهر مشکین شهر قرار دارد خریدهایشان را از مشکین شهر انجام داده و مراودات اقتصادی اجتماعی ای مابین عشایر و اهالی مشکین شهر و روستاهای تابعه آن صورت می گیرد.

این حوزه فرهنگی همانطوریکه پیشتر ذکر شد در برخی از ویژگی های فرهنگی به حوزه فرهنگی مغان شبیه تر هستند. تفاوت قابل توجه این حوزه فرهنگی در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان عبارت است از آنکه پس از مرکز استان شدن اردبیل، در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان، به این حوزه فرهنگی توجه بیشتری شد و بر همین مبنا روحیه کارآفرینی در این حوزه فرهنگی

بیشتر است. با وجود توجه به این حوزه فرهنگی در سالهای پس از استان شدن اردبیل، اهالی این حوزه فرهنگی نگرش مناسبی نسبت به اردبیلی ها نداشته و خود را به لحاظ فرهنگی بالاتر از اردبیلی ها می دانند.

در نهایت باید به چشمه های آب گرم منطقه مشکین شهر و تاثیر آن بر اقتصاد اجتماع و فرهنگ این حوزه فرهنگی اشاره کرد. البته باید خاطر نشان ساخت که این چشمه های آب گرم در مقایسه با منطقه سرعین بیشتر درون منطقه ای عمل کرده و نسبتاً کمتر از خارج از استان توریست جذب می نمایند.

۴-۱-۱: حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه

حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه، تنها حوزه فرهنگی ای است که با سایر حوزه های فرهنگی استان اردبیل تفاوت قابل توجهی دارد. این حوزه فرهنگی متأثر از تداخل فرهنگی با حوزه فرهنگی شمال (گیلان) کشور است. بررسی های میدانی حاکی از آن است که میزان انسجام اجتماعی در بین ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه در بین خلخال ها) بالا بوده و ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه خلخال ها) در یاری رسانی به یکدیگر از همبستگی بالایی برخوردار می باشند. این در حالیست که در این حوزه فرهنگی، اقلیتهای فرهنگی، قومی و مذهبی (کرد، تات، تالش و ترک) نیز وجود دارد ولی این امر باعث کاهش انسجام و همبستگی ساکنین این حوزه فرهنگی نشده است. ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه خلخال ها) خودشان را به لحاظ فرهنگی برتر از ساکنین بقیه نقاط استان می دانند. برتری جویی نسبت به اردبیلی ها، بالا بودن میزان احساس خود اثر بخشی و تاثیرپذیری اقتصاد این منطقه از توریسم (آب گرم خلخال و مراتع ییلاقی) از مهمترین ویژگی های حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه است. ذکر این نکته ضروری است که آبگرم خلخال بیشتر حوزه نفوذاش استان گیلان است و کمتر در شکلی فرا منطقه ای جذب توریست می کند.

این حوزه فرهنگی برخلاف سایر حوزه های فرهنگی کمتر تحت تاثیر جریانات قوم گرایانه استان قرار داشته و در آن بیشتر از گرایشات قومی گرایشات سیاسی وجود دارد.

خلخال دارای مرکز پیام نور و دانشگاه آزاد اسلامی است. دانشگاه آزاد اسلامی خلخال دارای رشته های پزشکی، پرستاری و مامایی می باشد و به همین دلیل دانشجویان بسیاری سایر نقاط استان اردبیل و استان گیلان را به خود جذب می نماید. وجود دانشگاههای آزاد اسلامی و پیام نور در این حوزه فرهنگی باعث شکل گیری و رشد کتابخانه ها، محل گذران اوقات فراغت (مانند پارکها، کافی شاپ ها، گسترش فست فوودها) شده است.

۵-۳-۱: حوزه فرهنگی اردبیل، نیر سرعین و نمین

حوزه فرهنگی اردبیل، نیر سرعین و نمین در مقایسه با سایر حوزه های فرهنگی پیشگفته از پیشینه نسبتاً قوی زراعی برخوردار است. در واقع، این پیشینه زراعی تاریخی باعث شده است تا در سالهای قبل از اصلاحات ارضی نظام ارباب و رعیتی نسبتاً قوی در این منطقه (بویژه در دشت اردبیل) شکل بگیرد. با این وجود باید به همزیستی این نظام زراعی با نظام عشایری منطقه نیز اشاره کرد؛ بطوریکه برخی از روسای ایلی و خوانین در شهر اردبیل ساکن بوده اند. در واقع، از گذشته شهر اردبیل هم خان نشین و هم محل اسکان ارباب بود. از مهمترین ویژگی های فرهنگی این حوزه فرهنگی می توان به نظام بازار سنتی اردبیل اشاره کرد که در گذشته با بازارهای فرا منطقه ای در ارتباط بود و مابین شهر اردبیل و شهر باکو شکی، تبریز و حتی تهران مراودات تجاری قوی وجود داشت. این تجارت سنتی، با برپایی دولت متمرکز رضاشاه و بسته شدن مرزها با جمهوری شوروی بشدت محدود شد.

در سالهای اخیر پس از مرکز استان شدن اردبیل، میزان احداث کارخانه ها و موسسات مختلف تولیدی و صنایع متنوع (برای مثال کارخانه های سیمان، سفال، تایر و نساجی) در شهر اردبیل افزایش چشم گیری یافته است که بر روی رشد اقتصادی و تحولات اجتماعی (مهاجرپذیری) فرهنگی شهر اردبیل موثر بوده است. در واقع، در بررسی روندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهر اردبیل باید به عامل سیاسی (مرکز استان شدن اردبیل) بیشترین توجه را کرد. همچنین صنعت توریسم در این حوزه فرهنگی، از دیگر عوامل مهم توسعه این حوزه فرهنگی بشمار می رود. اکو توریسم، چشمه های آبگرم در سرعین و نیر از مهمترین جاذبه های جذب گردشگر به این حوزه فرهنگی است که باعث تحولات اجتماعی فرهنگی برجسته ای در این حوزه فرهنگی شده است. توریسم بویژه در منطقه سرعین فرا منطقه ای و فرا ملی عمل می کند، بطوریکه حتی از کشورهای عربی منطقه نیز افرادی برای استفاده از آبگرم و آب و هوای این منطقه وارد این حوزه فرهنگی می شوند.

همانطوریکه پیشتر ذکر شد، این حوزه فرهنگی محدوده ای است که سه اقتصاد و اجتماع زراعی، عشایری و شهری در یک همزیستی تاریخی گاهاً پر تنش با یکدیگر مرتبط شده اند. برای مثال بررسی ها حاکی از آن است که محدوده سرعین قشلاق طایفه تلکو بوده است و نکته جالب توجه آنکه هم اکنون نیز بسیاری از مغازه دارهای سرعین از این طایفه می باشند.

در خصوص ارزشها و هنجارهای اجتماعی این حوزه فرهنگی، باید به میزان بالای دینداری اشاره کرد. اهمیت دینداری از گذشته در شهر اردبیل در حدی است که ساختار اجتماعی شهر اردبیل و شکل گیری محلات سنتی آن دقیقاً در ارتباط با این میزان قوی باورهای دینی است. محلات شش گانه شهر اردبیل (برای مثال محله های سرچشمه، گازران، طوی، دروازه یا عالی

قاپو، اوچ دوکان) که هر محله در عین حال دارای شاخه های پایین تر می باشد نشانگر اهمیت قابل توجه عنصر مذهب در ساخت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی این شهر و در کل این حوزه فرهنگی دارد. از دیگر ویژگی های فرهنگی شهر اردبیل می توان به چشم و هم چشمی، عدم اعتماد مفرط ، تقدیر گرایی بالا، ارجحیت منافع فردی و آنی به منافع جمعی، عدم تمایل به شراکت اقتصادی و ریسک پذیری، پایین بودن روحیه آنتروپرونی (کارآفرینی) اشاره کرد. اقتصاد توری و سرمایه داری تجاری، پول بازی و زمین بازی (و تشدید این امر بواسطه خود شهرداریها برای افزایش درآمد شهرداریها) در شهر اردبیل و دیگر شهرهای این حوزه فرهنگی، بویژه تحت تاثیر مرکز استان شدن شهر اردبیل، بر روند های فرهنگی اجتماعی شهر اردبیل تاثیر قابل توجهی گذاشته است. تاسیس دانشگاه محقق اردبیلی در سالهای اخیر، وجود دانشکده کشاورزی (که یک شعبه اش در دشت مغان است)، وجود رشته پزشکی، و یک واحد دانشگاه آزاد اسلامی نسبتاً گسترده در سطح شهر اردبیل از دیگر فاکتورهای فرهنگی اجتماعی موثر بر روندهای فرهنگی این حوزه فرهنگی می باشد.

تا پیش از مرکز استان شدن شهر اردبیل ساکنین دشت مغان و سایر شهرهای استان، با اهالی اردبیل مراودات اداری و فرهنگی اندکی داشتند. لیکن پس از مرکز استان شدن شهر اردبیل، روابط اداری و بوروکراتیک ساکنین شهرهای استان با شهر اردبیل بیشتر شد. در اینجا باید خاطر نشان ساخت که انتقال کشتارگاه صنعتی کشت و صنعت و کارخانه چرم مغان به حوالی شهرستان اردبیل نیز تاثیرات قابل توجهی بر ایجاد نگرش منفی ساکنین منطقه مغان به شهرستان اردبیل گذاشته است. بررسی های صورت گرفته حاکی از آن است که اهالی شهرستانهای استان اردبیل، بویژه اهالی شهرهای پارس آباد، گرمی و خلخال نگرش چندان مثبتی به اردبیلی ها نداشته و بر این باورند که اردبیلی ها تمامی امکانات استان را در شهرستان خود متمرکز کرده و بقیه نقاط استان را از امکانات لازم محروم کرده اند.

از دیگر شهرهای حوزه فرهنگی مورد بحث، شهر نمین می باشد. میزان تحصیلات و سطح فرهنگ عمومی در این شهر در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد. با این وجود، بررسی های میدانی حاکی از آن است که اهالی این شهر، برخلاف اردبیلی ها، کمتر اهل تلاش و سخت کوشی بوده و به جای کار، بیشتر به تفریح و گذران اوقات فراغت علاقه مند می باشند.

شهرهای نیر و سرعین از سنت گراترین و قدر گراترین شهرهای استان بشمار می روند. در این شهرها هنجاری محلی و سنتی بیشتر رایج بوده و ازدواج در سنین پایین از مهمترین ویژگی های این شهرها می باشد. عدم اعتماد اجتماعی و میزان نسبتاً محدودتر توریسم از دیگر خصیصه های این شهرها بشمار می رود.

۱-۲: بررسی فرهنگ توسعه در استان اردبیل

این بخش از نوشتار دارای سه بخش است. در بخش نخست، فرهنگ و اخلاق کار، عوامل اجتماعی موثر بر آن و متغیرهای مرتبط با فرهنگ کار مورد بررسی قرار گرفته است. این بخش با تعریف مفهوم اختلاق کار و مناسبت آن با مفاهیم مشابه آغاز شده و با طرح رویکردهای نظری موجود در این خصوص در ادبیات توسعه، به پیش برده شده است. در ادامه ابعاد مختلف فرهنگ و اخلاق کار اعم از «اخلاق کار مدرن»، «اخلاق کار اسلامی» و «اخلاق کار سنتی ایرانی» با استفاده از ادبیات موجود در حوزه جامعه‌شناسی کار و جامعه‌شناسی توسعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و با توجه به آن فرهنگ کار در استان اردبیل در سه بعد فوق‌الذکر تحلیل شده است. پس از طرح مباحث نظری و بررسی ابعاد سه‌گانه مفهوم فرهنگ و اخلاق کار، متغیرهایی که می‌توانند ابعاد سه‌گانه فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل را منعکس نمایند، طرح و به شیوه‌ای تفصیلی توصیف و تحلیل شده‌اند.

بخش دوم فصل دوم گزارش به ابعاد دیگری از پیش‌زمینه‌های فرهنگی توسعه می‌پردازد. این بخش، مفاهیمی از مباحث توسعه در ادبیات نوسازی را در سطح استان اردبیل مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. این مفاهیم، موضوعاتی همچون میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری، نوآوری و وسایل فرهنگی را در بر می‌گیرد. بخش دوم فصل دوم گزارش همچون بخش اول آن، با تلاش برای جایابی مفاهیمی مذکور در مباحث توسعه آغاز و با طرح دیدگاه‌های نظری مرتبط به پیش برده شده و نهایتاً با گزارش داده‌هایی در خصوص مفاهیم مورد بحث پایان می‌یابد.

در نهایت، بخش سوم فصل دوم گزارش به بررسی همبستگی اجتماعی، تعارضات، روحیه همکاری، هویت ملی و اعتماد به نفس در سطح استان اردبیل می‌پردازد. در این بخش، همچون بخش‌های پیشین، نخست مفاهیم مذکور در چارچوب مباحث توسعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به مطالعاتی که منجر به تولید این مفاهیم در ادبیات توسعه شده‌اند اشاراتی مختصر شده است. پس از تعریف مفاهیم مذکور، این مفاهیم عملیاتی شده و متغیرهایی که در سطح تجربی می‌توانند معرف مفاهیم مورد بحث باشند شناسایی و هر یک از آنها در ارتباط با آن مفاهیم به شکل تفصیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۱-۲-۱: فرهنگ کار

فرهنگ یکی از مشخص‌ترین ویژگی‌های ارتباط اجتماعی انسان است (گیدنز، ۱۳۷۴:۷۷۸). در فرهنگ مجموع حیات اجتماعی از زیر بناهای فنی و سازمان‌های نهادی گرفته با اشکال و صور بیان حیات روانی مطمح نظر قرار می‌گیرند و تمامی آنان همچون یک نظم ارزشی تلقی می‌شوند و به گروه نوعی کیفیت و تعالی انسانی می‌بخشند (بیرو، ۱۳۷۰:۷۷). در اینجا فرهنگ را به معنای اعتقادات و آگاهی‌های درونی شده در نظر می‌گیریم که در این معنی فرهنگ با اخلاق (کار)، وجدان (کار) و نیز آداب و رسوم و تربیت فردی و اجتماعی بر اساس ارزش‌ها و هنجارها مرتبط است.

۱-۲-۱-۱: مفهوم اخلاق کار^۱ و وجدان کار

اخلاق کار، قواعد و زمینه‌های بر انگیزاننده و فعال شده تعهد ذهنی، روانی و فیزیکی فرد یا گروه می‌باشد که به نحو کلی به انرژی متعهد فرد یا گروه جهت می‌دهد و قابل انتقال و آموزش یادگیری در نظام اجتماعی و فرهنگی جامعه است (معیدفر، ۱۳۸۰:۱۸). اخلاق کار به حوزه‌ای از فرهنگ جامعه گفته می‌شود که عقاید و ارزش‌های مربوط به کار را در بر می‌گیرد و قابل شناسایی است و از قواعد کلی حاکم بر فرهنگ و جامعه تبعیت می‌کند (رجب زاده، ۱۳۷۶:۶۴). به این ترتیب اخلاق کار رابطه نزدیکی با فرهنگ^۲ یک جامعه دارد. در جامعه‌شناسی فرهنگ به ارزش‌ها، هنجارها و کالاهای مادی ویژه یک گروه معین گفته می‌شود. مفهوم اخلاق کار با وجدان کاری نیز در ارتباط است. از وجدان کاری تعاریف متفاوتی بعمل آمده است وجدان کاری احساس تعهد و گرایش مثبت درونی به انجام کار محوله به صورتی که فرد این کار را از نظر کیفی و کمی به طور تمام و کامل بدون اسراف و تبذیر انجام داده، کمترین چشم داشت مادی اضافی نداشته باشد (اکبری، ۱۳۸۲:۵۴). وجدان کاری حالت ثابت درونی که شخص را به انجام دقیق کار با میل و رغبت و اشتیاق ترغیب می‌کند. وجدان کاری، شکل درونی شده عقاید و ارزش‌ها و هنجارها در مورد کار است (رجب زاده، ۱۳۷۶:۶۱). یا به تعبیری شکل درونی شده فرهنگ جامعه در مورد کار است (مشبکی، ۱۳۷۶:۱۷۵)

حال با توجه به این که اخلاق کار، حوزه‌ای از فرهنگ یک جامعه به شمار می‌رود که عقاید، ارزش‌ها و هنجارها مربوط به کار را در بر می‌گیرد و وجدان کاری نیز شکل درونی شده این عقاید و ارزش‌ها و هنجارهاست، اینگونه، اخلاق کار با وجدان کاری در ارتباط است.

---

^۱. Work Ethic

^۲. Culture

۲-۱-۲-۱: سیر تاریخی اخلاق کار (نگرش ها و دیدگاه ها در مورد کار)

۲-۱-۲-۱-۱: اخلاق کار در غرب

از نظر تاریخی، در نظر گرفتن و قایل شدن ارزش اخلاقی مثبت برای انجام کار به دلیل ارزش ذاتی و فی نفسه آن موضوع و اعتقاد نسبتاً جدیدی است (لیپست^۱، ۱۹۹۰، در معیدفر، ۱۹:۱۳۸۰).

در فرهنگ های عبری، رم، یونان باستان و قرون وسطی، در صورت نبود اجبار، کار سخت ارزش اخلاقی و هنجار محسوب نمی شده است. ارزش ذاتی کار به عنوان یک هنجار اخلاقی بعد از نهضت پروتستان آغاز شده است (همان: ۱۹).

در نزد عبریان کار به عنوان یک نفرین و لعنت الهی محسوب می شد که به خاطر عصیان آدم در بهشت نصیب انسان شده و خداوند برای تنبیه آدم و حوا آن را در نظر گرفت. نزد یهودیان نیز کار نه به خاطر لذت از آن بلکه به خاطر امری ضروری برای جلوگیری از فقر تلقی می شد. نزد یونانیان نیز کار یک نفرین محسوب می شد. کار یدی خاص بردگان بود و مردان آزاد در عرف معمول و بر اساس هنجار های فرهنگی مجاز به انجام امور جنگاوری، تجارت و امور هنری بودند. حتی یونانیان تلاش ذهنی معطوف به عمل و کار یدی را همانند کار دستی تقبیح می کردند زیرا اشتغال ذهنی معطوف به عمل یدی مانع رسیدن ذهن به حقیقت می شد (همان: ۱۹). ارسطو و افلاطون معتقد بودند که اکثریت می بایست کار کنند تا اقلیت بتوانند به فلسفه و سیاست و اندیشه و هنر بپردازند. به نظر ارسطو کار اتلاف بیهوده وقت است که تقوا پیشگی و پاکدامنی شهروندان را مشکل تر می سازد. در یونان باستان اخلاق کار و فرزاندگی رابطه ی مستقیمی با اوقات فراغت دارد. اعتقادات رومی ها هم مانند یونانیهاست (لیپست، ۱۹۹۰، در معیدفر، ۲۰:۱۳۸۰).

به کار گیری بردگان در جهت ایجاد اوقات فراغت توسط رومی ها بیش تر معمول شد تا یونانیها و بعدها تلقی رومی ها این بود که کار مختص برده هاست و تنها تجارت و کشاورزی کلان مناسب آزاد مردان است. و هدف همه این ها در رم بدست آوردن یک شخصیت مدنی و فراغت زندگی و نیز ایجاد یک زندگی ایده آل و کسب خشنودی فردی بود. اصولاً کار موجب تنزل پاکدامنی و عفت محسوب می شد. در رم باستان هم مردان کاری آزاد و هم بردگان پست و حقیر شمرده می شدند (معیدفر، ۲۰:۱۳۸۰). نگرش به کار در عصر کلاسیک درست نقطه ی مقابل اخلاق کار در عصر بعدی (جدید) بود. اندیشه کار در قرون وسطی بعد از سقوط امپراطوری رم، از سال ۴۰۰ میلادی تا ۱۴۰۰ تحت تسلط افکار مسیحیت بود، که خود ترکیبی از تلقی عبری و یونانی و رومی از کار بود. کار تنبیه خداوند بود که بر انسان به دلیل گناه نخستین تحمیل شده بود. اما این تلقی منفی با تلقی مثبت هم همراه بود مبنی بر اینکه کار برای کسب ثروت جهت عدم اتکاء به دیگران، مثبت و اخلاقی تلقی می شد. افکار مسیحیت، ابتدا کار

^۱ - Lipset

را به دلیل دوری از دلبستگی به امور دنیوی نمی پذیرفت، اما بعدها راهبان دیرهای مسیحیت مردم را به کار دستی و کشاورزی و کسب و کار فرا می خواندند. البته ربا در این دوره تحریم شده بود. در این دوره پایگاه اجتماعی افراد با کار مرتبط بود. کارها در قرون وسطی بدین گونه ارزش بندی می شدند: کار در کلیسا (عبادت و تفکر)، کشاورزی، کاردستی و صنایع و تجارت. اما در این دوره هنوز کار ارزش ذاتی نداشت. نوع کار معمولاً در خانواده ها مورثی بود. کار تنها به خاطر اجتناب از گناهی که ناشی از بیکاری بود توصیه می شد به علاوه کار یک تکلیف الهی محسوب می شد (همان: ۲۱).

با ظهور لوتر و کالون انقلابی در نگرش به کار در غرب رخ داد. لوتر که یک کشیش آگوستینی بود بر خلاف کلیسای کاتولیک می گفت که کار یک انجام وظیفه در برابر خداوند است. حرفه ها سودمند و شخص نباید در صدد تغییر حرفه مورثی خود باشد زیرا به هر کسی مکانی در حرفه و اجتماع داده است. لوتر بر خلاف نظر و تصور کلیسای قرون وسطی رهبانیت را عملی خودخواهانه شمرد که به بهانه آن راهبان وظایف خود نسبت به همسایگان را انجام نمی دهند و گفت همه مشاغل از شأن روحانی برابری برخوردارند. بدین شکل او کار یدی را تأیید می نمود. اما لوتر تجارت را یک شغل نمی دانست و نیز انباشت بیش از حد ثروت را گناه می شمرد. به نظر وبر ایده های کالون با ایده لوتر ترکیب شد و اندیشه ی جدیدی را نسبت به کار به وجود آورد. کالون می گوید اشخاص برگزیده مشمول رحمت خداوندی هستند و بقیه مردم نفرین شده اند اما این برگزیدگی معمولاً قابل شناسایی نیست و فرد خود در خلوتش می تواند به چنین درکی برسد. تنها علامت این برگزیدگی، زندگی دنیوی فرد است. آدم بیکار فردی نفرین شده است اما یک شخص فعال و سخت کوش شواهدی بر خود و دیگران مبنی بر برگزیده بودن از طرف خداوند ارائه می کند (لیپست ۱۹۹۰، در معیدفر، ۱۳۸۰: ۲۲).

کار مظهر اراده الهی است. همه حتی ثروتمندان باید کار کنند. انسانها بعد از کسب ثروت نباید آن را بیهوده مصرف کنند، بلکه ثروت را در جامعه به کار اندازند تا عواید آن نصیب جامعه شود. تلاش برای سود بیشتر یک تکلیف مذهبی است و این با عقیده لوتر و هم با کلیسای کاتولیک منافات داشت. دیدگاهی عمده در عصر بعد از لوتر و کالون نسبت به کار و جریان آن در غرب وجود دارد. این دیدگاه، نظریه وبر است که عمده ترین نظریاتش را در این مورد می توان در کتاب «اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری» یافت. اساسی ترین سؤال وبر در کتاب اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری» این است که: پیدایش آن پدیده هایی از تمدن را که در غرب و فقط در غرب خط مسیر تکاملی و با اهمیت و اعتباری جهان شمول - لاقبل به زعم ما - طی کرده اند باید به کدام ترکیب از موقعیت ها نسبت داد؟ و بر پاسخ سؤال فوق را با تکیه بر مفهوم «شغل» به مثابه «تکلیف» در ریاضت کشی این جهانی پروتستانسیم می یابد. از نظر وبر این مفهوم توسط این جنبش اصلاح طلب عرضه شد و اساساً حاکی از این عقیده است که عالی ترین شکل تعهد اخلاقی، انجام وظیفه در امور دنیوی است. این عقیده موجب انعکاس رفتار مذهبی در زندگی روزمره می شود و با آرمان کاتولیکی زندگی راهبانه که هدف آن فراتر رفتن

از خواسته های زندگی دنیوی است در تضاد قرار می گیرد. به علاوه مسئولیت اخلاقی فرد پروتستان تراکمی است. چرخه گناه، پشیمانی و نیایش که در زندگی فرد کاتولیک تجدید می شود در پروتستانیسم وجود ندارد (ماکس وبر، ۱۳۷۱: ۲۱). وبر سخت روی عقاید کالون و به طور کلی پیوریتانها تکیه دارد و جنبش کالونیسم و فرق مختلف پیوریتانیسم مانند متدیسم، پپتیسم، وبپتیسم را عامل اساسی تغییر ذهنی و اخلاقی غرب در مورد جهان، ثروت، انسان و خدا می داند. تفسیر جدید کالون از دین مسیح و جایگاه انسان در جهان و رابطه وی با خدا علی رغم سوق دادن فرد به سوی رفتار زاهدانه، معتقد به این عقاید را به تلاش مداوم و می دارد (رجب زاده، ۱۳۷۶: ۶۵). انسان اعم از رستگار یا محکوم به عذاب ابدی، در هر حال وظیفه دارد به خاطر ذات کبریایی الهی کار کند و قلمرو خداوندی را در روی این زمین بیافریند (آرون، ۱۳۷۲: ۲۵). از نظر وبر سرمایه داری از درون آموزه های کالون زاده شد. بر طبق آموزه های کالون، در زمینه ی مذهبی دو نتیجه حاصل گردید: فرد یا باید خود را برگزیده خدا تلقی می کرد زیرا عدم یقین، نشانه ایمان ناقص بود و وسیله ی اثبات این یقین، اعمال نیک در فعالیت دنیوی بود.

بدین ترتیب توفیق در یک شغل نهایتاً به عنوان نشانه و نه وسیله ی برگزیدگی محسوب می گردد. یا فرد باید خود را لعنت شده مقدر خداوند فرض می کرد. انباشت ثروت مادام که با فعالیت هوشیارانه و مجدّانه در یک حرفه همراه بود اخلاقاً مجاز بود. ثروت فقط وقتی محکوم بود که در خدمت زندگی توأم با تن آسایی، تجمل و ارضای نفس باشد. بنابراین کالونیسم نیرو و انگیزه اخلاقی کارفرمای سرمایه داری را فراهم می کند. وبر از انسجام آهنین آموزه های کالونیسم و انضباط خشکی که از هواداران خود مطلب می کند سخن می گوید. عنصر کف نفس ریاضت کشانه در امور دنیوی یقیناً در فرقه های دیگر پیوریتانی به چشم می خورد، اما آن ها از پویایی کالونیسم برخوردار نیستند (ماکس وبر، ۱۳۷۱: ۲۳). اخلاق پروتستان به مؤمن دستور می دهد که از خوشی های این جهان بر حذر باشد و ریاضت کشی پیشه کند. کار عقلانی به منظور کسب سود و پرهیز از به مصرف رساندن سود، رفتاری بسیار عالی است که برای توسعه سرمایه داری ضرورت دارد، زیرا چنین رفتاری مترادف با سرمایه گذاری مجدد و دائمی سود است که به مصرف اختصاص نمی یابد (آرون، ۱۳۷۲: ۲۵۱) و بدین گونه اخلاق کار پروتستانی، رشد سرمایه داری و توسعه اجتماعی را موجب می شود. در سراسر قرون وسطی نظام فئودالی مبتنی بر ارثی بودن شغل که جستجوی شغل غیر موروثی را گناه می دانست مسلط بود اما با ظهور پروتستانیسم جستجوی شغل جدید و انتخاب شغل جدید مطرح شد و شغل ها از نظر مقدس مذهبی شأن واحدی یافت. از نظر آنتونی اساس انتقال نظام فئودالی یک ایدئولوژی حمایتگر از کار نظام مند وقاعده مند بود. کار امری خوب تلقی شد و کار سخت احترام اجتماعی به همراه آورد و موجب نظم و سلامت اجتماعی شمرده شد. سود حاصل از کار سخت و سازماندهی و تدبیر عقلانی اساس اخلاق پروتستانی است. بتدریج این اخلاق مذهبی، دنیوی گشت و به

فرهنگ دنیوی مسلط بر اخلاق کار در جامعه غربی تبدیل شد (یانکلوویچ^۱، ۱۹۸۱، در معیدفر، ۲۵:۱۳۸۰).

اخلاق کار بعد از عصر انقلاب صنعتی به سوی دنیوی شدن گرایش پیدا کرد. کار سخت به عنوان وظیفه اجتماعی تلقی شد. و علمای اخلاق سخت روی این موضوع کار کردند. اخلاق کار به یک مضمون ایدئولوژیک تبدیل شد و کار مبنای اصلی شکل گیری سلسله مراتب اجتماعی شمرده می شد (معیدفر، ۲۶:۱۳۸۰). رقابت فزاینده صنعتی موجب پایین آمدن هزینه‌ها و رشد مدیریت صنعتی شد. مدیریت علمی باعث رونق اصل افزایش تولید کار(در عوض پرداخت مزد بیش تر) شد. با اشاعه‌ی مدیریت علمی در سال‌های نزدیک ۱۹۰۰ میلادی، عوامل دیگری غیر از مزد در کارخانه‌ها، همانند تعادل در سرپرستی و مدیریت و یا حتی تعادل در پرداخت دستمزد اهمیت یافت (در معید فر، ۲۶:۱۳۸۰). بعد از جنگ جهانی دوم مدیریت علمی برای برآوردن نیازهای صنعت نا کافی به نظر می رسید افرادی مانند هرزبرگ^۱ عواملی چون موفقیت، شناخت، مسئولیت و رشد شخصیت را معرفی می کردند که اگر این‌ها از صفات اصلی و ذاتی یک شغل باشند، کارگران و کارکنان را بهتر به کار بر می انگیزند (همان:۲۶). کار در عصر صنعت نیاز کمتری به بصیرت و تصمیم گیری بسیار دقیق و فکر و استدلال داشت. و از عناصر بسیار ساده‌ای تشکیل می شد. ولی در عصر اطلاعات (نیمه دوم قرن ۲۰ را عصر اطلاعات نام نهاده اند) این امر مستلزم بصیرت بالا و کاربرد اندیشه و تصمیم گیری بیش تر و دقیق تر در میان کارکنان دارد. اخلاق کار در این عصر نیازمند یک سازه مهمتر از عصر صنعت بود. این عنصر بسیار مهم در عصر اطلاعات در ایجاد اخلاق کار مؤثر واقع شده است. اگر در فرهنگ یونانی، عبری، رومی، و قرون وسطی کار یدی، نفرین شده معرفی می شد در عصر اطلاعات کار امری خوب تلقی شد که پاداش آن در خود کار نهفته است.

مشخصه‌ی اخلاق کار در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ و اهمیت یافتن دانش مدون تنظیم یافته، مهارت به همراه سطوح بالاتر تعلیم و تربیت و کاربرد اطلاعات برای انجام وظایف همراه با تعلیم و تربیت فزاینده، انتظارات و آرزوهای بالاتری را برای امرار معاش پدید آورد (مک کوبی^۲، ۱۹۸۳، در معیدفر، ۲۸:۱۳۸۰).

در سال‌های اخیر اخلاق کار تحت تأثیر عواملی چون سن و جنسیت قرار گرفته است. سن نیروی کار دهه‌ی ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ به طور فزاینده‌ای بالا رفته و بر هنجارهای مرتبط با کار از جمله اخلاق کار تأثیر گذاشته است بالا رفتن درصد زنان شاغل نیز بر این هنجارها تأثیر گذاشته است. زنان بعد از اینکه واحد‌های صنعتی از خانه به کارخانه منتقل شد، یا به خانه داری پرداختند و یا با دستمزد و مزایای کم در کارخانه‌های عمدتاً نساجی به کار مشغول شدند. بعد از جنگ جهانی دوم درصد اشتغال زنان بالا رفت. مقایسه زنان و مردان در محیط کاری نشان می دهد که مردان عموماً بیش تر از زنان تمایل به تحصیل درآمد مناسب، داشتن

---

^۱ - Yankolovich

آزادی نظارت و سرپرستی نزدیک، فرصت هایی برای رهبری و داشتن مشاغل دارای پایگاه اجتماعی بالاتر دارند. همانطور که گفته شد بالا رفتن سن نیروی کار هنجارهای موجود در مکان کاری از جمله اخلاق کار تأثیر داشته است که علت آن می تواند از بین رفتن کارهایی از نوع خود اشتغالی باشد که بر اساس آن کارگران حاضر می شوند در سنین بعد از بازنشستگی هم بکار ادامه دهند. کارگران جوان نسبت کارگران پیر نگرش متفاوتی دارند. کارگران جوان کمتر این موضوع را که کار عامل تقوا و پرهیز کاری است می پذیرند. همچنین آن ها کمتر به ارتقای شغل می اندیشند.

۲-۲-۱-۲-۱: اخلاق کار در اسلام

مبنای اخلاق کار در اسلام کلاً باید در خصیصه اخلاقی گریز ناپذیر همه اعمال بشر و مسئولیتی که یک موجود انسانی در مقابل اعمال خودش، چه زن و چه مرد دارد، نه تنها نسبت به کارفرما یا کارگر بلکه همچنین در رابطه با خود کار که باید به قدری که عامل یا کارگر توانائی دارد در نهایت کمال انجام دهد، جستجو کرد. اخلاق اسلامی کار از خصیصه اخلاقی همه آنچه که یک مسلمان باید در سفر زمینی اش بر اساس راهنمایی و دستورات قانون الهی انجام دهد، تفکیک ناپذیر است. نخستین عنصر اخلاق اسلامی کار که باید آنرا مورد توجه قرار داد، دستور شریعت مبنی بر این امر است که انجام و اتمام هر گونه کاری که برای حمایت از خود یک فرد و خانواده اش ضروری است از نظر خداوند همانقدر ارزشمند است که انجام تکالیف و وظایف مذهبی که الزامی طبقه بندی شده اند (واجب). کار مانند هر چیزی دیگری در زندگی، باید در چهارچوب برقراری تعادل و آرامش که اسلام درصدد تحقق آن در زندگی هر فرد است، نگریسته و انجام شود. در عین حال که انجام کار برای حمایت از خانواده فرد یک وظیفه دینی تلقی شده است، تأکید مفرط و اغراق آمیز بر کار به خاطر خود کار، تا آنجائی که چنین طرز تلقی و ایستاری تعادل و آرامش را که هدف اساسی زندگی است از بین می برد و تخریب می کند، مورد مخالفت قرار گرفته است. هیچگونه ارزش مذهبی ذاتی در رابطه با کار که صرفاً به عنوان وسیله ثروت اندوزی صورت گیرد و لذا خارج از الگوی برقرار شده توسط سنت نبوی و شریعت باشد، وجود ندارد. کل مسأله کار و اخلاق کار در حقیقت در تفکر اسلامی سنتی هرگز تنها از نقطه نظر اقتصادی با آن برخورد نشده بلکه همچنین دارای جنبه ای اخلاقی از منظر اسلامی کلی است که در آن اقتصاد منهای ملاحظات اخلاقی مبتنی بر عدالت به عنوان فعالیتی نامشروع تلقی می شود (رشیدی، ۱۳۸۳: ۲۵).

در اسلام ارزش اجتماعی انسانها به کار نیکو کردن است و کار نیکو کردن نیز نتیجه پر کاری، تجربه، زحمت و تلاش خود فرد است. در اسلام به مفهوم «مایحسنه» توجه شده و فقط «مایعمله» نگفته مانده است. بحث عمل و کار تنها نیست، کیفیت کار نیز مطرح است. هر نوع

کاری و با هر کیفیت و به هر شکل نیامده، بلکه بحث حسن و نیکوئی در کار عنوان شده است. در حقیقت کار باید توأم با حسن و نیکوئی، کیفیت مطلوب، بهینه و استاندارد باشد. و باید بر این اساس شکل گیرد. جالبتر آنکه از یک سو به نقش اجتماعی انسانها و اینکه هر چه بهتر در این رابطه حضور داشته باشند، موقعیت شناس، وظیفه شناس، و اهل معرفت باشند توجه شده است. در اسلام رنج در راه تامین زندگی و تلاش برای خودکفایی، خوداتکایی جامعه اسلامی و قطع وابستگی به بیگانگان تکلیف و وظیفه است. جوهر وجودی انسانها را کار صیقل می دهد. کار انسان را می سازد. کیمیای وجود او را شکل می دهد. و بالاخره منشاء آثار و برکات در جامعه می شود. در اسلام انگیزه، احساس مسئولیت و احساس خدمت به هم آمیخته است. و همه عبادت و قرب و توجه الی الله است. مبنای کارها و خدمت، ادای تکلیف و وظیفه است. محور اصلی کمال انسان است و کمال انسان در سیر الی الله قرار دارد. در این دیدگاه همه چیز وسیله، توشه راه و زمینه ساز تحقق این هدف است. در بینش اسلامی کار و تلاش، عبادت و خدمت بوده و نه تنها رفاه، آسایش، رشد و توسعه نفی شده بلکه جنبه الهی پیدا می کند.

۳-۲-۱-۲: تفاوت اخلاق کار اسلامی با اخلاق کار پروتستانی (سرمایه داری)

دیدگاههای اخلاق کار اسلامی به کار فضیلت و شرافت بخشیده است. اخلاق کار اسلامی، به خاطر نیازهای فرد و ضرورت ایجاد تعادل در زندگی فردی و اجتماعی، کار را بسان عبادت و فضیلت در نظر گرفته است. تلاشی که فرد در کار خود انجام می دهد، باید به اندازه ای باشد که برای فرد مستعد آن کار، لازم به نظر می رسد. اخلاق کار اسلامی مشورت را روشی برای رفع موانع و دوری از خطاها در نظر می گیرد. و روابط اجتماعی کار به منظور ارضای نیازهای افراد و ایجاد توازن در زندگی اجتماعی و فردی آنان، تشویق شده است. بعلاوه کار بعهد گرفته شده، سرچشمه استقلال فرد و وسیله پرورش و ترویج رشد، مناعت طبع، رضایت و خود شکوفائی اوست.

اخلاق کار اسلامی کار خلاق را بسان منبع سعادت و کمال می نگرد، و عقیده دارد آنهایی که سخت کار می کنند به احتمال زیاد در زندگی موفق می شوند. وانگهی کار سخت مداوم، افراد را با مسئولیتهايشان آشنا می سازد و رقابت را به منظور بهبود کیفیت، تشویق می کند. طبق نظر درویش یوسف (۲۰۰۱) از مقایسه اخلاق کار پروتستانی و اخلاق کار اسلامی به این نتیجه می رسیم که هر دوی آنها بر روی سخت کوشی، تعهد و ایثار در کار، کار خلاق، اجتناب از روشهای غیر اخلاقی برای جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار تأکید قابل توجهی دارند. ولیکن اخلاق کار اسلامی در مقایسه با اخلاق کار پروتستانی بیشتر روی قصد و نیت کار تأکید دارد تا نتایج کار (رشیدی، ۱۳۸۳: ۲۶) و در فرهنگ غربی فرد خود را در مقابل

کارفرما و یا حداکثر در مقابل قانون متعهد و ملزم می‌داند و یا اگر تلاش می‌کند تا از تمام توانمندیهایش استفاده کند صرفاً در جهت رضایت کارفرما، اطمینان از باقی ماندن در شغل، گرفتن پاداش و عدم دریافت تنبیه و اخراج است. در حالیکه در فرهنگ اسلامی برای اخلاق و وجدان کاری موارد فوق را در ارتباط با خالق هستی و خداوند قادر و متعال قبول دارد. به عبارت دیگر می‌توان گفت تفاوت دو سیستم در انگیزه است به این معنی که در جوامع غربی انگیزه های مادی عامل و محرک اخلاق کار است در حالیکه در فرهنگ اسلامی ضمن قبول انگیزه های مادی موتور حرکت اخلاق کار انگیزه اش معنوی و مسئولیت در مقابل خالق به جای مسئولیت در مقابل کارفرماست (همان: ۱۶).

همچنین اخلاق کار اسلامی در مقایسه با اخلاق کار غربی (پروتستانی) بیشتر بر روی جوانب اجتماعی در محیط کار تأکید دارد. بعلاوه اخلاق کار اسلامی، عدالت و سخاوت در محیط کار را مورد تأکید قرار می‌دهد و اشتغال در فعالیتهای اقتصادی را وظیفه هر مسلمان می‌داند و زندگی بدون کار را بی معنی می‌داند (رشیدی، ۱۳۸۳: ۲۶).

۴-۲-۱-۲-۱: اخلاق کار در ایران

در جامعه‌ی ما علی‌رغم وجود عناصر مثبت بسیار در فرهنگ آرمانی دینی (که در آن به کار ارزش بسیار نهاده می‌شود) و نیز علی‌رغم سنت امامان در ارج نهادن به کار و تأکید بیشتر به ارزش های اکتسابی تا انتسابی (که این امر به بهترین وجه در حیات و حکومت امام علی (ع) در زمینه‌ی انتخاب کارگزاران و عمل ایشان خود را نشان می‌دهد) و همچنین علی‌رغم وجود ارزش های مثبت نسبت به کار در سازمان سنتی کار از جمله روستا و سازمان کشاورزی و اصناف در ساختار کلی جامعه ارزش هایی غلبه دارد که بر اخلاق کار تأثیر منفی می‌گذارد. در متون دینی قبل از اسلام نیز کار دارای ارزش بوده و زندگی این جهان دارای اهمیت بوده است. در متون اوستایی (که خاستگاه ارزشی روابط اجتماعی بوده است) به زندگی این جهان اهمیت زیادی داده شده و پرداختن به آن در صدر تمام وظایف بشری قرار دارد. فلسفه و تعالیم زرتشت حاصل اندیشه هایی است که در کار و فعالیت پرورده می‌شد وی معتقد بود که فضیلت از آن کسی است که بیشتر کار کند، جهد ورزد، شخم زند و محصول بردارد. اوستا فلسفه، اخلاق، آداب و شیوه های زندگی قوم ساده و سخت کوشی را نمایش می‌دهد که برزگر و کشاورز است و برای ادامه حیات و بهتر کردن زندگی خود و جامعه انسانی گریزی غیر از کار و تلاش نمیشناسد (معیدفر: ۱۳۸۰: ۳۱). شواهد بسیاری وجود دارد که در کارگاههای خانوادگی، کارگاههای شهری فن آوران، سازمان های جمعی کشاورزی در روستا و حتی در واحدهای بازرگانی و تجاری، کار به عنوان ارزشی فی نفسه تلقی می‌شده و مبنای ارتقاء رشد

قرار گرفته است. در این واحدها که سازمان های عمده کار در جامعه بوده اند معیار های کاری رعایت می شده است؛ افراد کار را به عنوان جلوه و بروز جوهره ی خویش تلقی کرده، وجود خویش را در کار متجلی می ساخته اند (موسی رضا، ۱۳۷۲ در رجب زاده، ۱۳۷۶: ۶۸).

حتی در سازمان علمی، در میان اهل علم و هنرمندان که آن را می توان نوعی سازمان کار دانست، شواهد متعددی وجود دارد که علما و اهل دانش و هنر وجود خود را در کار خویش نهاده و از صرف نیرو و وقت برای ارایه کاری در حد کمال دریغ نکرده اند. برای نمونه می توان به گزارش های مربوط به حیات اجتماعی ایران در دوره ی صفویه و آنچه سفرنامه نویسان درباره ی بازار، حرفه ها، کارگاهها صنعتی در شهر و نیز عمل کشاورزان در روستا نوشته اند مراجعه کرد، همچنین آثار به جا مانده از آن دوره حاکی از قوت اخلاق کار (وجدان کاری) در سازمان های کار در گذشته بوده است. در سازمان های سنتی کار هم که هنوز بقایای آن وجود دارد، نشانه های قوت وجدان کاری و اخلاق کار قابل شناسایی است (فرهادی، ۱۳۷۵ در رجب زاده، ۱۳۷۶: ۶۹). در مقابل در ساختار کلی و سطح کلان جامعه، بخصوص ارزش های مربوط به نظام سیاسی، ارزش های غالب به طور عمده «انتسابی» بوده است و ارزش های اکتسابی، که تقویت کننده ی کار به عنوان ارزشی فی نفسه است جایی نداشته یا جایگاهی محدود را به خود اختصاص داده است. اهمیت «نسبت» در اشتغال مناصب و تخصیص منابع، اصل وراثت خاندانی سمت ها و بهره مندی از منابع کمیاب، غلبه ارزشی «وابستگی و وفاداری شخصی» بر لیاقت و کردانی، که جوهره ی نظام سیاسی - اداری بوده است و نیز اهمیت قدرت در تصرف و تملک منابع کمیاب از عواملی است که در سطح کلان جامعه و فرهنگ، با کار به عنوان ارزشی فی نفسه (با توجه و تعالیم و آموزه های دینی) در تعارض بوده و بر اخلاق تأثیر گذاشته است و اخلاق کار را تضعیف کرده است. با وجود این دوگانگی در سطح سازمان کار و نظام اجتماعی کل، جامعه ایران در برخورد با غرب، فرایند «توسعه برونزای» خود را تحت تأثیر غرب آغاز می کند. برونزایی توسعه موجب شده است، در اقدامات توسعه ای و گسترش سازمانی، ارزش های نظام اجتماعی کل، بویژه نظام سیاسی گسترش یابد تا ارزش های سازمان کار سنتی؛ زیرا اقدامات توسعه ای به طور عمده توسط کارگزاران سیاسی و اداری در بستر همان فرهنگ انجام شده است (رجب زاده، ۱۳۷۶: ۶۹). توسعه در خارج از بستر اصلی سازمان های کار سنتی نه تنها موجب عدم تداوم اخلاق کار این سازمان ها شده بلکه عرصه را بر این سازمان ها به تبع آن اخلاق کار سنتی تنگ کرده است. زوال رویه های استاد - شاگردی در دهه های گذشته (که رویه ی معمول میان اصناف بود و در آن ارزش های سنتی کار به شاگردان انتقال می یافت) نشانه ضعف و حتی قطع سنت های کاری گذشته است. در مقابل رشد کارگاهها و کارخانجاتی که ابتدا توسط دولت و وابستگان به آن و یا بعضی از تجار تأسیس و راه اندازی شد و استخدام

کارگر و کارمند به عنوان فرد بگير دولت و بخش خصوصی و عدم پیوند آن با سازمان های سنتی کار از یک سو و تلقی افراد از شغل خود به عنوان شغل دولتی، فرهنگی را توسعه بخشید که کار در آن جایگاهی فروتر از سازمان های سنتی کار است (رجب زاده، ۱۳۷۶: ۷۰). همچنین وجود ارزش هایی چون اشراف گری و ارزش های وابسته به آن چون تجمل گرایی و رفاه طلبی در فرهنگ مرتبط با نظام سیاسی و غلبه آن در سطح کلان جامعه، از عواملی است که در نظام فرهنگی تداوم یافته است و در جهت تضعیف ارزش فی نفسه کار عمل می کند. از سوی دیگر توسعه ی برونزای ایران ارزش هایی را در جامعه اشاعه داده که لازمه توسعه سرمایه داری در پیرامون خویش بوده و مهمترین آن «مصرف گرایی» و «تنوع گرایی در مصرف» است که از لوازم بقا و تداوم نظام سرمایه داری به شمار می رود. بطور کلی در دو دهه گذشته و در جریان برنامه های توسعه، که از لحاظ نظری از الگوی نوسازی و توسعه اقتصادی مبتنی بر رشد مصرف تبعیت می کرد این ارزش ها باز هم تقویت شد (همان: ۷۱). از سوی دیگر گرایش مذکور به تبعیت از الگوی نظری نوسازی موجب قوت یافتن روندهای توسعه ای سرمایه داری و به تبع آن پذیرفتن «پول» به عنوان ارزشی اساسی در فرهنگ بالفعل و موجود جامعه شد. چنانکه در یک نظرخواهی در سال ۱۳۷۴، ۷۷/۳ درصد جمعیت بر اهمیت پول گرایی در جامعه تأکید داشتند (محسنی، ۱۳۷۵ در رجب زاده، ۱۳۷۶: ۷۱).

بدین ترتیب ملازم با این جریانات و نوسانات اقتصادی در دو دهه گذشته و دست یافتن افراد به پول های بادآورده در جریان این تغییرات و نوسانات اقتصادی موجب شد پول به عنوان یک ارزش فی نفسه و تا حدی «مستقل از کار» شناخته شود.

به طور کلی آنچه در ایران بعد از اسلام گذشته است عبارت است از وقایع و رویداد ها و تاریخ بسیار پر تلاطمی که بر برداشت مردم از زندگی به طور عام و کسب و کار به طور خاص تأثیر عمیقی گذاشته است. مسلماً برداشت کنونی جامعه ما از کار همان ایده هایی نیستند که اسلام می آموزد. بدلیل اینکه ایده های عملی اسلام جامعه ای را تصور می کند که کار و شرافت آن به جماعت اسلام عزت دنیوی می بخشد. ائمه ما کار سخت را بسیار دوست داشتند و حتی در اوج تحول مالی بسیار شدید کار می کردند. اما همان گونه که گفته شد فرهنگ ما و اختصاصاً اخلاق کار ما به میزان زیادی از وقایع تاریخی تأثیر پذیرفته است. بنابراین باید برای بررسی وضعیت اخلاق کار در جامعه امروز ایران از اخلاق کار مستقلاً و البته با لحاظ مبانی فرهنگ اسلام بحث و گفتگو کرد. فرهنگ سیاسی پاتریمونیال (پدرسالار) و نیز فرهنگ تبعی در تاریخ سیاسی ایران و عملکرد عوامل اولیه جامعه پذیری سیاسی نتوانستند با نهادینه کردن مسئولیت پذیری و مشارکت سیاسی، افراد توانمندی را برای بدوش کشیدن مسئولیت تربیت نمایند و در نتیجه سلاطین مستبد بر سرنوشت ایزان مسلط شدند. در فرهنگ تاریخی ایران به

دلیل حاکمیت نظام های استبدادی نا امنی چهره ی غالب است؛ به این معنی که تبدیل به هنجارهای عمومی پذیرفته شده اجتماعی گردیده و در برابر آن فرهنگ امنیت به موضوعی ناهنجار تبدیل شده است. با توجه به چنین شرایطی که در ایران وجود داشته می توان گفت که نابسامانی و تأخر و فقدان پیشرفت معلول فرایند تاریخی ایران است (ابطحی، ۱۳۷۵ در معیدفر ۱۳۸۰:۳۲).

۳-۱-۲-۱: فرهنگ کار و اخلاق کار در استان اردبیل

سنجش فرهنگ و اخلاق کار، با توجه به مباحث نظری فوق الذکر، نیازمند داده های بسیاری است که تنها با مطالعات و پژوهشهای تخصصی در این حوزه، می توان به آنها دست یافت. از آنجا که در طرح آمایش استان، امکان اجرای مطالعات میدانی وسیع و عمیق در سطح استان وجود ندارد مهمترین منبع اطلاعاتی که می توان از آن برای ارائه دورنمای کلی فرهنگ کار در سطح استان اردبیل استفاده کرد، پژوهشهایی است که در سالهای اخیر در سطح استانهای کشور توسط وزارت فرهنگ و ارشاد (طرح پیمایشی ارزشها و نگرشهای ایرانیان و طرح پیمایشی رفتارهای فرهنگی ایرانیان) انجام شده است. این پژوهشها اطلاعات بسیار ارزشمندی در ارتباط با فرهنگ و اخلاق کار و سایر ویژگی های فرهنگی استان ارائه می دهد و می تواند منبع ارزشمندی برای شناخت روندهای فرهنگی استان باشد. در بررسی فرهنگ کار در سطح مناطق شهری استان اردبیل، اطلاعات «طرح پژوهشی ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ویرایش اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرحهای ملی، تابستان ۱۳۸۱» و «طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، طرحهای ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۳» موجود می باشد که داده های آنها تنها به شهر اردبیل اختصاص دارد. در تحلیل فرهنگ و اخلاق کار در سطح مناطق روستایی استان، داده های «طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۳» اطلاعات ارزشمندی از وضعیت فرهنگ و اخلاق کار در سطح مناطق روستایی استان اردبیل بدست می دهد. در این پژوهشها داده های بسیاری در ارتباط با ابعاد مختلف مفهوم اخلاق کار موجود می باشد.

با توجه به ادبیات نظری موجود در سطور فوق، چنانچه ابعاد مختلف اخلاق کار را به ابعاد سه گانه «اخلاق کار مدرن»، «اخلاق کار اسلامی» و «اخلاق کار سنتی - ایرانی» دسته بندی نماییم، داده هایی موجود در پژوهشهای پیشگفته می تواند شمایی کلی از این ابعاد سه گانه و فرهنگ و اخلاق کار در شهر و استان اردبیل را ارائه نماید. در جدول (۵-۱)، ابعاد سه گانه

اخلاق کار، مولفه هایی که در پژوهشهای وزارت ارشاد برای هر یک از آن ابعاد انتخاب شده و سئوالاتی که برای هر یک از مولفه ها در نظر گرفته شده، آمده است:

جدول (۵-۱): ابعاد سه گانه اخلاق کار و مولفه های آنها

میزان اهمیت موضوع کار ^۱	محوریت کار در زندگی	متغیرهای مربوط به اخلاق کار مدرن:
میزان باور فرد به ارزشهای عام گرایانه در محیط کار ^۲	حاکمیت ارزشهای عام گرایانه بر اخلاق کار	
میزان رواج تلاش و جدیت در بین مردم ^۳	سخت کوشی	
میزان اوقات فراغت	نگرش منفی نسبت به اوقات فراغت	
میزان جدی و مهم بودن مسئله بیکاری در جامعه کنونی ^۴	نگرش منفی نسبت به بیکاری	متغیرهای مربوط به اخلاق کار اسلامی:
اهمیت احترام/درآمد و امنیت شغل	نگرش مثبت به کار	
میزان اهمیت موضوع مذهب ^۵	اهمیت مقوله مذهب در زندگی:	
میزان رواج امانت داری در بین مردم ^۶	محرکهای اسلامی اخلاق کار:	
میزان رواج انصاف در بین مردم ^۷		
میزان پای بندی مردم به قول و قرار ^۸		
میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه ^۹	قیح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار:	متغیرهای مربوط به اخلاق کار سنتی ایرانی:
میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی ^{۱۰}		
میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه ^{۱۱}		
میزان اهمیت موضوع خانواده ^{۱۲}	اهمیت مقوله خانواده سنتی در شکل دهی به اخلاق کار:	
میزان باور به نابرابری جنسیتی در کار ^{۱۳}	اخلاق کار مردسالار:	
میزان احساس امنیت اقتصادی ^{۱۴}	احساس ناامنی اقتصادی:	

۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (کار)
۲. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: فرض کنید رئیس یک اداره هستید و یکی از بستگان نزدیک شما برای کار اداری به شما مراجعه می کند، تا چه اندازه حاضرید کار او را خارج از نوبت انجام دهید؟
۳. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تلاش و جدیت)
۴. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (بیکاری)
۵. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (مذهب)
۶. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (امانت داری)
۷. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (انصاف)
۸. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (پای بندی به قول و قرار)
۹. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تقلب و کلاهبرداری)
۱۰. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (پارتی بازی)
۱۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تملق و چاپلوسی)
۱۲. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (خانواده)
۱۳. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: بعضی ها معتقدند « کار بیرون منزل وظیفه مردانست و زنان وظیفه شان خانه داری است»، شما با این نظر بیشتر موافقت یا مخالف؟
۱۴. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: در شرایط فعلی، مردم تا چه اندازه می توانند بدون نگرانی در کار و فعالیت اقتصادی سرمایه گذاری کنند؟

همانطوریکه ملاحظه می شود، داده های منتج از پژوهشهایی انجام شده توسط وزارت ارشاد، اطلاعات بسیاری در خصوص فرهنگ و اخلاق کار در سطح استان اردبیل فراهم می سازد. حال به بررسی هر یک از متغیرها و مولفه های فرهنگ و اخلاق کار در سطح شهر اردبیل و مناطق روستایی استان اردبیل می پردازیم.

۱-۳-۱-۲-۱: فرهنگ و اخلاق کار در شهر اردبیل

ویژگی های اجتماعی، فرهنگی مراکز استانی کشور، نمادی برجسته از خصوصیات هر استان را به نمایش می گذارد؛ چرا که جمعیت ساکن در مرکز هر استان، عموماً از جمعیت های مهاجر در داخل آن استان تشکیل شده و لذا بررسی ویژگی های فرهنگی اجتماعی مراکز استانی، ما را به درک ویژگی های خاص فرهنگی اجتماعی آن استان نایل می نماید. با این توصیفات، داده های «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها»^۱، که بر اساس مصاحبه حضوری با ۵۱۵ نفر افراد ۱۵ ساله و بالاتر ساکن شهر اردبیل مرکز استان اردبیل که به روشی کاملاً تصادفی برگزیده شده اند، بدست آمده است (ارزشها و نگرش های ایرانیان، ۱۳۸۱، ص ۵۱) می تواند مهمترین منبع توصیف و تحلیل فرهنگ و اخلاق کار در سطح استان اردبیل بشمار آید. بمنظور دستیابی به درکی عمیقتر از ویژگی های خاص شهر اردبیل در حوزه فرهنگ کار، داده های ارائه شده در این بخش همواره در مقایسه با داده های بدست آمده از سایر مراکز استانهای کشور توصیف و تحلیل می شود.

در بررسی فرهنگ و اخلاق کار در شهر اردبیل، این پدیده بر پایه بحثهای نظری پیش گفته بر مبنای سه بعد اخلاق کار مدرن / اسلامی / سنتی - ایرانی، مورد توصیف و تحلیل قرار گرفته است. حال هر یک از ابعاد سه گانه فرهنگ و اخلاق کار در شهر اردبیل مورد بررسی تفصیلی قرار می گیرد.

(الف): بعد مدرن اخلاق کار

برخی از ابعاد اخلاق کار مدرن را می توان از درون داده های «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» استحصال نمود. «محوریت کار در زندگی»، «سخت کوشی»، «حاکمیت ارزشهای عام گرایانه بر اخلاق کار»، «نگرش منفی نسبت به اوقات فراغت»، «نگرش منفی نسبت به

---

^۱ ارزشها و نگرش های ایرانیان. یافته های پیمایش در اردبیل، ویرایش اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

بیکاری» و «نگرش مثبت به کار» مواردی هستند که در ارتباط با آنها داده هایی در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» تولید شده است. حال به بررسی هر یک از مقولات فوق، با توجه به پاسخهای نمونه مورد مطالعه به سئوالات مرتبط با مقولات فوق می پردازیم.

• محوریت کار در زندگی

یکی از سئوالات مطرح شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» به اهمیت مقوله کار اختصاص دارد. جدول زیر سؤال طرح شده، پاسخهای ارائه شده و مقایسه پاسخهای نمونه مورد مطالعه در مرکز استان اردبیل در مقایسه با پاسخهای ارائه شده در سایر مراکز استانی را نشان می دهد:

جدول (۶-۱): میزان اهمیت موضوع کار^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱	۰.۲	اصلاً	۵۵	۰.۳
۲	خیلی کم	۱	۰.۲	خیلی کم	۹۶	۰.۶
۳	کم	۶	۱.۲	کم	۲۰۰	۱.۲
۴	متوسط	۳۶	۷	متوسط	۷۱۸	۴.۳
۵	زیاد	۱۰۰	۱۹.۴	زیاد	۳۱۷۰	۱۸.۹
۶	خیلی زیاد	۱۴۳	۲۷.۸	خیلی زیاد	۷۱۱۰	۴۲.۴
۷	کاملاً	۲۲۸	۴۴.۳	کاملاً	۵۴۳۹	۳۲.۴
	کل	۵۱۵	۱۰۰	کل	۱۶۷۸۸	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۸۹)

همانطوریکه مشاهده می شود، شدت «اهمیت مقوله کار در زندگی» برای اردبیلی ها بسیار بالاست بطوریکه ۴۴.۳ درصد از آنها این اهمیت را کاملاً زیاد، ۲۷.۳ درصد این اهمیت را خیلی زیاد و ۱۹.۴ درصد این اهمیت را زیاد عنوان کرده اند. مقایسه پاسخهای ارائه شده در مرکز استان اردبیل با میانگین پاسخها در سایر مراکز استانی کشور حاکی از آن است که کار در نزد اردبیلی ها از اهمیت نسبتاً بیشتری در مقایسه با سایر استانها برخوردار است.

^۱ سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (کار)

همچنین تقاطع متغیر «میزان اهمیت مقوله کار در زندگی» با متغیرهای فردی (جنسیت، سن، سواد، فعالیت و وضعیت تاهل) یافته جالب توجهی در اختیار ما نمی گذارد، چرا که سطح معناداری آماره ها قابل قبول نیست.

جدول (۷-۱): تقاطع متغیر «میزان اهمیت موضوع کار» با متغیرهای شناسایی

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	تق سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۱.۸	۱.۱	۰	۲.۱	۲.۱	۰	۱.۵	۴.۳	۱.۳	۰.۶	۱.۸	۱.۹	۱.۳	۲.۳	۱.۱	۱.۸	۱.۳	کم
۷	۷.۱	۹.۱	۵.۲	۷.۸	۷.۷	۶.۲	۱۰.۹	۲.۵	۷.۸	۵.۵	۷.۸	۶.۶	۶.۹	۷.۱	۸	۵.۸	متوسط
۹۱.۲	۹۱.۸	۹۰.۹	۹۲.۷	۹۰.۱	۹۲.۳	۹۲.۳	۸۴.۸	۹۶.۲	۹۱.۶	۹۲.۷	۹۰.۳	۹۲.۱	۹۰.۸	۹۱.۷	۹۰.۲	۹۲.۹	زیاد
۳۳۰	۱۸۲	۱۱	۹۶	۱۹۲	۷۸	۱۳۰	۴۶	۷۹	۱۶۷	۱۱۰	۱۰۳	۷۶	۱۷۳	۲۶۶	۲۷۵	۲۴۰	پاسخ معتبر
۰.۰۲۸		۰.۰۵۳					۰.۰۰۵					-۰.۰۱۸			۰.۰۴۹		آماره
۰.۸۲۰		۰.۹۴۵					۰.۹۶۹					۰.۸۹۰			۰.۵۴۰		سطح معناداری

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۱).

• سخت کوشی

یکی از مولفه های بسیار مهم در سنجش اخلاق کار مدرن، مقوله سخت کوشی است که ماکس وبر نیز در بررسی اخلاق کار پروتستانی تاکید بسیاری بر آن می نماید. داده های بدست آمده از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشانگر آن است که تلاش و جدیت در بین اردبیلی ها در سطح بالایی قرار دارد. داده های مورد بحث حاکی از آن است که میزان رواج سخت کوشی در بین مردم اردبیل از نظر خود آنان، در مقایسه با مراکز سایر استانها در حد نسبتاً بالایی است. جدول زیر میزان تلاش و جدیت را در بین اردبیلی ها نشان می دهد.

جدول (۸-۱): میزان رواج تلاش و جدیت در بین مردم^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۱	۲.۲	اصلاً	۳۳۶	۲
۲	خیلی کم	۲۶	۵.۱	خیلی کم	۱۶۱۸	۹.۷
۳	کم	۴۸	۹.۴	کم	۲۴۷۱	۱۴.۹
۴	متوسط	۱۷۹	۳۵.۱	متوسط	۵۴۹۵	۳۳
۵	زیاد	۱۵۲	۲۹.۸	زیاد	۴۵۵۳	۲۷.۴
۶	خیلی زیاد	۶۰	۱۱.۸	خیلی زیاد	۱۶۹۳	۱۰.۲
۷	کاملاً	۳۴	۶.۷	کاملاً	۴۶۳	۲.۸
	کل	۵۱۰	۱۰۰	کل	۱۶۶۲۹	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۱).

یافته های ارائه شده در جدول فوق، گواه بر آن است که ۶.۷ درصد اردبیلی ها میزان تلاش و جدیت موجود در جامعه خود را در سطح کاملاً بالایی ارزیابی کرده اند. همچنین ۱۱.۸ درصد از آنها این میزان را خیلی زیاد و ۲۹.۸ درصد آنرا زیاد دانسته اند. این میزانها برای سایر مراکز استانها به ترتیب عبارتند از: ۲.۸، ۱۰.۲، ۲۷.۴ درصد. اقلیم سخت، فرهنگ قومی آذری و فرهنگ کار مرد سالار از جمله دلائلی است که می توان به مثابه انگیزه سخت کوشی در بین مردم اردبیل بدانها اشاره کرد.

• نگرش مثبت به کار

از دیگر مولفه های اخلاق کار مدرن، اهمیت فی نفسه کار و انجام دادن کار تنها برای کار است. این مولفه دلالت بر آن دارد که کار تا چه حد ارزش ذاتی داشته و ارزش آن وابسته به ارزشهای دیگر نیست. در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» یکی از سئوالاتی که می تواند تا حدودی تعریف کار از نظر پاسخگویان را بنمایاند، سئوالی است که میزان اهمیت درآمد، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل را در بین پاسخگویان می سنجد. فرض بر آن است که دائمی بودن کار(امنیت شغلی) و میزان مهم بودن احترام ناشی از شغل، هر دو، بر فشارهای فرهنگی ای دلالت دارند که بر ارزش ذاتی کار تاکید می کند. به عبارتی، اگر تعریف کار بیش از آنکه تعریفی اقتصادی باشد، تعریفی فرهنگی باشد، این نشانگر اهمیت فرهنگی و تعریف فرهنگی کار در نزد پاسخگویان است. جدول زیر میزان اهمیت خصوصیات سه گانه کار (درآمد، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل) از نظر پاسخگویان اردبیلی را نشان می دهد.

^۱ سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تلاش و جدیت)

جدول (۹-۱): میزان اهمیت درآمد شغل، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	خصوصیت	درصد	تعداد	خصوصیت
۱	۲۸	۲۰۳۸	امنیت شغلی	۴۱.۹	۵۲	امنیت شغلی
۲	۲۱.۳	۱۱۴۵	درآمد شغل	۱۵.۳	۱۹	درآمد شغل
۳	۴۰.۷	۲۱۸۶	احترام شغل نزد مردم	۴۲.۷	۵۳	احترام شغل نزد مردم
	۱۰۰	۵۳۶۹	کل	۱۰۰	۱۲۴	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۵).

داده های فوق نشانگر آن است دو خصیصه «احترام ناشی از شغل» و «دائمی بودن شغل» در مقایسه با «درآمد شغل» اهمیت بیشتری برای اردبیلی ها دارد. این یافته به شکل غیر مستقیم نشانگر آن است که در بین اردبیلی ها کار بیش از آنکه مقوله ای اقتصادی تعریف شود، مقوله ای اجتماعی فرهنگی بوده و دارای ارزش ذاتی است. همچنین مقایسه داده های استان اردبیل با مرکز سایر استانها حاکی از آن است که یافته فوق، در اردبیل بیشتر از سایر استانهاست. به عبارتی، در مقایسه با اردبیل، در سایر مراکز استانها، مردم کار را بیشتر بر مبنای خصیصه درآمد تعریف می کنند.

تقاطع داده های مربوط به «میزان اهمیت خصوصیات سه گانه کار» با «متغیرهای فردی» نتایج قابل استنادی را در اختیار ما نمی گذارد، چرا که سطح معناداری آماره ها در سطح قابل قبول نیست. جدول زیر تقاطع «میزان اهمیت خصوصیات سه گانه کار» با متغیرهای جنس، سن، سواد و وضعیت تاهل را نشان می دهد.

جدول (۱۰-۱): تقاطع «میزان اهمیت درآمد شغل، امنیت شغلی و احترام ناشی از شغل» با «متغیرهای شناسایی»

خصوصیت	جنسیت		سن			سواد				تاهل		
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰-۶۵	سواد ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	مجرد	متاهل	
امنیت شغلی	۴۳.۱	۳۳.۳	۴۰	۴۴.۶	۳۷.۵	۵۲.۶	۴۴.۸	۳۵.۶	۳۸.۱	۵۵.۶	۵۰	۴۰.۶
درآمد شغل	۱۶.۵	۶.۷	۸.۶	۱۶.۹	۲۰.۸	۲۱.۱	۲۴.۱	۱۳.۳	۴.۸	۱۱.۱	۱۱.۱	۱۶
احترام شغل نزد مردم	۴۰.۴	۶۰	۵۱.۴	۳۸.۵	۴۱.۷	۲۶.۳	۳۱	۵۱.۱	۵۷.۱	۳۳.۳	۳۸.۹	۴۳.۴
پاسخ معتبر	۱۰۹	۱۵	۳۵	۶۵	۲۴	۱۹	۲۹	۴۵	۲۱	۹	۱۸	۱۰۶
آماره	۰.۱۳۷		-۰.۰۵۹			۰.۱۶۳				۰.۰۷۲		
سطح معناداری	۰.۳۱۳		۰.۶۶۰			۰.۱۵۱				۰.۷۲۵		

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۵).

^۱ این جدول بر مبنای پاسخهای پاسخگویان به این سؤال تنظیم شده است: کدام یک از سه خصوصیت شغلی

زیر، اهمیت بیشتری برای شما دارد؟

• نگرش منفی نسبت به بیکاری

از دیگر مولفه هایی که می تواند ما را از وجود جنبه هایی از اخلاق کار مدرن آگاه سازد، میزان نگرش منفی نسبت به بیکاری است. در یکی از سئوالات طرح شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» از پاسخگویان سئوال شده بود که «به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (بیکاری)». این سئوال به شکل مستقیم میزان حساسیت مردم را نسبت به معضل بیکاری و به شکل غیر مستقیم میزان قبح پدیده بیکاری در نزد مردم را نشان می دهد. پاسخهای اردبیلی ها به این سئوال در جدول زیر ارائه شده است.

جدول (۱۱-۱): میزان جدی و مهم بودن مسئله بیکاری در جامعه^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۲	۰.۴	اصلاً	۶۳	۰.۴
۲	خیلی کم	۹	۱.۸	خیلی کم	۱۰۵	۰.۶
۳	کم	۱۰	۱.۹	کم	۲۰۴	۱.۲
۴	متوسط	۲۰	۳.۹	متوسط	۶۷۲	۴
۵	زیاد	۶۳	۱۲.۳	زیاد	۲۸۹۰	۱۷.۳
۶	خیلی زیاد	۱۷۹	۳۴.۹	خیلی زیاد	۶۱۲۸	۳۶.۶
۷	کاملاً	۲۳۰	۴۴.۸	کاملاً	۶۶۸۵	۳۹.۹
	کل	۵۱۳	۱۰۰	کل	۱۶۷۴۷	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۷۵).

همانطوریکه ملاحظه می شود، ۴۴.۸ درصد از اردبیلی ها مشکل بیکاری را کاملاً جدی و مهم تلقی می کنند. همچنین ۳۵ درصد از آنها این مشکل را خیلی زیاد و ۱۲.۳ درصد آنرا به میزان زیاد جدی و مهم قلمداد می کنند. این یافته می تواند حاکی از آن باشد که پدیده بیکاری در بین اردبیلی ها از قبح بسیار بالایی برخوردار است و همین یافته موید یافته های پیشین، دال بر حضور برخی از جنبه های اخلاق کار مدرن در نزد اردبیلی هاست. همچنین مقایسه یافته های شهر اردبیل با سایر مراکز استانها، نشانگر میزان قبح بیشتر معضل بیکاری و حساسیت بیشتر مردم اردبیل نسبت به پدیده بیکاری است.

^۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (بیکاری)

• نگرش منفی نسبت به اوقات فراغت

یکی از مولفه‌هایی که مستقیماً ما را به فرهنگ و اخلاق کار موجود در جامعه مورد مطالعه رهنمون می‌نماید، مولفه «نگرش منفی به اوقات فراغت» است. متأسفانه در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» سؤال گویای نگرش منفی پاسخگویان به مقوله اوقات فراغت وجود ندارد، لیکن سئوالاتی به «میزان اوقات فراغت^۱» افراد اختصاص داده شده است. با توجه به محدودیت مورد بحث، در این بخش تنها به توصیف و تحلیل میزان اوقات فراغت پاسخگویان اردبیلی می‌پردازیم، تا به شکلی غیر مستقیم، بخشی از ابعاد فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل را شناسایی نمایم.

اوقات فراغت در شهر اردبیل

بررسی میزان اوقات فراغت در ایام معمول و تعطیل هفته در شهر اردبیل نشانگر آن است که زمان فراغت ساکنین شهر اردبیل در روزهای معمول هفته بین ۱ تا ۱۸ ساعت در نوسان و متوسط آن ۴.۷ ساعت بوده است. زمان فراغت روزهای تعطیل هفته هم بین ۱ تا ۱۸ ساعت در نوسان و متوسط آن حدود ۵.۶ ساعت می‌باشد (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۱). جدول (۱۲-۱)، توزیع نمونه‌های مورد مطالعه در شهر اردبیل بر حسب مقدار زمان اوقات فراغت روزانه آنها در ایام معمول و ایام تعطیل هفته را نشان می‌دهد.

---

^۱. زمان فراغت: زمانی است که فرد (۱) مشغول یکی از فعالیتهای شغل، خانه داری و تحصیل، (۲) در رفت و آمد به محل تحصیل و کار و (۳) در حال خواب نیست. .. زمان فراغت افراد در روزهای معمول هفته و تعطیل آخر هفته وقت آزاد در یک روز معمول است و نه جمع زمان فراغت در ایام هفته یا روزهای تعطیل. یک ربع ساعت نوشته نشده، سه ربع ساعت یک ساعت محسوب شده و نیم ساعت به یک ساعت روند شده است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، طرح‌های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۳، ص ۱۱).

جدول (۱۲-۱): میزان اوقات فراغت در ایام معمول و تعطیل هفته

ردیف	زمان فراغت	ایام هفته		روزهای تعطیل	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	۱ساعت	۲۴۴	۱۱.۶	۱۲۸	۵.۹
۲	۲ساعت	۴۱۷	۱۹.۸	۲۷۹	۱۲.۹
۳	۳ساعت	۳۰۵	۱۴.۵	۲۴۲	۱۱.۲
۴	۴ساعت	۲۷۲	۱۲.۹	۲۷۳	۱۲.۷
۵	۵ساعت	۲۲۸	۱۰.۸	۲۹۷	۱۳.۸
۶	۶ساعت	۱۵۵	۷.۴	۲۴۴	۱۱.۳
۷	۷-۹ساعت	۲۵۷	۱۲.۲	۳۵۰	۱۶.۲
۸	بیش از ۹ساعت	۲۲۶	۱۰.۷	۳۴۲	۱۵.۹
۹	جمع	۲۱۰۴	۱۰۰	۲۱۵۵	۱۰۰

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۱).

همانطوریکه ملاحظه می شود، زمان فراغت اردبیلی ها در ایام تعطیل هفته، نسبت به ایام معمولی به شکل قابل توجهی بیشتر است. داده های جدول فوق حکایت از آن دارد که در ایام غیر تعطیل هفته، ۴۶ درصد اردبیلی ها تا ۳ ساعت وقت فراغت روزانه دارند. این یافته می تواند به بی توجهی نسبی اردبیلی ها به اوقات فراغت، که یکی از اصلی ترین مولفه های اخلاق کار مدرن بشمار می رود، محسوب شود. به منظور بررسی های دقیق تر، متغیر «میزان اوقات فراغت در ایام معمول و تعطیل هفته» با متغیرهای شناسایی تقاطع داده شده است. جدول زیر متوسط زمان فراغت در روزهای معمول و تعطیل را در گروههای مختلف سنی، جنسی، تحصیلی و با وضع تاهل نشان می دهد.

جدول (۱۳-۱): متوسط اوقات فراغت در روزهای معمول و تعطیل به تفکیک گروه‌های سنی، جنسی، تحصیلی و وضع تاهل

زمان فراغت (میانگین)		متغیر	
روز تعطیل	ایام معمول هفته		
۵.۴	۳.۹	شاغل	وضع فعالیت
۵.۱	۳.۹	دانشجو	
۵.۳	۴.۳	محصل	
۵.۷	۵.۲	خانه دار	
۷	۶	دارای درآمد بدون کار	
۵.۹	۴.۹	۶-۱۱ ساله	سن
۵.۳	۴.۳	۱۲-۱۸ ساله	
۵.۲	۴.۳	۱۹-۲۵ ساله	
۵.۱	۴.۱	۲۶-۴۰ ساله	
۶	۵.۳	۴۱-۶۴ ساله	
۷.۶	۶.۹	بالاتر از ۶۴ ساله	
۵.۶	۴.۴	مرد	جنس
۵.۵	۴.۸	زن	
۶.۳	۶.۱	بی سواد	سطح تحصیلات
۵.۶	۴.۷	ابتدائی	
۵.۲	۴	متوسطه	
۵.۸	۳.۸	عالی	
۵.۶	۴.۷	دارای همسر	وضع تاهل
۷.۴	۷.۴	بدون همسر	
۵.۴	۴.۴	مجرد	

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۲).

یافته‌های مندرج در جدول فوق، حاکی از آن است که متغیرهای وضعیت فعالیت، سن، سطح تحصیلات و وضع تاهل بر میزان اوقات فراغت روزانه فرد تاثیر دارد؛ بطوریکه زنان خانه دار، و افراد دارای درآمد بدون کار، افراد بالای ۴۱ سال، افراد بیسواد و افراد بدون همسر از اوقات فراغت به مراتب بیشتری نسبت به افراد دیگر برخوردار می‌باشند.

- میزان اوقات فراغت در مناطق روستایی استان اردبیل

از آنجا که در مناطق روستایی، تمایز مابین ایام معمول و تعطیل، همانند جامعه شهری مشخص نیست، لذا این تمایز به تمایز مابین روزهای کشت و کار و روزهای غیر کشت و کار تبدیل شد و از پاسخگویان در خصوص میزان اوقات فراغتشان در ایام کار و غیر کار مورد سنجش قرار گرفت.

- میزان اوقات فراغت در روزهای کشت و کار

میانگین اوقات فراغت خانواده های روستایی در روزهای کشت و کار ۴ ساعت و ۲۳.۴ دقیقه در روز است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۳). ارقام جدول (۱۴-۱)، میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای کشت و کار را نشان می دهد.

جدول (۱۴-۱): میزان اوقات فراغت روزهای کار

ردیف	میزان	تعداد	درصد
۱	هیچ	۸۲	۳.۵
۲	۱ تا ۳ ساعت	۷۹۹	۳۴.۲
۳	۴ ساعت	۵۹۸	۲۵.۶
۴	۵ ساعت	۲۰۷	۸.۹
۵	شش ساعت	۱۹۳	۸.۳
۶	هفت و هشت ساعت	۲۵۳	۱۰.۸
۷	نه ساعت و بیشتر	۱۴۳	۶.۱
۸	سرباز و دانشجو	۵۸	۲.۵

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۴).

همانطوریکه مشاهده می شود، نزدیک به ۴۰ درصد روستائیان استان اردبیل، در ایام کشت و کار تنها تا ۴ ساعت اوقات فراغت دارند. این یافته نیز حاکی از اهمیت و ارزشمندی مقوله کار و کم توجهی روستائیان اردبیلی به اوقات فراغت است. به منظور دستیابی به تحلیل های دقیق تر متغیر میزان اوقات فراغت روستائیان استان اردبیل با متغیرهای فردی و متغیر پایگاه اقتصادی اجتماعی تقاطع داده شد که نتایج حاصله در جدول (۱۵-۱)، ارائه شده است.

جدول (۱۵-۱): تقاطع متغیر «میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای کشت و کار» با «پایگاه اقتصادی اجتماعی آنها»

میزان اوقات فراغت روزهای کار			شرح
زیاد (بیش از ۹ ساعت)	متوسط (۵ تا ۹ ساعت)	کم (۰ تا ۴ ساعت)	
۳	۳۱.۱	۶۵.۸	پایین
۵.۹	۳۳	۶۱.۱	متوسط
۳.۹	۳۳.۳	۶۲.۷	بالا
۲.۲	۲۴	۷۳.۸	مرد
۵	۳۹.۶	۵۵.۴	زن
۵.۱	۳۱.۲	۶۳.۷	متاهل
۱۲.۷	۵۰.۹	۳۶.۴	بی همسر
۲	۳۰.۹	۶۷.۲	مجرد
۰.۵	۱۴.۱	۸۵.۵	غیر روستایی
۱.۴	۱۶	۸۲.۶	روستایی
۰	۱۱.۹	۸۸.۱	غیر آبادی
۱.۳	۱۶.۲	۸۲.۶	آبادی

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، صص ۳۵-۳۴).

یافته های مندرج در جدول فوق نشانگر آن است که زنان بیشتر از مردان، افراد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق به ترتیب بیشتر از متاهلین و مجردین و افرادی که مشاغل روستایی دارند و نیز افرادی که در روستا کار می کنند بیشتر از افرادی که مشاغل غیر روستایی دارند و یا در بیرون از روستا کار می کنند اوقات فراغت دارند. گروه سنی بالاتر از ۶۴ سال بیشترین و گروه سنی ۱۹ تا ۲۵ ساله کمترین میزان اوقات فراغت را دارند. همچنین افرادی که زبان مادری آنان فارسی است، نسبت به ترکها اوقات فراغت بیشتری در روزهای کشت و کار دارند (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۵).

میزان اوقات فراغت در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار

میانگین اوقات فراغت اعضای خانواده روستایی در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار ۶ ساعت و ۵۸.۲ دقیقه است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۶). ارقام جدول زیر میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار را نشان می دهد.

جدول (۱۶-۱): میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار

ردیف	میزان اوقات فراغت	تعداد	درصد
۱	هیچ	۱۲	۰.۵
۲	۱ تا ۴ ساعت	۴۵۱	۱۹.۳
۳	۵ تا ۶ ساعت	۶۱۹	۲۶.۵
۴	۷ و ۸ ساعت	۷۴۸	۳۲.۱
۵	۹ و ۱۰ ساعت	۱۸۴	۷.۹
۶	۱۱ و ۱۲ ساعت	۱۴۲	۶.۱
۷	۱۳ ساعت و بیشتر	۱۱۹	۵.۱
۸	سرباز و دانشجو	۵۸	۲.۵

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۷).

یافته های جدول فوق، دلالت بر آن دارد که در ایام غیر کشت و کار، میزان اوقات فراغت روستائیان استان اردبیل در حد بالایی قرار دارد؛ بطوریکه اوقات فراغت ۸۰ درصد روستائیان مورد مطالعه در سطح این استان، در هر روز غیر کاری «از ۵ ساعت به بالا» می باشد. در تبیین میزان بالای اوقات فراغت روستائیان استان اردبیل در روزهای غیر کاری شاید بتوان به ماهیت فصلی کار کشاورزی و اقلیم سرد استان، اشاره کرد. در واقع در ایام غیر کاری، که اساساً فصول سرد را شامل می شود، امکان فعالیتهای دیگر در شرایط نامناسب آب و هوایی

برای روستائیان استان در حد اندکی وجود دارد و به همین دلیل میزان اوقات فراغت روستائیان استان اردبیل در این ایام در سطح نسبتاً بالایی گزارش شده است. برای بررسی عمیق تر وضعیت اوقات فراغت در مناطق روستایی استان، متغیر «میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار» با متغیرهای «شناسایی» و متغیر «پایگاه اقتصادی اجتماعی خانوار» تقاطع داده شده است که نتایج آن در جدول (۱۷-۱) منعکس شده است.

جدول (۱۷-۱): تقاطع «میزان اوقات فراغت روستائیان در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار» و با متغیر «پایگاه اقتصادی اجتماعی»

میزان اوقات فراغت در روزهای تعطیل			متغیرها	
زیاد (بیش از ۱۰ ساعت)	متوسط (۶ تا ۱۰ ساعت)	کم (۵ تا ساعت)		
۱۰.۳	۵۶.۱	۳۳.۶	پایین	پایگاه اقتصادی اجتماعی
۱۵.۸	۶۵.۹	۱۸.۳	متوسط	
۲۳.۵	۶۶.۷	۹.۸	بالا	
۱۰.۴	۵۷.۴	۳۲.۲	مرد	جنس
۱۲.۶	۵۸.۴	۲۹	زن	
۱۲.۳	۵۷.۶	۳۰.۱	متاهل	وضع تاهل
۱۶.۴	۶۵.۵	۱۸.۲	بی همسر	
۱۰.۶	۵۷.۷	۳۱.۶	مجرد	
۱۱.۸	۳۹.۵	۴۸.۶	غیر روستایی	شغل
۹.۱	۶۰.۳	۳۰.۷	روستایی	
۱۲.۷	۴۳.۲	۴۴.۱	غیر آبادی	محل اشتغال
۹.۵	۵۳.۸	۳۶.۷	آبادی	

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۸-۳۷).

همانطوریکه اطلاعات جدول فوق نشان می دهد میزان اوقات فراغت اعضای خانواده های روستایی در روزهای تعطیل و غیر کشت و کار با متغیرهای پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده تقاطع داده شده است. بنابر یافته های ارائه شده در جدول فوق با بالا رفتن پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده، میزان اوقات فراغت افراد در روزهای تعطیل نیز افزایش می یابد (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۶). همچنین یافته نشانگر آن است که در روزهای تعطیل، زنان بیش از مردان، خانه دارها و دانش آموزان بیشتر از شاغلین و بیکاران، متاهلین بیشتر از مجردین اوقات فراغت دارند. بعلاوه در این روزها، فارس ها بیشتر از ترکها اوقات فراغت دارند (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۳۸).

• حاکمیت ارزشهای عام گرایانه بر اخلاق کار

یکی از ویژگی های اخلاق کار مدرن، حاکمیت ارزشهای عام گرایانه بر محیط کار فرد می باشد که بواسطه سؤال جالبی در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» مورد سنجش قرار گرفته

است. سؤال عبارت است از اینکه «فرض کنید رئیس یک اداره هستید و یکی از بستگان نزدیک شما برای کار اداری به شما مراجعه می کند، تا چه اندازه حاضرید کار او را خارج از نوبت انجام دهید؟». در این سؤال، میزان گرایش فرد به رعایت ارزشهای عام گرایانه در مقایسه با ارزشهای خاص گرایانه مورد ارزیابی قرار گرفته است. جدول (۱۸-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به سؤال مذکور را نشان می دهد.

جدول (۱۸-۱): میزان باور به ارزشهای عام گرایانه در محیط کار^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۲۶	۲۴.۵	اصلاً	۳۲۷۱	۱۹.۶
۲	خیلی کم	۷۹	۱۵.۴	خیلی کم	۲۳۴۸	۱۴.۱
۳	کم	۶۳	۱۲.۳	کم	۲۱۹۷	۱۳.۲
۴	متوسط	۱۲۷	۲۴.۷	متوسط	۴۵۵۴	۲۷.۳
۵	زیاد	۴۹	۹.۵	زیاد	۲۳۷۰	۱۴.۲
۶	خیلی زیاد	۳۸	۷.۴	خیلی زیاد	۱۲۵۳	۷.۵
۷	کاملاً	۳۲	۶.۲	کاملاً	۷۰۷	۴.۲
	کل	۵۱۴	۱۰۰	کل	۱۶۷۰۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۹).

داده های مندرج در جدول فوق حاکی از آن است که جامعه مورد مطالعه به لحاظ میزان توزیع صفت مورد بررسی، به دو بخش قابل تفکیک است. در حقیقت در بین اردبیلی ها، می توان دو دسته از افراد را مورد شناسایی قرار داد. نخست، دسته ای که در بین آنها حاکمیت ارزشهای عام گرایانه در حد نسبتاً بالایی قرار دارد و دسته دوم گروهی که در بین آنها حاکمیت ارزشهای خاص گرایانه قابل مشاهده است. نوعی شکاف نسلی در هنجارها و ارزشهای دو نسل جوان و پیر جامعه اردبیل قابل مشاهده است. جدول (۱۹-۱)، تقاطع توزیع متغیر «حاکمیت ارزشهای عام گرایانه در محیط کار» و متغیرهای «شناسایی» را به نمایش گذاشته است.

^۱. سؤالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: فرض کنید رئیس یک اداره هستید و یکی از بستگان نزدیک شما برای کار اداری به شما مراجعه می کند، تا چه اندازه حاضرید کار او را خارج از نوبت انجام دهید؟

جدول (۱۹-۱): تقاطع «میزان باور فرد به ارزشهای عام گرایانه در محیط کار» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						تاهل		نگرش			
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار		محصل	بازنشسته	مجرد
کم	۵۰.۲	۵۳.۸	۴۹.۸	۵۳.۲	۵۷.۹	۵۸.۸	۵۰.۹	۴۹.۱	۶۲	۳۹.۱	۵۱.۵	۵۸.۴	۵۲.۱	۴۵.۸	۶۳.۶	۵۱.۶	۵۲.۶
متوسط	۲۵.۹	۲۳.۶	۲۷.۲	۲۳.۱	۱۹.۷	۱۱.۸	۲۲.۷	۲۹.۳	۲۴.۱	۳۹.۱	۲۹.۲	۱۳	۲۰.۸	۳۵.۴	۲۷.۳	۲۶.۴	۲۳.۷
زیاد	۲۳.۸	۲۲.۵	۲۳	۲۳.۷	۲۲.۴	۲۹.۴	۲۶.۴	۲۱.۶	۱۳.۹	۲۱.۷	۱۹.۲	۲۸.۶	۲۷.۱	۱۸.۸	۹.۱	۲۲	۲۳.۷
پاسخ معتبر	۲۳۹	۲۷۵	۲۶۵	۱۷۳	۷۶	۱۰۲	۱۱۰	۱۶۷	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۷	۱۹۲	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۲۹
آماره	۰.۰۳۷		-۰.۰۶۰			-۰.۰۱۰						۰.۱۳۱		۰.۰۰۲			
سطح معناداری	۰.۷۰۹		۰.۳۶۶			۰.۸۵۷						۰.۰۲۶		۰.۹۸۲			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردیبهل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۰).

(ب): ابعاد اخلاق کار اسلامی

اخلاق کار اسلامی، همانطوریکه پیشتر به تفصیل بحث شد، دلالت بر حضور ارزشهای دینی اسلام در حوزه کار دارد. این حضور را می توان در قالب وجود انگیزه ها و محرکه های اسلامی کار و در چارچوب اخلاق اقتصادی کار منبعث از مذهب اسلام دانست که بر حاکمیت وجدان و اخلاق اسلامی تاکید دارد. برخی از ابعاد اخلاق کار اسلامی را می توان از داده های «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» استخراج نمود. «اهمیت مقوله مذهب در زندگی»، «محرکهای اسلامی اخلاق کار» و « قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار»، مواردی هستند که در ارتباط با آنها داده هایی در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» تولید شده است. حال به بررسی هر یک از مقولات فوق، با توجه به پاسخهای نمونه مورد مطالعه به سؤالات مرتبط با مقولات فوق می پردازیم.

• اهمیت مقوله مذهب در زندگی

میزان محوریت مذهب در زندگی فردی افراد، می تواند شاخصی مناسب برای شناخت میزان تاثیرپذیری اخلاق کار فرد از اصول دینی باشد. در بین سؤالات طرح شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» یک سؤال به میزان اهمیت مقوله مذهب در زندگی پاسخگویان اختصاص دارد. جدول (۲۰-۱) توزیع نمونه مورد مطالعه بر حسب این سؤال را به نمایش گذاشته است.

جدول (۲۰-۱): میزان اهمیت مذهب در زندگی^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱	۰.۲	اصلاً	۶۹	۰.۴
۲	خیلی کم	۲	۰.۴	خیلی کم	۸۴	۰.۵
۳	کم	۲	۰.۴	کم	۱۶۵	۱
۴	متوسط	۳۰	۵.۸	متوسط	۹۴۵	۵.۶
۵	زیاد	۷۱	۱۳.۸	زیاد	۲۵۸۱	۱۵.۴
۶	خیلی زیاد	۱۳۹	۲۷	خیلی زیاد	۴۸۸۲	۲۹.۱
۷	کاملاً	۲۷۰	۵۲.۴	کاملاً	۸۰۷۶	۴۸.۱
	کل	۵۱۵	۱۰۰	کل	۱۶۸۰۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۰).

داده های مندرج در جدول فوق نشانگر آن است که اردبیلی ها مانند ساکنین دیگر استانهای کشور، به میزان بالایی افراد دینی قلمداد می شوند، بطوریکه برای بیش از ۹۳ درصد اردبیلی ها مقوله دین از اهمیت زیاد، خیلی زیاد و یا بسیار بسیار زیاد برخوردار است. نگاهی دقیق تر به جدول فوق حاکی از آن است که شدت مذهبی بودن در بین اردبیلی ها در مقایسه با ساکنین دیگر مراکز استانی کشور، بالنسبه بیشتر است. با توجه به این یافته، انتظار می رود میزان حضور دیگر ویژگی های اخلاق اسلامی کار در بین اردبیلی ها نیز در حد بالایی باشد. در تبیین چرایی میزان بالای دینداری در بین اهالی شهر اردبیل باید به پیشینه تاریخ این شهر اشاره کرد. شهر اردبیل از نیمه قرن چهاردهم میلادی با حضور شیخ صفی الدین اردبیلی و فرزندان اش همواره چهره ای مذهبی داشته است. حضور تاریخی پدیده مسجد در محله بندی شهر اردبیل که هم اکنون نیز شاهد آن هستیم، اهمیت مراسم مذهبی (بویژه محرم و رمضان) و نذورات، اهمیت مرقد شیخ کلخوران و مقبره سید صدرالدین در روستاهای اطراف شهر اردبیل و مراجعات مردم اردبیل به این مراقد برای گرفتن حاجت، باور بالای افراد نسبتاً مسن به معجزات، همه و همه دلالت بر ساختار دینی ذهن ساکنین شهر اردبیل است که خود را در پاسخ به سوال فوق نمایان ساخته است.

^۱ سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (مذهب)

• محرک‌های اسلامی اخلاق کار

از اولین اثرات مقوله مذهب بر روی فرهنگ و اخلاق کار، حضور محرکه های دینی برای فعالیت اقتصادی است. «رواج انصاف»، «رواج امانت داری» و «پای بندی به قول و قرار» ویژگی‌هایی است که به شکل غیر مستقیم نشانگر میزان حاکمیت محرکه های اسلامی بر فضای فعالیت اقتصادی و کار در جامعه است. بررسی داده های جمع آوری شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشان می دهد که اطلاعاتی در خصوص میزان رواج انصاف، امانت داری و پایبندی به قول و قرار تولید شده است.

میزان رواج انصاف در بین مردم

یکی از مهمترین تبعات حاکمیت ارزشهای اسلامی بر فرهنگ کار، انصاف است. داده های جمع آوری شده در استان اردبیل در چارچوب «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشان می دهد که میزان رواج انصاف در جامعه اقتصادی اردبیل در حد نسبتاً بالایی قرار دارد. مقایسه آمارهای استان اردبیل با آمارهای تولید شده در دیگر مراکز استانی کشور، دلالت بر آن دارد که تفاوت نسبی در بین مردم استان اردبیل و ساکنین دیگر مراکز استانی وجود دارد.

جدول (۲۱-۱): میزان رواج انصاف در بین مردم^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۷۲	۱۴.۱	اصلاً	۱۸۹۰	۱۱.۳
۲	خیلی کم	۷۹	۱۵.۴	خیلی کم	۲۸۱۸	۱۶.۹
۳	کم	۹۳	۱۸.۲	کم	۴۲۶۵	۲۵.۵
۴	متوسط	۱۵۱	۲۹.۵	متوسط	۴۹۵۷	۲۹.۶
۵	زیاد	۶۷	۱۳.۱	زیاد	۱۹۹۵	۱۱.۹
۶	خیلی زیاد	۳۷	۷.۲	خیلی زیاد	۵۴۳	۳.۲
۷	کاملاً	۱۳	۲.۵	کاملاً	۲۵۴	۱.۵
	کل	۵۱۲	۱۰۰	کل	۱۶۷۲۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۲).

همانطوری که مشاهده می شود، اردبیلی ها در مقایسه با ساکنین مراکز سایر استانهای کشور «تصورشان از رواج انصاف در جامعه» به نسبت قابل توجهی بالا است. نگاهی تحلیلی به این

^۱ سؤالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (انصاف)

مقوله حاکی از آن است که رابطه ای همبسته ما بین میزان مذهبی بودن فرد و تصوراتش از میزان رواج انصاف در جامعه وجود دارد. در تحلیل جامعه شناختی نگرشها، ذکر این حائز اهمیت است که ارزشها پایه اصلی هنجارها و نگرهای فرد را تشکیل می دهد. با عنایت به این نکته، در جامعه ای مردم آن از میزان قابل توجهی از مذهبی بودن برخوردارند، قاعدتاً تصور آنها از میزان رواج انصاف در جامعه بالا خواهد بود.

میزان رواج امانت داری در بین مردم

یکی دیگر از تبعات حاکمیت محرکه های اسلامی بر حوزه فرهنگ و اخلاق کار، «میزان رواج امانت داری در بین مردم» است. داده های بدست آمده از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشانگر آن است که بیش از ۶۲ درصد اردبیلی ها «میزان رواج امانت داری در بین مردم» را در حد متوسط و یا بالاتر ارزیابی کرده اند. جدول زیر توزیع پاسخگویان اردبیلی به حسب میزان باور آنها به رواج امانت داری در بین مردم را نشان می دهد.

جدول (۲۲-۱): میزان رواج امانت داری در بین مردم^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۳۱	۶.۱	اصلاً	۸۵۷	۵.۲
۲	خیلی کم	۵۹	۱۱.۵	خیلی کم	۱۹۷۳	۱۱.۹
۳	کم	۱۰۴	۲۰.۴	کم	۳۶۱۲	۲۱.۷
۴	متوسط	۱۵۹	۳۱.۱	متوسط	۵۸۶۱	۳۵.۲
۵	زیاد	۹۹	۱۹.۴	زیاد	۳۰۹۰	۱۸.۶
۶	خیلی زیاد	۳۴	۶.۷	خیلی زیاد	۸۵۰	۵.۱
۷	کاملاً	۲۵	۴.۹	کاملاً	۳۹۰	۲.۳
	کل	۵۱۱	۱۰۰	کل	۱۶۶۳۳	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۲).

نگاهی دقیق تر به داده های مندرج در جدول فوق، حاکی از آن است که تفاوت نسبی ای ما بین اردبیلی ها و ساکنین دیگر مراکز استانی از لحاظ میزان باور آنها به رواج امانت داری در بین مردم وجود دارد. در واقع، از نظر اردبیلی ها امانت داری با شدت بالنسبه بیشتری در جامعه اردبیل وجود دارد. یافته اخیر نیز به یکی از نگرش های منبعث از ارزشهای دینی مربوط می باشد. البته باید خاطر نشان ساخت که عموماً در جوامع دینی می توان این تاثیر پذیری

^۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (امانت داری)

مقولات امانت داری و انصاف و مقولات مشابه از ارزشهای دینی را مشاهده کرد. در حقیقت، در جوامع سنتی ایدئولوژی های سنتی منبع اصلی شکل دهنده به شناخت افراد و تنظیم کننده الگوهای فکری و رفتارهای بیرونی آنها می باشند. جامعه اردبیل به عنوان یکی از مذهبی و سنتی ترین اجتماعات کشور، از این قاعده مستثنی نیست. در ادامه متذکر می شود که در جوامع مدرن، این ایدئولوژیهای مدرن (لیبرالیسم، سوسیالیسم، ناسیونالیسم و...) است که منبع اصلی الگوهای فکری و عملی افراد می باشد. البته در کشور ما، هیچ یک از استانهای کشور در حد بالا و یا حتی متوسطی دارای این خصیصه نیست و ایران به لحاظ فرهنگی جامعه ای بشدت محافظه کار، سنتی و مذهبی می باشد.

میزان پای بندی مردم به قول و قرار

«پایبندی به قول و قرار» از دیگر تبعات حضور محرکه های اسلامی در حوزه کار و فعالیت اقتصادی است. داده های تولید شده توسط «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در سطح شهر اردبیل، به عنوان مرکز استان اردبیل، حاکی از آن است که میزان پایبندی مردم به قول و قرار از نظر خود آنها در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد؛ بطوریکه بیش از ۵۸ درصد اردبیلی ها میزان پای بندی مردم به قول و قرار را در سطح جامعه اردبیل در حد متوسط و یا بالا ارزیابی کرده اند. جدول (۱-۲۳) توزیع پاسخگویان اردبیلی بر حسب میزان باور آنها به میزان «پای بندی مردم به قول و قرار» را نشان می دهد.

جدول (۱-۲۳): میزان پای بندی مردم به قول و قرار^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۳۰	۵.۹	اصلاً	۸۲۵	۵
۲	خیلی کم	۵۰	۹.۹	خیلی کم	۲۱۶۶	۱۳
۳	کم	۱۳۰	۲۵.۶	کم	۴۰۱۳	۲۴.۱
۴	متوسط	۱۷۴	۳۴.۳	متوسط	۶۱۸۵	۳۷.۲
۵	زیاد	۷۵	۱۴.۸	زیاد	۲۴۱۵	۱۴.۵
۶	خیلی زیاد	۲۷	۵.۳	خیلی زیاد	۷۰۴	۴.۲
۷	کاملاً	۲۱	۴.۱	کاملاً	۳۲۸	۲
	کل	۵۰۷	۱۰۰	کل	۱۶۶۳۶	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۴).

^۱ . سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (پای بندی به قول و قرار)

بررسی داده های مندرج در جدول فوق حکایت از آن دارد که در اردبیل در مقایسه با دیگر مراکز استانی کشور، میزان «پای بندی مردم به قول و قرار» در حد بالاتری قرار دارد. برای مثال، اردبیلی هایی که میزان «پای بندی مردم به قول و قرار» را در حد بسیار بسیار بالایی ارزیابی کرده اند ۴.۱ درصد نمونه مورد مطالعه را شامل می شوند، در حالی که این میزان در سایر استانها ۲ درصد بوده است. همچنین اردبیلی هایی که میزان «پای بندی مردم به قول و قرار» را در حد خیلی زیاد ارزیابی کرده اند ۵.۳ درصد نمونه مورد مطالعه را شامل می شود، در حالی که این میزان در سایر استانها ۴.۲ درصد بوده است. در کل، اردبیلی ها در این ویژگی اخلاق کار اسلامی، همچون موارد پیشین، در سطح نسبتاً بالاتری از میانگین کشوری قرار دارند. در حقیقت اتکاء باورهای اجتماعی اقتصادی اردبیلی ها به مذهب از دلایل اصلی «تصور آنها از بالا بودن میزان پایبندی مردم به قول و قرار» است.

• قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار

علاوه بر «اهمیت مقوله مذهب در زندگی» و «محرکهای اسلامی اخلاق کار»، یکی از مولفه هایی که می تواند نشانگر اخلاق کار اسلامی باشد، «قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار» است. «قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار» بوسیله مولفه های مختلفی قابل مطالعه است، لیکن از آنجا که امکان انجام مطالعات میدانی مجزا و عمیق در طرح آمایش استان اردبیل امکان ناپذیر است، لذا به داده های تولید شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» بسنده کرده و از درون داده های این پیمایش مولفه هایی انتخاب شده اند که به شکل مستقیم یا غیر مستقیم می توانند دلالت بر باور افراد جامعه مورد مطالعه به «قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار» داشته باشند. این مولفه ها عبارتند از: باور افراد به «میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه»، باور افراد به «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه» و باور افراد به «میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی». حال به بررسی هر یک از مولفه های سه گانه فوق می پردازیم.

«میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه»

یافته های بدست آمده از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشان می دهد که اردبیلی ها در مقایسه با ساکنین سایر مراکز استانی، کمتر به این امر باور دارند که در جامعه تقلب و کلاهبرداری رواج دارد. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که در کل ساکنین شهر اردبیل

همانند ساکنین دیگر مراکز استانی میزان تقلب و کلاهبرداری در جامعه را در سطح نسبتاً بالایی برآورد می کنند، لیکن مقایسه اردبیلی ها با ساکنین دیگر استانها، نشانگر تفاوتی در این برآورد میان اردبیلی ها و ساکنین دیگر مراکز استانی است. جدول (۲۴-۱)، توزیع پاسخگویان اردبیلی بر حسب میزان باور آنها به «میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه» را نشان می دهد.

جدول (۲۴-۱): میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۳۴	۶.۷	اصلاً	۷۲۵	۴.۴
۲	خیلی کم	۲۸	۵.۵	خیلی کم	۷۰۴	۴.۲
۳	کم	۷۱	۱۴.۱	کم	۱۵۵۱	۹.۳
۴	متوسط	۶۳	۱۲.۵	متوسط	۲۱۸۶	۱۳.۱
۵	زیاد	۱۴۲	۲۸.۱	زیاد	۴۹۶۱	۲۹.۸
۶	خیلی زیاد	۱۱۶	۲۳	خیلی زیاد	۴۸۴۰	۲۹.۱
۷	کاملاً	۵۱	۱۰.۱	کاملاً	۱۶۸۴	۱۰.۱
	کل	۵۰۵	۱۰۰	کل	۱۶۶۵۱	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۵).

«میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتنری بازی در جامعه کنونی»

از دیگر مولفه هایی که می تواند دلالت بر «قبیح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار» باشد، «میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتنری بازی در جامعه کنونی» از نظر فرد مورد مطالعه است. داده های موجود در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» حکایت از آن دارد که اردبیلی ها در مقایسه با ساکنین دیگر استانهای کشور، معضل پارتنری بازی را بیشتر احساس می کنند. جدول (۲۵-۱) توزیع پاسخگویان اردبیلی به یکی از سئوالات طرح «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» را نشان می دهد.

^۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیتی که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تقلب و کلاهبرداری)

جدول (۲۵-۱): میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه

ردیف	کل مراکز استانیها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۰.۷	۱۱۰	اصلاً	۱.۲	۶	اصلاً
۲	۱.۲	۲۰۳	خیلی کم	۱.۴	۷	خیلی کم
۳	۳.۱	۵۱۷	کم	۵.۳	۲۷	کم
۴	۸	۱۳۳۸	متوسط	۱۰.۲	۵۲	متوسط
۵	۳۰.۷	۵۱۳۴	زیاد	۲۷.۱	۱۳۹	زیاد
۶	۳۶.۸	۶۱۴۸	خیلی زیاد	۲۷.۱	۱۳۹	خیلی زیاد
۷	۱۹.۶	۳۲۷۷	کاملاً	۲۷.۷	۱۴۲	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۷۲۷	کل	۱۰۰	۵۱۲	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۷۳).

همانطوریکه مشاهده می شود، ۸۱.۹ درصد اردبیلی ها و ۸۷.۱ درصد ساکنین دیگر مراکز استانی، «میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی» را در سطح زیاد، خیلی زیاد و کاملاً زیاد ارزیابی کرده اند. بررسی دقیق تر جدول فوق نشانگر آن است که هر چند در میزان فوق الذکر اردبیلی ها در حد اندکی پایین تر از ساکنین سایر مراکز استانی قرار دارند، لیکن شدت احساس «جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی» در نزد اردبیلی ها بیشتر از ساکنین سایر مراکز استانی است.

«میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه»

سومین و آخرین مولفه ای که جهت شناخت «میزان قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار» مورد استفاده قرار گرفته است، مولفه باور فرد به «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه» است. جدول (۲۶-۱) توزیع پاسخگویان اردبیلی به سؤال مربوطه را نشان می دهد.

جدول (۲۶-۱): میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۲۹	۵.۷	اصلاً	۶۶۴	۴
۲	خیلی کم	۳۲	۶.۳	خیلی کم	۷۰۶	۴.۲
۳	کم	۶۸	۱۳.۴	کم	۱۶۳۱	۹.۸
۴	متوسط	۱۱۱	۲۱.۹	متوسط	۲۸۷۲	۱۷.۳
۵	زیاد	۱۲۲	۲۴.۱	زیاد	۵۱۷۷	۳۱.۱
۶	خیلی زیاد	۱۰۲	۲۰.۲	خیلی زیاد	۴۰۵۹	۲۴.۴
۷	کاملاً	۴۲	۸.۳	کاملاً	۱۵۲۱	۹.۱
	کل	۵۰۶	۱۰۰	کل	۱۶۶۳۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۵).

بنابر اطلاعات مندرج در جدول فوق، می توان ادعا کرد که با وجود نسبتاً بالا بودن باور اردبیلی ها به «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه»، اردبیلی ها در مقایسه با سایر هموطنان از وضعیت نسبتاً بهتری برخوردار می باشند. به عبارتی دقیق تر، ۲۵.۴ درصد اردبیلی ها «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه» را در سطح کم، خیلی کم و یا هیچ ارزیابی کرده اند و این درحالیست که همین میزان برای بقیه هموطنان ایرانی تنها ۱۸ درصد بوده است.

ارزیابی وضعیت سه مولفه «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه»، «میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه» و «میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی»، به مثابه مولفه هایی برای سنجش «میزان قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار»، حاکی از آن است که وضعیت رعایت بخشی از اخلاق کار اسلامی در استان اردبیل بهتر از سایر استانهای کشور است و فرهنگ اسلامی کار در جامعه اردبیل در سطحی نسبتاً بالاتر از میانگین سطح کشوری می باشد.

• متغیرهای مربوط به اخلاق کار سنتی ایرانی

همانطوریکه در بخش نظری این گزارش قید شد، یکی از ابعاد سه گانه فرهنگ و اخلاق کار در کشور، بعد «سنتی - ایرانی اخلاق کار» است. برای بررسی این بعد از ابعاد سه گانه فرهنگ و اخلاق کار، از سه مولفه استفاده شده است که عبارتند از: «اهمیت مقوله خانواده سنتی در شکل دهی به اخلاق کار»، «اخلاق کار مردسالار»، و «احساس ناامنی اقتصادی». مولفه اول و

^۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: به نظر شما هر کدام از خصوصیات که نام می برم تا چه اندازه در بین مردم رواج دارد؟ (تملق و چاپلوسی)

دوم دلالت بر تاثیر پذیری فرهنگ و اخلاق کار از «نهاد خانواده سنتی ایرانی» و مولفه سوم، دلالت بر تاثیر پذیری فرهنگ و اخلاق کار از «نهاد سیاسی سنتی ایرانی» دارد. حال هر یک از این مقولات را مورد بررسی قرار می دهیم.

«اهمیت مقوله خانواده سنتی در شکل دهی به اخلاق کار»

همانطوریکه ذکر شد یکی از مولفه های گویای «اخلاق کار سنتی ایرانی»، مولفه «اهمیت مقوله خانواده سنتی در شکل دهی به اخلاق کار» است. یکی از سئوالات «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» به سئوالی اختصاص دارد که میزان اهمیت «خانواده» را از نظر پاسخگو می سنجد. جدول (۲۷-۱)، توزیع پاسخگویان اردبیلی به یکی از سئوالات طرح «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» را نشان می دهد.

جدول (۲۷-۱): میزان اهمیت خانواده در زندگی فرد^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۰	۰	اصلاً	۱۳	۰.۱
۲	خیلی کم	۰	۰	خیلی کم	۳۰	۰.۲
۳	کم	۲	۰.۴	کم	۶۰	۰.۴
۴	متوسط	۱۳	۲.۵	متوسط	۳۲۳	۱.۹
۵	زیاد	۶۵	۱۲.۶	زیاد	۱۸۲۱	۱۰.۸
۶	خیلی زیاد	۱۶۷	۳۲.۵	خیلی زیاد	۵۷۵۰	۳۴.۲
۷	کاملاً	۲۶۷	۵۱.۹	کاملاً	۸۸۱۴	۵۲.۴
	کل	۵۱۴	۱۰۰	کل	۱۶۸۱۱	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۸۹).

یافته های مندرج در جدول فوق نشانگر آن است که خانواده امری بسیار مهم برای اردبیلی ها می باشد، بطوریکه ۹۷ درصد اردبیلی ها میزان اهمیت خانواده را زیاد، خیلی زیاد و یا کاملاً زیاد برآورد می کنند. بررسی داده های سایر استانها و مقایسه آنها با وضعیت استان اردبیل حکایت از آن دارد که تفاوت چشمگیری از این لحاظ مابین اردبیلی ها و ساکنین مراکز سایر استانها وجود ندارد.

^۱ سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: اگر اجازه بدهید میل دارم نظر شما را در مورد اهمیت موضوعاتی مثل کار، خانواده، مذهب و سیاست بدانم. یک به یک می پرسم، لطفاً بگوئید هر کدام تا چه اندازه برای شما اهمیت دارد؟ (خانواده)

«اخلاق کار مردسالار»

این مولفه بواسطه سئوالی دال بر تمایز جنسیتی کار مورد سنجش قرار گرفته است. سئوال مدبوطه عبارت است از اینکه: بعضی ها معتقدند « کار بیرون منزل وظیفه مردانست و زنان وظیفه شان خانه داری است»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟ جدول (۱-۲۸) توزیع پاسخگویان اردبیلی به این سئوال را نشان می دهد.

جدول (۱-۲۸): میزان باور به نابرابری جنسیتی در کار^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	خیلی کم	۱۰۸	۲۱.۲	خیلی کم	۴۲۰۲	۲۵
۲	کم	۱۷۸	۳۴.۹	کم	۷۱۲۱	۴۲.۴
۳	ناحدهی	۳۳	۶.۵	ناحدهی	۹۴۹	۵.۷
۴	زیاد	۱۳۵	۲۶.۵	زیاد	۳۴۳۱	۲۰.۴
۵	خیلی زیاد	۵۶	۱۱	خیلی زیاد	۱۰۷۹	۶.۴
	کل	۵۱۰	۱۰۰	کل	۱۶۷۸۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۲۳)

یافته های جدول فوق، به شکل جالب توجهی نشانگر آن است که «اخلاق کار مردسالار» در بین اردبیلی ها در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد، بطوریکه ۳۶.۵ درصد اردبیلی های مورد مطالعه به سئوال فوق پاسخ موافق و یا کاملاً موافق داده اند. این درحالیست که میانگین این نسبت برای سایر استانهای کشور ۲۶.۸ درصد می باشد. برای بررسی دقیق تر «اخلاق کار مردسالار» در بین اردبیلی ها، نوع پاسخ آنها به سئوال فوق را با متغیرهای شناسایی تقاطع داده ایم تا ارتباط «اخلاق کار مردسالار» با متغیرهای شناسایی معلوم شود.

^۱. سئوالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: بعضی ها معتقدند « کار بیرون منزل وظیفه مردانست و زنان وظیفه شان خانه داری است»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟

جدول (۲۹-۱): تقاطع متغیر «میزان باور به نابرابری جنسیتی در کار» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد					فعالیت				تاهل		
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	معمول	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۵۰.۶	۶۰.۸	۶۰.۵	۵۲.۳	۴۹.۳	۴۱.۲	۵۲.۳	۵۹.۸	۶۸.۴	۶۵.۲	۵۱.۵	۵۱.۹	۵۵.۸	۶۷	۴۵.۵	۶۲.۶	۵۳
متوسط	۷.۶	۵.۵	۸.۷	۴.۱	۴	۲.۹	۶.۴	۷.۹	۶.۳	۱۰.۹	۴.۶	۵.۲	۶.۳	۸.۵	۱۸.۲	۸.۹	۵.۲
زیاد	۴۱.۸	۳۳.۷	۳۰.۸	۴۳.۶	۴۶.۷	۵۵.۹	۴۱.۳	۳۲.۳	۲۵.۳	۲۳.۹	۴۳.۸	۴۲.۹	۳۷.۹	۲۴.۵	۳۶.۴	۲۸.۵	۴۱.۸
پاسخ معتبر	۲۳۷	۲۷۳	۲۶۳	۱۷۲	۷۵	۱۰۲	۱۰۹	۱۶۴	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۷	۱۹۰	۹۴	۱۱	۱۷۹	۳۲۸
آماره	۰.۱۰۳		۰.۱۸۸			-۰.۲۷۴					۰.۱۱۴				۰.۱۴۰		
سطح معناداری	۰.۰۶۷		۰.۰۰۹			...					۰.۱۱۰				۰.۰۰۷		

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردیبهل، ۱۳۸۱، ص ۱۲۴).

بررسی داده های مندرج در جدول فوق حکایت از آن دارد که سن، سواد و وضعیت تاهل بر میزان «اخلاق کار مردسالار» اردبیلی ها تاثیر دارد. بطوریکه با افزایش سن میزان «اخلاق کار مردسالار» در بین اردبیلی ها افزایش یافته و برعکس با افزایش میزان تحصیلات، میزان «اخلاق کار مردسالار» کاهش می یابد. همچنین یافته ها حاکی از آن است که متاهلین در مقایسه با مجرد ها از میزان بیشتری از «اخلاق کار مردسالار» برخوردارند.

«احساس ناامنی اقتصادی»

یکی از مولفه های مناسب برای سنجش فرهنگ کار سنتی ایرانی، میزان «احساس ناامنی اقتصادی» از جانب فرد می باشد. با بررسی «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها»، یکی از سؤالات این پیمایش به «احساس ناامنی اقتصادی» اختصاص دارد که عبارت است از: «در شرایط فعلی، مردم تا چه اندازه می توانند بدون نگرانی در کار و فعالیت اقتصادی سرمایه گذاری کنند؟». جدول (۳۰-۱)، توزیع پاسخگویان اردبیلی به این سؤال را نشان می دهد.

جدول (۳۰-۱): میزان احساس امنیت اقتصادی^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۳.۷	۵۹۳	اصلاً	۳.۶	۱۸	اصلاً
۲	۱۳.۱	۲۱۲۲	خیلی کم	۹	۴۵	خیلی کم
۳	۲۰.۷	۳۳۶۱	کم	۱۶.۸	۸۴	کم
۴	۳۳.۷	۵۴۶۳	متوسط	۳۶.۴	۱۸۲	متوسط
۵	۱۹.۳	۳۱۳۲	زیاد	۲۱	۱۰۵	زیاد
۶	۷.۳	۱۱۹۰	خیلی زیاد	۸	۴۰	خیلی زیاد
۷	۲.۱	۳۴۲	کاملاً	۵.۲	۲۶	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۲۰۳	کل	۱۰۰	۵۰۰	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۴۱).

نکته جالب توجهی که از جدول فوق می توان استنتاج کرد، «احساس ناامنی اقتصادی» کمتر اردبیلی ها در مقایسه با سایر هموطنانمان می باشد. به عبارت دقیق تر، ۳۴.۲ درصد از اردبیلی ها پاسخ زیاد، خیلی زیاد و یا کاملاً زیاد به سؤال «در شرایط فعلی، مردم تا چه اندازه می توانند بدون نگرانی در کار و فعالیت اقتصادی سرمایه گذاری کنند؟» داده اند. این نسبت برای ساکنین در سایر مراکز استانی کشور ۲۸.۷ می باشد. با این اوصاف، در کل میانگین «احساس ناامنی اقتصادی» چه در میان اردبیلی ها و چه سایر هموطنان ایرانی در سطح نسبتاً بالایی می باشد، که دلالت بر تجربه دخالتگری دولت در حوزه های اقتصادی و وجود ناامنی اقتصادی برای فعالان مستقل اقتصادی است. برای بررسی دقیق تر، این ویژگی سنتی - ایرانی اخلاق کار در بین هم وطنانمان، پاسخهای اردبیلی ها به سؤال فوق با متغیرهای شناسایی تقاطع داده شده است.

^۱. سؤالی که این متغیر می سنجد عبارت است از: در شرایط فعلی، مردم تا چه اندازه می توانند بدون نگرانی در کار و فعالیت اقتصادی سرمایه گذاری کنند؟

جدول (۳۱-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس امنیت اقتصادی» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		ناهل		نگرش	
	زن	د	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته		مجرد
کم	۲۸.۱	۳۰.۶	۲۸.۸	۳۱.۵	۲۶.۷	۲۶.۵	۳۲.۷	۲۹.۴	۲۵.۳	۳۴.۸	۲۴.۶	۲۸.۲	۳۱.۳	۳۴.۷	۲۷.۳	۲۶.۸	۳۰.۵
متوسط	۳۵.۷	۳۷	۳۹.۲	۳۳.۳	۳۳.۳	۴۱.۸	۳۲.۷	۳۵.۶	۳۶.۷	۳۷	۳۶.۵	۳۷.۲	۳۴.۶	۴۰	۳۶.۴	۳۹.۷	۳۴.۹
زیاد	۳۶.۲	۳۲.۵	۳۱.۹	۳۵.۲	۴۰	۳۱.۶	۳۴.۶	۳۵	۳۸	۲۸.۳	۳۸.۹	۳۴.۶	۳۴.۱	۲۵.۳	۳۶.۴	۳۳.۵	۳۴.۶
پاسخ معتبر	۲۳۵	۲۶۵	۲۶۰	۱۶۵	۷۵	۹۸	۱۰۴	۱۶۳	۷۹	۴۶	۱۲۶	۷۸	۱۸۲	۹۵	۱۱	۱۷۹	۳۱۸
آماره	۰.۰۴۰		۰.۰۴۹			۰.۰۰۳						۰.۰۷۶		۰.۰۵۱			
سطح معناداری	۰.۰۶۵		۰.۴۴۷			۰.۹۵۹						۰.۶۷۹		۰.۵۲۷			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۴۲).

داده های مندرج در جدول فوق حاکی از آن است که هیچ یک از متغیرهای شناسایی رابطه معناداری با متغیر «احساس ناامنی اقتصادی» ندارند و این احساس در بین همه اردبیلی ها با همه ویژگی های متفاوت سنی، جنسی و... بالا می باشد.

بررسی ابعاد سه گانه اخلاق کار و مولفه های دوازده گانه آن در استان اردبیل گواه بر آن است که در این استان "کار" هنجار محسوب شده و انجام کار از ارزش اخلاقی - ذاتی مثبتی برخوردار است؛ بطوریکه می توان این ادعا را مطرح ساخت که فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد. فرهنگ کار اردبیلی ها ترکیب پیچیده ای از فرهنگ و اخلاق کار «مدرن»، «اسلامی» و «سنتی - ایرانی» است؛ با این وجود آنچه که بوضوح می توان در خصوص فرهنگ کار و اخلاق کار در استان اردبیل و بویژه در شهر اردبیل متذکر شد، اهمیت تاثیر مذهب بر ارزشها و هنجارهای کار است.

در تحلیل بعد مدرن اخلاق کار در شهر اردبیل، یافته ها نشان داد که مقولات کار/ بیکاری برای اردبیلی ها از اهمیت بالایی برخوردار می باشند. همچنین داده ها نشان داد اردبیلی ها دارای این تصور هستند که تلاش و جدیت زیادی در حوزه فعالیت اقتصادی دارند. نگرش منفی به اوقات فراغت نیز از جنبه های جالب توجه بعد مدرن اخلاق کار در بین اردبیلی ها بشمار می رود. با وجود موارد فوق، رواج اندک ارزشهای عام گرایانه در محیط کار به بعد مدرن اخلاق کار در این استان و بویژه در شهر اردبیل دیدگاهی دیگر می بخشد. مشاهدات میدانی صورت گرفته در خصوص فرهنگ کار در سطح استان و بویژه در شهر اردبیل نیز حاکی از آن است که سخت کوشی اردبیلی ها در حوزه فعالیت کاری با انضباط سخت و خشک همراه نیست.

در حقیقت، جنبه های مدرن اخلاق کار در نزد اردبیلی ها بیش از آنکه ناشی از عقلانیت مدرن باشد، تبلوری از آموزه های مستقیم مذهب اسلام و سنت آذری در ظاهری هماهنگ با

اخلاق کار مدرن است. در واقع چنانچه جنبه های مختلف بعد مدرن اخلاق کار در استان اردبیل و بویژه شهر اردبیل مورد کنکاش قرار گیرد، این نتیجه حادث خواهد شد که جنبه های مدرن اخلاق کار در نزد اردبیلی ها، با آموزه های دینی - سنتی فعالیت اقتصادی همبسته است. همانطوریکه در فصل اول این گزارش ذکر شد، موقعیت تجاری شهر اردبیل در مسیر تجارت بین امپراطوریه های روسیه، عثمانی و صفویه در طول تاریخ، فعالیت اقتصادی در شهر اردبیل را بیشتر بسوی تجارت (و تا حدود اندکی بسمت فعالیتهای اقتصادی تولید خرده کالایی) سوق داده است. در چنین شرایطی، کار یدی از ارزش ذاتی اندکی برای ساکنین شهر اردبیل برخوردار شده است و این در حالیست که کار یدی سخت در پروتستانتیسم که منشأ اخلاق کار مدرن بشمار می رود جایگاهی والا داشت و لوتر به عنوان یکی از مبلغان پروتستانتیسم، تجارت را حاوی ارزش ذاتی نمی دانست. برای اردبیلی ها انباشت ثروت، به مثابه ارزشی اقتصادی اجتماعی، هر چند با تلاشی مجدثانه همراه بوده است، ولی آن به هیچ وجه در ارتباط با سازماندهی، انضباط کاری سخت و شکل گیری سازمانهای تولیدی و اشکال مدیریت عقلانی فعالیت اقتصادی نبوده است. در واقع، سخت کوشی، پشتکار، قناعت و ثروت اندوزی در بین اردبیلی ها با سازماندهی، مدیریت عقلانی و انضباط ناشی از عقلانیت فعالیت تولیدی همراه نمی باشد و لذا آنها را نمی توان نشانه هایی از وجود اخلاق کار مدرن دانست. همانطوریکه وبر خاطر نشان می سازد، سود حاصل از کار سخت و سازماندهی و تدبیر عقلانی اساس اخلاق کار مدرن (پروتستانی) است (یانکلوویچ^۱، ۱۹۸۱، در معیدفر، ۲۵:۱۳۸۰) و این درحالیست که اردبیلی ها با وجود دارا بودن سخت کوشی و پشتکار و میل به ثروت اندوزی، همانند ساکنین سایر استانهای کشور فاقد سازماندهی فرا فردی کار، نظام پیچیده کار، مدیریت عقلانی فعالیت اقتصادی و خلق سازمانهای کار فرا فردی هستند. هر چند در بین اردبیلی ها کار سخت احترام اجتماعی به همراه می آورد و انباشت ثروت مادام که با فعالیت هوشیارانه و مجدثانه در یک حرفه همراه باشد اخلاقاً مجاز شمرده می شود، لیکن ایدئولوژی قاعده مندی و نظام مندی کار (بویژه در سطح فرا فردی)، انضباط سخت در کار جمعی، سازماندهی کار در سطحی فرا فردی و ظهور سازمانهای جمعی تولید که با عقلانیت و رواج هنجارهای عام و رسمی همراه باشد در سطح جامعه اردبیل بچشم نمی خورد.

همانطوریکه مک گوئی (مک کوبی، ۱۹۸۳، در معیدفر، ۲۸:۱۳۸۰) خاطر نشان می سازد، یکی از مهمترین مشخصه های اخلاق کار مدرن اهمیت یافتن دانش علمی در فعالیت کاری، توجه به مهارت قابل انتقال و سازمان دادن به راههای انتقال این مهارت ها و در نتیجه اهمیت یافتن تعلیم و تربیت و کاربرد آنها در فعالیت کاری است. همانطوریکه می دانیم، ساختار اقتصاد دویارچه کشور (اقتصاد نفتی/ بومی) در صد سال اخیر بگونه ای در کشور عمل کرده است که اقتصاد بومی (در اینجا بازار) با مهارت علمی در حوزه کار ارتباط بسیار اندکی دارد. بررسی ها

---

^۱ - Yankolovich

حاکمی از آن است که اهمیت دانش و مهارت کاری قابل انتقال و تلاش برای انتقال "سازمان یافته" آن^۱، در کل جامعه ایرانی و از جمله در جامعه اردبیل در سطح بسیار پایینی قرار داشته و به جای آن انتقال مهارت در قالب رابطه استاد شاگردی (الگوی کار پدرسالار) صورت می گیرد. همچنین بررسی های میدانی حاکی از آن است که هنوز هم در بین اردبیلی ها "کار" مبنای اصلی شکل گیری سلسله مراتب اجتماعی قلمداد نمی شود (در حالی که نتیجه رواج اخلاق کار مدرن در جامعه، شکل گیری سلسله مراتب اجتماعی بر مبنای کار فردیست). در واقع، تشخیص که نمادی از حاکمیت مهارت و کار فردی است، در سطح استان اردبیل و حتی شهر اردبیل هنوز در سطح بسیار نازلی قرار دارد و اساساً هویت افراد از گروه های خویشاوندی و خانواده تعیین می شود، که خود گواه بر میزان پایین حاکمیت اخلاق کار مدرن به همراه ایدئولوژی لیبرالی همبسته با آن است. این نکته در کنار سایر یافته ها، مجدداً توجه را به حاکمیت اخلاق کار مردسالار - پدرسالار در سطح استان اردبیل جلب می کند.

از دیگر یافته هایی که می تواند ما را به اخلاق کار موجود در سطح استان آگاه سازد، جایگاه زنان در ساختار اشتغال استان است. همانطوریکه می دانیم محافظه کاری فرهنگی با اخلاق کار پدر سالار - مرد سالار رابطه نسبتاً قوی دارد. چنانچه در جامعه ای میزان اشتغال زنان در سطح پایینی قرار داشته و آنهم اختصاص به مشاغل خاصی (آموزشی، درمانی) داشته باشد، آن جامعه به احتمال زیاد از میزان قابل توجهی از اخلاق کار مردسالار سنتی برخوردار می باشد. در واقع، ادعای فوق دلالت بر این نکته دارد که در چنین جامعه ای زنان میل بالایی به کار خانه و یا اشتغال در مشاغل مرتبط با نقش های جنسیتی (معلمی، پرستاری که با نقش های مادری و همسری همبسته است) دارند. همانطوریکه در صفحات پیش مشاهده شد، داده های بدست آمده از پیمایش "ارزشها و نگرش های ایرانیان" در سطح استان اردبیل نشانگر میزان بالای باور اردبیلی ها به نابرابری جنسیتی در کار می باشد. همچنین، بررسی ویژگیهای ساختار بخشی و رشته فعالیتی اشتغال در استان و روند تحول آن در دهه ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ نشان می دهد^۲ ساختار بخشی و رشته فعالیتی اشتغال برای مردان و زنان شاغل استان متفاوت است؛ بطوریکه

---

^۱ . برای مثال در کشور فرانسه بسیاری از رستورانهای معتبر با اکول ها و مراکز آموزش علمی در ارتباط قرار داشته و دانشجویان یا کارآموزان آن اکول ها و آموزشگاهها برای دوره کارآموزی در این رستورانها دوره هایی را می گذرانند تا از آن طریق بر مهارت و دانش خود در زمینه طبخ و سرویس دهی به مشتریان بیفزایند.

^۲ . بر پایه نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، از کل شاغلان استان اردبیل حدود ۱۱۵ هزار نفر (۳۱/۸ درصد) در بخش کشاورزی، ۹۴/۷ هزار نفر (۲۶/۲ درصد) در بخش صنایع و معادن و ۱۴۷/۹ هزار نفر (۴۰/۹ درصد) در بخش خدمات مشغول کار هستند، ضمن این که بخش اقتصادی محل اشتغال ۴/۱ هزار نفر (۱/۲ درصد) از شاغلان نیز نامشخص یا اظهار نشده است. بر پایه این ساختار کلی، بخش خدمات دارای نقش غالب در نظام اشتغال استان می باشد و در مقابل، بخش صنایع و معادن دارای کمترین ظرفیت اشتغالزایی بوده و بخش کشاورزی در میانه این دو قرار دارد.

شدت نسبی اشتغال زنان در فعالیتهای کشاورزی، صنایع دستی، آموزشی، بهداشتی- درمانی و سایر فعالیتهای خدمات عمومی و اجتماعی بیشتر از آن برای مردان بوده و در سایر رشته‌های فعالیتها کمتر است. تفاوت ساختار بخشی و رشته‌های فعالیتی اشتغال در میان مردان و زنان شاغل شهری استان موجب شده است تا شدت نسبی اشتغال زنان در فعالیتهای صنایع دستی ۲ برابر، در فعالیتهای آموزشی ۵/۶ برابر، در فعالیتهای بهداشتی و درمانی ۴/۵ برابر و در سایر فعالیتهای خدمات عمومی و اجتماعی ۲/۹ برابر شدت نسبی متناظر آن برای مردان بوده و در مقابل، اهمیت نسبی سایر فعالیتهای اقتصادی برای اشتغال زنان شهری استان کمتر از آن برای مردان باشد. گذشته از فعالیتهای خدماتی (اداری، آموزشی، بهداشتی و درمانی و...) و فعالیتهای کشاورزی که جایگاه اصلی سنتی اشتغال زنان در نظامهای اشتغال شهری و روستایی استان (و سایر استانهای کشور) می باشد، سهم نسبی قابل توجه زنان در فعالیتهای صنایع دستی نشان دهنده اهمیت نسبی فعالیتهای صنعتی دستی و خانگی در ساختار اشتغال صنعتی استان می باشد. داده‌های فوق در خصوص توزیع جنسیتی فعالیتها در بین زنان و مردان استان اردبیل، به لحاظ جامعه‌شناختی، نشانگر درونی شدن نقش‌های جنسیتی فعالیت و در نتیجه نگرش جنسیتی زنان و مردان به انواع مختلف فعالیتها و تمایلات متفاوت زنان و مردان برای کار در رشته‌های مختلف، و وجود کلیشه‌هایی در جامعه سنتی برای فعالیت زنان است که بخوبی مفروضات پیشگفته در خصوص میزان بالای محافظه‌کاری فرهنگی و اخلاق کار مردسالار در سطح استان اردبیل را تایید می نماید. در حقیقت، ادعای فوق بر حاکمیت نوعی از اخلاق کار مردسالار سنتی دلالت دارد که در جامعه روستایی و شهری بطور یکسان عمل می کند. تحلیل اخیر در کنار داده‌هایی در خصوص میزان رواج برخی از ابعاد اخلاق کار مدرن (اهمیت مقوله کار، سختکوشی، پشتکار، دید منفی به اوقات فراغت) در سطح استان اردبیل می تواند گواه بر این نکته باشد که اهمیت مقوله کار، سختکوشی، پشتکار و دید منفی اردبیلی‌ها به اوقات فراغت بیش از آنکه نشانگر و مولفه‌ای از اخلاق کار مدرن باشد، با نقش‌های جنسیتی مردان برای مدیریت اقتصاد خانوار و جایگاه برتر مردان در فعالیت تولیدی ارتباط داشته و می تواند بخشی از اخلاق کار مردسالار موجود در فرهنگ آذری قلمداد شود. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که فرهنگ موجود در حوزه کار و فعالیت در سطح استان اردبیل، در گذر زمان تحت تاثیر فرهنگ عشایری سخت‌کوشی و پشتکار نیز قرار داشته است.

در خصوص ارزشهای کار در جامعه اردبیل، ذکر این نکته حائز اهمیت است که تورمی شدن اقتصاد در دهه‌های اخیر و حاکمیت سرمایه‌مالی (که در پول‌بازی و زمین‌بازی بوضوح قابل مشاهده است) بر سایر اشکال سرمایه و از جمله بر سرمایه‌تولیدی و صنعتی، ارزشهای کار "سخت‌کوشی و پشتکار" و روان‌شناسی اجتماعی کار را تغییر داده و کسب سود از راههای غیر سختکوشانه را بیشتر رایج ساخته است. این امر بویژه با رشد اقتصاد قاچاق و بازگشایی مرز در مناطق مرزی استان (بیله سوار و گرمی) که دارای روابط تجاری بیشتر با جمهوری آذربایجان و

تجارت چمدانی هستند و همچنین در شهر اردبیل که مرکز سرمایه تجاری استان بشمار می رود قابل مشاهده است.

همانطوریکه تحلیل های ارایه شده نشان داد، اخلاق کار موجود در سطح استان اردبیل، حتی زمانی که مولفه هایی از اخلاق کار مدرن را نیز به نمایش می گذارد، بشدت تحت تاثیر فرهنگ مذهبی سنتی حاکم بر اجتماعات استان است. در واقع، اخلاق کار و فرهنگ کار موجود در سطح این استان عمدتاً منبعت از مذهب و سنت بوده و کمتر تحت تاثیر ایدئولوژیهای مدرن قرار دارد. خاطر نشان می سازد که وجود سازمانهای دولتی، به مثابه سخت افزارهای مدرنیت، نمی تواند نشانه حضور ایدئولوژی مدرن کار (قاعده مندی و نظام مندی فعالیت اقتصادی) و ظهور اخلاق کار مدرن (بخشی از نرم افزارهای مدرنیت) قلمداد شود چرا که این سازمانها در نتیجه نوسازی از بالا و بوسیله دولت نوساز در طی ۸۰ سال گذشته (بویژه در دوره پهلوی پدر) در سطح استان اردبیل شکل گرفته اند و به هیچ وجه آنها را نمی توان تبلوری از مقولات فهم جمعی اردبیلی ها و نمادی عینی از فرهنگ کاری رایج در سطح استان قلمداد کرد. هنگامی که از اخلاق کار و ارزشها و هنجارهای کار سخن به میان می آید، مراد بخشی از میان ذهنیت^۱ و فرهنگ جامعه (مقولات فهم جمعی) است که در حوزه کار وجود داشته و شکل دهنده الگوهای فکری و رفتاری افراد و نگرشهای آنها در حوزه فعالیت های کاری است. بررسی های میدانی و کیفی صورت گرفته نشان می دهد در سازمانهای به ظاهر مدرن در سطح استان اردبیل نیز ارزشهای سنتی - دینی (تقدیر گرایی بالا، چشم و هم چشمی، عدم اعتماد مفرط، ارجحیت منافع فردی و آنی به منافع جمعی، عدم تمایل به شراکت اقتصادی و ریسک پذیری، پایین بودن روحیه آنتروپرونی) بر حوزه فعالیت کاری مسلط بوده و کمتر می توان وجوه مدرن اخلاق کار را در آنها مشاهده کرد.

پیشتر، بررسی داده های بدست آمده از پیمایش "ارزشها و نگرش های ایرانیان"، تاثیر مستقیم آموزه های دینی بر کنش اقتصادی اردبیلی ها را تایید کرد. اهمیت مقوله کار در کنار مقوله خانواده، انصاف، امانت داری و پایبندی به قول و قرار، باور به قبح روشهای غیر اخلاقی تامین درآمد در بین اردبیلی ها و میزانهای بالای آنها در مقایسه با میانگین همان آماره ها در سایر مراکز استانی کشور حاکی از آن است که سنت و دین مهمترین منابع اخلاق کار و فرهنگ کار در نزد اردبیلی ها بشمار می روند. در حقیقت، شاید بتوان اخلاق کار موجود در سطح استان اردبیل را اخلاق کار اسلامی - سنتی تعریف کرد. همانطوریکه در بخش نظری ذکر شد، در اخلاق اسلامی کار، انجام کار برای حمایت از خانواده یک وظیفه دینی تلقی می شود. این درحالیست که یافته ها نشان داد برای اردبیلی ها مقوله خانواده از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد. همچنین در اسلام، کار و اخلاق کار هرگز تنها از نقطه نظر اقتصادی مورد توجه قرار

---

^۱ . Intersubjectivity

نگرفته و اساساً کار و اخلاق کار در ارتباط با تکالیف و وظایف مذهبی قرار می گیرند. در واقع، اخلاق اسلامی کار از خصیصه های اخلاقی هر مسلمان بشمار می رود که در چارچوب دستورات قانون الهی قرار گرفته و ناظر بر رفتار اقتصادی وی است. بدین ترتیب، از منظر اسلامی پدیده کار دارای جنبه ای اخلاقی است؛ چرا که در اسلام فعالیت اقتصادی فارغ از ملاحظات اخلاقی مبتنی بر عدالت به عنوان فعالیتی نامشروع تلقی می شود (رشیدی، ۱۳۸۳: ۲۵). داده های بدست آمده از پیمایش "ارزشها و نگرش های ایرانیان" در سطح استان اردبیل بوضوح نشانگر تاثیر پذیری اخلاق کار اردبیلی ها از آموزه های اسلامی است. همانطوریکه پیشتر مشاهده شد، میل به برخی ارزشهای اسلامی در کار همچون انصاف، امانت داری و پایبندی به قول و قرار، باور به قبح روشهای غیر اخلاقی تامین درآمد دلالت بر حضور مذهب در جهان کار دارد و حاکی از آن است که بر حوزه فعالیت اقتصادی اردبیلی ها معانی مذهبی حاکم است. این یافته ها در کنار اهمیت مقوله مذهب و خانواده در سطح استان اردبیل موید ادعای فوق در حاکمیت ارزشها و هنجارهای دینی در حوزه کار و فعالیت اقتصادی اردبیلی هاست.

در نهایت خاطر نشان می سازد که ارزشها و هنجارهای کار که مولد عناصر شکل دهنده اخلاق کار بشمار می روند، در سطح جامعه اردبیل همانند سایر مراکز استانی کشور در حال تغییر می باشد. همانطوریکه قبلاً ذکر شد، اقتصاد توری و حاکم شدن سرمایه مالی (تجاری) بر اشکال مولد و صنعتی سرمایه، باعث شده است تا سرمایه داران مالی منطقه با انتقال سرمایه خود از بخشی به بخش دیگر درآمدزایی کرده و عملاً این اخلاق کار را ترویج دهند که به جای کار و فعالیت می توان با تجارت آنهم بدون هر گونه کارسخت و مشقت آور درآمد هنگفتی بدست آورد. در واقع، با رشد روابط سرمایه داری در مناطق مختلف استان و بویژه در مراکز شهری، و با حاکمیت سرمایه مالی بر سایر اشکال سرمایه عملاً نوعی اخلاق کار لیبرالی همبسته با سرمایه مالی در سطح استان در حال رشد و گسترش می باشد که می تواند مخل اخلاق کار اسلامی از پیش موجود باشد.

۲-۲-۱: میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری، نوآوری و وسایل فرهنگی

بررسی تاریخی ادبیات توسعه حاکی از آن است که متفکرین بسیاری در جهت تعریف مفهوم توسعه تلاش کرده اند و نتیجه این تلاشها بوجود آمدن مکاتب نظری مختلف و گاه متضاد در توسعه است. بر همین مبنا، در بررسی ادبیات توسعه، یکی از مهمترین مسائل و مشکلات، مشخص کردن مفهوم «توسعه» است. با نگاهی اجمالی به مکاتب موجود در مباحث توسعه، می توان به سادگی به ایدئولوژیک بودن این مکاتب و تاثیر پذیری آنها از ارزشهای پیشاعلمی واقف شد. این مکاتب که عمده ترین آنها مکاتب «نوسازی»^۱، «وابستگی»^۲، «تحلیل نظام جهانی»^۳ و «مفصل بندی شیوه های تولید»^۴ می باشند، از زاویه دیدهای مختلف، پدیده تغییر اجتماعی در جوامع را مورد بررسی قرار می دهند. در حالی که برای مکتب «نوسازی»، مفهوم نوشدن جامعه (مدرنیزاسیون) و جایگزینی نهادهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جدید (مدرن) به جای نهادهای سنتی از اولویت بسیار برخوردار است، در مکتب وابستگی تبعات توسعه سرمایه داری در قالب تولید شدن توسعه نیافتگی مورد توجه است. در حالی که در مکتب نوسازی بر رشد اقتصادی و عوامل مولد آن تاکید می شود، در مکتب وابستگی بر مفهوم فقر و عوامل موجد آن توجه می شود. با این پیش درآمد در خصوص مفهوم و مکاتب توسعه، حال به بررسی مفهوم «میل به پیشرفت»^۵، اهمیت مقوله «یادگیری و نوآوری» و جایگاه این مباحث در ادبیات توسعه می پردازیم.

۱-۲-۲-۱: میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری

مفاهیم موجود در ادبیات توسعه، در درون مکاتب نظری توسعه تولید شده و به همین دلیل به گزاره های بنیادین آن مکتب وابسته می باشند. مفهوم میل به پیشرفت و اهمیت مقوله نوآوری و فرهنگ یادگیری در مباحث توسعه نیز از این اصل مستثنی نبوده و به اردوگاه نظری «نوسازی» وابسته می باشند. جامعه شناسانی همچون دانیل لرنر (لرنر، ۱۹۶۸، ص ۳۸۶) که از بنیانگذاران این مکتب به شمار می آید، نوسازی را چنین تعریف می کند: «فرایند تغییر اجتماعی به گونه ای که کشورهای کمتر توسعه یافته، خصائص معرف جوامع توسعه یافته را کسب کنند». اینکلس، یکی دیگر از بنیانگذاران مکتب نوسازی، «نوسازی را نوعی فرایند اجتماعی روانی

^۱ . Modernisation school

^۲ . dependency school

^۳ . World system analysis

^۴ . Articulation of modes of production

^۵ . need for achievement

می داند که در طی آن افراد نگرشها، ارزشها و عقاید مدرن شدن را کسب می کنند» (ازکیا، ۱۳۷۷، ص ۲۴). اینکلس با تاکید بر «آمادگی قبول اندیشه های نو و آزمودن شیوه های جدید»، «علم گرایی» و مک کله لند (مک کله لند، ۱۹۶۱) با تاکید بر مفهوم «میل به پیشرفت» توسعه را بیش از آنکه ناشی از عوامل عینی/مادی بدانند آنرا تابع متغیرهای ذهنی/فرهنگی می دانند. تابعیت پدیده توسعه از عوامل ذهنی/فرهنگی، در ادبیات جامعه شناسی توسعه (مکتب نوسازی)، دلالت بر آن دارد که در توسعه یک جامعه، نخست تحولاتی در حوزه ارزشها و فرهنگ جامعه و در سطح خردتر در درون ذهن تک تک افراد جامعه حادث می شود که توسعه شرایط عینی و مادی جامعه را در سطح خرد و کلان در پی دارد. بدین ترتیب، توسعه در ذهنیت و فرهنگ که مک کله لند آنرا با مفهوم «میل به پیشرفت» و اینکلس آنرا با مفهوم «مدرن شدن انسان» طرح می کند، عامل توسعه مادی و عینی جامعه در سطوح خرد و کلان است که با یک فاصله زمانی واقع می شود. به منظور بررسی دقیق تر مفاهیم میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری، به توصیف اجمالی مطالعات مک کله لند و اینکلس می پردازیم که منجر به اهمیت تئوریک این مفاهیم در ادبیات توسعه گشت و بعدها متفکرین دیگری همچون راجرز و فاستر آنها را در مباحث جامعه شناسی توسعه روستایی و برای تحلیل توسعه نیافتگی روستایی جوامع جهان سوم بکار گرفتند.

مک کله لند در پژوهشی (مک کله لند، ۱۹۶۵) با کنکاش در خصوص عوامل توسعه، به طرح این سؤال می پردازد که «چه قشری باعث حدوث امر توسعه در هر جامعه است؟» و سپس این سؤال را اینگونه پاسخ می دهد: آنتروپورنرها (کارآفرین ها). مک کله لند با شناسایی قشر اجتماعی موجد توسعه، مدعی می شود که آنچه که کارآفرینها را وادار به فعالیت اقتصادی بیشتر و دقیق تر می نماید، یک ویژگی «ذهنی - روانی» ای به نام «میل به پیشرفت» است. از نظر مک کله لند، به دلیل میزان بالای این ویژگی ذهنی - روانی در کارآفرینها، آنها در فعالیتهای اقتصادی شان بیش از آنکه به دنبال سود باشند به دنبال «موفقیت در کار» می باشند. از نظر مک کله لند، «میل به پیشرفت» در «خوب انجام دادن کار»، «میل قوی به پیشرفت»، «یافتن راههای جدید برای خوب انجام دادن کار» تعریف می شود. مک کله لند با این جواب فرضی به سؤال آغازین، دو فرضیه را در دو سطح طرح می کند:

(الف): سطح فردی و خرد: کسانی که میل به پیشرفت بیشتری دارند، از کسانی که میل به پیشرفت کمتری دارند دارای وضعیت اقتصادی به مراتب بهتری می باشند.

(ب): سطح ملی و کلان: جوامعی که در فرهنگشان میل به پیشرفت بیشتری وجود دارد، از جوامعی که در فرهنگشان میل به پیشرفت کمتری وجود دارد، از وضعیت توسعه یافتگی بالتری برخوردار می باشند.

مک کله لند یا این دو فرضیه اساسی، که از پیش زمینه مطالعات روانشناسی و روانشناسی اجتماعی وی بر می خیزد، پژوهشی را در دو سطح سازمان می دهد. نخست در سطح خرد و فردی بواسطه روش فرافکنی و با نشان دادن برخی عکسها به نمونه های مورد مطالعه خود ذهنیات و «میل به پیشرفت» آنها را استخراج کرده و همزمان وضعیت اقتصادی آنها را مورد سنجش قرار می دهد، و در سطح ملی و کلان از طریق مطالعه ای اجتماعی فرهنگی، به بررسی ادبیات رایج در جوامع ملی مورد مطالعه می پردازد و همزمان سطح توسعه یافتگی این جوامع را نیز مورد سنجش قرار می دهد.

نتیجه مطالعات مک کله لند در دو سطح خرد و کلان عبارت است از اینکه، در سطح خرد، افرادی که «میل به پیشرفت» بیشتری دارند از وضع اقتصادی به مراتب بهتری برخوردارند و در سطح کلان، ملتهایی که از «میل به پیشرفت» بیشتری برخوردارند از وضعیت توسعه یافتگی به مراتب بهتری برخوردار می باشند. به باور مک کله لند، نخست در جامعه میل به پیشرفت افزایش می باید و عموماً بعد از ۵۰ سال توسعه اقتصادی ظاهر می شود. در نهایت مک کله لند با تاکید بر دو نهاد خانواده و آموزش و پرورش مدعی است که این دو نهاد با توجه به میزان حضور عنصر «میل به پیشرفت» در درونشان، کودکان را اجتماعی کرده و هم در سطح خرد و هم کلان شرایط را برای توسعه یا توسعه نیافتگی جامعه فراهم می کنند.

اینکلس در مطالعه ای دیگر که در سطحی بین المللی انجام شد (اینکلس، ۱۹۶۹)، موجدان توسعه اقتصادی در جوامع را «انسانهای مدرن» معرفی میکند و بر این باور است که این انسانها در هر جامعه ای که ساکن باشند دارای خصائص و ویژگی های روانی اجتماعی و فرهنگی مشابهی می باشند. اینکلس در این مطالعه پرسشنامه ای ۳۰۰ سئوالی را طراحی و در سطحی بین المللی (در کشورهای آرژانتین، پاکستان، شیلی، هند، نیجریه و اسرائیل) مورد آزمون قرار داد. نمونه های مورد مطالعه اینکلس ۶۰۰۰ نفر از گروهها و لایه های اجتماعی مختلف بودند. نتیجه این مطالعه تحربی نشان داد که انسانهای مدرن در همه این جوامع دارای خصوصیات مشترک زیر می باشند:

۱. باور بیشتر به علم
  ۲. وابستگی کمتر به چهره های اقتدار محلی
  ۳. برنامه ریز برای آینده
  ۴. دارای روحیه مشارکتی و خلاق نسبت به زندگی
  ۵. پذیرنده ایده ها و تجربیات جدید دیگران
- در واقع اینکلس بر این باور است که انسانهای مدرن از میزان بالای از عقلانیت برخوردارند که خود را در قالب ویژگی های فوق نمایان می سازد. به عبارتی دیگر، ویژگی پنهان

در پشت پنج خصلت انسانهای مدرن، میزان بالای عقلانیت است. در نهایت اینکلس، عامل مدرن شدن انسانها را در کشورهای مختلف «تحصیلات» می داند. در واقع با افزایش میزان تحصیلات و کتابخوانی در جامعه، میزان نوگرایی و مدرن شدن نیز افزایش می یابد. همانطوریکه ملاحظه می شود، برای اینکلس، همچون مک کله لند، فرهنگ یادگیری، تحصیل، نوگرایی و نوآوری از علل اصلی توسعه هر جامعه ای می باشد. در حقیقت هر دو متفکر از انگاره ای فرهنگی روانشناختی به بررسی نوسازی جامعه پرداخته و نوسازی را فرایندی فرهنگی اجتماعی و روانشناختی می دانند. انگاره فرهنگی نوسازی، جنبه های پویای نوسازی را بر حسب ایجاد تغییرات در ساخت ارزشی هنجاری اجتماع، به ویژه مجموعه ای از ارزشها که مانع و یا مشوق نوسازی می شوند، بررسی می کند. در این انگاره، اهمیت متغیرهای ساختی انکار نمی شوند، بلکه ارزشهای فرهنگی پیشنهادی اساسی برای وصول به نوسازی می شوند. طرفداران این انگاره، به پیروی از نظریات ماکس وبر، سعی کرده اند مجموعه ای از ارزشهای فرهنگی را که برای نوسازی جوامع در حال توسعه ضروری می نمایند، مشخص کنند.

پیریز بر اساس پژوهش خود درباره ارزشهای مذهبی در شرق و تاثیر بازدارنده آنها در توسعه اقتصادی، نتیجه گیری می کند که اصولاً آن نظام ارزشی که نظامی مذهبی و کناره گیری از دنیا را برای وصول به رستگاری توصیه می کند در برابر توسعه سازمان اجتماعی جدید و فن آوری دارای دیدی خصمانه است. همچنین بل شاو بر آن است که مذاهب شرقی، به استثنای مسیحیت، ارزش زیادی برای تفریح، خرسندی، مشارکت در تفریح و مراسم و جشنها قایل اند و این گونه فعالیتها بر انگیزه های پس انداز و سرمایه گذاری تاثیر می گذارد و مانع از توسعه آنان می شود (شانون، ۱۹۷۵، ص ۱۹۲). بطور کلی طرفداران این انگاره، بر این نکته تاکید دارند که ارزشهای فرهنگی مذاهب شرقی مهمترین عامل بازدارنده در نوسازی جوامع آنان می باشد.

۲-۲-۱: میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری در استان اردبیل

بررسی مفاهیم تئوریک «میل به پیشرفت»، «نوآوری» و «فرهنگ یادگیری» در سطح هر جامعه محلی نیازمند مطالعات اجتماعی، فرهنگی و حتی روانشناختی عمیقی است که در چارچوب مطالعات آمایش غیر ممکن می نماید. با توجه به محدودیتهای پژوهش در خصوص مفاهیم فوق الذکر، اطلاعات تولید شده توسط وزات فرهنگ و ارشاد اسلامی در سطح استانی، یعنی «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» و «رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول»، می تواند منبع مناسب ولی غیر مستقیمی برای درک ویژگیهای مرتبط با فرهنگ یادگیری، نوآوری، میل به پیشرفت و وسایل فرهنگی مورد استفاده در سطح استان اردبیل باشد. با کنکاش در داده های جمع آوری شده از سطح استان اردبیل می توان به داده هایی در خصوص «کتابخوانی»، «نوع

کتابهای موجود در خانه ها»، «میزان امانت گیری کتاب در سطح استان»، «مطالعه روزنامه و مجله»، «میزان دسترسی به رادیو و میزان استفاده از آن»، «میزان دسترسی به تلویزیون و میزان استفاده از آن»، «میزان استفاده از دستگاه ضبط صوت و نوع نوارهای مورد استفاده»، «دسترسی به ویدئو»، «میزان استفاده از رایانه»، «میزان استفاده از سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری» دست یافت که به نوعی نوگرایی و فرهنگ یادگیری و وسایل فرهنگی مورد استفاده اهالی این استان را نشان می دهد و در نهایت می تواند به شکل غیر مستقیم دلالتی به میزان «میل به پیشرفت» در سطح استان اردبیل داشته باشد. حال به بررسی هر یک از ویژگی های فرهنگی فوق الذکر می پردازیم تا به شناختی کلی از فرهنگ یادگیری، نوآوری، میل به پیشرفت و وسایل فرهنگی مورد استفاده ساکنین این استان دست یابیم. پیش از ورود به بحث، خاطر نشان می سازد که برخی از داده های مرتبط با بحث نوگرایی، در بخش «فرهنگ و اخلاق کار» ارایه شده است و به منظور جلوگیری از تکرار مباحث از تکرار آنها در این بخش اجتناب می شود.

(الف): کتابخوانی

• میزان مطالعه کتاب و انواع کتاب مورد مطالعه

مطالعه کتاب و کتابخوانی، یکی از مهمترین مقولاتی است که می تواند گواه بر وضعیت نوگرایی، فرهنگ یادگیری، میل به پیشرفت و در عین حال نشانگر میزان استفاده ساکنین یک جامعه از کتاب به عنوان یک وسیله فرهنگی باشد. نتایج بدست آمده از «رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول» در سطح استان اردبیل حاکی از آن است که در خانواده ۸۶.۸ درصد از نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل حداقل یکی از اعضای خانواده به مطالعه کتاب مبادرت می نمایند. به عبارتی دقیق تر در پژوهش «رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول» در خصوص کتاب، ابتدا این سؤال مطرح شده است: «از اعضای خانواده شما کسی مطالعه هم می کند؟» و در صورتی که به این سؤال پاسخ مثبت داده می شد، از نوع کتاب (درسی/غیر درس بودن کتاب) سؤال شده است. جداول فوق پاسخ نمونه های اردبیلی به هر دو سؤال را نشان می دهد.

جدول (۳۲-۱): وجود اعضاء اهل مطالعه در خانواده های ساکن در شهر اردبیل^۱

پاسخ	درصد
خانواده های دارای اعضاء اهل مطالعه	۸۶.۸
خانواده های فاقد اعضاء اهل مطالعه	۱۳.۲

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل^۲، ۱۳۸۱، ص ۳۵)

بررسی های بیشتر حاکی از آن است که در ۸۰ درصد خانواده هایی که اهل مطالعه بوده اند کتاب درسی و در ۸۰.۴ درصد کتاب غیر درسی مطالعه می شود. در صورتی که نسبت ها به کل جمعیت خانواده محاسبه کنیم، نسبت آن برای کتاب درسی ۶۹.۴ درصد و برای کتاب غیر درسی ۶۹.۸ درصد خواهد بود. به عبارت دیگر، در ۶۹.۸ (۷۰ درصد) خانواده های جمعیت نمونه در شهر اردبیل، حداقل ۱ نفر اهل مطالعه کتاب غیر درسی یا به زبان معمول اهل مطالعه کتاب است.

میزان مطالعه، هر چند که می تواند میزان نوگرایی افراد را نشان دهد، لیکن محتوای منابع مورد مطالعه شاخصی مناسب تر برای فهم میزان نوگرایی و نوع فرهنگ یادگیری در بین نمونه های مورد مطالعه باشد. جدول (۳۳-۱)، مطالعه انواع کتاب در جمعیت باسواد را به تفصیل نشان می دهد.

جدول (۳۳-۱): مطالعه انواع کتاب در جمعیت مورد مطالعه در شهر اردبیل

ردیف	نوع کتاب	فراوانی	درصد به کل جمعیت	درصد به جمعیت خانواده های اهل مطالعه
۱	کودک و نوجوان	۱۶۸	۸.۱	۹.۷
۲	شعر و ادب	۱۹۷	۹.۵	۱۱.۴
۳	رمان و داستان	۳۲۷	۱۵.۷	۱۹
۴	تاریخی	۹۰	۴.۳	۵.۲
۵	دینی	۱۲۵	۶	۷.۳
۶	مرجع	۳۷	۱.۸	۲.۱
۷	هنر و حرفه	۴۰	۱.۹	۲.۳
۸	تخصصی	۴۵	۲.۲	۲.۶
۹	روانشناسی و تربیتی	۵۲	۲.۵	۳
۱۰	اجتماعی و سیاسی	۲۹	۱.۴	۱.۷
۱۱	علوم غریبه	۱۴	۰.۷	۰.۸
۱۲	کمک درسی	۱۵۵	۷.۴	۹

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل^۲، ۱۳۸۱، ص ۳۵)

^۱. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: از اعضای خانواده شما کسی مطالعه هم می کند؟

^۲. در این تحقیق، جمعیت آماری، خانواده های شهر اردبیل بوده است. تعداد نمونه منتخب ۵۰۰ خانوار بوده است که به شیوه نمونه گیری دو مرحله ای (خوشه ای/تصادفی) انتخاب شده است (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل^۲، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پائیز ۱۳۸۱، ص ۳۵).

^۳. در این تحقیق، جمعیت آماری، خانواده های شهر اردبیل بوده است. تعداد نمونه منتخب ۵۰۰ خانوار بوده است که به شیوه نمونه گیری دو مرحله ای (خوشه ای/تصادفی) انتخاب شده است (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل^۲، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پائیز ۱۳۸۱، ص ۳۵).

یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل نشان می دهد افراد مورد مطالعه حداکثر به مطالعه ۱۲ مقوله می پردازند: ۲۰.۳ درصد جمعیت باسواد فقط به مطالعه ۱ مقوله، ۸.۵ درصد ۲، ۲.۵ درصد ۳، ۱.۱ درصد ۴، و ۰.۸ درصد به مطالعه ۵ - ۱۲ مقوله. همچنین یافته های جدول فوق حاکی از آن است که رمان و داستان با ۱۵.۷ درصد بالاترین نسبت خواننده را دارد. در مرتبه بعد باید از کتب شعر و ادب و کودک و نوجوان با ۹.۵ و ۸.۱ درصد یاد کرد. در مرتبه سوم کتب کمک درسی، دینی و تاریخی قرار دارد با ۷.۴، ۶ و ۴.۳ درصد (همان منبع، ص ۳۶).

بررسی وضعیت مطالعه کتابهای درسی در مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که در ۹۰.۹ درصد خانه های روستایی استان اردبیل کتاب غیر درسی وجود دارد. در واقع، در پاسخ به این سؤال که «غیر از کتاب های مدرسه بچه ها، حدوداً چند جلد کتاب در خانه شما وجود دارد؟» این نتایج بدست آمد: در ۹۰.۹ درصد خانه های روستایی کتاب غیر درسی وجود دارد. ارقام جدول زیر تعداد جلد کتاب غیر درسی موجود در خانه های روستایی را نشان می دهد.

جدول (۳۴-۱): تعداد کتاب غیر درسی موجود در خانه در مناطق روستایی استان اردبیل

ردیف	تعداد کتاب غیر درسی	تعداد	درصد
۱	هیچ	۳۹	۹.۲
۲	۱ تا ۴ جلد	۲۳۴	۵۵.۲
۳	۵ تا ۱۰ جلد	۶۶	۱۵.۶
۴	۱۱ تا ۲۰ جلد	۴۴	۱۰.۴
۵	۲۱ تا ۵۰ جلد	۳۰	۷.۱
۶	بیش از ۵۰ جلد	۱۱	۲.۶

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۴۴-۴۵)

بررسی های بیشتر در خصوص نوع کتابهای درسی موجود در روستاهای مورد مطالعه در استان اردبیل حاکی از آن است که هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، تعداد کتاب غیر درسی موجود در خانه های روستایی بیشتر می شود. همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است، تعداد کتابهای غیر درسی خانواده بیشتر است (تفاوتها میان خانواده ها در داشتن کتابهای غیر درسی در روستاهای دارای جمعیت متفاوت و نیز در خانواده های دارای پایگاه اقتصادی اجتماعی متفاوت چشمگیر است) (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۴۵). جدول زیر اطلاعات بیشتری در این خصوص ارائه می دهد.

جدول (۳۵-۱): موقعیت روستا، پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده و تعداد کتاب غیر درسی

تعداد کتاب غیر درسی				شرح	
زیاد (بیش از ۵۰ جلد)	متوسط (۱۱ تا ۵۰ جلد)	کم (۵ تا ۱۰ جلد)	به ندرت (۰ تا ۴ جلد)		
-	-	-	-	زیاد	فاصله روستا از شهر
-	۱۷.۲	۱۷.۴	۶۵.۴	متوسط	
۳.۳	۲۰.۹	۱۵.۲	۶۰.۶	کم	
۲.۳	۱۸.۱	۱۴.۹	۶۴.۷	کم	جمعیت روستا
۵	۳۱.۲	۱۹.۴	۴۴.۵	متوسط	
-	-	-	-	زیاد	
۲	۱۲.۷	۱۵.۳	۷۰.۱	پایین	پایگاه اقتصادی اجتماعی
۴.۸	۴۰.۳	۱۹.۴	۳۵.۵	متوسط	
۱۲.۵	۵۰	-	۳۷.۵	بالا	

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۴۷-۴۶)

کنکاش در خصوص نوع کتابهای موجود در خانه های روستایی دلالت بر این دارد که کتابهای شعر و ادبیات و کتابهای دینی بیشتر از دیگر کتابها در خانه های روستایی استان اردبیل حضور دارد. به عبارتی دقیق تر، در پاسخ به این سؤال که «چنانچه بیش از ۵ جلد کتاب غیر درسی در خانه دارید، این کتابها عمدتاً از چه نوعی هستند؟» این نتایج بدست آمده است:

جدول (۳۶-۱): نوع کتاب غیر درسی موجود در خانه های روستایی استان اردبیل

ردیف	تعداد	درصد	نوع کتاب غیر درسی
۱	۷۰	۱۶.۵	کودکان و نوجوانان
۲	۱۱۵	۲۷.۱	شعر و ادبیات
۳	۷۵	۱۷.۷	قصه و داستان
۴	۷۷	۱۸.۲	تاریخی
۵	۵۲	۱۲.۳	دانشگاهی
۶	۱۰۲	۲۴.۱	دینی و حوزوی
۷	۲۳	۵.۴	کشاورزی
۹	۱۶	۳.۸	سایر کتب

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۴۷-۴۶)

بمنظور بررسی دقیق تر نوع کتابهای موجود در خانه های روستایی، انواع کتابهای موجود در خانه با متغیرهای فاصله روستا از شهر و جمعیت روستا و پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده تقاطع داده شده است. یافته ها نشان می دهد هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، انواع کتابهای غیر درسی خانواده بیشتر می شود (این تفاوتها نیز خصوصاً در متغیرهای پایگاه اقتصادی - اجتماعی چشمگیرتر است) (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۴۷-۴۶).

در سؤال دیگری از خانواده های روستایی پرسش شده است که «کتابهای مهمی را که در خانه دارید نام ببرید»، در پاسخ به این سؤال این نتایج بدست آمده است: تقریباً در قریب به اتفاق خانه های روستایی که ساکنان آن مسلمان هستند، قرآن وجود دارد. در ۹۰.۳ درصد خانه های روستایی قرآن هست. اگر در نظر بگیریم که ۱۰۰ درصد خانواده های روستایی مسلمان بوده اند، در واقع صرفاً در خانه ۹.۷ درصد خانواده های مسلمان قرآن وجود ندارد و در خانه ۹۰.۳ درصد خانواده های مسلمان قرآن یافت می شود. پس از قرآن مهمترین کتاب موجود در خانه های روستایی رساله یا توضیح المسائل و پس از آن کتاب دعاست. مهمترین کتابهای دینی به ترتیب عبارتند از: قرآن (در ۹۰.۳ درصد خانه های روستایی)، رساله (در ۴۷.۶ درصد خانه های روستایی)، مفاتیح یا کتاب دعا (در ۴۲ درصد خانه های روستایی)، نهج البلاغه (در ۳۰ درصد خانه های روستایی)، دیوان حافظ (در ۲۰ درصد خانه های روستایی)، گلستان یا بوستان سعدی (در ۱۱.۳ درصد خانه های روستایی)، شاهنامه فردوسی (در ۴.۷ درصد خانه های روستایی) (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۴۸-۴۹).

• امانت کتاب

از دیگر مولفه هایی که دلالت بر میزان «میل به پیشرفت»، «نوگرایی» و «گرایش به یادگیری» دارد، مولفه میزان امانت گیری کتاب در جامعه مورد مطالعه است. یافته های بدست آمده از شهر اردبیل در خصوص میزان گرایش نمونه های مورد مطالعه در اردبیل به امانت گرفتن کتابهای درسی حاکی از آن است که ۲۴.۸ درصد جمعیت باسواد مورد مطالعه یا ۷۴.۵ درصد جمعیت اهل مطالعه از کتابخانه های محل کار، تحصیل، عمومی، کتابفروشی و دوستان و آشنایان کتاب امانت می گیرند. این افراد از ۱ تا ۵ محل، کتاب به امانت می گیرند: در جمعیت باسواد، ۱۶.۴ درصد از ۱ محل، ۵.۲ درصد از ۲ و ۳.۱ درصد از بیش از ۲ محل (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۳۸).

در جامعه روستایی استان اردبیل در پاسخ به این سؤال که «از اعضای خانواده شما کسی کتاب امانت می گیرد» این نتایج بدست آمده است: ۳۲ درصد خانواده های روستایی عضو یا اعضای از خانواده کتاب امانت می گیرند، در حالیکه در ۵۱.۴ درصد خانواده های روستایی کسی از بیرون از منزل کتاب امانت نمی گیرد. با توجه به نتایج بدست آمده بیشترین گروه سنی امانت گیرنده کتاب، دانش آموزان هستند که از دوستان و آشنایان خود و کتابخانه مدرسه کتاب به امانت می گیرند... همچنین هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، امانت گیری کتاب از انواع کتابخانه ها افزایش یافته است. در عین حال، هر

چه پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده بالاتر است، امانت‌گیری کتاب از انواع کتابخانه‌ها زیادت‌ر است (در اینجا نیز تفاوتها چشمگیر است) (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۵۰).

میزان امانت کتاب در جامعه روستایی استان، از طریق آنالیز پاسخ نمونه‌های مورد مطالعه به این سؤال که «چند وقت یکبار کتاب امانت گرفته می‌شود؟» حاصل شده است. نتایج پاسخ روستائیان به این سؤال عبارت است از: ۳۴.۹ درصد اعضای خانواده‌های روستایی شش ماه یکبار یا سالی یکبار کتاب امانت می‌گیرند (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۵۰).

جدول (۳۷-۱): میزان امانت کتاب توسط اعضای خانواده در مناطق روستایی استان اردبیل

ردیف	میزان امانت کتاب	تعداد	درصد
۱	هیچ	۲۱۸	۵۱.۴
۲	هر هفته	۳	۰.۷
۳	هر ماه	۵	۱.۲
۴	دو سه ماه یکبار	۵۰	۱۱.۸
۵	شش ماه یکبار	۷۷	۱۸.۲
۶	سالی تا چند سال یکبار	۷۱	۱۶.۷

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۵۱).

بررسی حجم امانت در مناطق شهری استان که از طریق مطالعه شهر اردبیل بدست آمده است، حاکی از آن است که میانگین امانت کتاب در ماه در جمعیت امانت‌گیر ۲.۵ کتاب، در جمعیت اهل مطالعه ۱.۹ و در جمعیت باسواد ۰.۶ کتاب در ماه است. حدود نیمی از افرادی که کتاب به امانت می‌گیرند حداکثر دو کتاب در ماه به امانت می‌گیرند. نسبت این افراد در جمعیت باسواد حدود ۱۲ درصد است (یافته‌های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۴۰). جدول (۳۸-۱)، توزیع پاسخگویان شهر اردبیل بر حسب حجم امانت کتاب در ماه را نشان می‌دهد.

جدول (۳۸-۱): حجم امانت کتاب در ماه در شهر اردبیل

تعداد کتاب امانی	تعداد افراد	درصد در جمعیت باسواد	درصد در اهل مطالعه	درصد در جمعیت امانت گیر
یک	۱۲۴	۶	۱۷.۹	۲۴
دو	۱۲۹	۶.۲	۱۸.۶	۲۵
سه	۸۶	۴.۱	۱۲.۴	۱۶.۷
چهار	۵۱	۲.۵	۷.۳	۹.۹
پنج	۳۰	۱.۴	۴.۳	۵.۸
شش	۲۲	۱.۱	۳.۲	۴.۳
هفت و بیشتر	۱۹	۰.۹	۲.۸	۳.۷
بی پاسخ	۵۵	۲.۶	۸	۱۰.۶
جمع	۵۱۶	۲۴.۸	۷۴.۵	۱۰۰

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۴۱).

• میزان کتابهای غیر درسی در منزل

در سئوالی دیگر از ساکنین شهر اردبیل، تعداد کتاب موجود در منزل پرسش شده است: «غیر از کتاب درسی، تعداد کتابهای موجود در منزل چند تاست؟». در ۳۲.۸ درصد منازل جمعیت نمونه هیچ کتاب غیر درسی موجود نیست. در ۱۹.۸ درصد منازل ۱-۵، ۱۴.۸ درصد ۶-۱۰، ۱۰.۴ درصد ۱۱-۲۰، ۱۰ درصد ۲۱-۵۰، و ۱۲.۲ درصد بیش از ۵۰ جلد کتاب موجود است. میانگین تعداد کتاب در ۵۰۰ خانواده مورد بررسی ۳۱ جلد است (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۴۱). در سئوال دیگری از خانواده های مورد مطالعه در اردبیل سئوال شد: «در یک سال گذشته اعضای خانواده شما مجموعاً چند کتاب خریده اند؟». ۶۴.۴ درصد خانواده اظهار داشته اند که هیچ کتاب غیر درسی نخریده اند. ۲۳.۸ درصد بین ۱ تا ۵ کتاب، ۷ درصد ۶-۱۰ و ۴.۸ درصد خانواده ها بیش از ۱۰ کتاب در طول یکسال خریده اند. میانگین تعداد کتاب خریداری شده در طول یک سال توسط خانواده ۲.۲ است (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۴۱). بررسی های دقیق تر بر روی نمونه مورد مطالعه در شهر اردبیل نشان می دهد که با بالا رفتن ارزش منطقه سکونت نسبت مطالعه کتاب، موجودی و خرید آن افزایش می یابد، اما میانگین زمان مطالعه اعضاء تفاوتی نمی کند. همچنین یافته ها حاکی از آن است که بین گروههای اقتصادی تفاوتی در مطالعه کتاب وجود ندارد. خانواده های دارای وضع اقتصادی پایین کمتر از خانواده های دارای وضع اقتصادی متوسط و بالا کتاب می خردند (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۴۲).

بررسی دقیق تر مولفه «میزان کتابهای غیر درسی در منزل» به عنوان شاخصی برای میزان نوگرایی، فرهنگ مطالعه و میل به پیشرفت در جامعه مورد مطالعه، با بررسی میزان مطالعه این کتابها امکان پذیر می باشد. در بررسی جامعه روستایی استان اردبیل نتایج بدست آمده حاکی از آن است که در مجموع ۲۵.۴ درصد اعضای خانواده های روستایی در اوقات

فراغت خود کتابهای غیر درسی مطالعه می کنند، در حالیکه ۶۹.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی اصلاً کتابهای غیر درسی مطالعه نمی کنند. ارقام جدول (۱-۳۵)، میزان مطالعه کتابهای غیر درسی اعضای خانواده های روستایی را نشان می دهد.

جدول (۱-۳۹): میزان مطالعه کتابهای غیر درسی اعضای خانواده های روستایی استان اردبیل

ردیف	میزان امانت کتاب	تعداد	درصد
۱	هیچ	۱۶۳۰	۶۹.۹
۲	هر روز	۵۰	۲.۱
۳	هر هفته	۳۲۵	۱۳.۹
۴	هر ماه	۱۷۶	۷.۵
۵	دو سه ماه یکبار	۶۸	۲.۹
۶	هر سال	۲۵	۱.۱
۷	هر چند سال	۱	۰

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۵۱).

شناخت وضعیت نوگرایی و فرهنگ یادگیری در مناطق روستایی استان از طریق تقاطع متغیر «میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان اعضای خانواده های روستایی» با «موقعیت اقتصادی - اجتماعی روستا» بیشتر امکان پذیر می باشد. بنابر یافته ها، هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان اعضای خانواده های روستایی نیز بیشتر است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۵۲). همچنین، هر چه پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده بالاتر است میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان اعضای خانواده های روستایی نیز زیادتر است (تفاوت افراد از نظر میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در این دو متغیر چشمگیر است) (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۵۲).

علاوه بر موارد فوق الذکر، تقاطع متغیر «میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان اعضای خانواده های روستایی» با «ویژگی های فردی» نمونه های مورد مطالعه در مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که میزان مطالعه کتاب تا سن ۱۸ سالگی رو به افزایش است و پس از آن کاهش می یابد (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۵۲). مطالعه کتاب در میان مردان بیشتر از زنان و در میان مجردین بیش از متاهلین است. مطالعه کتابهای غیر درسی با افزایش تحصیلات فرد بطور چشمگیری افزایش می یابد. میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان فارسیها اندکی بیشتر از ترکهاست. میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان دانش آموزان بیشتر و در میان افراد خانه دار و شاغل کمتر از سایر گروههای فعالیت است. همچنین کسانی که دارای مشاغل غیر روستایی هستند و نیز کسانی که محل اشتغال آنان در روستا نیست،

بیشتر از افراد دارای مشاغل روستایی و افرادی است که محل اشتغال آنان در روستاست (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۵۴ و ۵۵).

(ب) مطالعه روزنامه و مجله و عوامل موثر بر آن

بررسی وضعیت مطالعه روزنامه و مجله در شهر اردبیل نیز حاکی از آن است که در ۶۶.۲ درصد خانوارهای مورد مطالعه در شهر اردبیل فردی از اعضاء خانواده روزنامه یا مجله می خوانند. بر این اساس می توان ادعا کرد که در پایین ۷۸ در حدود دو سوم خانواده های شهر اردبیل روزنامه و مجله مطالعه می کنند. جدول (۴۰-۱) تعداد نشریات مورد مطالعه توسط خانواده های شهر اردبیل را نشان می دهد.

جدول (۴۰-۱): تعداد نشریه مورد مطالعه در خانواده و جمعیت باسواد (شهر اردبیل)

مطالعه (تعداد نشریه)						متغیر	
۵	۴	۳	۲	۱	عدم مطالعه		
۱۰	۱۹	۵۰	۸۶	۱۶۶	۱۶۹	تعداد	خانواده
۲	۳.۸	۱۰	۱۷.۲	۳۳.۲	۳۳.۸	%در جمعیت	
۳	۵.۷	۱۵.۱	۲۶	۵۰.۲	-	%در اهل مطالعه	
۳۲	۵۵	۱۱۵	۱۶۹	۲۹۲	۱۴۱۸	تعداد	جمعیت باسواد
۱.۵	۲.۶	۵.۵	۸.۱	۱۴	۶۸.۱	%در جمعیت	
۴.۸	۸.۲	۱۷.۳	۲۵.۴	۴۴	-	%در اهل مطالعه	

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۵۷).

کنکاش در خصوص مطالعه روزنامه و مجله در بین نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل، ما را متوجه مدت زمان مطالعه در بین نمونه های مورد مطالعه می نماید. جدول (۴۱-۱) متوسط زمان مطالعه برای انواع نشریات در جمعیت مورد مطالعه در شهر اردبیل را نشان می دهد.

جدول (۴۱-۱): متوسط زمان مطالعه برای انواع نشریات در جمعیت (شهر اردبیل)

نشریات هفتگی، ماهانه و فصلی			نشریات روزانه			متغیر
% (جمعیت باسواد)	% (اهل مطالعه)	تعداد	% (جمعیت باسواد)	% (اهل مطالعه)	تعداد	
۱.۸	۵.۷	۳۸	۱۴	۴۳.۹	۲۹۱	حدود ۰.۵ ساعت و کمتر
۱.۶	۵.۱	۳۴	۹	۲۸.۲	۱۸۷	حدود ۱ ساعت
۰.۷	۲.۲	۱۵	۱.۹	۵.۸	۳۹	حدود ۲ ساعت
۰.۵	۱.۳	۸	۱	۳	۲۰	بیش از ۲ ساعت
۲۷.۳	۸۵.۷	۵۶.۸	۶	۱۹.۱	۱۲	بی پاسخ
۳۱.۹	۱۰۰	۶۶۳	۳۱.۹	۱۰۰	۶۶۳	جمع

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۶۵).

نتایج حاصله از پژوهش بر روی جمعیت مورد مطالعه حاکی از آن است که با افزایش سطح تحصیلات، منزلت شغلی، بهبود وضع اقتصادی، سکونت در مناطق بالای شهر، میزان بهره مندی از سرمایه فرهنگی روزنامه و مجله و مطالعه آن افزایش می یابد (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۶۵).

بررسی های صورت گرفته در مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که در ۱۵.۱ درصد روستاهای استان، روزنامه و مجله خوان وجود ندارد؛ در حالیکه در ۱۱.۳ درصد روستاهای استان تقریباً اکثر اهالی روستا روزنامه و مجله می خوانند. در ۲۵.۸ درصد روستاهای استان نیز بعضی از اهالی روزنامه می خوانند و در ۳۷.۷ درصد روزتاها نیز تک و توک افرادی پیدا می شوند که در اوقات فراغت خود روزنامه یا مجله مطالعه کنند. ...در مجموع ۲۵.۵ درصد اعضای خانواده های روستایی در اوقات فراغت خود روزنامه یا مجله مطالعه می کنند و در مقابل، ۷۲.۱ درصد آنان نصیبی از (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۱) روزنامه یا مجله نمی برند. البته مشکل دسترسی به روزنامه یا مجله در روستاها شاید یکی از عمده ترین دلایل آن باشد. زیرا در ۶۷.۹ درصد روستاهای استان هیچ متولی برای توزیع روزنامه و مجله در روستا وجود ندارد و اگر روستائیان بخواهند از این رساله استفاده کنند باید شخصاً آن را از شهر خریداری کنند. ارقام جدول (۴۲-۱)، میزان مطالعه روزنامه و مجله از سوی اعضای خانواده های روستایی را نشان می دهد.

جدول (۴۲-۱): میزان مطالعه روزنامه و مجله از سوی اعضای خانواده های روستایی استان اردبیل

ردیف	میزان مطالعه	تعداد	درصد
۱	مطالعه نمی کند	۱۶۸۱	۷۲.۱
۲	هر روز	۹۲	۳.۹
۳	هر هفته	۲۹۱	۱۲.۵
۴	هر ماه	۱۴۶	۶.۳
۵	هر دو سه ماه	۴۲	۱.۸
۶	هر سال	۲۱	۰.۹
۷	هر چند سال	۲	۰.۱

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۶۲).

همانطوریکه ملاحظه می شود صرفاً ۳.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی هر روز روزنامه یا مجله می خوانند. همچنین، تنها ۰.۱ درصد اعضای خانواده های روستایی گفته اند که در طی روز بیشترین وقت فراغت خود را به خواندن روزنامه و مجله اختصاص می دهند (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۲). بنابر یافته های بدست آمده هرچه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، میزان مطالعه روزنامه و مجله در میان اعضای خانواده های

روستایی نیز بیشتر است (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۲). همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است میزان مطالعه روزنامه و مجله در میان اعضای خانواده روستایی نیز زیادت‌تر است (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۳). بررسی‌ها حاکی از آن است که میزان مطالعه روزنامه و مجله تا سن ۲۵ سالگی رو به افزایش و پس از آن کاهش می‌یابد. انگیزه آگاهی از مسایل و موضوعات روز که در مطبوعات منعکس می‌شود در جوانان روستایی ۱۵ تا ۲۵ ساله بیش از سایرین است. همچنین مطالعه روزنامه و مجله در میان مردان بیش از زنان و در میان مجردان بیش از متاهلین و در افراد دارای تحصیلات بالاتر بیش از افراد دارای تحصیلات پایین‌تر و در میان فارسی‌اندکی بیشتر از ترک‌هاست. کسانی که دارای مشاغل غیر روستایی هستند و نیز افرادی که محل اشتغال آنها در بیرون از روستاست چندین برابر افراد دارای مشاغل روستایی و یا افرادی که محل اشتغال آنان در روستاست، روزنامه و مجله می‌خوانند (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۴-۶۵).

از بین نشریات مورد مطالعه اعضای خانواده‌های روستایی، نشریات ورزشی و خبری پر خواننده‌ترین و نشریات کودکان کم‌خواننده‌ترین هستند (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۶). هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا زیادت‌تر می‌شود مطالعه انواع مختلف نشریات در میان اعضای خانواده‌های روستایی بیشتر می‌شود (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۷). در روستاهای که فاصله آنها از شهر کمتر است مطالعه بیش از یک نوع نشریه توسط اعضای خانواده زیادت‌تر است. همچنین با بالاتر رفتن پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده تنوع نشریات مورد مطالعه توسط اعضای خانواده افزایش می‌یابد (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۶۸).

پ)؛ دسترسی به رادیو

یافته‌های بدست آمده از طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، حاکی از آن است که در شهر اردبیل ۸۴ درصد نمونه‌های مورد مطالعه دارای رادیو می‌باشند. همچنین، در بین خانواده‌های دارای دستگاه رادیو، در ۷۷.۸ درصد این خانواده‌ها، حداقل یکی از اعضای اهل گوش دادن به رادیو است. در خانواده‌هایی اردبیلی‌ای که دارای دستگاه رادیو می‌باشند، بطور متوسط حدود ۳.۵ ساعت در شبانه روز دستگاه رادیو روشن می‌باشد (یافته‌های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۸۱).

بررسی‌های بیشتر در خصوص دسترسی و استفاده از رادیو در شهر اردبیل حاکی از آن است که با افزایش ارزش منطقه سکونت، نسبت داشتن رادیو افزایش و نسبت استفاده از رادیو خارجی و مدت روشن بودن رادیو کاهش می‌یابد. نسبت استفاده از رادیو در منطقه پایین شهر

کمتر از سایر مناطق است (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۸۵). مجموعه نتایج حاکی از آن است که پایگاه خانواده‌ها عمدتاً با داشتن رادیو و استفاده از رادیو خارجی رابطه دارد. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد در شهر اردبیل، تا ۴۰ سالگی با افزایش سن استفاده از رادیو نیز افزایش می‌یابد. زنان بیش از مردان، افراد دارای تحصیلات ابتدائی کمتر از سایر گروههای تحصیلی، افراد خانه دار بیشتر و محصلان کمتر از سایر گروههای فعالیت، افراد دارای همسر بیش از افراد مجرد از رادیو استفاده می‌کنند (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۸۶).

در مناطق روستایی استان اردبیل، در ۶۵.۸ درصد خانه‌های روستایی رادیو وجود دارد و در مقابل در ۳۴.۲ درصد از خانه‌ها رادیو وجود ندارد. میانگین روشن بودن رادیو در خانه‌های روستایی یک ساعت و ۴۸.۶ دقیقه در شبانه روز است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۷۱). فاصله روستا از شهر و کلاً سایر پارامترهای اقتصادی اجتماعی روستا تاثیر چندانی بر گوش دادن رادیو توسط اعضای خانواده‌های روستایی ندارد (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۷۱-۷۳). در خانواده‌های دارای پایگاه اقتصادی - اجتماعی متوسط، اعضای خانواده بیشتر رادیو گوش می‌دهند. .. میزان گوش دادن به رادیو با افزایش سن بیشتر شده و از حدود ۲۵ سالگی به بعد تقریباً تغییرات قابل ملاحظه‌ای ندارد. همچنین مردان بیشتر از زنان، متاهلین بیشتر از مجردین، افراد دارای تحصیلات عالی بیشتر از افراد دارای سطوح تحصیلی پایین‌تر، افرادی که زبان مادریشان فارسی است بیشتر از افرادی که زبان مادریشان ترکی است به رادیو گوش می‌دهند (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۷۴).

در مطالعه کتاب و مطبوعات عمدتاً گروههای سنی جوان در مقایسه با سایر گروههای سنی بیشترین وقت فراغت روزانه خود را به مطالعه کتاب و مطبوعات اختصاص می‌دادند، لیکن در مورد گوش دادن به رادیو، این گروههای سنی سالمند و میانسال هستند که در مقایسه با سایر گروههای سنی بیشترین وقت فراغت روزانه خود را به آن اختصاص می‌دهند. همچنین، مردان کمی بیشتر از زنان، افراد بی‌سواد و دارای سواد ابتدائی بیشتر از افراد دارای تحصیلات بالاتر و شاغلین بیشتر و دانش‌آموزان، کمتر از بیکاران و اعضای خانه دار خانواده‌های روستایی به رادیو گوش فرا می‌دهند (همان منبع، ۱۳۸۳، ص ۷۶).

(ت) : دسترسی به تلویزیون

مطالعات صورت گرفته بر روی نمونه‌های اردبیلی حاکی از آن است که در ۹۳.۸ درصد خانه‌های نمونه‌های مورد مطالعه در اردبیل دستگاه تلویزیون وجود دارد. برآوردها حاکی از آن است که ۸۴ درصد افراد بالای ۶ سال در شهر اردبیل از تلویزیون استفاده می‌کنند. یافته‌های دست آمده نشانگر آن است که با افزایش سن نسبت استفاده و زمان استفاده از تلویزیون

کاهش می یابد. نسبت و زمان استفاده افراد بی سواد کمتر از افراد باسواد، محصلان بیش از سایر گروههای فعالیت و افراد مجرد بیش از افراد متأهل است (یافته‌های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۶ - ۹۱).

همچنین مرور داده های تولید شده از مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که در ۳۷.۷ درصد روستاهای استان امواج تلویزیونی کشورهای آسیای میانه و کشورهای استقلال یافته از شوروی سابق قابل دریافت است و درمقابل در ۷۴.۴ درصد روستاهای استان این امواج قابل دریافت نیست (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۸۷). در ۹۰.۳ درصد از خانه های روستایی تلویزیون وجود دارد و تنها ۹.۷ درصد خانه ها تلویزیون ندارند (همان منبع، ص ۸۷). هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، ساعات بیشتری تلویزیون در منزل خانواده های روستایی روشن است و استفاده اعضای خانواده از این رسانه بیشتر است. همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است، میزان ساعات روشن بودن تلویزیون در منزل خانواده های روستایی نیز بیشتر است (همان منبع، ص ۸۹).

در مجموع ۸ درصد از خانواده های روستایی از برنامه های تلویزیونی استفاده نمی کنند در حالیکه ۸۹.۶ درصد اعضای خانواده های روستایی در حد زیاد یا کم از برنامه های تلویزیونی استفاده می کنند؛ این درحالیست که ۹.۷ درصد خانواده های روستایی تلویزیون ندارند. بنابر اطلاعات بدست آمده ۸۵ درصد از خانواده های روستایی هر روز تلویزیون می بینند. همچنین ۸۱.۷ درصد خانواده های روستایی گفته اند که در طی روز بیشترین وقت خود در خانه را به تماشای تلویزیون اختصاص می دهند. ... هر چه فاصله روستا با شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، میزان استفاده از تلویزیون در میان اعضای خانواده های روستایی نیز بیشتر است (همان منبع، ص ۹۰). هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است میزان استفاده از تلویزیون در میان اعضای خانواده نیز بیشتر است (همان منبع، ص ۹۱). بررسی های بیشتر حاکی از آن است که استفاده از تلویزیون تحت تاثیر متغیرهای سن، جنس، وضعیت تاهل، تحصیلات، شغل قرار ندارد (همان منبع، ص ۹۱).

بررسی های بیشتر دلالت بر آن دارد که ۳۴.۸ درصد از اعضای خانواده های روستایی مهمترین برنامه تلویزیونی را اخبار می دانند (همان منبع، ص ۹۴) و این نشانه میزان اهمیت وقایع خارج از آبادی از نظر روستائیان استان است. نتایج بدست آمده نشان می دهد، مردان بیشتر از زنان برنامه های اخبار، ورزشی، مسابقات و زنان بیشتر از مردان برنامه های آشپزی، فیلم و سریال، صبحگاهی، تبلیغات بازرگانی و برنامه های تفریحی و سرگرمی برنامه های مستند و علمی و کودک می بینند .

بررسی رابطه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده و نوع برنامه های تلویزیونی در مناطق روستایی استان نشانگر آن است که کسانی که متعلق به خانواده های با پایگاه اقتصادی اجتماعی بالاترند بیشتر از کسانی که به خانواده های با پایگاه اقتصادی اجتماعی پایین تری متعلق هستند به برنامه های ورزشی، فیلم و سریال، برنامه های صبحگاهی، آشپزی، هنری، فیلم های مستند تلویزیون توجه دارند (همان منبع، ص ۹۵). همچنین یافته ها حاکی از آن است که در مقایسه با سایر گروههای سنی، برنامه های اخبار و مستند را گروههای سنی ۲۶ سال به بالا، برنامه های ورزشی را گروههای سنی ۱۲ تا ۲۵ ساله، برنامه های تفریحی - سرگرمی را همه به جزء گروه سنی ۲۶ تا ۴۰ ساله، برنامه کودک را گروههای سنی ۷ تا ۱۴ ساله، برنامه های آشپزی و هنری را گروههای سنی ۱۹ تا ۶۴ ساله، برنامه های موسیقی را گروه سنی ۱۹ تا ۲۵ ساله و برنامه های فیلم و سریال را گروه سنی ۱۵ تا ۱۸ ساله می بینند (همان منبع، ص ۹۶). بررسی ها حاکی از آن است جنسیت، وضعیت تاهل، اشتغال یا عدم اشتغال و تحصیلات افراد نیز بر تماشای نوع برنامه های تلویزیونی موثر است (همان منبع، صص ۹۸-۹۹).

در پاسخ به این سؤال که «آیا اعضاء خانواده شما از برنامه های تلویزیون های خارجی هم استفاده می کنند؟» تنها ۵ درصد از نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل پاسخ مثبت داده اند (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۹۳). این درحالیست که به استثنای مناطق مرزی استان، دسترسی به امواج تلویزیونی کشورهای همسایه در تمامی مناطق روستایی استان ضعیف است مگر کسانی که امکاناتی نظیر دیش و گیرنده های ماهواره ای دارند (همان منبع، ص ۱۰۰). در سئوالی از آگاهان روستایی پرسش شده: «چه تعداد از اهالی، از برنامه های تلویزیونی کشورهای همسایه و یا ماهواره استفاده می کنند؟» در پاسخ به این سؤال این نتایج بدست آمده است: در ۵۴.۷ درصد روستاهای استان هیچیک از روستائیان از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده نمی کنند. در ۷.۵ درصد روستاها تک و توک افرادی هستند که برنامه های تلویزیونی خارجی را مشاهده می کنند. در ۲۲.۶ درصد روستاها، اکثر اهالی از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده می کنند و در ۱۵.۱ درصد روستاها نیز بعضی از روستائیان از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده می کنند. بررسی ها نشان می دهد هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا کمتر باشد، میزان استقبال از تلویزیون خارجی بیشتر است (همان منبع، ص ۱۰۰).

(ث): دسترسی به ویدئو

یافته های بدست آمده از طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، نشانگر آن است که ۲۲.۶ درصد خانواده های ساکن در شهر اردبیل

از دستگاه ویدئو به عنوان یک وسیله فرهنگی استفاده می کنند. جدول (۴۳-۱)، نوع برنامه یا فیلم ویدئویی مورد استفاده خانواده های اردبیلی را نشان می دهد.

جدول (۴۳-۱): نوع برنامه یا فیلم ویدئویی مورد استفاده خانواده های اردبیلی (شهر اردبیل)

متغیر	تعداد	% در خانواده های استفاده کننده	% در کل جمعیت
آموزشی	۲۸	۲۴.۸	۵.۶
سینمایی	۹۳	۸۲.۳	۱۸.۶
کارتون	۲۳	۲۰.۴	۴.۶
موسیقی، سرود و شو	۶۵	۵۷.۵	۱۳
مراسم و مجالس مذهبی	۲۳	۲۰.۴	۴.۶

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۱).

همچنین یافته ها نشان می دهد، ۶۲.۸ درصد خانواده های اهل تماشای ویدئو در شهر اردبیل از ویدئو کلپ ها برای تهیه فیلم های مورد نظر خود استفاده می کنند (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۱۰۴). همچنین داده ها دلالت بر آن دارد که در شهر اردبیل با افزایش ارزش منطقه سکونت، نسبت بر خورداری از ویدئو و تماشای برنامه های آموزشی، کارتون، موسیقی و شو و مراسم مذهبی افزایش می یابد. علاوه بر مورد فوق الذکر، با بهبود وضع اقتصادی خانواده ها بر خورداری از ویدئو و تماشای فیلم سینمایی و شو و موسیقی افزایش می یابد. مجموعه نتایج حاکی از آن است که پایگاه خانواده ها در داشتن ویدئو و نوع برنامه مورد استفاده موثر است. در واقع، پایگاه اقتصادی اجتماعی بالاتر با بر خورداری بیشتر از سرمایه فرهنگی ویدئو و افزایش تماشای انواع برنامه ها همراه است. در خانواده های دارنده ویدئو افراد تا سن ۱۸ سالگی نسبت استفاده از ویدئو افزایش و بعد از آن کاهش می یابد. افراد دارای تحصیلات متوسطه بیش از سایر گروههای تحصیلی و افراد بی سواد کمتر از سایرین، محصلان بیش از سایر گروههای فعالیت و افراد مجرد بیش از افراد متأهل از ویدئو استفاده می کنند (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۱۰۶ - ۱۰۵).

بررسی میزان دسترسی و استفاده از دستگاه ویدئو به عنوان یک وسیله فرهنگی و نمادی از نوگرایی و میل به پیشرفت در مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که در ۹.۴ درصد از روستاهای استان هیچیک از روستائیان ویدئو ندارند و در ۵۶.۶ درصد از روستاها، تعداد معدودی از روستائیان ویدئو دارند و در ۳۴ درصد روستاها نیز بعضاً یا اکثراً ویدئو دارند. یافته ها حاکی از آن است که هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است درصد روستاهایی که در آنها از ویدئو استفاده می شود بیشتر است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۱۳). در سطح خانواده های روستایی نیز تنها ۹.۴ درصد خانواده ها دارای دستگاه ویدئو بوده و ۹۰.۶ درصد

خانواده های روستایی فاقد دستگاه ویدئو هستند (همان منبع، ص ۱۱۵). در مجموع ۲۰.۷ درصد اعضای خانواده های روستایی از ویدئو استفاده می کنند در حالیکه ۷۶.۸ درصد آنان از ویدئو استفاده نمی کنند (همان منبع، ص ۱۱۶). اینکه میزان روستاهایی که افراد آن ویدئو می بینند بیشتر از میزان روستاهای است که اهالی آن ویدئو دارند مربوط است به روستائینی که ممکن است از ویدئو در غیر از منزل شخصی خود استفاده می کنند (همان منبع، ص ۱۱۶).

در خصوص مکان تهیه نوار ویدئویی در مناطق روستایی استان، در ۱۱.۳ درصد روستاهای استان، روستائیان در خود روستا به نوارهای ویدئویی دسترسی دارند. در حالیکه در ۷۹.۲ درصد روستاهای استان اهالی برای تهیه نوار ویدئویی شخصاً و با مراجعه به ویدئو کلپ های شهر و یا از طریق دوستان و آشنایان اقدام می کنند. در ۹.۴ درصد روستاهای استان نیز هیچکس در روستا ویدئو ندارد. یافته ها نشان می دهد در ۳.۸ درصد روستاهای استان ویدئو کلپ وجود دارد در ۷.۵ درصد روستاها نیز فرد دوره گردی چند وقت یکبار این نوارها را به روستا می آورند و در بین روستائیان توزیع می کنند (همان منبع، ص ۱۱۴).

کنکاش در مورد عوامل موثر بر استفاده از دستگاه ویدئو در مناطق روستایی استان، نشان می دهد که هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر باشد میزان استفاده اعضای خانواده روستایی از ویدئو بیشتر است. استفاده از ویدئو در گروه های سنی، با بالا رفتن رو به افزایش است و سپس در گروه های سنی ۴۱ تا ۶۴ سال و بالای ۶۴ سال رو به کاهش می گذارد (همان منبع، ص ۱۱۸). اطلاعات بدست آمده نشان می دهد مردان روستایی بیشتر از زنان، افراد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق و افراد هرگز ازدواج نکرده بیش از متاهلین از ویدئو استفاده می کنند. همچنین ترکها بیشتر از فارسیها، و افراد دارای تحصیلات عالی بیشتر از افراد با تحصیلات پایین تر از ویدئو استفاده می نمایند (همان منبع، ص ۱۱۹). در کل، افرادی که ویدئو بیشترین وقت فراغت روزانه آنان را تشکیل می دهد بسیار کم هستند ولی با این وجود تنها گروه سنی ۴۱ تا ۶۴ سال نسبت به گروه های سنی دیگر بیشترین وقت فراغت خود را به تماشای ویدئو اختصاص می دهند (همان منبع، ص ۱۲۰).

(ج) : داشتن ضبط صوت و نوار

در مورد ضبط صوت، به عنوان یک وسیله فرهنگی، در طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، سئوالی یا ابن مضمون از نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل پرسیده شده بود که عبارت بود از: «آیا در منزل ضبط صوت دارید؟». ۷۱.۴ درصد از خانواده های مورد مطالعه در شهر اردبیل به این سئوال پاسخ مثبت داده بودند (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای

فرهنگی ایرانیان، ۱۳۸۱، ص ۱۱۳). جدول (۴۴-۱). انواع نوارهای صوتی موجود در خانواده های استفاده کننده از دستگاه ضبط صوت را نشان می‌دهد.

جدول(۴۴-۱): انواع نوار صوتی مورد استفاده در شهر اردبیل

منغیر	تعداد	% در خانواده های استفاده کننده	% در کل جمعیت
آموزشی	۴۹	۱۳.۷	۹.۸
سرود و موسیقی	۳۰.۷	۸.۶	۶۱.۴
قصه	۲۰	۵.۶	۴
قرآن	۹۳	۲۶.۱	۱۸.۶
نوحه، روضه و عزاداری	۱۷۶	۴۹.۳	۳۵.۲
نواشیخ	۲۰	۵.۶	۴
سخنرانی	۱۸	۵	۳.۶

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۱۳).

همانطوریکه ملاحظه می گردد، نوارهای صوتی سرود و موسیقی و نوارهای مذهبی پرفراوانی ترین نوارهای مورد استفاده توسط اردبیلی ها می باشد.

بررسی وضعیت استفاده از دستگاه ضبط صوت در مناطق روستایی استان اردبیل حاکی از آن است که تنها در ۵۲.۴ درصد خانه های روستایی ضبط صوت وجود دارد، در حالیکه در ۴۷.۶ درصد خانه ها ضبط صوت وجود ندارد. همچنین ۴۵.۸ درصد خانواده های روستایی گفته‌اند که اصلاً نوار صوتی ندارند در حالیکه ۳۳ درصد خانواده ها گفته اند که بین یک تا ده نوار صوتی دارند. یافته ها نشان می دهد هر چه فاصله روستا از شهر کمتر، جمعیت در روستا متوسط و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده روستایی بالاتر باشد احتمال اینکه در خانوارهای روستایی نوارهای صوتی بیشتری وجود داشته باشد بیشتر است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، صص ۱۰۳-۱۰۴). در پاسخ روستائیان استان اردبیل به این سؤال که «اعضای خانواده معمولاً چه نوارهایی صوتی گوش می دهند؟» این نتایج بدست آمده است.

جدول(۴۵-۱): نوع نوارهای صوتی موجود در خانه و اتومبیل در مناطق روستایی استان اردبیل

ردیف	نوع نوار	تعداد	درصد
۱	نوار سرود و موسیقی	۱۶۴	۳۸.۷
۲	نوار ترانه های محلی	۱۶۳	۳۸.۴
۳	نوار آموزشی	۱۲	۲.۸
۴	نوار قرآن	۷۰	۱۶.۵
۵	نوارهای مذهبی و نوحه	۱۸۶	۴۳.۹
۶	سایر نوار	۱۴	۳.۳

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۰۵)

یافته ها حاکی از آن است که برای روستائیان، ضبط صوت از وسایل فرهنگی حاشیه ای محسوب می شود بطوریکه صرفاً ۱۳.۱ درصد اعضای خانواده های روستایی هر روز ضبط صوت گوش می دهند. همچنین تنها ۱ درصد از اعضای خانوارهای روستایی گفته اند که در طی روز بیشترین وقت فراغت خود را در خانه به گوش دادن به نوارهای صوتی اختصاص می دهند یافته ها نشان می دهد هر چه فاصله روستا از شهر کمتر، جمعیت در روستا متوسط و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده روستایی بالاتر باشد احتمال اینکه در خانوارهای روستایی نوارهای صوتی بیشتری وجود داشته باشد بیشتر است (همان منبع، ص ۱۰۳-۱۰۴ و ۱۰۶). میزان استفاده از ضبط صوت در تا سنین ۲۵ سالگی رو به افزایش و سپس با بالا رفتن سن افراد رو به کاهش است. در واقع جوانان بیشترین استفاده کنندگان از ضبط صوت هستند (همان منبع، ص ۱۰۷). مردان بیشتر از زنان، مجردین بیشتر از متاهلین، شاغلین، دانش آموزان و بیکاران بیشتر از خانه دارها، افراد دارای تحصیلات عالی کمتر از سایر سطوح تحصیلی پایین تر و ترکها بیشتر از فارسها از ضبط صوت استفاده می کنند (همان منبع، ص ۱۰۸).

(چ) : سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری

داده های بدست آمده از طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، نشانگر آن است که از ۳۰.۸ درصد خانواده های ساکن در شهر اردبیل افرادی برای تماشای فیلم به سینما می روند. همچنین ۵۹.۱ درصد خانواده هایی که به سینما می روند، عموماً به همراه بقیه اعضای خانواده به سینما می روند. یافته ها در شهر اردبیل گواه بر آن است که خانواده های متعلق به پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالا بیش از سایر خانواده ها به سینما می روند. همچنین با افزایش سطح تحصیلات نسبت سینما رفتن افزایش می یابد. در شهر اردبیل مردان بیش از زنان، افراد خانه دار و «دارای درآمد کمتر از سایر گروه های فعالیت» و افراد مجرد بیش از افراد متاهل به سینما می روند (یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۲۹ - ۱۲۷).

همچنین در خصوص تئاتر باید خاطر نشان ساخت که تنها ۶.۲ درصد خانواده های اردبیلی اظهار داشته اند که از اعضای خانواده شان کسی به تئاتر می رود.

وضعیت استفاده از وسایل فرهنگی سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری از سوی روستائیان استان اردبیل بدین شرح می باشد: در ۸۸.۷ درصد روستاها در طی سال، از سوی نهادهای فرهنگی مستقر در روستا فیلم نمایش داده نمی شود، در حالی که در ۱۱.۳ درصد روستاها در طی سال یک یا چند بار فیلم نمایش داده می شود. ارقام جدول (۴۶-۱)، میزان نمایش فیلم و تئاتر را در روستا از سوی نهادهای فرهنگی نشان می دهد.

جدول (۴۶-۱): میزان نمایش فیلم و تئاتر در مناطق روستایی استان اردبیل

ردیف	نمایش فیلم	تعداد	درصد	نمایش تئاتر	تعداد	درصد
۱	در هفته	۰	۰	در هفته	۰	۰
۲	ماهی چند بار	۱	۱۰۹	ماهی چند بار	۰	۰
۳	ماهی یکبار	۰	۰	ماهی یکبار	۰	۰
۴	سالی چندبار	۵	۹۰۴	سالی چندبار	۴	۷۰۵
۵	انجام نمی شود	۴۷	۸۸۰۷	انجام نمی شود	۴۹	۹۲۰۵

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۲۵)

با توجه به اینکه امکاناتی مانند سینما، تئاتر، پارک و شهر بازی، بازار، نمایشگاه و موزه، ورزشگاه و استادیوم ورزشی تقریباً در روستاها یافت نمی شود، لذا بعضی از روستائیان برای بهره‌برداری از این امکانات به شهر مراجعه می کنند. جدول (۴۷-۱)، میزان استفاده روستائیان از امکانات فراغتی شهر را به تفکیک نشان می دهد.

جدول (۴۷-۱): میزان مراجعه روستائیان به شهر برای استفاده از هر یک از امکانات فرهنگی در استان اردبیل

ردیف	نوع امکانات فرهنگی	تعداد	درصد
۱	سینما	۱۸۳	۷۰۸
۲	تئاتر	۱۲	۰۰۵
۳	پارک، شهر بازی	۲۰۸	۸۰۹
۴	گردش در خیابان، بازار	۴۵۹	۱۹۰۷
۵	نمایشگاه، موزه	۴۷	۲
۶	ورزشگاه، استادیوم	۹۸	۴۰۲

(طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۲۶)

همانطوریکه ملاحظه می شود گردش در خیابانها و بازار شهرها و نیز استفاده از پارک و شهر بازی به ترتیب مهمترین کانال گذران اوقات فراغت اعضای خانواده های روستایی در شهرها محسوب می شوند و پس از آن ها سینما مهمترین کانال گذران اوقات فراغت اعضای خانواده های روستایی در شهرها محسوب می شود (همان منبع، ص ۱۲۶).

بررسی های بیشتر حاکی از آن است که هر چه فاصله روستاها از شهر کمتر و جمعیت روستا متوسط باشد امکان رفتن روستائیان آن آبادی برای استفاده از امکانات فراغتی در شهرها بیشتر است. همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده های روستایی بالاتر است امکان رفتن روستائیان به شهر برای استفاده از بعضی از امکانات گذران اوقات فراغت شهری بیشتر است (همان منبع، ص ۱۲۹). بعلاوه، مردان بیشتر از زنان، افراد تحصیلکرده بیشتر از افرادی که کمتر تحصیل کرده اند، بیشتر از امکانات فراغتی شهری استفاده می کنند (همان منبع، ص ۱۳۲).

بررسی ها نشانگر آن است که فارسها بیشتر از ترکها به سینما و گردش در شهر و ورزشگاه و استادیوم می روند و ترکها نیز بیشتر از فارسها به تئاتر و پارک و شهر بازی و نمایشگاه و موزه می روند. بعلاوه ترکها بیشتر از فارسها به شهر برای استفاده از مراکز تفریحی - سرگرمی می روند (همان منبع، ص ۱۳۳).

• **نهادهای فرهنگی انجام دهنده فعالیتهای فرهنگی: (وسایل فرهنگی)**

در ۳۷.۷ درصد روستاهای استان، بسیج در انجام فعالیتهای فرهنگی شرکت دارد. در ۸۱.۱ درصد روستاهای استان نیز مسجد کانون فعالیتهای فرهنگی روستاست (منبع: طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۳۹).

(ح): امکانات ورزشی

امکانات ورزشی یکی از وسایل فرهنگی قلمداد می شود، لذا استفاده از آن از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد. یافته های بدست آمده از شهر اردبیل حاکی از آن است که از اعضای ۴۸.۶ درصد خانواده های ساکن در اردبیل، حداقل یکی از اعضاء ورزش می کنند. سؤال بعدی از پاسخگویان اردبیلی، محل انجام ورزش بود که در جدول (۴۸-۱). به تفصیل ارائه شده است.

جدول (۴۸-۱): محل انجام ورزش در شهر اردبیل

متغیر	محل ورزش				
	خانه	کوچه و خیابان	مکان ورزشی	مدرسه	پارک
تعداد	۲۱۷	۷۰	۱۷۶	۱۳۵	۲۲
% در جمعیت اهل ورزش	۴۳.۸	۱۴.۱	۳۵.۵	۲۷.۲	۴.۴
% در کل جمعیت	۸.۷	۲.۸	۷	۵.۴	۰.۹

(یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۶).

نتایج اطلاعات بدست آمده از شهر اردبیل حاکی از آن است که با بالا رفتن پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده، نسبت انجام ورزش به صورت کلی، پرداختن به نرمش، تنوع فعالیت ورزشی و ورزش در خانه و مکان ورزشی افزایش و نسبت پرداختن به فوتبال و ورزش در کوچه و خیابان کاهش می یابد (همان منبع، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱).

بررسی وضعیت استفاده از اماکن ورزشی در مناطق روستایی استان اردبیل نشان می دهد که ۶۴.۲ درصد روستاهای استان فاقد هر گونه امکانات تخصیص یافته به امر ورزش جوانان و نوجوانان است. در ۳۰.۲ درصد روستاهای استان نیز تنها امکان موجود برای ورزش جوانان و

نوجوانان روستایی صرفاً یک زمین خاکی است که به منظور انجام فوتبال یا والیبال از سوی اهالی به این امر اختصاص یافته و تسطیح شده است. ۵.۷ درصد روستاهای استان نیز دارای زمین چمن و یا آسفالتی برای فوتبال یا والیبال و یا سایر رشته های ورزشی هستند. با این وصف جمعاً ۵.۷ درصد روستاهای استان از امکانات نسبتاً مناسب برای ورزش جوانان و نوجوانان برخوردارند و در ۹۴.۴ درصد روستاهای استان یا اصلاً امکانات ورزشی تخصیص یافته به امر ورزش وجود ندارد و یا صرفاً زمینی خاکی به صورت موقتی توسط خود اهالی برای این امر در نظر گرفته شده است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۱۸۳).

(خ): بازی های محلی و سنتی

یکی دیگر از وسایل فرهنگی موجود در هر استان بازی های محلی و سنتی آن استان است. اطلاعات در خصوص میزان رواج بازی های محلی و سنتی در مناطق شهری استان در دسترس نمی باشد؛ لیکن اطلاعات ارزشمندی از مناطق روستایی استان در این خصوص وجود دارد. بنابر یافته های بدست آمده، در ۴۳.۴ درصد روستاهای استان، اهالی اعم از کوچک و بزرگ، بخشی از اوقات فراغت خود را با انجام بازی های محلی پر می کنند؛ در حالیکه به نظر می رسد در ۵۶.۶ درصد از آبادیهای استان بازی های محلی و سنتی فراموش شده است. یافته ها حاکی از آن است که در روستاهایی که دارای فاصله کمتری از شهر هستند و دارای جمعیت متوسط می باشند، انجام بازیهای محلی در آنها بیشتر است (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، صص ۱۸۹-۱۹۰). بنابر داده های جمع آوری شده، در ۱۷ درصد روستاهایی که بازیهای محلی و سنتی هنوز رواج دارد، تقریباً اکثر اهالی، در ۱۱.۳ درصد روستاها بعضی از اهالی و در ۱۵.۱ درصد روستاها افراد معدودی هستند که از این بازیهای محلی و سنتی استقبال می کنند (همان منبع، ص ۱۹۰).

همچنین، یافته ها حاکی از آن است که هنوز در ۳۲.۹ درصد روستاهای استان معرکه گرفته می شود، در حالیکه این کار در ۶۴.۲ درصد روستاهای استان منسوخ شده است. بنابر داده های بدست آمده، در روستاهای دارای جمعیت متوسط معرکه گیری بیشتر برگزار می شود و در روستاهایی که فاصله آنها از شهر کمتر است معرکه گیری کمتری صورت می گیرد (طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، ۱۳۸۳، ص ۲۱۵). همانطوریکه ملاحظه شد، بخش دوم فصل دوم گزارش حاضر به ابعاد دیگری از پیش زمینه های فرهنگی توسعه پرداخت. این بخش از گزارش برخی مفاهیم موجود در ادبیات نوسازی را در سطح استان اردبیل مورد بحث و بررسی قرار داد، موضوعاتی همچون میل به پیشرفت، فرهنگ

یادگیری، نوآوری و وسایل فرهنگی. بررسی میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری و نوآوری بواسطه بررسی میزان کتابخوانی (میزان مطالعه کتاب و انواع کتاب مورد مطالعه، امانت کتاب، میزان کتابهای غیر درسی در منزل)، میزان مطالعه روزنامه و مجله، میزان دسترسی به رادیو، تلویزیون، ویدئو، ضبط صوت و نوار، امکانات ورزشی، سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری و همچنین میزان اهمیت بازی های محلی و سنتی صورت گرفت.

یافته های بدست آمده که در صفحات پیشین به تفصیل ارایه شد، نشان داد که میزان کتابخوانی کلاً در استان در سطح پایینی قرار داشته و این امر در مناطق روستایی به مراتب بدتر از مناطق شهری است.^۱ کتابهای غیر درسی موجود در خانواده های روستایی عمدتاً محدود به قرآن و کتابهای دینی است. همچنین، در شهر اردبیل به عنوان مرکز استان تنها ۲۴.۸ درصد جمعیت باسواد کتاب امانت می گیرند. میزان امانت کتاب در بخش روستایی نیز در سطح پایینی قرار دارد.^۲ همچنین، در ۳۲.۸ درصد از منازل ساکنین شهر اردبیل هیچ کتاب غیر درسی موجود نیست. نکته جالب توجه آنکه یافته ها نشان می دهد بین گروههای اقتصادی تفاوتی در میزان مطالعه کتاب وجود ندارد. کمبود امکانات کتابخانه ای برای در دسترس قرار دادن کتابها و مجلات، میزان قلیل امانت کتاب، نبود قرائتخانه های مناسب و عدم وجود فرهنگ کتابخوانی نشانگر آن است که فرهنگ یادگیری در سطح پایینی قرار داشته و میل به پیشرفت و گرایش به نوگرایی در مناطق شهری و روستایی استان در سطح پایینی قرار دارد.

با وجود میزان اندک کتابخوانی در سطح جامعه شهری و روستایی استان اردبیل، وضعیت مطالعه روزنامه و مجله حداقل در مرکز استان در حد نسبتاً قابل قبولی قرار دارد. این درحالیست که در ۶۷.۹ درصد روستاهای استان هیچ متولی برای توزیع روزنامه و مجله در روستا وجود ندارد و به همین دلیل در ۱۵.۱ درصد روستاهای استان، روزنامه و مجله خوان وجود ندارد. میزان مطالعه روزنامه و مجله تا سن ۲۵ سالگی رو به افزایش و پس از آن کاهش می یابد. همچنین مطالعه روزنامه و مجله در میان مردان بیش از زنان و در میان مجردان بیش از متاهلین و در افراد دارای تحصیلات بالاتر بیش از افراد دارای تحصیلات پایین تر و در میان فارسها اندکی بیشتر از ترکهاست.

بیشتر در بررسی فرهنگ و اخلاق کار ساکنین استان اردبیل ملاحظه شد که سنت و مذهب اصلی ترین منبع تولید اخلاق اقتصادی اهالی این استان بشمار می رود. یافته های اخیر همجهت با یافته های پیشین دلالت بر مذهبی و سنتی بودن استان اردبیل دارد؛ بطوریکه تبعیت

^۱ ۶۹.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی اصلاً کتابهای غیر درسی مطالعه نمی کنند.

^۲ ۳۴.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی شش ماه یکبار یا سالی یکبار کتاب امانت می گیرند

از سنت و مذهب خود را با پایین بودن میزان کتابخوانی و امانت کتاب، پایین آمدن میزان مطالعه روزنامه و مجله (با افزایش سن در بعد از ۲۵ سالگی و بعد از ازدواج)، و با توزیع نابرابر جنسیتی مطالعه روزنامه و مجله بنمایش گذاشته است. فرهنگ دینی سنتی حاکم بر استان اردبیل و بویژه بر شهر اردبیل مهمترین منبع شکل دهی به نگرش ها و الگوهای عملی رفتار اردبیل ها بشمار می رود. یافته های فوق نشان دادجامعه اردبیل جامعه ای سنتی مذهبی است که در آن نیازی به دانایی برای برآورده سازی نیازهای جامعه احساس نمی شود و مطالعه امری تفننی و بی کارکرد قلمداد می شود. متأسفانه استان اردبیل همانند سایر استانهای کشور شرایط نامناسبی از لحاظ فرهنگ یادگیری و مطالعه دارد.

یافته ها و بررسی های میدانی در خصوص تاثیر گذاری رسانه ها (راديو، تلوزيون، ويدئو^۱، ضبط صوت و نوار، سينما، تئاتر، ورزش، و ساير تفريحيهاي شهري و بازي هاي محلي و سنتي) بر الگوهاي فكري و رفتاري ساكنين استان، نشانگر آن است كه در اين رسانه ها فرهنگ پيشرو ارايه نمي شود و در آنها عموماً فرهنگ مذهبي سنتي جريان دارد. بنابر اين علم باوري، وابستگي كمتر به چهره هاي اقتدار محلي، برنامه ريزي براي آينده، روحيه مشاركت پذيري و برخورد خلاق با زندگي و در نهايت مواجهه با و پذيرش ايده ها و تجربيات جديد به عنوان محوري ترين خصوصيات فرهنگ متناسب با توسعه در سطح استان گسترش و رشد داده نمي شود. البته خاطر نشان مي سازد كه اين امر در سطح كلان و در كلية استانهاي كشور قابل مشاهده است و استان اردبيل نيز از اين امر مستثني نيست. البته هر يك از استانهاي كشور و از جمله استان اردبيل داراي صدا و سيماي استاني است كه مي تواند كاملاً در خدمت توليد و بازتوليد فرهنگ توسعه قرار گيرد كه لازمه آنها مشاركت نخبگان و متخصصان در برنامه سازي و تهيه برنامه هاي تلوزيوني و راديويي به زبان آذري با محتوای توسعه ای در سطح استان است.

در کنار موارد فوق باید به عدم استفاده از عناصر فرهنگی بومی، مانند بازیهای محلی برای رواج و گسترش فرهنگ نوگرایی و فرهنگ پیشرو و هماهنگ با توسعه اشاره کرد. یافته ها حاکی از آن است که در مناطق شهری تقریباً بازیهای محلی و سنتی از بین رفته اند (مگر آنکه در سطحی بسیار محدود در برخی از مناطق شهری وجود داشته باشد). یافته ها در بخش روستایی استان اردبیل نیز حاکی از آن است که در بیش از نیمی از روستاهای استان بازیهای محلی سنتی

---

^۱ یافته های استانی نشانگر آن است که ویدئو، سینما و تئاتر، در مقایسه با تلوزیون، از معدود وسایل فرهنگی هستند که در سطح استان (بویژه در مناطق روستایی) از سوی ساکنین استانی مورد استفاده قرار می گیرند؛ لذا استفاده از این وسایل فرهنگی - حتی چنانچه به درستی صورت گیرد - در حدی نیست که بتواند بر وضعیت نوگرایی و پیشرفت فرهنگی استان تاثیر قابل توجهی داشته باشد.

منسوخ شده است. این درحالیست که در بسیاری از کشورهای مدرن، استفاده از سنت برای انتقال ایده های مدرن از اهمیت شایان توجهی برخوردار می باشد. در حقیقت در انتقال ایده های نو و گسترش و رواج فرهنگ توسعه، باید به وسایل فرهنگی سنتی نیز توجه کرد چرا که ایده های مدرن می توانند بوسیله ابزار سنتی در سطح جامعه ترویج داده شوند و بدین ترتیب حامل نوگرایی و پیشرفت شده و میل به پیشرفت را تبدیل به فرهنگ جامعه بنمایند.

در نهایت، با توجه به یافته های اخیر می توان استان اردبیل را به لحاظ نوگرایی، فرهنگ یادگیری و میل به پیشرفت در سطح پایینی ارزیابی کرد. حضور ارزشهای سنتی و دینی و سابقه دینی شهر اردبیل باعث شده است تا معرفت دینی و سنت مهمترین منابع شناخت ساکنین این استان و بویژه شهر اردبیل در مواجهه با جهان طبیعی - اجتماعی پیرامون شان باشند. در چنین شرایطی، معرفت علمی و ایدئولوژیهای مدرن (مانند ایدئولوژیهای لیبرالی) نمیتوانند بر نحوه شناخت و مواجهه افراد با جهان پیرامونشان اثر بگذارند؛ و این در حالیست که معرفت علمی و ایدئولوژیهای مدرن با واقعتهای مدرن و فرهنگ توسعه همبسته و همخوان می باشند. در حقیقت، آنچه که می توان در تحلیلی کلان از حوزه فرهنگ شناختی ساکنین این استان (همانند سایر هموطنانمان) ارایه نمود مقوله عدم تمایز یافتگی معرفتی و فرهنگی است. در وضعیت عدم تمایز یافتگی یا تمایز یافتگی اندک معرفتی - فرهنگی، حوزه های معرفتی (دین، علم، فلسفه و دین) از یکدیگر مجزا نشده وجدای از هم رشد نمی یابند، بلکه در عوض، یکی از این حوزه های فرهنگی (در اینجا دین) بر سایر حوزه های فرهنگی مسلط شده و رابطه ای سلطه/تابع با بقیه حوزه های معرفتی برقرار می کنند. این امر که در استان اردبیل با میزان بالای سنت گرایی، گرایشات دینی و میزان بالای خویشاوندگرایی و روابط خونی همراه است دلالت بر آن دارد که هنوز استان اردبیل مانند بسیاری از مناطق ایران به لحاظ فرهنگی در شرایط معرفتی پیشامدرن بسر می برد و عناصر همگام با فرهنگ توسعه در آن قلیل است.

۳-۲-۱: تعارضات، همکاری و اعتماد به نفس

یکی از ویژگی های جامعه ای که دارای پیش زمینه های توسعه و نوسازی می باشد، حضور روح همکاری و عدم تعارض در بخش های مختلف آن می باشد. این خصلت باعث می شود تا تمامی بخشهای جامعه در جریان نوسازی و توسعه، به شکلی همگام با یکدیگر، در توسعه مشارکت داشته و از نتایج توسعه سهمی نسبتاً متعادل دریافت نمایند. در واقع، میزان «ادغام»^۱ در هر جامعه ای نشانگر میزان همکاریهای بخشهای مختلف یک جامعه و در هم آمیخته شدن این بخشها در یکدیگر باشد.

۱-۳-۲-۱: مفهوم «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس»

مفاهیم «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس»، از جمله مفاهیمی است که می توان آنرا در چارچوب رویکرد «نوسازی» و به عنوان مفاهیمی فرموله شده در داخل آن رویکرد مورد باز شناسی قرار داد. در واقع، یکی از مهمترین مفاهیم تئوریک که در ادبیات «توسعه» با آن مواجه می باشیم، مفهوم «تمایز (فرهنگی/ساختی)» و «ادغام (فرهنگی/ساختی)» است. این مفاهیم که دلالت بر نگاهی ساختی به جامعه و وضعیت توسعه و نوسازی آن دارد، از نظریه عمومی پارسنز درباره کنش، که رابطه بین نظامهای اندامواره، شخصیت، جامعه، و فرهنگ را تبیین می کند، سرچشمه می گیرد. نگاه اندامواره (ارگانسیسمی) به جامعه و تلقی زنده بودن بخشهای مختلف جامعه همچون یک موجود زندگی و وجود روح همکاری و تعاون و حاکمیت نظم بر بخشهای مختلف جامعه (همچون اعضای مختلف یک موجود زنده)، شکلی از تحلیل است که بشدت بر تبیین های تکاملی موجود در زیست شناسی متکی است. یکی از گزاره های چنین سبکی از تحلیل حاکمیت نظم، به عنوان امری بدیهی، بر بخشهای مختلف کلیت جامعه و عرضی قلمداد شدن «تعارضات در جامعه» است.

در مکتب نوسازی، درجه بالای توسعه یافتگی یک جامعه، در بالا بودن تمایز یافتگی بخشهای مختلف آن جامعه در عین حاکمیت روح همکاری و تعاون در بین این بخشهای تفکیک یافته به لحاظ کارکردی ساختی است. در حقیقت، «تمایز یافتگی» در عین «همکاری»، اوج تکامل یک کلیت ساختی کارکردی بشمار می رود که نتیجه آن بهتر و تخصصی کارکردن هر یک از بخشهای کلیت جامعه، و بهتر ایفا شدن نقشهای کارکردی هر بخش تفکیک شده برای بخشهای دیگر کلیت جامعه است. در این حالت، با وجود آنکه بخشهای مختلف یک جامعه از یکدیگر

^۱ . incopration

تمایز یافته اند ولی در خدمت یکدیگر نیز می باشند و بدین ترتیب به مفهوم «کلیت ساختی کارکردی پیچیده» نایل می شویم که جوامعه پیشرفته نمادی از آن می باشد.

از نظر پارسنز تکامل مستلزم افزایش تفکیک پذیری در نظامواره، شخصیت، جامعه و فرهنگ و نیز افزایش پیچیدگی در هر یک از این نظامهاست. در نتیجه به نظر وی، فرایند توسعه تفکیک پذیری تکاملی ساختها و تخصصی شدن کارکردهاست. در ان نگاره جوامع به دو دسته سنتی و مدرن تقسیم می شوند. نیل اسملسر (اسملسر، ۱۹۷۸) برای تمایز بین جوامع سنتی و مدرن، وجود پیچیدگی و تفکیک پذیری را بکار می گیرد. وی جامعه ای را مدرن می داند که سازمان پیچیده ای از ساخت فرهنگی اجتماعی قابل تفکیک داشته باشد.

با نگاهی کلی به مباحث فوق، می توان «همکاری» و «عدم تعارض» را به مثابه شاخصی از تمایز یافتگی و ادغام در درون سیستم تعریف کرد. همچنین این مفاهیم را هم می توان در قالبی ساختی، و هم در قالبی فرهنگی مورد مطالعه قرار داد. به عبارتی دقیق تر، می توان آنها در چارچوب فرهنگ و یا ساختارهای جامعه مورد بررسی قرار داد. پیش از بررسی تجربی مقولات «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس» در استان اردبیل، مقولات فوق الذکر عملیاتی شده و داده های موجود در ارتباط با آنها مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. در عملیاتی سازی مقولات «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس»، این مقولات در قالب متغیرهای

۱. «میزان همکاری و تعارض فرد با گروههای صنفی»،

۲. «احساس تعارض با همکاران»،

۳. «تعارض با خانواده و خویشاوندان»،

۴. «احساس وجود تعارض جنسیتی در جامعه»،

۵. «احساس تعارض و نابرابری طبقاتی در جامعه»،

۶. «احساس تعارض قومی»،

۷. «احساس تعارض اجتماعی»،

۸. «احساس تعارض با نظام سیاسی»،

۹. «اعتماد به نفس»

مورد بررسی قرار گرفته است. برخی از این متغیرها، با یک سؤال و برخی با سؤالات متعددی در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» مورد سنجش قرار گرفته اند که در این گزارش تمامی آمارهای مربوطه به تفصیل مورد توصیف و تحلیل قرار خواهد گرفت. جدول (۴۹-۱) متغیرهای معرف «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس» در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» را به تفصیل نشان می دهد.

جدول (۴۹-۱): عملیاتی سازی مقولات «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس»

ردیف	متغیرها	سئوالات
۱	میزان همکاری و تعارض فرد با گروههای صنفی	میزان اعتماد به گروه صنفی کارگران
		میزان اعتماد به گروه صنفی بنگاه داران
		میزان اعتماد به گروه صنفی معلمان
		میزان اعتماد به گروه صنفی پلیس راهنمایی
		میزان اعتماد به گروه صنفی رانندگان تاکسی
		میزان اعتماد به گروه صنفی پزشکان
		میزان اعتماد به گروه صنفی قضات
		میزان اعتماد به گروه صنفی اساتید دانشگاه
		میزان اعتماد به گروه صنفی کسبه
		میزان اعتماد به گروه صنفی نیروی انتظامی
		میزان اعتماد به گروه صنفی ورزشکاران
		میزان اعتماد به گروه صنفی روحانیت
		میزان اعتماد به گروه صنفی روزنامه نگاران
		میزان اعتماد به گروه صنفی هنرمندان
میزان اعتماد به گروه صنفی تجار و بازاریان		
میزان اعتماد به گروه صنفی ارتشی ها		
۲	میزان احساس تعارض با همکاران	بعضی ها معتقدند «در استخدام کارکنان ادارات به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود» ، شما با این نظر بیشتر موافقت یا مخالف؟ شما اعضای خانواده خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟ معمولاً هر چند وقت یکبار با اعضای خانواده خود، مشورت و همفکری دارید؟ هر چند وقت یکبار با آنها اختلاف و بگویمو پیدا می کنید؟ شما اقوام و خویشان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟ شما دوستان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟
۳	میزان تعارض با خانواده و خویشاوندان	میزان یاور فرد به روند رو به افزایش فاصله طبقاتی در جامعه اگر جامعه را به سه طبقه بالا، پایین و متوسط تقسیم کنیم، فکر می کنید بیشتر مردم جزء کدام طبقه قرار می گیرند؟
۴	میزان احساس وجود تعارض جنسیتی در جامعه	بعضی ها معتقدند «حکومت در کشور ما برای همه اقوام کشور (لر، کرد، بلوچ و...) ارزش و احترام یکسانی قائل است»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟
۵	میزان احساس تعارض و نابرابری طبقاتی در جامعه	میزان یاور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی میزان یاور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنیم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (نامنی) بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی میتواند به حق خود برسد»، شما با این نظر بیشتر موافقت یا مخالف؟
۶	میزان احساس تعارض قومی	بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی، حکومت به همه مردم به یک چشم نگاه می کند»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟
۷	میزان احساس تعارض اجتماعی	بعضی ها معتقدند «افراد عادی هر چقدر هم که تجربه و تخصص داشته باشند، به مقامات بالا نمی رسند»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟ بعضی ها معتقدند «در جامعه ما، قانون در مورد مسئولین و مردم یکسان اجرا می شود»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟
۸	میزان احساس تعارض با نظام سیاسی	بعضی ها معتقدند «در جامعه ما، قانون در مورد مسئولین و مردم یکسان اجرا می شود»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟
۹	میزان اعتماد به نفس	شما «ایرانی بودن» را در دنیای امروز تا چه اندازه برای خود افتخار می دانید؟ شما خودتان را در زندگی تا چه اندازه یک فرد موفق می دانید؟

۲-۳-۱: «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس» در استان اردبیل

همانطوریکه پیشتر ذکر شد، همکاری و تعارض را می توان هم در بعد ساختی و هم در ابعاد فرهنگی مورد بررسی قرار داد. مباحثی که در بخش سرمایه اجتماعی به آنها پرداخته شده است، عمدتاً این مفاهیم را از زاویه دید ساختاری مورد بررسی قرار می دهد، لذا در این بخش این مفاهیم از رویکردی اجتماعی فرهنگی و در چارچوب ارزشها و هنجارهای جامعه مورد بررسی قرار خواهد گرفت که در جدول پیشین نحوه عملیاتی سازی این رویکرد توضیح داده شد. ذکر این نکته حائز اهمیت است که کمبود اطلاعات در این خصوص، از مهمترین موانع پژوهش در ارتباط با مفاهیم مورد بحث است؛ با این وجود، «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» اطلاعات ارزشمند بسیاری را در اختیار ما قرار می دهد تا از میزان تمایز یافتگی فرهنگی و ادغام فرهنگی جامعه اردبیل آگاهی بیابیم.

پیش از آغاز بررسی داده های تولید شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در چارچوب رویکرد اجتماعی فرهنگی، نخست تفاوت‌های مذهبی موجود در استان اردبیل و تعداد ازدواج و طلاق ها در سطح استان به شکل توصیفی مورد بررسی قرار می گیرد.

جدول (۵۰-۱): جمعیت بر حسب دین و جنس: آبان ۱۳۷۵

شرح	مرد و زن	مرد	زن
کل استان	۱۱۶۸۰۱۱	۵۸۹۹۴۶	۵۷۸۰۶۵
مسلمان	۱۱۶۵۵۹۰	۵۸۸۷۰۰	۵۷۶۸۹۰
زرتشتی	۳۰۶	۱۶۲	۱۴۴
مسیحی	۱۰	۹	۱
کلیمی	۱۶	۵	۱۱
سایر	۱۳	۶	۷
اظهار نشده	۲۰۷۶	۱۰۶۴	۱۰۱۲

(سالنامه آماری استان اردبیل سال ۱۳۸۴، ص ۴۹).

همانطوریکه اطلاعات مندرج در جدول فوق نشان می دهد، بیش از ۹۹ درصد ساکنین استان اردبیل در سال ۱۳۷۵ مسلمان بوده و اقلیت های دینی بسیار اندکی در این استان وجود دارند. این یافته از سویی نشانگر عدم وجود تعارضات مذهبی در سطح استان و از سوی دیگر می تواند دلالت بر عدم وجود فرهنگ تساهل و تسامح مذهبی در سطح استان باشد. علاوه بر گروههای مذهبی، میزان ازدواجها و طلاقها در سطح استان نیز می تواند میزان حضور روح همکاری و تعاون و عدم وجود تعارض در سطح جامعه را نشان دهد.

جدول (۵۱-۱): ازدواج و طلاق ثبت شده در نقاط شهری و روستایی

سال و شهرستان	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق
۱۳۸۰	۱۳۶۴۶	۸۶۲	۹۰۶۸	۸۰۳	۴۵۷۸	۵۹
۱۳۸۱	۱۴۰۸۳	۹۶۲	۱۰۲۳۹	۸۸۶	۳۸۴۴	۷۶
۱۳۸۲	۱۴۶۲۸	۱۰۲۶	۱۱۱۲۲	۹۲۱	۳۵۰۶	۱۰۵
۱۳۸۳	۱۵۳۱۳	۱۰۷۶	۱۱۷۸۷	۸۵۳	۳۵۲۶	۲۲۳
۱۳۸۴	۱۶۴۵۹	۱۲۵۲	۱۱۴۶۷	۹۷۹	۴۹۹۲	۲۷۳
اردبیل	۷۸۸۶	۶۷۳	۵۲۷۲	۵۹۰	۲۶۱۴	۸۳
بيله سوار	۳۲۱	۱۸۶	۱۸۹	۱۴۱	۱۳۲	۴۵
پارس آباد	۲۰۷۷	+	۲۰۷۷	+	+	+
خلخال	۱۲۱۱	۹۶	۴۰۰	۳	۸۱۱	۹۳
کوثر	۵۹۹	۱۵	۲۲۷	۶	۳۷۲	۹
مشگین شهر	۲۱۰۹	۱۶۹	۲۱۰۹	۱۶۹	+	+
مغان	۱۸۳۸	۷۹	۹۵۴	۵۴	۸۸۴	۲۵
نمین	۴۱۴	۳۴	۲۳۹	۱۶	۱۷۵	۱۸
نیر	۴	+	+	+	۴	+

+ لازم به توضیح است که شهرستانهایی که برخی موارد ازدواج و طلاق صفر قید شده فاقده دفتر خانه های ذیربط می باشند و وقایع مربوط در شهرستانهای همجوار به ثبت می رسند.
(مآخذ: اداره کل ثبت و احوال استان اردبیل)

پس از بررسی اجمالی وضعیت ازدواج و طلاق و میزان حضور گروههای مذهبی مختلف در سطح استان اردبیل، حال به بررسی میزان همکاری، تعارض و میزان اعتماد به نفس در چارچوب رویکرد فرهنگی می پردازیم که با بررسی یافته های بدست آمده از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» امکان پذیر است.

(الف): احساس همکاری و تعارض با گروههای صنفی

یکی از مهمترین متغیرهایی که می تواند معرف وضعیت تعارضات اجتماعی، روحیه همکاری و احساس دوستی و همبستگی اجتماعی در سطح جامعه باشد، احساس همکاری و تعارض فرد با گروههای صنفی می باشد. در حقیقت، از این طریق می توان میزان فاصله اجتماعی، نگرش ها و حس تعارض و همکاری با گروه های اجتماعی مختلف را مورد بررسی قرار داد. در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» این گروههای صنفی به ۱۶ گروه تقسیم شده اند که عبارتند از: گروه صنفی کارگران، گروه صنفی بنگاه داران، گروه صنفی معلمان، گروه صنفی پلیس راهنمایی، گروه صنفی رانندگان تاکسی، گروه صنفی پزشکان، گروه صنفی قضات، گروه صنفی اساتید دانشگاه، گروه صنفی کسبه، گروه صنفی نیروی انتظامی، گروه صنفی ورزشکاران، گروه صنفی روحانیت، گروه صنفی روزنامه نگاران، گروه صنفی هنرمندان، گروه صنفی تجار و بازاریان،

گروه صنفی ارتشی ها. داده های موجود در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها»، میزان اعتماد فرد پاسخگو به هر یک از گروههای صنفی ۱۶ گانه را به تفصیل ارائه داده است. حال به بررسی میزان اعتماد اردبیلی ها نسبت به گروههای صنفی شانزده گانه و مقایسه آن با میانگین موجود در سایر مراکز استانی می پردازیم.

• میزان اعتماد به گروه صنفی کارگران

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۴۹.۵ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی کارگران اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و ۱۹.۹ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۱درصد و ۱۶.۱ درصد می باشد.

جدول (۵۲-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی کارگران^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۳۰	۵.۹	اصلاً	۳۷۶	۲.۳
۲	خیلی کم	۲۷	۵.۳	خیلی کم	۷۶۷	۴.۶
۳	کم	۴۴	۸.۷	کم	۱۵۲۸	۹.۲
۴	متوسط	۱۵۵	۳۰.۶	متوسط	۵۴۶۵	۳۲.۹
۵	زیاد	۱۴۶	۲۸.۸	زیاد	۵۲۵۴	۳۱.۷
۶	خیلی زیاد	۵۶	۱۱	خیلی زیاد	۲۲۹۴	۱۳.۸
۷	کاملاً	۴۹	۹.۷	کاملاً	۹۰۵	۵.۵
	کل	۵۰۷	۱۰۰	کل	۱۶۵۸۹	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۱).

• میزان اعتماد به گروه صنفی بنگاه داران

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که اکثر اردبیلی ها (۴۹ درصد) به گروه صنفی بنگاه داران اعتماد کم، خیلی کم و یا هیچ اعتمادی ندارند و در مقابل درصد نسبتاً اندکی از آنها (۹.۲ درصد) به این گروه صنفی اعتماد کامل، خیلی زیاد یا زیاد دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۷۴.۵ درصد و ۶.۵ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (کارگران)

جدول (۵۳-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی بنگاه داران^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۰۹	۲.۲	اصلاً	۴۴۱۵	۲۷.۱
۲	خیلی کم	۸۱	۱۶.۵	خیلی کم	۳۶۷۰	۲۲.۵
۳	کم	۱۴۹	۳۰.۳	کم	۴۰۶۲	۲۴.۹
۴	متوسط	۱۰۷	۲۱.۸	متوسط	۳۰۸۱	۱۸.۹
۵	زیاد	۳۰	۶.۱	زیاد	۷۶۶	۴.۷
۶	خیلی زیاد	۱۴	۲.۹	خیلی زیاد	۲۱۴	۱.۳
۷	کاملاً	۱	۰.۲	کاملاً	۸۷	۰.۵
	کل	۴۹۱	۱۰۰	کل	۱۶۲۹۵	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۱).

همانطوریکه ملاحظه می گردد گروه صنفی بنگاه داران از گروههای صنفی ای قلمداد می شوند که در نزد مردم از کمترین میزان اعتماد و احساس دوستی و همبستگی اجتماعی برخوردار است.

• میزان اعتماد به گروه صنفی معلمان

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۸۵ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی معلمان اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد بسیار کمی (۲.۶ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۸۰ درصد و ۴.۳ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (بنگاه داران)

جدول (۵۴-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی معلمان^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱	۰.۲	اصلاً	۹۷	۰.۶
۲	خیلی کم	۵	۱	خیلی کم	۱۷۴	۱
۳	کم	۷	۱.۴	کم	۴۴۷	۲.۷
۴	متوسط	۶۳	۱۲.۴	متوسط	۲۶۳۰	۱۵.۷
۵	زیاد	۱۵۲	۲۹.۸	زیاد	۶۴۲۰	۳۸.۳
۶	خیلی زیاد	۱۶۷	۳۲.۷	خیلی زیاد	۴۷۱۴	۲۸.۲
۷	کاملاً	۱۱۵	۲۲.۵	کاملاً	۲۲۵۹	۱۳.۵
	کل	۵۱۰	۱۰۰	کل	۱۶۷۴۱	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۲).

• میزان اعتماد به گروه صنفی پلیس راهنمایی

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۶۳.۳ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی پلیس راهنمایی اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و ۱۴.۴ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۵.۷ درصد و ۱۵.۲ درصد می باشد.

جدول (۵۵-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی پلیس راهنمایی^۲

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۳	۲.۶	اصلاً	۵۱۷	۳.۱
۲	خیلی کم	۱۹	۳.۸	خیلی کم	۶۴۷	۳.۹
۳	کم	۴۰	۸	کم	۱۳۵۶	۸.۲
۴	متوسط	۱۱۲	۲۲.۴	متوسط	۴۸۰۶	۲۹.۱
۵	زیاد	۱۶۷	۳۳.۳	زیاد	۵۳۰۱	۳۲.۱
۶	خیلی زیاد	۸۵	۱۷	خیلی زیاد	۲۵۵۶	۱۵.۵
۷	کاملاً	۶۵	۱۳	کاملاً	۱۳۴۴	۸.۱
	کل	۵۰۱	۱۰۰	کل	۱۶۵۲۷	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۲).

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (معلمان)

^۲ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (پلیس راهنمایی)

• میزان اعتماد به گروه صنفی رانندگان تاکسی

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که اکثر (۴۰.۴ درصد) اردبیلی ها به گروه صنفی رانندگان تاکسی اعتماد متوسط دارند. این نسبت برای ساکنین مراکز سایر استانها ۳۹.۶ درصد می باشد. با بررسی دقیق تر، اطلاعات جدول زیر می توان چنین استنتاج کرد که مردم اردبیل همانند مردم سایر استانهای کشور، دید نسبتاً نامناسبی به رانندگان تاکسی دارند. جدول (۵۶-۱) موید این ادعاست.

جدول (۵۶-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی رانندگان تاکسی^۱

ردیف	اردبیل		کل مراکز استانها		درصد
	تعداد	درصد	تعداد	میزان	
۱	۲۸	۵.۵	۹۷۷	اصلاً	۵.۹
۲	۳۷	۷.۳	۱۶۹۶	خیلی کم	۱۰.۲
۳	۷۹	۱۵.۶	۳۲۳۰	کم	۱۹.۴
۴	۲۰۵	۴۰.۴	۶۶۰۷	متوسط	۳۹.۶
۵	۸۵	۱۶.۷	۲۹۳۶	زیاد	۱۷.۶
۶	۵۱	۱۰	۸۸۱	خیلی زیاد	۵.۳
۷	۲۳	۴.۵	۳۵۷	کاملاً	۲.۱
	۵۰۸	۱۰۰	۱۶۶۸۴	کل	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۳).

• میزان اعتماد به گروه صنفی پزشکان

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۶۷.۹ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی پزشکان اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و ۱۱.۲ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۶۴.۳ درصد و ۱۱.۳ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (رانندگان تاکسی)

جدول (۵۷-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی پزشکان^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۱.۶	۲۶۷	اصلاً	۲.۲	۱۱	اصلاً
۲	۳	۵۰۹	خیلی کم	۳.۱	۱۶	خیلی کم
۳	۶.۷	۱۱۲۴	کم	۵.۹	۳۰	کم
۴	۲۴.۴	۴۰۷۹	متوسط	۲۱	۱۰۷	متوسط
۵	۳۵.۵	۵۹۴۱	زیاد	۳۲.۲	۱۶۴	زیاد
۶	۱۹.۵	۳۲۶۳	خیلی زیاد	۲۰.۲	۱۰۳	خیلی زیاد
۷	۹.۳	۱۵۶۳	کاملاً	۱۵.۵	۷۹	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۷۴۶	کل	۱۰۰	۵۱۰	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۳).

• میزان اعتماد به گروه صنفی قضات

نتایج «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل نشانگر آن است که ۲۹.۶ درصد اردبیلی ها به قضات اعتماد متوسطی دارند و این در حالیست که ۴۴.۳ درصد از آنها نسبت به این گروه صنفی اعتماد بالایی دارند. این نسبت ها برای سایر مراکز استانها به ترتیب عبارتند از: ۲۴.۶ درصد و ۴۴.۷ درصد.

جدول (۵۸-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی قضات^۲

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۶.۱	۹۴۴	اصلاً	۸.۶	۴۱	اصلاً
۲	۷.۱	۱۱۰۴	خیلی کم	۷.۳	۳۵	خیلی کم
۳	۱۲.۶	۱۹۴۹	کم	۱۰.۲	۴۹	کم
۴	۲۹.۶	۴۵۹۱	متوسط	۲۹.۶	۱۴۲	متوسط
۵	۲۴.۶	۳۸۱۸	زیاد	۲۱.۹	۱۰۵	زیاد
۶	۱۲.۶	۱۹۵۷	خیلی زیاد	۱۳.۶	۶۵	خیلی زیاد
۷	۷.۵	۱۱۶۳	کاملاً	۸.۸	۴۲	کاملاً
	۱۰۰	۱۵۵۲۶	کل	۱۰۰	۴۷۹	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۴).

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (پزشکان)

^۲ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (قضات)

• میزان اعتماد به گروه صنفی اساتید دانشگاه

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۷۳.۲ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی اساتید دانشگاه اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد کمی (۸.۴ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۷۲.۱ درصد و ۷.۳ درصد می باشد.

جدول (۵۹-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی اساتید دانشگاه^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۸	۱.۷	اصلاً	۱۳۱	۰.۹
۲	خیلی کم	۱۰	۲.۲	خیلی کم	۲۷۰	۱.۸
۳	کم	۲۱	۴.۵	کم	۶۹۵	۴.۶
۴	متوسط	۸۵	۱۸.۴	متوسط	۳۰۹۸	۲۰.۶
۵	زیاد	۱۵۷	۳۴	زیاد	۵۲۹۵	۳۵.۱
۶	خیلی زیاد	۱۱۶	۲۵.۱	خیلی زیاد	۳۶۹۷	۲۴.۵
۷	کاملاً	۶۵	۱۴.۱	کاملاً	۱۸۸۶	۱۲.۵
	کل	۴۶۲	۱۰۰	کل	۱۵۰۷۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۴).

• میزان اعتماد به گروه صنفی کسبه

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که اکثر اردبیلی ها (۴۰.۵ درصد) به گروه صنفی کسبه اعتماد کم، خیلی کم و یا هیچ اعتمادی ندارند و در مقابل ۲۰.۱ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد کامل، خیلی زیاد یا زیاد دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۴۳.۶ درصد و ۱۷.۲ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (اساتید دانشگاه)

جدول (۶۰-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی کسبه^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۷.۱	۱۱۸۵	اصلاً	۶.۷	۳۴	اصلاً
۲	۱۳.۱	۲۱۸۰	خیلی کم	۱۱.۸	۶۰	خیلی کم
۳	۲۳.۴	۳۹۱۱	کم	۲۲	۱۱۲	کم
۴	۳۹.۳	۶۵۵۱	متوسط	۳۹.۴	۲۰۰	متوسط
۵	۱۲.۵	۲۰۷۸	زیاد	۱۴.۲	۷۲	زیاد
۶	۳.۴	۵۶۳	خیلی زیاد	۳.۳	۱۷	خیلی زیاد
۷	۱.۳	۲۱۲	کاملاً	۲.۶	۱۳	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۶۸۰	کل	۱۰۰	۵۰۸	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۵).

• میزان اعتماد به گروه صنفی نیروی انتظامی

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۶۵.۸ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی نیروی انتظامی اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و ۱۴.۳ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۱.۷ درصد و ۲۱.۱ درصد می باشد.

جدول (۶۱-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی نیروی انتظامی^۲

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۵.۲	۸۵۶	اصلاً	۳.۲	۱۶	اصلاً
۲	۵.۷	۹۵۳	خیلی کم	۳.۴	۱۷	خیلی کم
۳	۱۰.۲	۱۶۸۵	کم	۷.۷	۳۹	کم
۴	۲۷.۳	۴۵۲۴	متوسط	۲۰	۱۰۱	متوسط
۵	۲۸.۷	۴۷۵۲	زیاد	۳۱.۳	۱۵۸	زیاد
۶	۱۴.۴	۲۳۸۰	خیلی زیاد	۲۱.۸	۱۱۰	خیلی زیاد
۷	۸.۶	۱۴۲۵	کاملاً	۱۲.۷	۶۴	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۵۷۵	کل	۱۰۰	۵۰۵	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۵).

^۱. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (کسبه)

^۲. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (نیروی انتظامی)

• میزان اعتماد به گروه صنفی ورزشکاران

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۷۱.۳ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی ورزشکاران اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد کمی (۸.۹ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۶۲ درصد و ۹.۵ درصد می باشد.

جدول (۶۲-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی ورزشکاران^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۷	۱.۴	اصلاً	۱۶۰	۱
۲	خیلی کم	۹	۱.۹	خیلی کم	۳۶۰	۲.۲
۳	کم	۲۷	۵.۶	کم	۱۰۰۹	۶.۳
۴	متوسط	۹۶	۱۹.۹	متوسط	۴۵۵۴	۲۸.۴
۵	زیاد	۱۶۶	۳۴.۴	زیاد	۵۵۸۴	۳۴.۹
۶	خیلی زیاد	۹۸	۲۰.۳	خیلی زیاد	۲۸۳۹	۱۷.۷
۷	کاملاً	۸۰	۱۶.۶	کاملاً	۱۵۰۴	۹.۴
	کل	۴۸۳	۱۰۰	کل	۱۶۰۱۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۶).

• میزان اعتماد به گروه صنفی روحانیت

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۴۰.۸ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی روحانیت اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و ۲۵.۸ درصد از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۶.۲ درصد و ۲۷.۴ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (ورزشکاران)

جدول (۶۳-۱) : میزان اعتماد به گروه صنفی روحانیت^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۸.۶	۱۴۴۴	اصلاً	۹.۶	۴۹	اصلاً
۲	۷.۵	۱۲۳۷	خیلی کم	۷.۶	۳۹	خیلی کم
۳	۱۱.۳	۱۸۷۳	کم	۸.۶	۴۴	کم
۴	۲۵.۸	۴۲۶۷	متوسط	۲۳.۳	۱۱۹	متوسط
۵	۲۳.۱	۳۸۱۷	زیاد	۲۱.۶	۱۱۰	زیاد
۶	۱۳.۶	۲۲۴۶	خیلی زیاد	۱۳.۱	۶۷	خیلی زیاد
۷	۱۰	۱۶۵۳	کاملاً	۶.۱	۸۲	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۵۳۷	کل	۱۰۰	۵۱۰	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۶).

• میزان اعتماد به گروه صنفی روزنامه نگاران

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۳۵.۳ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی روزنامه نگاران اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد کمی (۲۳.۱ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۳۰.۷ درصد و ۲۸.۹ درصد می باشد.

جدول (۶۴-۱) : میزان اعتماد به گروه صنفی روزنامه نگاران^۲

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۴.۳	۹۶۵	اصلاً	۴.۳	۱۹	اصلاً
۲	۷.۴	۱۱۴۰	خیلی کم	۵.۲	۲۳	خیلی کم
۳	۱۷.۲	۲۶۴۰	کم	۱۳.۶	۶۰	کم
۴	۴۰.۳	۶۱۹۳	متوسط	۴۱.۶	۱۸۴	متوسط
۵	۲۰.۵	۳۱۴۹	زیاد	۲۱.۳	۹۴	زیاد
۶	۷	۱۰۸۰	خیلی زیاد	۷.۹	۳۵	خیلی زیاد
۷	۳.۲	۴۸۵	کاملاً	۶.۱	۲۷	کاملاً
	۱۰۰	۱۵۳۵۲	کل	۱۰۰	۴۴۲	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۷).

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (روحانیت)

^۲ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (روزنامه نگاران)

• میزان اعتماد به گروه صنفی هنرمندان

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۵۵.۱ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی هنرمندان اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد کمی (۱۴.۳ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۰.۵ درصد و ۱۵.۹ درصد می باشد.

جدول (۶۵-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی هنرمندان^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۸	۱.۷	اصلاً	۳۰۴	۱.۹
۲	خیلی کم	۱۵	۳.۲	خیلی کم	۶۶۶	۴.۲
۳	کم	۴۴	۹.۴	کم	۱۵۶۰	۹.۸
۴	متوسط	۱۴۳	۳۰.۶	متوسط	۵۳۲۷	۳۳.۶
۵	زیاد	۱۳۶	۲۹.۱	زیاد	۴۸۵۸	۳۰.۶
۶	خیلی زیاد	۷۶	۱۶.۲	خیلی زیاد	۲۱۷۰	۱۳.۷
۷	کاملاً	۴۶	۹.۸	کاملاً	۹۸۰	۶.۲
	کل	۴۶۸	۱۰۰	کل	۱۵۸۶۵	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۷).

• میزان اعتماد به گروه صنفی تجار و بازاریان

بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که اکثر اردبیلی ها (۶۲.۹ درصد) به گروه صنفی تجار و بازاریان اعتماد کم، خیلی کم و یا هیچ اعتمادی ندارند و در مقابل درصد نسبتاً اندکی از آنها (۱۰.۷ درصد) به این گروه صنفی اعتماد کامل، خیلی زیاد یا زیاد دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۸.۲ درصد و ۱۱.۳ درصد می باشد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (هنرمندان)

جدول (۶۶-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی تجار و بازاریان^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۹۷	۱۹.۲	اصلاً	۲۰۵۵	۱۲.۶
۲	خیلی کم	۹۳	۱۸.۴	خیلی کم	۲۹۲۶	۱۷.۹
۳	کم	۱۲۸	۲۵.۳	کم	۴۵۲۶	۲۷.۷
۴	متوسط	۱۳۴	۲۶.۵	متوسط	۴۹۶۵	۳۰.۴
۵	زیاد	۳۶	۷.۱	زیاد	۱۳۲۵	۸.۱
۶	خیلی زیاد	۱۱	۲.۲	خیلی زیاد	۳۸۳	۲.۳
۷	کاملاً	۷	۱.۴	کاملاً	۱۵۰	۰.۹
	کل	۵۰۶	۱۰۰	کل	۱۶۳۳۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۸).

میزان اعتماد به گروه صنفی ارتشی ها: بررسی داده های حاصل از «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در شهر اردبیل حاکی از آن است که ۵۹.۸ درصد اردبیلی ها به گروه صنفی ارتشی ها اعتماد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد و درصد کمی (۱۰.۸ درصد) از آنها به این گروه صنفی اعتماد نداشته یا اعتماد اندکی دارند. این نسبتها برای ساکنین مراکز سایر استانها به ترتیب ۵۵ درصد و ۱۳.۴ درصد می باشد.

جدول (۶۷-۱): میزان اعتماد به گروه صنفی ارتشی ها^۲

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۰	۲	اصلاً	۳۶۵	۲.۲
۲	خیلی کم	۱۵	۳	خیلی کم	۵۲۲	۳.۲
۳	کم	۲۹	۵.۸	کم	۱۳۰۲	۸
۴	متوسط	۱۴۷	۲۹.۴	متوسط	۵۱۲۹	۳۱.۵
۵	زیاد	۱۵۳	۳۰.۶	زیاد	۵۰۷۱	۳۱.۱
۶	خیلی زیاد	۶۷	۱۳.۴	خیلی زیاد	۲۴۳۵	۱۴.۹
۷	کاملاً	۷۹	۱۵.۸	کاملاً	۱۴۶۶	۹
	کل	۵۰۰	۱۰۰	کل	۱۶۲۹۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۲۸).

^۱. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (تجار و بازاریان)

^۲. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما به هر کدام از گروهها و اصنافی که نام می برم به طور کلی تا چه اندازه اعتماد دارید؟ (ارتشی ها)

همانطوریکه در آغاز بحث ذکر شد «احساس همکاری و تعارض با گروههای صنفی» از مهمترین متغیرهایی است که می تواند معرف وضعیت تعارضات اجتماعی، روحیه همکاری و احساس دوستی و همبستگی اجتماعی در سطح جامعه باشد. در واقع، از این طریق می توان میزان فاصله اجتماعی، نگرش ها و حس تعارض و همکاری با گروه های اجتماعی مختلف را مورد بررسی قرار داد. همانطوریکه به تفصیل احساس دوستی و همبستگی اجتماعی با گروههای صنفی مختلف بحث شد، کمترین میزان احساس تعارض و بیشترین میزان احساس دوستی و همبستگی اجتماعی، به گروه صنفی معلمان، اساتید دانشگاه، ورزشکاران و بیشترین میزان احساس تعارض و کمترین میزان احساس دوستی و همبستگی اجتماعی، به گروه صنفی بنگاه داران، تجار و بازاریان و کسبه می باشد. رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در جدول (۶۸-۱) برای مرکز استان اردبیل به تفصیل آمده است.

جدول (۶۸-۱): رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در استان اردبیل و در دیگر استانهای کشور

رتبه در دیگر استانهای کشور	رتبه در استان اردبیل	گروههای صنفی
۱	۱	معلمان
۲	۲	اساتید دانشگاه
۴	۳	ورزشکاران
۳	۴	پزشکان
۸	۵	نیروی انتظامی
۶	۶	پلیس راهنمایی
۷	۷	ارتشی ها
۱۰	۸	هنرمندان
۹	۹	کارگران
۱۱	۱۰	قضات
۵	۱۱	روحانیت
۱۲	۱۲	روزنامه نگاران
۱۳	۱۳	راندگان تاکسی
۱۴	۱۴	کسبه
۱۵	۱۵	تجار و بازاریان
۱۶	۱۶	بنگاه داران

مقایسه رتبه بندی گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در مرکز استان اردبیل با میانگین سایر مراکز استانی حاکی از آن است که تفاوت قابل توجهی در این رتبه بندی بین استان اردبیل و دیگر استانهای کشور وجود ندارد.

بررسی اجمالی فاصله اجتماعی اهالی مرکز استان اردبیل با گروه های صنفی مختلف، نشان داد برخی از گروه های صنفی از مقبولیت بسیار اندکی در بین مردم برخوردارند و مردم نوعی حس بی اعتمادی نسبت به آنها دارند. همانطوریکه پیشتر ذکر شد، بنگاه داران، تجار، بازاریان و کسبه مهمترین این گروه های اجتماعی بشمار می روند. در تحلیل این بی اعتمادی و نگرش منفی به گروه های صنفی فوق، می توان به مقاومت سنتی مردم در مقابل فرهنگ لیبرالی موجود در بازار اشاره کرد. در واقع، سرمایه مالی به مثابه مهمترین شکل سرمایه حاکم بر اقتصاد کشور، بازتولید خود را عمدتاً با تورم زایی، افزایش قیمت ها و کاهش ارزش پول ملی ایجاد میکند و عاملانی که کنشگران اقتصادی این حوزه بشمار می روند همان گروه های صنفی ای هستند که مردم دید بسیار منفی ای به آنها دارند (بنگاه داران، تجار، بازاریان و کسبه). در حقیقت، بازار، به مثابه مرکز فعالیت گروه های صنفی فوق، از دید مردم مکان اقتصادی مضمومی بشمار می رود که بر آن تنها منطق سود و سرمایه اندوزی، بدون حضور کمترین میزان اصول اخلاقی، حاکم است.

نگرش منفی مردم به گروه های صنفی پیشگفته درحالیست که همان مردم نسبت به معلمان، اساتید دانشگاه و ورزشکاران دارای دید بسیار مثبتی هستند. در تحلیل دید مثبت مردم اردبیل به این گروه های صنفی، باید به نوع فعالیت های این گروه ها اشاره کرد که از نظر مردم کاملاً هم جهت با منافع عمومی و جمعی و در جهت نظم عمومی جامعه و حتی بهتر کردن شرایط جامعه است. معلمان، اساتید دانشگاه از نظر مردم مهمترین گروه های صنفی حامل ایده های جدید و مدرن و نوساز قلمداد می شوند که عملی شدن این ایده ها می تواند شرایط زندگی مردم را متحول ساخته و آنها را در شرایط مادی و معنوی بهتری قرار دهد. گروه صنفی ورزشکاران (با توجه به وجود ورزشکاران ملی بزرگ از استان اردبیل) سومین و یکی از مهمترین گروه های صنفی معتبر در اردبیل بشمار می رود که مقبولیت اجتماعی این گروه صنفی را باید در ارتباط با افتخار آفرینی و معرفی کردن استان اردبیل به بقیه نقاط کشور و حتی در سطح بین المللی دانست. در حقیقت، آنچه که می تواند با وجود ورزشکاران بزرگ از استان اردبیل در ذهنیت اردبیلی ها تولید شود، احساس قدرت، غرور و اعتماد به نفس است که عوامل فرهنگی اجتماعی مهمی در یکپارچگی استان اردبیل با بقیه بخش های کشور بشمار می رود.

بعد از گروه های صنفی معلمان، اساتید دانشگاه، ورزشکاران، گروه های صنفی پزشکان، نیروی انتظامی پلیس راهنمایی و ارتشی ها جزء گروه های صنفی مهم قلمداد می شوند. پزشکان به دلیل نفع رسانی عمومی و ارائه خدمات حیاتی به اجتماع، نیروی انتظامی و پلیس راهنمایی به دلیل کنترل نظم اجتماعی و ایجاد امکانیت زندگی جمعی بدون اجازه دادن به مخربان حیات

جمعی و ارتشی ها به دلیل پاسداری از سرزمین و ایجاد امنیت ذهنی، از مقبولیت اجتماعی بالایی در بین مردم برخوردارند.

(ب) : میزان احساس تعارض با همکاران

از دیگر متغیرهایی که می تواند وجود تعارضات و کشمکش ها و همچنین همبستگی اجتماعی در بین افراد را نشان دهد، میزان احساس تعارض با همکاران است. این متغیر به نوعی می تواند تعارضات در فضای کار را نیز منعکس نماید. سنجش این متغیر بواسطه سئوالی در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» صورت گرفته است که به شرح زیر می باشد: « بعضی ها معتقدند «در استخدام کارکنان ادرا ت به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟». جدول شماره (۶۹-۱) پاسخ شهروندان اردبیلی و پاسخ شهروندان ایرانی ساکن در دیگر مراکز استانی را نشان می دهد.

جدول (۶۹-۱): «میزان احساس تعارض با همکاران»^۱

ردیف	کل مراکز استانیها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۴.۴	۷۱۸	خیلی کم	۷.۹	۴۰	خیلی کم
۲	۲۷.۲	۴۴۶۲	کم	۲۹.۳	۱۴۸	کم
۳	۱۶.۲	۲۶۵۱	متوسط	۱۲.۷	۶۴	متوسط
۴	۴۰.۱	۶۵۷۸	زیاد	۳۵.۸	۱۸۱	زیاد
۵	۱۲.۱	۱۹۷۹	خیلی زیاد	۱۴.۳	۷۲	خیلی زیاد
	۱۰۰	۱۶۳۸۸	کل	۱۰۰	۵۰۵	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۶).

داده های موجود در جدول فوق، حاکی از آن است که ۵۰.۱ درصد اردبیلی ها بر این باورند که در استخدام کارکنان ادرا ت به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود و در مقابل ۳۷ درصد از آنها نظری خلاف نظر فوق را دارند. این میزانها برای پاسخگویان ساکن در دیگر استانهای کشور به ترتیب بدین قرار است: ۵۲.۲ و ۳۱.۶.

داده های فوق در تحلیلی جامعه شناختی می تواند حاوی معانی اجتماعی مهمی باشد. در واقع، باور بخش بزرگی از مردم به حاکم نبودن تخصص و تجربه در مراکز اداری دارای این دلالت معنایی است که از نظر مردم عملاً نظام اداری فاقد نیروی انسانی ماهر و متخصص در

^۱ این مولفه با سئوال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: بعضی ها معتقدند «در استخدام کارکنان ادرا ت به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟

برآورده کردن نیازهای جامعه است و عموماً در مراکز اداری افرادی غیر متخصص و غیر ماهر فعالیت می کنند. داده های فوق، از سوی دیگر می تواند نشانگر وجود تنش و تضاد موجود در محیط های اداری باشد. درحقیقت، یافته های فوق می تواند حکایت از این موضوع داشته باشد که کارمندان ادارات همکاران غیر ماهر و غیر متخصصی را تحمل می کنند که در نتیجه نوع استخدام ناکارآمد وارد محیط های اداری می شوند.

(ج): میزان تعارض با خانواده، خویشاوندان و دوستان

این متغیر خود بواسطه پنج متغیر خردتر مورد سنجش قرار می گیرد و می تواند میزان همبستگی اجتماعی موجود در درون خانواده و نظام خویشاوندی، احساس حمایت اجتماعی از سوی خانواده و خویشاوندان، و میزان تعارضات موجود در درون خانواده و نظام خویشاوندی را به نمایش بگذارد. همانطوریکه ذکر شد، این متغیر با پنج متغیر «میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده»، «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان»، «میزان اعتماد فرد به دوستان»، «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود»، و «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده» مورد سنجش قرار گرفته است.

«میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده»: این متغیر با این سؤال در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» مورد سنجش قرار گرفته است: شما اعضای خانواده خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟ پاسخ اردبیلی ها به این سؤال در جدول شماره (۷۰-۱)، ارائه شده است.

جدول (۷۰-۱): «میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱	۰.۲	اصلاً	۵۱	۰.۳
۲	خیلی کم	۲	۰.۴	خیلی کم	۹۰	۰.۵
۳	کم	۵	۱	کم	۱۷۰	۱
۴	متوسط	۵۳	۱۰.۳	متوسط	۱۶۲۹	۹.۷
۵	زیاد	۱۰۶	۲۰.۶	زیاد	۳۷۳۰	۲۲.۲
۶	خیلی زیاد	۱۲۶	۲۴.۵	خیلی زیاد	۴۴۷۶	۲۶.۶
۷	کاملاً	۲۲۲	۴۳.۱	کاملاً	۶۶۵۵	۳۹.۶
	کل	۵۱۵	۱۰۰	کل	۱۶۸۰۱	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۵).

^۱. این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما اعضای خانواده خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟

داده های موجود در جدول فوق گواه بر آن است که میزان اعتماد پاسخگویان اردبیلی به خانواده‌هایشان همانند سایر هموطنان در سطح بالایی قرار دارد. یافته‌ها حاکی از آن است که ۸۸.۲ درصد از شهروندان اردبیلی و ۸۸.۴ درصد شهروندان ساکن در دیگر مراکز استانی کشور در حد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد به خانواده‌هایشان اعتماد دارند. به منظور بررسی دقیق‌تر، عوامل موثر بر میزان اعتماد شهروندان اردبیلی به خانواده‌هایشان، این متغیر با متغیرهای شناسایی تقاطع داده شده است.

جدول (۷۱-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد					فعالیت				تاهل	
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی‌سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	یکبار	خانه‌دار	محصل	بازنشسته	مجرد
کم	۰.۸	۲.۲	۱.۹	۰.۶	۲.۶	۳.۹	۰.۹	۰.۶	۱.۳	۲.۲	۰.۸	۲.۶	۲.۱	۰	۱.۱	۱.۸
متوسط	۱۰.۸	۹.۸	۱۰.۲	۱۱.۶	۷.۹	۱۰.۷	۱۳.۶	۷.۸	۷.۶	۱۵.۲	۱۱.۵	۷.۷	۱۰.۹	۹.۴	۸.۲	۱۱.۵
زیاد	۸۸.۳	۸۸	۸۸	۸۷.۹	۸۹.۵	۸۵.۴	۸۵.۵	۹۱.۶	۹۱.۱	۸۲.۶	۸۷.۷	۸۹.۷	۸۷	۹۰.۶	۹۰.۷	۸۶.۷
پاسخ معتبر	۲۴۰	۲۷۵	۲۶۶	۱۷۳	۷۶	۱۰۳	۱۱۰	۱۶۷	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۸	۱۹۲	۹۶	۱۸۲	۳۳۰
آماره	۰.۰۵۶		۰.۰۲۹			۰.۰۸۹					۰.۰۸۸				۰.۰۶۰	
سطح معناداری	۰.۴۴۳		۰.۸۰۶			۰.۳۹۲					۰.۴۵۰				۰.۴۰۴	

(ارزشها و نگرش‌های ایرانیان، یافته‌های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۶).

• «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود»

این متغیر از طریق طرح سئوالی مورد سنجش قرار گرفته است که عبارت می باشد از:
معمولاً هر چند وقت یکبار با اعضای خانواده خود، مشورت و همفکری دارید ؟

جدول (۷۲-۱): «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	هیچ وقت	۱۹	۳.۷	هیچ وقت	۵۱۶	۳.۱
۲	به ندرت	۳۰	۵.۸	به ندرت	۱۵۱۷	۹
۳	گاهی اوقات	۱۶۷	۳۲.۶	گاهی اوقات	۵۲۶۷	۳۱.۳
۴	اکثر اوقات	۱۴۸	۲۸.۸	اکثر اوقات	۵۳۴۰	۳۱.۸
۵	همیشه	۱۴۹	۲۹	همیشه	۴۱۶۲	۲۴.۸
	کل	۵۱۳	۱۰۰	کل	۱۶۸۰۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش‌های ایرانیان، یافته‌های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱).

^۱ این مولفه با سئوال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: معمولاً هر چند وقت یکبار با اعضای خانواده خود، مشورت و همفکری دارید ؟

همانطوریکه مشاهده می شود، ۵۷.۸ درصد شهروندان اردبیلی اکثر اوقات و یا همیشه با اعضای خانواده خود، مشورت و همفکری می کنند. این نسبت در بین سایر هموطنانمان ۵۶.۶ درصد است. این درحالیست که ۹.۵ درصد از اردبیلی ها و ۱۲.۱ درصد از شهروندان ساکن در دیگر مراکز استانی کشور به ندرت و یا هیچ گاه با اعضای خانواده خود مشورت نمی کنند. جدول (۷۳-۱)، تقاطع این متغیر با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد.

جدول (۷۳-۱): تقاطع متغیر «میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	زن	مرد	۱۵-۱۹	۲۰-۲۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	یکبار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
به ندرت	۷.۷	۱۱.۷	۹.۱	۹.۸	۱۰.۵	۹.۷	۱۱.۹	۱۱.۴	۳.۸	۸.۷	۱۰	۱۴.۳	۷.۹	۶.۳	۹.۱	۱۱.۵	۸.۲
گاهی اوقات	۳۱.۴	۳۳.۹	۳۳.۷	۳۰.۶	۳۲.۹	۲۸.۲	۳۳.۹	۳۰.۷	۴۰.۵	۲۸.۳	۳۰.۸	۳۶.۴	۳۱.۹	۳۵.۴	۱۸.۲	۳۳.۵	۳۲
اکثر اوقات	۶۰.۹	۵۴.۴	۵۷.۲	۵۹.۵	۵۶.۶	۶۲.۱	۵۴.۱	۵۷.۸	۵۵.۷	۶۳	۵۹.۲	۴۹.۴	۶۰.۲	۵۸.۳	۷۲.۷	۵۴.۹	۵۹.۸
پاسخ معتبر	۲۷۴	۲۳۹	۲۶۴	۱۷۳	۷۶	۱۰۳	۱۰۹	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۷	۱۹۱	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۲۸
آماره	۰.۰۸۱		۰.۰۰۵			۰.۰۰۸						۰.۰۸۱		۰.۰۶۱			
سطح معناداری	۰.۱۸۴		۰.۹۴۷			۰.۸۹۵						۰.۵۸۲		۰.۳۸۵			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۲).

• میزان همدلی فرد با اعضای خانواده

سئوالی که این متغیر را می سنجد عبارت است از: هر چند وقت یکبار با آنها درد و دل می کنید؟ پاسخ اردبیلی ها به این سئوال در جدول (۷۴-۱) ارائه شده است.

جدول (۷۴-۱): میزان همدلی فرد با اعضای خانواده^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانی		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۲۹	۵.۷	اصلاً	۱۳۰۵	۷.۸
۲	به ندرت	۵۲	۱۰.۱	به ندرت	۲۶۷۴	۱۵.۹
۳	گاهی اوقات	۱۶۴	۳۲	گاهی اوقات	۵۴۹۴	۳۲.۷
۴	اکثر اوقات	۱۴۶	۲۸.۵	اکثر اوقات	۴۲۹۸	۲۵.۶
۵	همیشه	۱۲۲	۲۳.۸	همیشه	۳۰۲۶	۱۸
	کل	۵۱۳	۱۰۰	کل	۱۶۷۹۷	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۲).

^۱ این مولفه با سئوال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: هر چند وقت یکبار با آنها درد و دل می کنید؟

داده های جدول فوق ادعای پیشگفته دال بر میزان بالای خانواده گرایی و انسجام و همبستگی اجتماعی خانوادگی را تایید می کند. یافته ها نشان می دهد که ۵۲.۳ درصد پاسخگویان اردبیلی به این سؤال، اکثراً یا همیشه با اعضای خانواده خود درد و دل می کنند. این نسبت برای نمونه های مورد مطالعه در دیگر استانها ۴۳.۶ درصد می باشد. جدول (۷۵-۱) تقاطع پاسخ نمونه های مورد مطالعه به سؤال فوق با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد.

جدول (۷۵-۱): تقاطع متغیر «میزان همدلی فرد با اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد					فعالیت		تاهل		نگرش		
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل		بازنشسته	مجرد
اصلاً	۱۸	۱۳.۹	۱۹.۳	۹.۸	۱۷.۱	۱۱.۷	۱۱	۱۹.۳	۱۹	۲۱.۷	۱۵.۴	۱۸.۲	۱۲	۲۰.۸	۱۸.۲	۲۰.۳	۱۳.۱
گاهی اوقات	۲۳.۹	۳۰.۳	۳۳.۷	۳۱.۸	۲۶.۳	۲۵.۲	۲۲.۱	۳۳.۷	۳۰.۴	۲۴.۸	۲۸.۵	۲۷.۳	۳۰.۴	۴۳.۸	۱۸.۲	۳۹.۶	۲۷.۷
اکثر اوقات	۴۸.۱	۵۵.۸	۴۷	۵۸.۴	۵۶.۶	۶۳.۱	۵۶.۹	۴۷	۵۰.۶	۴۳.۵	۵۶.۲	۵۴.۵	۵۷.۶	۳۵.۴	۶۳.۶	۴۰.۱	۵۹.۱
پاسخ معتبر	۲۳۹	۲۷۴	۲۶۴	۱۷۳	۷۶	۱۰۳	۱۰۹	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۷	۱۹۱	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۲۸
آماره	۰.۰۸۱	۰.۰۶۳	۰.۰۱۶۵	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳	۰.۰۱۶۳
سطح معناداری	۰.۰۱۸۷	۰.۰۱۷	۰.۰۰۳	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷	۰.۰۱۷

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۳).

یافته های مندرج در جدول فوق نشانگر آن است که در بین نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل، با کاهش سن و افزایش سواد میزان همدلی و ارتباط درونی فرد با اعضای خانواده اش کمتر می شود. همچنین داده ها نشانگر آن است که با متاهل شدن افراد همدلی با اعضای خانواده افزایش می یابد.

• «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده»

به منظور بررسی دقیقتر مقوله کلانتر «میزان تعارض فرد با خانواده» سؤالی دیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. این سؤال به میزان کشمکش ها و اختلافات فرد با اعضای خانواده اختصاص دارد. سؤال مورد بحث عبارت است از: «هر چند وقت یکبار با آنها اختلاف و بگوگو پیدا می کنید؟». جدول (۷۶-۱) پاسخهای نمونه مورد مطالعه در اردبیل و پاسخ هموطنان در دیگر استانها را نشان می دهد.

جدول (۷۶-۱): «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	هیچ وقت	۱۶۰	۳۱.۲	هیچ وقت	۴۲۶۱	۲۵.۴
۲	به ندرت	۱۸۷	۳۶.۵	به ندرت	۶۸۳۳	۴۰.۷
۳	گاهی اوقات	۱۲۶	۲۴.۶	گاهی اوقات	۴۲۵۴	۲۵.۳
۴	اکثر اوقات	۲۹	۵.۷	اکثر اوقات	۱۰۹۰	۶.۵
۵	همیشه	۱۱	۲.۱	همیشه	۳۵۹	۲.۱
	کل	۵۱۳	۱۰۰	کل	۱۶۷۹۷	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱).

همانطوریکه ملاحظه می شود ۶۷.۷ درصد نمونه های استان اردبیل اظهار داشته اند که هیچ وقت و یا به ندرت با اعضاء خانواده خود بگومگو یا کشمکش جدی پیدا می کنند. این نسبت در بین سایر نمونه ۶۶.۱ درصد است. جدول زیر تقاطع پاسخ نمونه های مورد مطالعه در اردبیل با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد. سطح معناداری مندرج در جدول دلالت بر آن دارد که هیچ یک از آماره ها قابل استفاده نمی باشند و روابط در سطح معناداری قرار ندارد.

جدول (۷۷-۱): تقاطع متغیر «میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت			تاهل		نگرش
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۲۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	یکبار	خانه دار	معصل	بازنشسته	مجرد	
به ندرت	۶۹	۶۶.۴	۶۵.۹	۶۶.۵	۷۶.۳	۷۵.۷	۶۸.۸	۶۲.۷	۷۲.۲	۵۸.۷	۶۲.۳	۶۸.۸	۶۹.۱	۶۹.۸	۷۲.۷	۶۸.۱	۶۷.۴
گاهی اوقات	۲۳.۸	۲۵.۲	۲۴.۶	۲۸.۳	۱۵.۸	۱۸.۴	۲۲.۹	۲۶.۵	۲۰.۳	۳۹.۱	۳۰	۱۹.۵	۲۴.۶	۲۱.۹	۲۷.۳	۲۳.۱	۲۵.۳
اکثر اوقات	۷.۱	۸.۴	۹.۵	۵.۲	۷.۹	۵.۸	۸.۳	۱۰.۸	۷.۶	۲.۲	۷.۷	۱۱.۷	۶.۳	۸.۳	۰	۸.۸	۷.۳
پاسخ معتبر	۲۳۹	۲۷۴	۲۶۴	۱۷۳	۷۶	۱۰۳	۱۰۹	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۷	۱۹۱	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۲۸
آماره		۰.۰۳۱		-۰.۱۰۸				۰.۰۹۸					۰.۰۷۹				۰.۰۳۳
سطح معناداری		۰.۷۸۳		۰.۱۶۲				۰.۱۱۲					۰.۰۶۶				۰.۷۵۲

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۳).

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: هر چند وقت یکبار با آنها اختلاف و بگومگو پیدا می

کنید؟

• «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان»

این متغیر با سؤال « شما اقوام و خویشان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟» مورد سنجش قرار گرفته است. جدول (۷۸-۱) پاسخ شهروندان اردبیلی به سؤال مذکور را نشان می دهد.

جدول (۷۸-۱): «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۲۱	۴.۱	اصلاً	۶۲۵	۳.۷
۲	خیلی کم	۲۱	۴.۱	خیلی کم	۸۸۴	۵.۳
۳	کم	۴۴	۸.۶	کم	۱۴۲۳	۸.۵
۴	متوسط	۱۷۸	۳۴.۸	متوسط	۵۶۰۸	۳۳.۵
۵	زیاد	۱۰۶	۲۰.۷	زیاد	۴۵۵۳	۲۷.۲
۶	خیلی زیاد	۷۴	۱۴.۵	خیلی زیاد	۲۵۵۸	۱۵.۳
۷	کاملاً	۶۸	۱۳.۳	کاملاً	۱۰۸۱	۶.۵
	کل	۵۱۲	۱۰۰	کل	۱۶۷۳۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۵).

همانطوریکه داده های مندرج در جدول فوق نشان می دهد، میزان اعتماد شهروندان اردبیلی به خویشاوندان در سطح بالایی قرار دارد، بطوریکه ۱۳.۳ درصد از آنها به خویشاوندان خود اعتماد کامل دارند. این درحالیست که همین نسبت در بین شهروندان سایر مراکز استان در حد ۶.۵ درصد قرار دارد. جدول (۷۹-۱)، تقاطع این متغیر با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما اقوام و خویشان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟

جدول (۷۹-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل		نگرش	
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته		مجرد
کم	۱۶.۷	۱۶.۸	۲۰	۱۵.۱	۹.۳	۲۲.۵	۸.۲	۲۱.۱	۱۱.۴	۱۷.۴	۱۳.۸	۲۸.۲	۱۲.۶	۲۱.۱	۹.۱	۲۰.۴	۱۴.۶
متوسط	۳۳.۱	۳۶.۳	۳۷.۷	۳۲.۶	۲۹.۳	۲۷.۵	۳۷.۳	۳۷.۳	۳۲.۹	۴۱.۳	۳۳.۱	۲۸.۲	۳۵.۸	۴۲.۱	۱۸.۲	۳۵.۹	۳۴.۵
زیاد	۵۰.۲	۴۶.۹	۴۲.۳	۵۲.۳	۶۱.۳	۵۰	۵۴.۵	۴۱.۶	۵۵.۷	۴۱.۳	۵۳.۱	۴۳.۶	۵۱.۶	۳۶.۸	۷۲.۷	۴۳.۶	۵۰.۹
پاسخ معتبر	۲۳۹	۲۷۳	۲۶۵	۱۷۲	۷۵	۱۰۲	۱۱۰	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۸	۱۹۰	۹۵	۱۱	۱۸۱	۳۲۸
آماره	۰.۰۳۶		۲۲۰			-۰.۰۲۵						۰.۱۳۷		۰.۰۸۵			
سطح معناداری	۰.۷۱۶		۰.۰۰۱			۰.۶۶۲						۰.۰۱۶		۰.۱۵۷			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۷).

یافته‌های جدول فوق حاکی از آن است که در بین متغیرهای شناسایی، متغیر سن بر میزان اعتماد پاسخگویان به خویشاوندانشان تاثیر دارد بطوریکه با افزایش سن پاسخگویان اردبیلی میزان اعتماد آنها به خویشاوندانشان افزایش می یابد. همچنین با تغییر وضعیت فعالیت نمونه های مورد مطالعه در اردبیل، میزان اعتماد فرد به اقوام و خویشان نیز تغییر می یابد.

• «میزان اعتماد فرد به دوستان»

سئوالی که این متغیر را می سنجد عبارت است از: «شما دوستان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟». این سؤال علاوه بر آنکه «احساس اعتماد بین شخصی» را مورد پرسش قرار می دهد، در نهایت «میزان دوستی و همبستگی اجتماعی» را مورد سنجش قرار می دهد. پاسخ نمونه های مورد مطالعه در اردبیل به این سؤال در جدول (۸۰-۱) ارائه شده است.

جدول (۸۰-۱): «میزان اعتماد فرد به دوستان»^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۴.۵	۷۵۰	اصلاً	۷.۵	۳۸	اصلاً
۲	۶.۹	۱۱۵۲	خیلی کم	۵.۹	۳۰	خیلی کم
۳	۹.۷	۱۶۲۲	کم	۸.۳	۴۲	کم
۴	۳۴.۴	۵۷۸۷	متوسط	۳۵	۱۷۸	متوسط
۵	۲۵	۴۱۷۹	زیاد	۲۰	۱۰۲	زیاد
۶	۱۳.۷	۲۲۸۴	خیلی زیاد	۱۴.۷	۷۵	خیلی زیاد
۷	۵.۶	۹۲۹	کاملاً	۸.۶	۴۴	کاملاً
	۱۰۰	۱۶۷۰۳	کل	۱۰۰	۵۰۹	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۶).

داده های جدول اخیر نشانگر آن است که گروه دوستان در مقایسه با خانواده و خویشاوندان از اهمیت به مراتب کمتری برخوردار بوده و در کل میزان اعتماد اجتماعی نمونه های مورد مطالعه چه در استان اردبیل و چه در سایر استانهای کشور در حد تقریباً متوسطی قرار دارد. جدول (۸۱-۱) توزیع نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل بر حسب تقاطع دو متغیر «میزان اعتماد فرد به دوستان» و «متغیر های شناسایی» را نشان می دهد.

جدول (۸۱-۱): تقاطع متغیر «میزان اعتماد فرد به دوستان» با «متغیر های شناسایی»

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد					فعالیت			تاهل			
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	نی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	یازنشته	مجرد	متاهل
کم	۲۲.۷	۲۰.۷	۲۱.۱	۲۲.۹	۲۰.۵	۲۵	۲۴.۱	۲۴.۶	۱۴.۱	۱۰.۹	۲۵.۶	۲۱.۸	۲۲.۹	۱۴.۶	۲۷.۳	۱۴.۹	۲۵.۵
متوسط	۳۳.۶	۳۶.۲	۳۵.۳	۳۷.۶	۲۷.۴	۳۳	۳۶.۱	۳۶.۵	۲۴.۴	۴۷.۸	۳۲.۳	۳۰.۸	۳۷.۸	۳۶.۵	۳۶.۴	۳۷.۶	۳۳.۸
زیاد	۴۳.۷	۴۳.۲	۴۳.۶	۳۹.۴	۵۲.۱	۴۲	۳۹.۸	۳۸.۹	۶۱.۵	۴۱.۳	۴۱.۱	۴۷.۴	۳۹.۴	۴۹	۴۶.۵	۴۷.۵	۴۰.۶
پاسخ معتبر	۲۳۸	۲۷۱	۲۶۶	۱۷۰	۷۳	۱۰۰	۱۰۸	۱۶۷	۷۸	۴۶	۱۲۹	۷۸	۱۸۸	۹۶	۱۱	۱۸۱	۳۲۵
آماره		۰.۰۳۱		۰.۰۱۵				۰.۱۱۳					۰.۰۷۹			۰.۱۲۴	
سطح معناداری		۰.۷۸۵		۰.۸۱۶				۰.۰۳۴					۰.۶۱۵			۰.۰۲۰	

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۰۷).

آماره های حاصل از تقاطع متغیر «میزان اعتماد فرد به دوستان» با «متغیر های شناسایی» دلالت بر آن دارد که با افزایش میزان تحصیلات، در حد اندکی میزان اعتماد فرد به

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: شما دوستان خود را تا چه حد قابل اعتماد می دانید؟

دوستان افزایش می یابد. بعلاوه، میزان اعتماد فرد به دوستان در بین «متاهلین» بیشتر از مجردین می باشد.

داده های ارایه شده در جداول فوق به لحاظ جامعه شناختی مضامین اجتماعی قابل توجه و مهمی دارد. همانطوریکه پیشتر در خصوص استان اردبیل ذکر شد، این استان یکی از مذهبی و سنتی ترین استانهای کشور بشمار می رود که در آن خانواده و خویشاوندی از اهمیت زیادی برخوردار می باشد. داده های اخیر نشان داد که اردبیلی ها اعتماد بالایی به خانواده داشته، با اعضاء خانواده خود در مواقع بسیاری مشورت کرده و از همدلی بالایی با خانواده خود برخوردار می باشند. همچنین میزان اختلافات پاسخگویان با خانواده هایشان در حد پایینی قرار دارد. بررسی اجمالی تفاوت اردبیلی ها با ساکنین بقیه مراکز استانهای کشور نشانگر آن است که از لحاظ اهمیت مقوله خانواده و خویشاوندی، استان اردبیل از سایر استانهای کشور در مقامی بالاتر قرار دارد. اهمیت مقوله خانواده و خویشاوندی، که در سطحی بالاتر با اهمیت مقوله خویشاوندی همراه می شود، دلالت بر وجود روابط خونی قوی در بین اردبیلی ها دارد که خود نشانگر شکل خاصی از روابط اجتماعی و نوع خاصی از جامعه است که اصطلاحاً می توان آن را جامعه ای سنتی نامید. در چنین جامعه ای هویت افراد در وهله نخست توسط خانواده و خویشاوندی تعیین می شود. تشخیص (فردیت) رشد نیافته و فشار مضاعفی بر همشکلی درونی و بیرونی افراد با بقیه اعضاء جامعه وجود دارد. در چنین جامعه ای مذهب هماهنگ با نهاد اجتماعی خانواده و خویشاوندی جایگاه محوری داشته و مهمترین منبع تولید کننده ارزشها و هنجارهای اجتماعی قلمداد می شود که خود روابط بین مردم را تعیین می کند. سابقه تاریخی شهر و استان اردبیل در مذهبی بودن، نیز موید ادعاهای فوق است. همچنین، در چنین جامعه ای مردسالاری و پدرسالاری الگوی اصلی خانواده بشمار می رود که نوعی از تبعیض های جنسیتی را تولید می کند.

در تبیین اهمیت مقوله خانواده و خویشاوندی علاوه بر پیشینه مذهبی شهر و استان اردبیل، باید به قبیله ای و عشیره ای بودن اجتماعات عشایری منطقه در طول تاریخ و حتی هم اکنون اشاره کرد، که بر فرهنگ کلی استان تاثیر گذار بوده است. بخش بزرگی از اجتماعات موجود در منطقه آذربایجان به دلیل شکل خاصی از معیشت (رمة گردانی کوچرو) دارای نوع خاصی از نظم اجتماعی و همبستگی و انسجام شده است، که پیشتر در بخش تاریخی (فصل اول) به تفصیل به آن اشاره شد. با این وجود، باید خاطر نشان ساخت که حضور اجتماعات عشایری و مناسبات خونی و قبیله ای در کنار اهمیت مذهبی این استان به روابط خویشاوندی و مقوله خانواده اهمیتی مضاعف بخشیده است که می توان آن را در آماره های تولید شده در سطح این استان به وضوح مشاهده کرد.

کنکاش بیشتر در داده‌های منعکس شده در جداول اخیر همچنین حکایت از آن دارد که در استان اردبیل با وجود حاکم بودن نظم نسبتاً بالایی در حوزه خانواده و خویشاوندی، ولی زن‌ها در مقایسه با مردها، جوانان در مقایسه با افراد مسن تر، افراد با تحصیلات بالاتر (بویژه با تحصیلات عالی) در مقایسه با افرادی با میزان تحصیلات پایین تر، بیکاران در مقایسه با شاغلین و مجردان در مقایسه با متاهلین از میزان نسبتاً بیشتری از اختلاف با خانواده هایشان برخوردار می باشند. در تحلیل این نکته باید به بحرانهای موجود در ایفای نقش نهاد خانواده و خویشاوندی اشاره کرد. در واقع، یکی از مسائلی که هم اکنون در سطح کشور از مسائل بسیار مهم اجتماعی فرهنگی قلمداد می شود ناکارآمدی برخی از نهادها در ایفای نقشهای کارکردیشان و مضاعف شدن نقش های کارکردی خانواده و خویشاوندی است که به نوعی بخشی از کارکردهای سایر نهادها را نیز بر عهده می گیرد. برای مثال، معضلات موجود در حوزه اقتصاد و ناکارآمدی نهاد اقتصاد در ایجاد شغل برای جوانان (و در نتیجه بوجود آمدن بحرانهایی مانند بیکاری و بالارفتن سن ازدواج)، عملاً خانواده ها را موظف به تولید شغل برای فرزندانشان کرده است که در مواقع بسیاری به دلیل ناتوانی برخی از خانواده ها در ایفای این نقش، معضلاتی در سطح خانواده ایجاد کرده و باعث بوجود آمدن اختلافانی در سطح خانواده ها می گردد.

در کنار موارد فوق، می توان به نقش دانشگاهها و تحصیلات در تحول در حوزه معرفتی جامعه اردبیل اشاره کرد. در حقیقت، در جامعه سنتی مذهبی ای همچون اردبیل، که سنت و مذهب مهمترین منابع تولید ارزشها و هنجارهای اجتماعی و مهمترین منابع تولید نظم اجتماعی و حیات جمعی بشمار می روند، دانشگاهها می توانند باعث تغییراتی در الگوهای فکری و عملی افراد بشوند که نتیجه آن تفاوت و عدم همشکلی در فکر و عمل است که خود می تواند مولد اختلافات و تضادها در داخل نهاد خانواده و خویشاوندی بشود. در حقیقت، بخشی از اختلافات بوجود آمده در داخل خانواده ها (بین جوانان تحصیل کرده با بقیه اعضاء خانواده) به دلیل تغییر یافتن گروههای مرجع جوانان تحصیل کرده و عدم تبعیت آنها از منابع سنتی اقتدار (والدین) است. همانطوریکه می دانیم، نهاد خانواده مهمترین مکان اجتماعی کردن افراد است و فرهنگ جامعه در این نهاد به افراد تزریق شده و نهادینه می شود. به عبادتی، نهاد خانواده و خویشاوندی محل پاسداری فرهنگی جامعه از خود می باشد و حضور تضاد فرهنگی در این حوزه نشانگر مقاومت در مقابل تزریق و تداوم فرهنگ سنتی مذهبی گذشته است. البته این امر، شاید در سایر مناطق کشور بیشتر مشهود باشد و لی در شهر اردبیل در سطحی اندک ولی موجود می باشد.

(د) : میزان احساس وجود تعارض جنسیتی در جامعه

یکی دیگر از مقولاتی که می تواند در بررسی همکاری و تعارض موجود در جامعه مناسب قلمداد شود، فهم درک فرد از میزان تمایز های جنسیتی موجود در جامعه است. در واقع، هر چه حساسیت فرد نسبت به محدودیتهای جنسیتی موجود برای زنان در جامعه بیشتر باشد، میزان همکاری و باور وی به عدالت جنسیتی بیشتر بوده و این امر دلالت بر میزان تعارض جنسیتی کمتری در جامعه خواهد داشت. بدین منظور، یکی از سئوالات «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» که تا حدودی میزان احساس وجود تعارض جنسیتی در جامعه را می سنجد در اینجا ارائه شده است. سؤال مورد بحث عبارت است از: به نظر شما در اوضاع فعلی جامعه، امکان پیشرفت برای مردان بیشتر است یا برای زنان؟

جدول (۸۲-۱) : «باور فرد نسبت به نابرابری جنسیتی»^۱

ردیف	نوع باور فرد نسبت به نابرابری جنسیتی	اردبیل		کل مراکز استانها	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	نابرابری جنسیتی به نفع مردان	۲۲۱	۴۳.۳	۶۶۶۵	۳۹.۸
۲	نابرابری جنسیتی به نفع زنان	۴۹	۹.۶	۱۷۴۷	۱۰.۴
۳	نابرابری جنسیتی در مسیر پیشرفت هیچیک از دو جنس وجود ندارد	۲۱۰	۴۱.۲	۶۹۹۴	۴۱.۸
۴	امکان پیشرفت برای هر دو جنس فراهم نیست	۳۰	۵.۹	۱۳۲۵	۷.۹
	کل	۵۱۰	۱۰۰	۱۶۷۳۱	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۱۵).

همانطوریکه ملاحظه می شود، میزان احساس عدالت جنسیتی در جامعه اردبیل در حد پایینی قرار دارد؛ بطوریکه ۴۳.۳ درصد از نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل بر این باورند که در اوضاع فعلی جامعه امکان پیشرفت مردان بیشتر از زنان است. این یافته از سویی دلالت بر این دارد که بخشی از نمونه مورد مطالعه نسبت به تبعیضات جنسی موجود در جامعه آگاه می باشند و همین امر گواه بر بالا بودن دید انتقادی این بخش از جامعه و نوگرایی آنهاست. البته باید به این نکته توجه کرد که در مقابل دسته مذکور، یکدسته از نمونه ها (معادل ۴۱.۲ درصد از کل نمونه های اردبیل) متوجه این موانع ساختاری تحرک و رشد زنان نیستند و احتمالاً آنها از بخش سنتی می باشند. جدول زیر تقاطع پاسخهای نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: «به نظر شما در اوضاع فعلی جامعه، امکان پیشرفت برای مردان بیشتر است یا برای زنان؟»

با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد. بررسی آماره های ناشی از این تقاطع حاکی از این است که رابطه معناداری مابین این دو دسته متغیرها وجود ندارد.

جدول (۸۳-۱): تقاطع متغیر «باور فرد نسبت به نابرابری جنسیتی» با «متغیرهای شناسایی»

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر	نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدائی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد		
۴۲	۴۶.۴	۵۴.۵	۴۲.۱	۴۳.۷	۴۴.۲	۴۲.۶	۴۵.۷	۴۱.۸	۴۱.۸	۴۷.۳	۴۴	۴۲.۷	۴۲.۱	۴۴.۳	۴۴.۹	۴۱.۶	نابرابری جنسیتی به نفع مردان	
۱۰.۱	۸.۸	۱۸.۲	۷.۴	۸.۴	۱۱.۷	۱۰.۱	۸.۷	۵.۱	۸.۵	۱۲.۷	۱۲	۱۰.۷	۹.۹	۹.۱	۸.۱	۱۱.۳	نابرابری جنسیتی به نفع زنان	
۴۲.۹	۳۷.۶	۲۷.۳	۴۱.۱	۴۵.۸	۳۳.۸	۴۱.۱	۳۹.۱	۴۳	۴۳	۳۷.۳	۳۹	۴۰	۴۳.۹	۳۹.۸	۴۳.۸	۳۸.۲	نابرابری جنسیتی در مسیر پیشرفت هیچک از دو جنس وجود ندارد	
۴.۹	۷.۲	۰	۹.۵	۲.۱	۱۰.۴	۶.۲	۶.۵	۱۰.۱	۶.۷	۲.۷	۵	۶.۷	۴.۱	۶.۸	۳.۳	۸.۸	امکان پیشرفت برای هر دو جنس فراهم نیست	
۳۲۶	۱۸۱	۱۱	۹۵	۱۹۰	۷۷	۱۲۹	۴۶	۷۹	۱۶۵	۱۱۰	۱۰۰	۷۵	۱۷۱	۲۶۴	۲۷۲	۲۳۸	پاسخ معتبر	
۰.۰۷۱				۰.۱۰۰					۰.۰۶۵				۰.۰۰۹		۰.۱۳۴		آماره	
۰.۴۶۰				۰.۲۳۷					۰.۲۳۶				۰.۸۸۶		۰.۰۲۷		سطح معناداری	

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۱۵).

همانطوریکه اطلاعات جدول فوق نشان می دهد نیمی از زنان اردبیلی بر این باورند که بر جامعه به نفع مردان نابرابری جنسیتی حاکم است. همچنین کنکاش بیشتر در داده های موجود حکایت از آن دارد که جوانان و مجردان این نابرابری را بیشتر احساس می کنند. یافته های اخیر، فرضهای پیشین دال بر مذهبی سنتی بودن استان و شهر اردبیل و در نتیجه وجود الگوهای رفتاری مبتنی بر تمایزات جنسیتی را تایید می کند. نکته جالب توجه آنکه، نمونه های مورد مطالعه نسبت به این نابرابریها حساس شده و عملاً نوعی مخالفت و مواجهه با تمایزات جنسیتی در بین آنها وجود دارد. در هر حال، فرهنگ نابرابر مردسالار - پدر سالار که از گذشته همواره بوسیله برداشت سنتی از دین مورد تقویت قرار گرفته است، از ویژگی های فرهنگی قابل توجه در سطح استان اردبیل می باشد که می تواند به عنوان یکی از موانع توسعه و پیشرفت جامعه بشمار بیاید.

(هـ): میزان احساس تعارض و نابرابری طبقاتی در جامعه

از مهمترین نمودهای تعارض در هر جامعه ای تعارض طبقاتی و احساس نابرابری طبقاتی می باشد که می تواند نظم جامعه و حیات مسالمت آمیز هر جامعه را دچار مخاطره نماید. کنکاشی در داده های تولید شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نشان می دهد که دو سؤال از سئوالهای طرح شده در این پیمایش می تواند تا حدود زیادی تعارض طبقاتی و احساس نابرابری طبقاتی در جامعه را نمایان سازد. این دو سؤال عبارتند از:

۱. بعضی ها معتقدند در جامعه ما، ثروتمندان هر سال ثروتمندتر و فقرا فقیرتر می شوند.

شما با این نظر موافقید یا مخالف؟

۲. اگر جامعه را به سه طبقه بالا، پایین و متوسط تقسیم کنیم، فکر می کنید بیشتر مردم

جزء کدام طبقه قرار می گیرند؟

پرسش نخست می تواند میزان احساس عدالت اجتماعی و برعکس وجود نابرابری های فزاینده اجتماعی و تعارضات طبقاتی را در جامعه نشان دهد، سئوالی است که «میزان احساس فرد از وجود عدالت اجتماعی» را می سنجد. این سؤال عبارت است از: بعضی ها معتقدند در جامعه ما، ثروتمندان هر سال ثروتمندتر و فقرا فقیرتر می شوند. شما با این نظر موافقید یا مخالف؟ پاسخ نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل به این سؤال و مقایسه آن با پاسخهای ارائه شده از سوی سایر هموطنان در جدول (۸۴-۱) ارائه شده است.

جدول (۸۴-۱): میزان باور فرد به روند رو به افزایش فاصله طبقاتی در جامعه^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	خیلی کم	۱۷	۳.۳	خیلی کم	۳۱۰	۱.۹
۲	کم	۷۷	۱۵	کم	۲۰۶۳	۱۲.۴
۳	متوسط	۴۰	۷.۸	متوسط	۱۴۳۴	۸.۶
۴	زیاد	۲۰۱	۳۹.۳	زیاد	۷۲۲۰	۴۳.۳
۵	خیلی زیاد	۱۷۷	۳۴.۶	خیلی زیاد	۵۶۵۵	۳۳.۹
	کل	۵۱۲	۱۰۰	کل	۱۶۶۸۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۵).

یافته های مندرج در جدول فوق حاکی از آن است که اردبیلی ها مانند سایر هموطنانمان، به میزان بالایی باور به روند رو به افزایش فاصله طبقاتی در کشور داشته و معتقدند با گذشت زمان این شکاف طبقاتی بیشتر می شود. با وجود میزان بالای این احساس در بین اردبیلی ها، این میزان از میانگین کل کشور بالنسبه کمتر است، بطوریکه ۷۳.۹ درصد از اردبیلی ها به میزان زیاد یا خیلی زیاد باور به روند رو به رشد شکاف طبقاتی دارند و این در حالیست که میانگین این میزان در سایر مراکز استانی ۷۷.۲ درصد است. در تحلیل این تفاوت مابین اردبیلی ها و ساکنین مراکز سایر استانها می توان به اخلاق کار همراه با پشتکار و سختکوشی اردبیلی ها اشاره کرد. در حقیقت، با توجه به فرهنگ کار سخت کوشی و پشتکار اردبیلی ها، و با درون فهمی اردبیلی ها می توان این استنباط را کرد که از نظر ساکنین این استان بخشی از نابرابری ما بین اغنیا و فقرا ناشی از میزان تلاش و سخت کوشی آنهاست. از نظر ساکنین مرکز استان اردبیل، کار سخت و پشتکار تعیین کننده بخشی از نابرابریهای اجتماعی است و این مغایر با مخالفت اردبیلی ها با روند رو به رشد نابرابری طبقاتی ناشی از علل دیگر نیست.

پرسش دوم، در خصوص احساس مردم در مورد میزان وجود فقر و محرومیت در جامعه است که به نوعی «احساس عدالت و تصور فرد از ساخت طبقاتی جامعه» را می سنجد. جدول (۸۵-۱) توزیع پاسخگویان اردبیلی و نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استانی کشور را نشان می دهد.

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: بعضی ها معتقدند در جامعه ما، ثروتمندان هر سال

ثروتمندتر و فقرا فقیرتر می شوند. شما با این نظر موافقید یا مخالف؟

جدول (۸۵-۱): تلقی فرد در مورد وضعیت طبقاتی جامعه^۱

ردیف	اردبیل		کل مراکز استانها	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	۲۵	۴.۹	۴۸۴	۲.۹
۲	۲۵۶	۴۹.۸	۸۷۶۸	۵۲.۴
۳	۲۳۳	۴۵.۳	۷۴۸۳	۴۴.۷
	کل	۵۱۴	کل	۱۶۷۳۵

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۳۱).

همانطوریکه ملاحظه می گردد، تصور وجود فقر و محرومیت در اکثر پاسخگویان قابل مشاهده است، بطوریکه به نظر نمونه های مورد مطالعه (اردبیلی و غیر اردبیلی) نسبت بسیار قلیلی از مردم در طبقه بالای جامعه جای میگیرند. یافته مذکور، دلالت بر فاصله قابل توجه طبقه اجتماعی بالا با سایر طبقات دارد که خود از شاخص های وجود تعارض طبقاتی نهفته در سطح جامعه است. جدول (۸۶-۱) توزیع نمونه های مورد مطالعه بر حسب تقاطع «تصور فرد از ساخت طبقاتی جامعه» با «متغیرهای شناسایی» را نشان می دهد.

جدول (۸۶-۱): تقاطع «تلقی فرد در مورد وضعیت طبقاتی جامعه» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد					فعالیت				تاهل		
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	لی سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
طبقه بالا	۳.۶	۶.۳	۳.۴	۵.۲	۹.۲	۹.۷	۵.۵	۴.۲	۱.۳	۲.۲	۷.۸	۵.۱	۳.۱	۳.۱	۱۸.۲	۳.۸	۵.۵
طبقه متوسط	۵۷.۸	۴۰.۶	۵۱.۹	۵۰	۴۲.۱	۴۴.۷	۵۰.۹	۵۰.۶	۵۴.۴	۴۳.۵	۴۳.۴	۳۸.۵	۵۸.۳	۵۱	۲۷.۳	۵۲.۷	۴۸.۳
طبقه پایین	۳۸.۵	۵۳.۱	۴۴.۷	۴۴.۸	۴۸.۷	۴۵.۶	۴۳.۶	۴۵.۲	۴۴.۳	۵۴.۳	۴۸.۸	۵۶.۴	۳۸.۵	۴۵.۸	۵۴.۵	۴۳.۴	۴۶.۲
پاسخ معتبر	۲۷۵	۲۳۹	۲۶۶	۱۷۲	۷۶	۱۰۳	۱۱۰	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۲۹	۷۸	۱۹۲	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۲۹
آماره	۰.۱۷۳		-۰.۰۰۳			۰.۰۷۱					۰.۱۳۹				۰.۰۵۰		
سطح معناداری	...		۰.۹۶۶			۰.۲۴۶					۰.۰۱۲				۰.۵۲۴		

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۳۱).

همانطوریکه اطلاعات هر دو جدول اخیر نشان داد، نوعی از احساس محرومیت در بین اردبیلی ها قابل مشاهده است که عمدتاً در بین مردان تحصیلکرده اردبیلی بیشتر به چشم می خورد. در واقع، داده های تقاطع داده شده نشان می دهد که تنها مابین جنسیت و تحصیلات فرد از یکسو و «تصور وی از ساخت طبقاتی جامعه» از سوی دیگر رابطه معناداری وجود دارد. این احساس ناراضیاتی از جایابی طبقاتی که با میزان بالایی از تحصیلات نیز همراه است می تواند

^۱ این مولفه با سؤال زیر مورد سنجش قرار گرفته است: اگر جامعه را به سه طبقه بالا، پایین و متوسط تقسیم کنیم، فکر می کنید بیشتر مردم جزء کدام طبقه قرار می گیرند؟

زمینه ساز نارضایتی های عمومی نیز باشد. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که عدم ارتباط و حتی ارتباط معکوس مابین میزان تحصیلات و میزان درآمد که یکی از ویژگی های اقتصادی اجتماعی جامعه ایران در دهه های اخیر است (با توجه به حاکم بودن سرمایه مالی و اقتصاد تورمی)، می تواند نارضایتی فوق را تا حدودی تبیین بنماید. در واقع، فعالیت تجاری که در چارچوب آن سرمایه مالی بازتولید می شود، در دست افرادیست که از میزان پایینی از تحصیلات برخوردار می باشند و از سوی دیگر تابع بودن سرمایه صنعتی و بی توجهی به آن و در نتیجه بی توجهی به فعالیتهای تولیدی - صنعتی (که در چارچوب آن سرمایه صنعتی بازتولید می گردد) از دلایل کم درآمدی، بیکاری و نارضایتی افراد تحصیلکرده مرد از جایگاه طبقاتی شان می باشد. در خصوص حضور بیشتر این نارضایتی در بین مردان باید به نقش سنتی مردان در مدیریت اقتصادی خانواده، با توجه به فرهنگ سنتی مذهبی مردسالار اردبیل اشاره کرد؛ که نوعی از تصور از خود را در بین مردان پرورش می دهد که بر مبنای آن مردان مسئول جایگاه طبقاتی خانواده قلمداد می شوند.

(و) : میزان احساس تعارض قومی

یکی از مهمترین تعارضاتی که می تواند در یک جامعه با گروههای قومی متنوع وجود داشته باشد، تعارض قومی است. در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» یکی از سئوالات، باور فرد به جهت گیری قومی حاکمیت را مورد سنجش قرار می داد که به شکل غیر مستقیم میزان احساس مورد تبعیض قومی قرار گرفتن از جانب فرد را مورد سنجش قرار می داد. سؤال مربوطه عبارت است از: بعضی ها معتقدند «حکومت در کشور ما برای همه اقوام کشور (لر، کرد، بلوچ و...) ارزش و احترام یکسانی قائل است»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟

جدول (۸۷-۱) : «میزان احساس تعارض قومی»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	خیلی زیاد	۳۹	۷.۶	خیلی زیاد	۶۸۸	۴.۲
۲	زیاد	۹۶	۱۸.۸	زیاد	۲۸۴۱	۱۷.۲
۳	متوسط	۶۲	۱۲.۱	متوسط	۲۱۰۱	۱۲.۷
۴	کم	۲۲۷	۴۴.۴	کم	۸۳۸۹	۵۰.۷
۵	خیلی کم	۸۷	۱۷	خیلی کم	۲۵۳۳	۱۵.۳
	کل	۵۱۱	۱۰۰	کل	۱۶۵۵۲	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۱۵).

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۸۷-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: بعضی ها معتقدند «حکومت در کشور ما برای همه اقوام کشور (لر، کرد، بلوچ و...) ارزش و احترام یکسانی قائل است»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟

داده های مندرج در جدول فوق گواه بر آن است که میزان احساس عدالت قومیتی در سطح کشور و از جمله در استان اردبیل در سطح بالایی قرار ندارد؛ بطوریکه ۶۱.۴ درصد از نمونه های استان اردبیل و ۶۶ درصد از نمونه های ساکن در مراکز سایر استانهای کشور بر این باورند که «حکومت در کشور ما برای همه اقوام کشور (لر، کرد، بلوچ و...) ارزش و احترام یکسانی قائل است». لازم به ذکر است که درصد افراد مخالف نظر فوق نیز قابل تامل است. نسبت این افراد در اردبیل ۲۶.۴ و در کل مراکز استانها ۲۱.۴ درصد است. جدول زیر تقاطع متغیر احساس عدالت قومیتی با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد. همانطوریکه ملاحظه می شود تنها مابین متغیر جنسیت و احساس عدالت قومیتی رابطه بسیار ضعیفی وجود دارد.

جدول (۸۸-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس تعارض قومی» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد					فعالیت			تاهل		نگرش	
	زن	مرد	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	نی سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته		مجرد
زیاد	۲۱	۳۱.۱	۲۹.۲	۲۱.۶	۲۷.۶	۲۸.۷	۲۸.۲	۲۲.۳	۲۴.۱	۳۷.۸	۲۰.۹	۱۸.۲	۳۲.۱	۲۸.۱	۱۸.۲	۲۳.۳	۲۷.۷
متوسط	۱۳	۱۱.۴	۱۱	۱۲.۹	۱۴.۵	۱۷.۸	۱۳.۶	۱۰.۲	۶.۳	۱۱.۱	۱۴.۷	۱۰.۴	۱۲.۶	۱۰.۴	۹.۱	۸.۹	۱۴
کم	۶۶	۵۷.۵	۵۹.۸	۶۵.۵	۵۷.۹	۵۳.۵	۵۸.۲	۶۷.۵	۶۹.۶	۵۱.۱	۶۴.۳	۷۱.۴	۵۵.۳	۶۱.۵	۷۲.۷	۶۷.۸	۵۸.۲
پاسخ معتبر	۲۳۸	۲۷۳	۲۶۴	۱۷۱	۷۶	۱۰۱	۱۱۰	۱۶۶	۷۹	۴۵	۱۲۹	۷۷	۱۹۰	۹۶	۱۱	۱۸۰	۳۲۸
آماره		۰.۱۱۵		۰.۰۴۷				۰.۰۷۰					۰.۱۰۱			۰.۱۰۰	
سطح معناداری		۰.۰۳۵		۰.۵۱۷				۰.۲۵۵					۰.۲۴۶			۰.۰۷۸	

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۱۵).

(ز): میزان احساس تعارض اجتماعی

تعارض اجتماعی از مهمترین تعارضات ممکن در هر جامعه ایست که می تواند نظم جامعه را مخدوش نماید. برای بررسی این مقوله، از پنج پرسش طرح شده در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» استفاده شد که «میزان باور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»، «میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه»، «میزان باور فرد به حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی در جامعه»، «میزان باور فرد به وجود ناامنی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»، «میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون». حال به بررسی هر یک از متغیرهای خرد پنج گانه که به سنجش «میزان احساس تعارض اجتماعی» کمک می نماید می پردازیم.

• «میزان باور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»

یکی از سئوالاتی که در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در سطح مراکز استانی کشور مورد سنجش قرار گرفته است، سئوالی است که باور فرد به میزان وجود «اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه» را می سنجد. جدول زیر توزیع پاسخگویان اردبیلی به این سئوال را نشان می دهد: «به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟»

جدول (۸۹-۱): «میزان باور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در

سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»^۱

ردیف	اردبیل		کل مراکز استانیها	
	میزان	تعداد	درصد	میزان
۱	اصلاً	۱۴	۲.۸	اصلاً
۲	خیلی کم	۲۵	۴.۹	خیلی کم
۳	کم	۷۰	۱۳.۸	کم
۴	متوسط	۱۳۸	۲۷.۱	متوسط
۵	زیاد	۱۴۹	۲۹.۳	زیاد
۶	خیلی زیاد	۶۱	۱۲	خیلی زیاد
۷	کاملاً	۵۲	۱۰.۲	کاملاً
	کل	۵۰۹	۱۰۰	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۷۳).

همانطوریکه ملاحظه می شود، ۵۱.۵ درصد اردبیلی ها میزان اختلاف و چنددستگی در سطح جامعه را، به مثابه معضلی اساسی در جامعه، در سطح زیاد، خیلی زیاد و یا کاملاً زیاد برآورد کرده اند. با وجود اینکه این میزان در سطح جامعه اردبیل بالاست، لیکن آن، از میزان موجود در سایر مراکز استانی کشور پایین می باشد. بررسی دقیق تر در اطلاعات جدول فوق حاکی از آن است که این میزان برای سایر مراکز استان ۶۴.۵ درصد است که از میزان موجود در استان اردبیل به مراتب بالاتر است.

^۱. پاسخهای مندرج در جدول شماره (۸۹-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سئوال را نشان می دهد: به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (اختلاف و چند دستگی)

• «میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه»

در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» یکی از سئوالات به «میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه» اختصاص دارد. این سئوال عبارت است از: «به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (ظلم و تبعیض)». جدول (۹۰-۱) پاسخهای اردبیلی ها به این سئوال و مقایسه این پاسخها با پاسخهای دیگر هموطنانمان را نشان می دهد.

جدول (۹۰-۱): «میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه»

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۴	۲.۸	اصلاً	۲۹۰	۱.۷
۲	خیلی کم	۳۴	۶.۷	خیلی کم	۶۹۴	۴.۲
۳	کم	۷۷	۱۵.۱	کم	۱۹۱۷	۱۱.۵
۴	متوسط	۱۴۴	۲۸.۳	متوسط	۳۹۷۱	۲۳.۹
۵	زیاد	۱۰۸	۲۱.۲	زیاد	۵۰۷۲	۳۰.۵
۶	خیلی زیاد	۸۲	۱۶.۱	خیلی زیاد	۳۱۳۷	۱۸.۹
۷	کاملاً	۵۰	۹.۸	کاملاً	۱۵۳۷	۹.۲
	کل	۵۰۹	۱۰۰	کل	۱۶۶۱۸	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۷۴).

داده های جدول فوق نشان می دهد اردبیلی ها در مقایسه با هموطنانمان در سایر استانها ظلم و تبعیض را کمتر احساس می کنند. به عبارتی دقیق تر، در حالی که ۴۷.۱ درصد اردبیلی ها بر این باورند که «تبعیض و ظلم» به عنوان معضلی جدی در سطح جامعه قابل مشاهده است، در سایر استانهای کشور این میزان به طور متوسط ۵۸.۶ درصد است. با وجود پایین بودن نسبی این میزان در استان اردبیل، ولی در کل احساس وجود ظلم و تبعیض در جامعه در نزد اردبیلی ها مانند سایر هموطنانمان بالاست.

• «میزان باور فرد به حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی در جامعه»

از دیگر سئوالاتی که در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» در سطح استانی مورد سنجش قرار گرفته است، سئوالیست که حاکمیت پول و پارتی را در مناسبات انسانی نشان می دهد. سئوال مورد بحث عبارت است از: «عده ای معتقدند در شرایط فعلی هر کس پول و پارتی

نداشته باشد حقش پایمال می شود. شما با این نظر موافقت یا مخالف؟». پاسخ نمونه های مورد مطالعه در مرکز استان اردبیل به این سؤال در جدول (۹۱-۱) ارائه شده است.

جدول (۹۱-۱): «میزان باور فرد به حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی در جامعه»

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۱.۷	۲۷۷	خیلی کم	۴.۳	۲۲	خیلی کم
۲	۹.۱	۱۵۲۰	کم	۱۰.۹	۵۶	کم
۳	۷	۱۱۶۷	متوسط	۶.۶	۳۴	متوسط
۴	۴۴.۴	۷۴۳۶	زیاد	۳۷.۳	۱۹۲	زیاد
۵	۳۷.۹	۶۳۵۷	خیلی زیاد	۴۱	۲۱۱	خیلی زیاد
	۱۰۰	۱۶۷۵۷	کل	۱۰۰	۵۱۵	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۵).

همانطوریکه ملاحظه شد، پاسخ به سؤال فوق به نوعی احساس عدالت اجتماعی و میزان باور فرد به حاکمیت منطق سرمایه بر حیات انسانی را مورد سنجش قرار می دهد. یافته ها حاکی از آن است که احساس عدالت اجتماعی در جامعه در سطح نازلی قرار دارد؛ بطوریکه ۷۸.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در اردبیل و ۸۲.۳ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر مراکز استانی کشور بر این باورند که در شرایط فعلی هر کس پول و پارتی نداشته باشد حقش پایمال می شود.

• «میزان باور فرد به وجود ناامنی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»

سؤالی که در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» برای سنجش میزان باور فرد به وجود ناامنی در جامعه اختصاص دارد عبارت است از: «به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (ناامنی)». جدول (۹۲-۱) پاسخ هموطنان اردبیلی به سؤال فوق و مقایسه آن با پاسخهای دیگر هموطنانمان را نشان می دهد.

جدول (۹۲-۱): «میزان باور فرد به وجود ناامنی در سطح جامعه به منابه یک معضل مهم اجتماعی»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۲۵	۴.۹	اصلاً	۳۰۸	۱.۸
۲	خیلی کم	۷۳	۱۴.۳	خیلی کم	۱۱۸۹	۷.۱
۳	کم	۱۰۲	۲۰	کم	۲۶۴۳	۱۵.۹
۴	متوسط	۱۲۰	۲۳.۵	متوسط	۳۸۷۸	۲۳.۳
۵	زیاد	۱۰۱	۱۹.۸	زیاد	۴۲۱۷	۲۵.۳
۶	خیلی زیاد	۵۹	۱۱.۵	خیلی زیاد	۲۹۵۱	۱۷.۷
۷	کاملاً	۳۱	۶.۱	کاملاً	۱۴۸۹	۸.۹
	کل	۵۱۱	۱۰۰	کل	۱۶۶۷۵	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۷۷).

داده های جدول فوق حاکی از آن است که احساس ناامنی در کل جامعه در سطح بسیار بالایی قرار دارد. این احساس، هر چند که در نزد نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل به مراتب کمتر از سایر هموطنانمان می باشد، لیکن در کل میزان آن در استان اردبیل و دیگر مراکز استانی بالاست. نگاهی به جدول فوق نشانگر آن است که ۶.۱، ۱۱.۵ و ۱۹.۸ درصد از نمونه های مورد مطالعه به ترتیب میزان جدی بودن معضل ناامنی در جامعه را کاملاً زیاد، خیلی زیاد و زیاد ارزیابی کرده اند. این نسبت ها برای نمونه های مورد مطالعه در دیگر مرکز استانی به ترتیب عبارت اند از: ۸.۹، ۱۷.۷ و ۲۵.۳.

• «میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون»

در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» یکی از سئوالات به «میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون» اختصاص دارد. این سئوال عبارت است از: بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی میتواند به حق خود برسد»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟ جدول زیر پاسخهای هموطنان اردبیلی به این سئوال و مقایسه این پاسخها با پاسخهای دیگر هموطنانمان را نشان می دهد.

^۱. پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۲-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سئوال می باشد: به نظر شما هر کدام از مسائل و مشکلاتی که اشاره می کنم تا چه اندازه در جامعه ما جدی و مهم است؟ (ناامنی)

جدول (۹۳-۱): «میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون»^۱

ردیف	کل مراکز استانها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۸.۱	۱۳۵۳	خیلی کم	۱۰	۵۱	خیلی کم
۲	۲۳	۳۸۴۱	کم	۱۴.۵	۷۴	کم
۳	۱۹.۷	۳۲۸۸	متوسط	۱۹.۷	۱۰۱	متوسط
۴	۴۱.۵	۶۹۳۳	زیاد	۴۳.۶	۲۲۳	زیاد
۵	۷.۶	۱۲۷۴	خیلی زیاد	۱۲.۳	۶۳	خیلی زیاد
	۱۰۰	۱۶۶۸۹	کل	۱۰۰	۵۱۲	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۶).

داده ها حاکی از آن است که ۲۴.۵ درصد از هموطنان اردبیلی و ۳۱.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استانی، به درجات مختلف، بر این باورند که «در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی نمی تواند به حق خود برسد». یافته فوق در حالست که ۵۵.۳ درصد از هموطنان اردبیلی و ۴۹.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استانی، به درجات مختلف، نظری خلاف دسته فوق الذکر را داشته و بر این باورند که «در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی می تواند به حق خود برسد».

(ح): میزان احساس تعارض با نظام سیاسی

یکی از تعارضاتی که می تواند در هر جامعه ای وجود داشته باشد، تعارض افراد با نظام سیاسی است که به میزان پایین مشارکت سیاسی و میزان پایین همبستگی با نظام سیاسی می انجامد. به منظور سنجش نسبی این متغیر، از سه متغیر خردتر استفاده شده است که عبارتند از: «میزان موافقت فرد با برابری افراد در مقابل نظام سیاسی»، «میزان باور فرد به تاثیر نداشتن تجربه و تخصص در ارتقاء به مقامات بالا و تاثیر دلائل غیر تخصصی»، «میزان باور فرد به برابری مسئولین حکومتی و مردم در مقابل قانون».

• «میزان موافقت فرد با ادعای برابری افراد در مقابل نظام سیاسی»

سئوالی که این متغیر را می سنجد عبارت است از: بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی، حکومت به همه مردم به یک چشم نگاه می کند»، شما با این نظر موافقید یا مخالف؟. این

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۳-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سئوال می باشد: بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی میتواند به حق خود برسد»، شما با این نظر بیشتر موافقید یا مخالف؟

سؤال علاوه بر آنکه «احساس عدالت اجتماعی» را مورد پرسش قرار می دهد، در نهایت «میزان دوستی و همبستگی فرد با نظام سیاسی» را مورد سنجش قرار می دهد. پاسخ نمونه های مورد مطالعه در اردبیل به این سؤال در جدول (۹۴-۱) ارائه شده است.

جدول (۹۴-۱): «میزان موافقت فرد با ادعای برابری افراد در مقابل نظام سیاسی»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	کاملاً مخالف	۸۳	۱۶.۳	کاملاً مخالف	۲۶۰۰	۱۵.۷
۲	مخالف	۱۳۷	۲۷	مخاف	۵۷۳۸	۳۴.۷
۳	مردد	۷۶	۱۵	مردد	۲۸۷۰	۱۷.۳
۴	موافق	۱۵۹	۳۱.۳	موافق	۴۳۸۱	۲۶.۵
۵	کاملاً موافق	۵۳	۱۰.۴	کاملاً موافق	۹۶۱	۵.۸
	کل	۵۰۸	۱۰۰	کل	۱۶۵۵۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۸).

همانطوریکه داده های جدول فوق نشان می دهد، نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل عمدتاً بر این باورند که حکومت به همه مردم به یک چشم نگاه نمی کند. به عبارتی دقیق تر، ۴۳.۳ درصد از هموطنان اردبیلی و ۵۰.۴ درصد از هموطنانی که در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» نمونه مورد مطالعه بوده اند با شدت و ضعف های مختلف احساس عدالت از جانب نظام سیاسی نمی نمایند. یافته اخیر دالت بر نوعی نگرش منفی نسبت به نظام سیاسی دارد.

• «میزان باور فرد به بی تأثیری تجربه و تخصص در ارتقاء به مقامات بالا و تاثیر دلائل غیر تخصصی بر این امر»

سؤالی که این متغیر را می سنجد عبارت است از: بعضی ها معتقدند «افراد عادی هر چقدر هم که تجربه و تخصص داشته باشند، به مقامات بالا نمی رسند»، شما با این نظر موافقید یا مخالف؟». این سؤال علاوه بر آنکه «احساس عدالت اجتماعی» را مورد پرسش قرار می دهد، در نهایت «میزان دوستی و همبستگی فرد با نظام سیاسی» را مورد سنجش قرار می دهد. پاسخ نمونه های مورد مطالعه در اردبیل به این سؤال در جدول (۹۵-۱) ارائه شده است.

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۴-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: بعضی ها معتقدند «در اوضاع فعلی، حکومت به همه مردم به یک چشم نگاه می کند»، شما با این نظر موافقید یا مخالف؟

جدول (۹۵-۱): «میزان باور فرد به بی تأثیری تجربه و تخصص در ارتقاء

به مقامات بالا و تأثیر دلایل غیر تخصصی بر این امر»^۱

ردیف	کل مراکز استانیها			اردبیل		
	درصد	تعداد	میزان	درصد	تعداد	میزان
۱	۵.۵	۹۱۲	خیلی کم	۱۰	۵۱	خیلی کم
۲	۲۹.۳	۴۸۲۰	کم	۲۸.۳	۱۴۴	کم
۳	۱۶.۶	۲۷۴۰	تا حدی	۱۴.۷	۷۵	تا حدی
۴	۳۷	۶۰۸۲	زیاد	۳۴.۴	۱۷۵	زیاد
۵	۱۱.۶	۱۹۰۵	خیلی زیاد	۱۲.۶	۶۴	خیلی زیاد
	۱۰۰	۱۶۴۵۹	کل	۱۰۰	۵۰۹	کل

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۷).

همانطوریکه ملاحظه می شود، ۴۷ درصد از اردبیلی ها و ۴۸.۶ درصد از هموطنان ساکن در سایر مراکز استانی بر این باورند که افراد عادی هر چقدر هم که تجربه و تخصص داشته باشند، به مقامات بالا نمی رسند. این در حالیست که مخالفین این دسته از افراد در استان اردبیل ۳۸.۳ درصد از نمونه ها و در بقیه نقاط کشور ۳۴.۸ درصد نمونه ها را شامل می شود.

• «میزان باور فرد به برابری مسئولین حکومتی و مردم در مقابل قانون»

سومین و آخرین مولفه ای که برای آگاهی از میزان احساس تعارض با نظام سیاسی در استان اردبیل در نظر گرفته شده است، عبارت است از «میزان باور فرد به برابری مسئولین حکومتی و مردم در مقابل قانون». این مولفه در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» از طریق این سؤال مورد سنجش قرار گرفته است.

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۵-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: بعضی ها معتقدند «افراد عادی هر چقدر هم که تجربه و تخصص داشته باشند، به مقامات بالا نمی رسند»، شما با این نظر موافقید یا مخالف؟

جدول (۹۶-۱): «میزان باور فرد به برابری یکسان مسئولین حکومتی و مردم در مقابل قانون»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	خیلی کم	۷۹	۱۵.۵	خیلی کم	۲۶۹۵	۱۶.۳
۲	کم	۱۶۹	۳۳.۲	کم	۶۴۸۶	۳۹.۲
۳	تا حدی	۷۷	۱۵.۱	تا حدی	۲۶۷۵	۱۶.۲
۴	زیاد	۱۵۲	۲۹.۹	زیاد	۳۸۹۵	۲۳.۵
۵	خیلی زیاد	۳۲	۶.۳	خیلی زیاد	۷۹۳	۴.۸
	کل	۵۰۹	۱۰۰	کل	۱۶۵۴۴	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۰۷).

نمونه ای «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها»، در پاسخ به این سؤال همانند سؤال پیشین به دو دسته تقسیم شده اند؛ لیکن وزن مخالفین سؤال مذکور بیش از موافقین می باشد. نسبت مخالفین با سؤال مذکور در استان اردبیل ۴۸.۷ و در سایر مراکز استانی ۵۵.۵ درصد است. در مقابل موافقین با سؤال فوق در اردبیل ۳۶.۲ درصد و در سایر مراکز استانی ۲۸.۳ درصد می باشد.

(ط) : میزان اعتماد به نفس فرد

از دیگر مقولاتی که در بررسی فرهنگ هر جامعه ای باید بدان توجه جدی نمود، میزان اعتماد به نفس فرد در سطح جامعه است. برای سنجش این متغیر دو متغیر در دو سطح مورد سنجش قرار گرفته است. نخست «میزان احساس موفقیت فرد در زندگی فردی» و در وهله دوم، «میزان اعتماد به نفس و غرور ملی». حال به بررسی هر یک از این متغیرهای خرد می پردازیم.

• «میزان احساس موفقیت فرد در زندگی فردی»

این متغیر که در سطحی خرد میزان اعتماد به نفس فرد را می سنجد، می تواند به عنوان متغیری روانی - اجتماعی دلالت بر نوع ارزیابی مثبت فرد از خود و احساس آسایش و احترام از جانب وی داشته باشد. سؤالی که در «پیمایش ملی ارزشها و نگرشها» این متغیر را مورد

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۶-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: بعضی ها معتقدند «در جامعه ما، قانون در مورد مسئولین و مردم یکسان اجرا می شود»، شما با این نظر موافقت یا مخالف؟

سنجش قرار داده است عبارت است از: «شما خودتان را در زندگی تا چه اندازه یک فرد موفق می دانید؟». پاسخ هموطنان اردبیلی و غیر اردبیلی به این سؤال در جدول (۹۷-۱) ارایه شده است.

جدول (۹۷-۱): «میزان احساس موفقیت در زندگی فردی»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۱۲	۲.۳	اصلاً	۳۵۱	۲.۱
۲	خیلی کم	۱۵	۲.۹	خیلی کم	۷۳۴	۴.۴
۳	کم	۵۰	۹.۷	کم	۱۴۲۹	۸.۵
۴	متوسط	۲۰۲	۳۹.۴	متوسط	۶۸۹۹	۴۱.۱
۵	زیاد	۱۱۳	۲۲	زیاد	۴۴۲۵	۲۶.۴
۶	خیلی زیاد	۶۶	۱۲.۹	خیلی زیاد	۲۰۷۸	۱۲.۴
۷	کاملاً	۵۵	۱۰.۷	کاملاً	۸۷۱	۵.۲
	کل	۵۱۳	۱۰۰	کل	۱۶۷۸۷	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۱۵۷).

یافته ها حاکی از آن است که ۴۵.۶ درصد از نمونه های مورد مطالعه در اردبیل و ۴۴ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر مراکز استانی از میزان احساس موفقیت زیاد تا کامل برخوردارند. این یافته در حالیست که ۱۴.۹ درصد از اردبیلی ها و ۱۵ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر استانها از میزان کم، خیلی کم و یا از هیچگونه احساس موفقیت در زندگی فردی برخوردارند. جدول (۹۸-۱) تقاطع متغیر میزان احساس موفقیت در زندگی با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد.

^۱ پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۷-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: شما

خودتان را در زندگی تا چه اندازه یک فرد موفق می دانید؟

جدول (۹۸-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس موفقیت در زندگی فردی» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد					فعالیت			تاهل		نگرش	
	♀	♂	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰+	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	مجمعل	نازنینسته		مجرد
کم	۱۴.۶	۱۵.۳	۱۵.۱	۱۵.۷	۱۳.۲	۱۷.۵	۱۵.۶	۱۵.۱	۱۳.۹	۸.۷	۱۲.۴	۲۴.۴	۱۵.۶	۱۱.۶	۰	۱۷.۷	۱۳.۷
متوسط	۳۷.۷	۴۰.۹	۴۰.۴	۴۰.۷	۳۲.۹	۳۰.۱	۴۵.۹	۴۰.۴	۴۰.۵	۴۵.۷	۳۹.۵	۳۰.۸	۴۳.۲	۳۷.۹	۳۶.۴	۳۵.۹	۴۱.۳
زیاد	۴۷.۷	۴۳.۸	۴۴.۵	۴۳.۶	۵۳.۹	۵۲.۴	۳۸.۵	۴۴.۶	۴۵.۶	۴۵.۷	۴۸.۱	۴۴.۹	۴۱.۱	۵۰.۵	۶۳.۶	۴۶.۴	۴۵
پاسخ معتبر	۲۳۹	۲۷۴	۲۶۵	۱۷۲	۷۶	۱۰۳	۱۰۹	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۲۹	۷۸	۱۹۲	۹۵	۱۱	۱۸۱	۳۲۹
آماره	۰.۰۴۰		۰.۰۵۵			۰.۰۰۴					۰.۱۱۰			۰.۰۶۵			
سطح معناداری	۰.۰۶۷۰		۰.۰۴۱۳			۰.۰۹۴۲					۰.۱۴۶			۰.۳۳۹			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردیبهل، ۱۳۸۱، ص ۱۵۷).

• «میزان اعتماد به نفس و غرور ملی»

بالا بودن میزان اعتماد به نفس و غرور (ملّی) در سطح جامعه گواه بر میزان بالای انسجام و همبستگی اجتماعی و پایین بودن میزان تعارضات در بین گروههای مختلف اجتماعی است. همچنین خاطر نشان می سازد که میزان اعتماد به نفس (ملّی) بالا خود پیش زمینه ای برای توسعه جامعه قلمداد می شود و نوعی شور ملی برای پیشرفت جامعه تولید می کند.

جدول (۹۹-۱): «میزان احساس غرور ملی»^۱

ردیف	اردبیل			کل مراکز استانها		
	میزان	تعداد	درصد	میزان	تعداد	درصد
۱	اصلاً	۳	۰.۶	اصلاً	۱۸۶	۱.۱
۲	خیلی کم	۳	۰.۶	خیلی کم	۲۳۱	۱.۴
۳	کم	۵	۱	کم	۳۹۹	۲.۴
۴	متوسط	۲۸	۵.۴	متوسط	۱۳۷۵	۸.۲
۵	زیاد	۶۶	۱۲.۸	زیاد	۳۱۳۶	۱۸.۷
۶	خیلی زیاد	۱۴۵	۲۸.۲	خیلی زیاد	۵۴۹۵	۳۲.۸
۷	کاملاً	۲۶۵	۵۱.۵	کاملاً	۵۹۰۸	۳۵.۳
	کل	۵۱۵	۱۰۰	کل	۱۶۷۳۰	۱۰۰

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردیبهل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۷).

^۱. پاسخهای مندرج در جدول شماره (۹۹-۱)، پاسخ نمونه های مورد مطالعه به این سؤال می باشد: شما «ایرانی بودن» را در دنیای امروز تا چه اندازه برای خود افتخار می دانید؟

یافته های مندرج در جدول فوق نشانگر آن است که هموطنان اردبیلی به میزان بسیار بالایی دارای احساس غرور و هویت ملی می باشند. کنکاش بیشتر در داده های جدول گواه بر آن است که ۹۲.۵ درصد نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل از ایرانی بودن خود به میزانهای زیاد، خیلی زیاد و کاملاً احساس غرور می کنند. این درحالیست که این نسبت در بین نمونه های مور مطالعه در دیگر مراکز استان ۸۶.۸ درصد است. ذکر این نکته حائز اهمیت است که شدت احساس هویت ملی در بین نمونه های اردبیلی به مراتب بیشتر از سایر نمونه هاست. جدول (۱۰۰-۱) تقاطع متغیر میزان احساس هویت ملی با متغیرهای شناسایی را نشان می دهد.

جدول (۱۰۰-۱): تقاطع متغیر «میزان احساس غرور ملی» با «متغیرهای شناسایی»

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل		نگرش	
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰-۵۹	تق سواد	ابتدائی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته		مجرد
کم	۲.۵	۱.۸	۴.۱	۰	۰	۰	۰	۲.۴	۳.۸	۶.۵	۲.۳	۱.۳	۱.۶	۴.۲	۰	۳.۸	۱.۲
متوسط	۷.۱	۴	۸.۳	۲.۳	۲.۶	۱.۹	۲.۷	۶.۶	۶.۳	۱۳	۵.۴	۳.۸	۲.۱	۱۴.۶	۰	۹.۳	۳.۳
زیاد	۹۰.۴	۹۴.۲	۸۷.۶	۹۷.۷	۹۷.۴	۹۸.۱	۹۷.۳	۹۱	۸۹.۹	۸۰.۴	۹۲.۳	۹۴.۹	۹۶.۴	۸۱.۳	۱۰۰	۸۶.۸	۹۵.۵
پاسخ معتبر	۲۴۰	۲۷۵	۲۶۶	۱۷۳	۷۶	۱۰۳	۱۱۰	۱۶۷	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۸	۱۹۲	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۳۰
آماره	۰.۰۷۳		۰.۶۵۷			-۰.۴۹۴						۰.۱۵۳		۰.۱۵۶			
سطح معناداری	۰.۲۵۷		...			...						۰.۰۰۳		۰.۰۰۲			

(ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ۱۳۸۱، ص ۲۱۷).

جدول اخیر یافته های ارزشمند بسیاری را در اختیار ما قرار می دهد. بنابر آمارهای موجود در جدول با افزایش میزان سن احساس هویت ملی در نزد اردبیلی ها افزایش می یابد و به عبارتی دقیق تر این احساس در نزد نسل جوانتر به مراتب کمتر از نسل مسن تر است. همچنین یافته ها نشان می دهد با افزایش تحصیلات در نزد اردبیلی ها از احساس هویت ملی آنها نیز کاسته می شود؛ لذا اردبیلی های باسوادتر از احساس هویت اجتماعی کمتر و اردبیلی هایی با تحصیلات کمتر از احساس هویت ملی قوی تری برخوردار می باشند. همچنین با تغییر در وضعیت فعالیت نمونه های مورد مطالعه، میزان احساس هویت ملی در نزد آنها تغییر می یابد. در نهایت خاطر نشان می سازد متاهل ها در مقایسه با مجردان از میزان احساس غرور ملی بیشتری برخوردارند.

۳-۱: جمع بندی وضعیت فرهنگی استان اردبیل

برنامه ریزی آمایشی، با نگاهی بین رشته ای و با رویکردی یکپارچه نگر، تمامی عرصه‌های زندگی انسانی را مورد توجه قرار می دهد تا اجرایی شدن اهداف توسعه تنها در ابعاد محدودی حادث نشود. برنامه ریزی آمایشی سعی دارد تا در چارچوب مفهوم توسعه پایدار^۱، موضوعات توسعه ای را مورد بررسی قرار داده و امنیت در تمامی ابعاد آنرا مورد نظر قرار دهد تا مبادا اجرای برنامه های توسعه ای به ناامنی در مفهوم کلان آن (ناامنی طبیعی، ناامنی اجتماعی، ناامنی امنیتی و سایر اشکال ناامنی) نینجامد؛ لذا برنامه آمایش می بایست در سازگاری کامل با اهداف توسعه پایدار قرار گیرد. بدین اعتبار، بر خلاف جریان متداول در مباحث توسعه، در برنامه ریزی آمایشی که مبتنی بر رویکرد توسعه پایدار فضایی است، مراقبت از داراییهای طبیعی، انسانی و اجتماعی و توسعه آنها اهمیتی برابر با رشد داراییهای اقتصادی دارد.

همانطوریکه در سطور فوق ذکر شد، داراییهای انسانی اجتماعی و فرهنگی در مباحث توسعه از اهمیتی شایان توجه برخوردارند و حفظ، نگهداشت و توسعه آنها بخشی از برنامه ریزی آمایشی بشمار می رود. اولین گام در جهت حفظ، نگهداشت و توسعه داراییهای انسانی اجتماعی و فرهنگی، شناخت آنهاست. همانطوریکه تالکوت پارسنز خاطر نشان می سازد، فرهنگ به مثابه کلیت حاکم بر تمامی نظامها (از خردترین نظامها تا کلان ترین آنها؛ خرده نظام زیستی، شخصیتی تا نظام اجتماعی)، سازوکار نظامها را تعیین می نماید، لذا شناخت خرده نظامها و عناصر فرهنگی مرتبط و دخیل در توسعه جایگاهی اساسی و بنیادین در برنامه ریزی آمایشی دارد.

گزارش حاضر که در چارچوب برنامه آمایش استان اردبیل، به بررسی وضعیت فرهنگی این استان پرداخت، ابعاد فرهنگی مرتبط با مباحث توسعه را مورد کنکاش و واکاوی قرار داد. این گزارش در دو فصل کلی تنظیم شد. فصل نخست عمدتاً تاثیر اقلیم استان اردبیل بر شکل گیری و تکوین اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری استان و مروری بر تاریخ این اجتماعات و ارتباطات آنها در محدوده استان اردبیل را مورد بررسی قرار داد، که نهایتاً با حوزه بندی فرهنگی اجتماعی استان اردبیل در شرایط کنونی پایان پذیرفت. فصل نخست دارای سه بخش بود که عبارتند بودند از:

---

^۱. در چارچوب نظریه توسعه پایدار، فرض اساسی آن است که توسعه می باید به گونه ای باشد که علاوه بر رفع نیازها - تقاضاهای موثر نسل کنونی، فرصت برآورده نمودن نیازها - تقاضاهای نسلهای آتی نیز تضمین گردد.

(الف): شرایط اقلیمی استان اردبیل و اجتماعات ساکن در آن،

(ب): نگاهی تاریخی به اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری استان اردبیل و پیش زمینه های فرهنگی آنها،

(ج): حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل در شرایط کنونی

تحلیل های ارائه شده در بخش نخست فصل اول نشان داد که استان اردبیل توانایی اقلیمی بسیار بالایی برای تولید اجتماعات ایلی داشته است. همچنین، مروری بر منابع تاریخی، حاکی از آن است که در گذشته نه چندان دور، اجتماعات ایلی این منطقه از موقعیت برتری نسبت به اجتماعات دهقانی و شهری برخوردار بوده اند و تنها در سده اخیر و با روی کار آمدن حکومت تمرکزگرای مدرنیست رضاخان این برتری و موقعیت مسلط جامعه ایلی درهم می شکنند. اجتماعات ایلی این منطقه، نه تنها از قدرت اقتصادی و اجتماعی قابل توجهی برخوردار بودند، بلکه به دلیل کارکرد سیاسی اداری و نظامی برای حکومت های مرکزی (پیش از پهلوی ها) همواره مورد توجه شاهان قرار داشتند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که به دلیل روند مدرنیزاسیون و انجام فعالیتهای اقتصادی مدرن در مناطق قشلاقی عشایر منطقه و همچنین به دلیل سیاستهای دولتها در سده اخیر و مهاجرت های ناشی از آن (تاپر، ۱۳۸۴: صص ۳۴۵-۳۶۹)، در دهه های اخیر جمعیت عشایری منطقه بشدت کاهش یافته است؛ ولی نباید فراموش کرد که در سده های پیشین زندگی عشایری از مهمترین اشکال حیات در محدوده استان اردبیل بوده است و همین امر در تحلیل ویژگی های فرهنگی اجتماعی و حتی سیاسی مردم این استان باید مورد توجه قرار گیرد. ذکر این نکته برای فهم شرایط زیست و فرهنگ اجتماعات منطقه مورد مطالعه ضروریست که تا سال ۱۳۴۵ شهر اردبیل بزرگترین مرکز شهری شرق آذربایجان به شمار می آمده است و هیچ کانون شهری با جمعیتی بیش از ۱۰ هزار نفر در محدوده مطالعاتی وجود نداشته است.

از جمعیت و تعداد اجتماعات دهقانی در گذشته اطلاعی در دسترس نیست، لیکن آمار و اطلاعات بدست آمده از سرشماریهای کشور در سه دهه اخیر حاکی از آن است که ۴۱.۵ درصد از جمعیت استان در سال ۱۳۸۵ در نقاط روستایی ساکن بوده اند. در خصوص اجتماعات شهری محدوده استان اردبیل، بررسی منابع تاریخی حاکی از آن است که از گذشته دور دو شهر اردبیل و مشکین شهر مهمترین مراکز شهری این منطقه قلمداد می شده اند. مرکزیت مذهبی شهر اردبیل از زمان شیخ صفی الدین اردبیلی (از قرن چهاردهم میلادی) تاکنون و مرودات اقتصادی جامعه شهری مشکین شهر و اردبیل با اجتماعات دهقانی و عشایری اطراف اش باعث شده اند که این دو شهر بیشترین میزان جمعیت شهری این منطقه را تا یک سده پیش به خود اختصاص دهند. با نگاهی به آمارهای موجود در سرشماریهای اخیر می توان دریافت که هنوز

هم این دو شهرستان مهمترین مراکز شهری منطقه قلمداد می شوند، بطوریکه شهرستان اردبیل در مقاطع آماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب ۳۷/۶، ۳۹/۸ و ۴۴/۸ درصد از جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. برخلاف دلایلی که در گذشته عامل اصلی اهمیت شهر اردبیل بود، در دهه های اخیر مرکزیت اداری - سیاسی شهر اردبیل از عمده ترین دلایل جذب و بالابودن تعداد جمعیت در شهرستان اردبیل است. پس از اردبیل شهرستان مشکین شهر طی دو مقطع آماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ به ترتیب با دارابودن ۱۵/۶ و ۱۴/۲ درصد از کل جمعیت استان، در رده دوم قرار داشته است. اما در آخرین دوره سرشماری در سال ۱۳۸۵ شهرستان پارس آباد با دارا بودن ۱۳/۴ درصد جمعیت استان در جایگاه دوم قرار گرفته و شهرستان مشکین شهر با ۱۳ درصد رده سوم را به خود اختصاص داده است.

پس از بررسی اجمالی تاثیر شرایط اقلیمی استان اردبیل بر شکل گیری اقتصادها و اجتماع های عشایری، دهقانی و شهری این منطقه، در بخش دوم فصل اول گزارش اجتماعات عشایری، دهقانی و شهری استان اردبیل و پیش زمینه های فرهنگی آنها با رویکردی تاریخی مورد بحث و بررسی قرار گرفت. مروری بر اطلاعات موجود در کتب تاریخی نشان داد که تا سده اخیر سه نوع اجتماعات شهری، روستایی و عشایری به ترتیب بر پایه اقتصادهای خرده کالایی شهری (تولید دستی و تجارت)، زراعت سهم بری در قالب نظام اربابی، و دامپروری رمه گردان (بر اساس نظام ایلیاتی) در محدوده استان اردبیل وجود داشتند. نوعی مفصل بندی خاص مابین این اجتماعات سه گانه وجود داشته است که تا زمان تثبیت قدرت پهلوی پدر در دهه اول حاکمیت وی، همچنان بر منطقه حاکم بوده است. بر مبنای این مفصل بندی، همواره جامعه عشایری استان اردبیل به میزانهای مختلف نیروی نظامی (لشکری) مورد نیاز برای مدیریت نظامی - سیاسی محدوده سرزمینی آذربایجان را در اختیار حکومت مرکزی قرار می داده است و در قبال آن از مزاد اقتصادی اجتماعات روستایی و شهری استان بهره مند می شده است. این نقش نظامی سیاسی و گاهاً اداری اجتماعات عشایری استان اردبیل در مدیریت محدوده سرزمینی استان و کشور، در مواقعی که همسایگان ایران قصد تعدی به مرزهای استان را داشتند مبدل به نقش مقاومت در مقابل هجوم بیگانگان و پاسداری از اراضی استان می شد. البته باید خاطر نشان ساخت در مواقعی که حکومت مرکزی ضعیف می شد، امکان ترمز ایلات منطقه از حکومت مرکزی افزایش یافته و به همان اندازه بر ناامنی در منطقه افزوده می گشت؛ بطوریکه هریک از ایلات و طایفه های آن به صورت خودسرانه عمل کرده و بر تهاجم های خود به روستاها و شهرهای منطقه می افزودند. همچنین، اجتماعات ایلی مناطق مورد بررسی در مواقعی باعث جدایی بخشهایی از کشور و الحاق آن به دولتهای مجاور نیز شده اند.

مفصل بندی اجتماعات شهری، عشایری و روستایی تنها در سطح اقتصادی و از طریق مصرف درآمدهای بدست آمده از اقتصادهای دهقانی (بهره های مالکانه/ مالیات) و شهری (مالیات از فعالان اقتصاد شهری) توسط نیروهای عشایری برای مدیریت ایالت آذربایجان (و شیروان) متجلی نمی شد. نوعی مفصل بندی ایدئولوژیک نیز وجود داشت که از سالهای پیش از تاسیس سلسله صفویه بین جامعه عشایری منطقه و رهبران دینی و مراقد آنها در شهر اردبیل وجود داشت. این مفصل بندی ایدئولوژیک بین اجتماعات ایلی منطقه با جامعه شهری منطقه اردبیل در حدی بود که به باور برخی از مورخان، هویت شاهسونهای استان اردبیل به ایلات منطقه آناتولی شرقی و جنوبی باز می گردد که در نتیجه پروسه طولانی مهاجرت (سیاسی ایدئولوژیک) به سرحدات داخلی ایران انتقال پیدا کرده اند (سومر، ۱۳۷۱؛ روملو؛ ۱۳۴۹؛ مزای، ۱۳۶۳؛ هینس، ۱۳۶۲؛ رید، ۱۹۸۳؛ اسمیت، ۱۹۷۸). اهمیت ایدئولوژیک - سیاسی آموزه های شیخ صفی الدین اردبیلی و فرزندان وی و وجود مقبره های آنها در شهر اردبیل و روستاهای اطراف آن، (مانند کلخوران و سید صدرالدین)، به همراه جایگاه کلیدی ایلات در مدیریت سرزمین در صد سال نخست حکومت صفویان به خوبی می تواند معنای مفصل بندی ایدئولوژیک اجتماعات ایلی منطقه با سطح ایدئولوژیک جامعه شهری استان (بویژه شهر اردبیل) را نشان دهد. این ارتباط ایدئولوژیک بین عشایر منطقه و جامعه شهری اردبیل را می توان در گذشته در شعار سه گانه شاهسونهای استان مشاهده کرد: حمایت از شاهان صفوی (و اهمیت شهر اردبیل به دلیل دربرداشتن قبور خاندان صفوی)، ایمان و سرسپردگی به مذهب تشیع، تنفر از عثمانی های سنی مذهب.

کارکرد سیاسی امنیتی ایلات منطقه در گذر زمان، فرهنگ و روانشناسی اجتماعی ای را در بین اجتماعات ایلی منطقه ایجاد کرده است که روایتهای متناقضی از آن ارایه می شود. نویسندگانی با منشاء روستایی یا شهری، فرهنگ ایلات استان را عموماً با شجاعت، شرافت، وطن پرستی، قهرمانی و یا با غارتگری، تهاجم، بی رحمی و شقاوت توصیف می کنند (برای مثال برای تمجید از تاریخ و فرهنگ عشایر استان اردبیل نگاه کنید به عزیز زاده، ۱۳۸۶ و برای روایتهایی تا حدودی متضاد نگاه کنید به صفری، ۱۳۷۱). در هر حال، روانشناسی اجتماعی و ویژگی های فرهنگی - تاریخی ایلات استان اردبیل را تنها می توان در ارتباط با شیوه تولید، نحوه زیست آنان، موقعیت ژئوپولیتیک آنها در گذرگاه تاریخ (موقعیت ییلاقات عشایر استان در ارتباط با عثمانی ها و روس ها) و ایدئولوژی همبسته با این نوع معیشت (وابستگی های خونی، ارادت به خاندان شاه صفوی) درک کرد. اقتصاد مبتنی بر رمه گردانی، وجود ییلاقات و قشلاقات غنی و حرکت در ایل راهها برای دستیابی به آنها، مراودات ایلات با اجتماعات روستایی و شهری منطقه، تقاضای نظام سیاسی برای مدیریت اداری سیاسی سرزمین بواسطه

نیروهای ایلی، و تهاجمات عثمانی ها و ارتش امپراطوری روسیه در مقاطع مختلف تاریخی، همه و همه در طول تاریخ ویژگی هایی به اجتماعات ایلی منطقه بخشیده است که گاه از آن به عنوان قهرمانیگری و شجاعت و گاه از آن تحت عنوان غارتگری و بی رحمی یاد شده است. قهرمانیگری و وطن پرستی در مواجهه با تهاجمات همسایگان (برای حفظ مراتع ییلاقی و قشلاقی)، و غارتگری و بی رحمی به هنگام برعهده داشتن کارکردهای امنیتی سیاسی در محدوده سرزمین آذربایجان و یا به هنگام خشکسالی و تولید اندک دامی.

نکات فوق در خصوص فرهنگ و روانشناسی اجتماعی اجتماعات عشایری منطقه و ارادت آنها به طریقت صفوی درحالیست که، شهر اردبیل در گذشته همواره از اهمیت مذهبی بسیار بالایی برخوردار بوده است و این امر مخصوصاً در طی دوره صفویه و در سالهای قبل از آن بوضوح مشهود است. منشأ اهمیت شهر اردبیل تعالیم شیخ صفی الدین اردبیلی و بعدها وجود مقبره وی و خاندان اش در این شهر و مناطق اطراف آن (کلخوران و سید صدرالدین) می باشد. در واقع، طریقتی که بعدها منجر به تاسیس سلسله صفوی شد، قبل از تشکیل دولت صفوی، عمری ۱۵۰ ساله داشت (نگاه کنید به تاریخ ایران، ۱۳۸۰ : ۱۴۵). اهمیت تعالیم شیخ صفی الدین اردبیلی تا حدی بود که اندیشه های وی پیروان زیادی در منطقه آناتولی داشت و این ارادت بعدها منجر به ارتباطات قوی ساکنین این مناطق با اجتماعات شهری و عشایری و حتی روستایی منطقه اردبیل شد. تعالیم شیخ صفی الدین اردبیلی و نهضت صفوی در سالهای مذکور باعث شد تا شهر اردبیل مرکزی مذهبی سیاسی بیابد و در نتیجه همواره شهر اردبیل از فرهنگی مذهبی برخوردار بوده است.

تحت تاثیر تجربه تاریخی گذشته، فرهنگ مذهبی شهر اردبیل بر تشیع صفوی و مخالفت با تسنن همسایه عثمانی مبتنی بود، که در سالهای اخیر از میزان این گرایشات، بویژه از تسنن سنی آن کاسته شده است. بدین ترتیب فرهنگ شهر اردبیل، از گذشته نسبتاً دور فرهنگی شدیداً مذهبی بود که با سلسله و خاندان صفویه در هم آمیخته بود. این فرهنگ مذهبی که خود را حتی در شکل محله های قدیمی شهر اردبیل انعکاس می داد و در آن شکل گیری محله ها مبتنی بر مساجد مهم شهر اردبیل بود، با فرهنگ بازار نیز همراه بود. با این وجود، اصلی ترین ویژگی و خصیصه اهالی شهر اردبیل، میزان بالای مذهبی بودن آنها و باورشان به معجزات بود که تاکنون تداوم یافته است.

جوامع روستایی استان نیز از گذشته تابع تحولات جوامع عشایری و شهری منطقه بودند. در حقیقت، الگوی مالکیت اراضی در گذشته به شکلی بود که در نتیجه آن، آبادیهای منطقه به شیوه اقطاع یا تیول در اختیار مقامات سیاسی ایلی یا مذهبی منطقه قرار می گرفت. تحلیل نظام اداری سیاسی ایران در گذشته نشان می دهد محدوده سرزمینی آذربایجان به گونه ای

غیرمتمرکز و با منطق «توزیع زمین در قبال دریافت خدمت»، مدیریت اداری سیاسی و نظامی می‌شد. شکلی از مدیریت اداری سیاسی منابع اقتصادی، که عاملان آن هیچ‌گاه از نیروهای اجتماعات زراعی نبودند. در دوره مورد بحث همچون دوره‌های پیشین، حفظ محدوده سرزمینی دولت متمرکز به واگذاری مالکیت به منظور تامین نیازهای اقتصادی مدیریت اداری - سیاسی و ایدئولوژیک محدوده سرزمینی متکی بود. روحانیت رسمی نیز در قبال «مشروع سازی حاکمیت» به مثابه نوعی خدمت (خدمت ایدئولوژیک)، اشکالی از مالکیت زمین را دریافت می‌کرد؛ که سیورغال و وقف نامیده می‌شدند.

موقعیت تابع گونه اقتصاد و اجتماع دهقانی در ارتباط با اجتماعات عشایری و شهری در گذشته، به دهقانان و ساکنین آبادیهای منطقه از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جایگاه پست‌تر اعطا می‌کرد. جمعیت روستایی، «تات» نامیده می‌شد. آنها در مقابل اربابانشان و عشایر منطقه بسیار آسیب پذیر و در مقایسه با شاهسونها و سایر عشایر منطقه و همچنین ساکنین شهری از جایگاه اجتماعی نازلی برخوردار بودند. "تاتها" که همان دهقانان بودند از طریق زراعت سهم بری و یا کار بر روی اراضی مالکان غایب از ده امرار معاش می‌کردند. رابطه آنها با مالکانشان که عموماً مقامات سیاسی ایلی و یا مذهبی بودند (و در شهر ساکن بودند)، بر مبنای بهره مالکانه قرار داشت. بدین ترتیب، فارغ از اینکه مالک آبادی مقام سیاسی ایلی (= مالک تیول یا اقطاع لشکری یا کشوری) و یا مقام مذهبی (= مالک سیورغال یا وقف) بود، نوع رابطه رعیت صاحب نسق و در کل جامعه دهقانی با اربابانشان بر مبنای منطق بهره مالکانه بود.

بررسی‌های تاریخی حاکی از آن است که "شاهسون" به معنای عشایر در مقابل "رعیت" یعنی دهقان تات قرار داشتند. لیکن این اصطلاحات به طور مشخص تر آلبالی (چادرنشین) یا گوچری (کوچرو) نامیده می‌شدند. در مقابل، کندلی (روستایی) یا آتراق (یکجانشین) به روستائیان یکجانشین اطلاق می‌شد. علاوه بر این، در میان خود چادرنشینان نیز "عشایر" به کوچروان مستقل صاحب گله و چوپان به "رمة گردانان" مزدور گفته می‌شد (تایپر، ۱۳۸۴: ۳۸۹-۳۸۸). تقابل بین تاتها و شاهسونها (و کلاً عشایر منطقه) به هویت یابی عشایر و تعریف آنها از خود کمک بسیاری می‌نمود بطوریکه دشمنی میان شاهسونها و تاتها همواره مضمون ادبیات شفاهی محلی بوده است. مضمون این ادبیات، سلحشوری، جنگاوری، قهرمانی، رشادت، حرکت و قدرت جامعه ایلی و در مقابل رخوت، محافظه کاری، سکون و پستی جامعه دهقانی بود. این رابطه تابع گونه اجتماعات دهقانی با عشایر و جوامع شهری منطقه در گذر زمان نوعی از فرهنگ و روانشناسی فردی و اجتماعی را در بین اجتماعات دهقانی بوجود آورد که از آن می‌توان با ویژگی‌های زیر یاد کرد: محافظه کاری، ریسک ناپذیری، تابعیت بی چون و چرا، قدرگرایی، فردگرایی، ترس و ناامنی.

حتی هم اکنون نیز بسیاری از خصائص روانشناختی و فرهنگی موجود در بین اهالی مناطق مختلف استان اردبیل تداوم همان ویژگی های دیرین است (برای مثال قدرگرایی، ریسک ناپذیری، میزان بالای مذهبی بودن و سنت گرایی)، لیکن به دلیل مدرنیزه شدن منطقه و مهاجرت های گسترده روستائی طی دهه های اخیر، خصائص اقتصادی اجتماعی سیاسی و نحوه مفصل بندی اجتماعات سه گانه شهری، عشایری و دهقانی منطقه تا حدود زیادی تغییر یافته است. تغییرات به وجود آمده در شرایط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی منطقه در طی دهه های اخیر، بویژه در سالهای بعد از انقلاب و پس از جدایی استان اردبیل از استان آذربایجان شرقی، تاثیرات بسیار زیادی در وضعیت اجتماعی فرهنگی منطقه گذاشته است که در بخش حوزه بندی فرهنگی اجتماعی استان، بد آنها پرداخته شد.

بخش سوم فصل اول گزارش، به حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل در شرایط کنونی اختصاص داشت^۱. بنابر این حوزه بندی، کل استان اردبیل به ۵ حوزه فرهنگی نسبتاً مجزا تقسیم می شود که در زیر به اجمال بد آنها مب پردازیم.

(الف) حوزه فرهنگی مغان: شامل پارس آباد، جعفر آباد اصلاندوز و بیله سوار

تا نیم قرن پیش دشت مغان محل قشلاق اجتماعات عشایری ایل شاهسون بشمار می رفت. در عصر پهلوی و با روی کار آمدن دولت نوساز پهلوی پدر، برای این دولت متمرکز نو بنیاد اسکان عشایر ضرورتی سیاسی نظامی یافت. اسکان عشایر این منطقه با احداث شبکه آبیاری و بعدها با تاسیس مجتمع کشت و صنعت مغان همراه گردد. واقعه فوق الذکر به حدی بر بنیان اقتصادی و شرایط اجتماعی منطقه دشت مغان تاثیر گذاشت که آنرا می توان مهمترین عامل شکل گیری روستاها و شهرهای منطقه دشت مغان دانست. تا سال ۱۳۳۰ یک عده از عشایر اسکان یافتند و با اجرای تدریجی برنامه های بنگاه عمران دشت مغان، دیگر خوانین شاهسون برای هماهنگی با برنامه های بنگاه عمران دشت مغان، قشلاق طوایف خود را واگذار کرده و بتدریج آبادیها در منطقه قشلاقی طوایف شاهسون شکل پیدا کرد. نکته جالب توجه آنکه شکل گیری آبادیها کاملاً منطبق با نظام و ساختار ایلی جامعه عشایری شاهسون صورت گرفت؛ بدین معنا که در نتیجه برنامه مذکور، هر یک از طوایف و تیره ها در قشلاق خودشان اسکان یافته و شروع به تاسیس آبادی نمودند. بدین ترتیب، نام آبادیها با نام تیره ها و طوایف منطبق

---

^۱ این حوزه بندی با عنایت به منابع متعدد صورت گرفته است. بررسی منابع مکتوب، مصاحبه ها با افراد صاحب نظر و مطالعات میدانی در نقاط مختلف استان، منابع اصلی در این حوزه بندی فرهنگی استان اردبیل بشمار می رود.

شد (برای مثال آبادیهای تکله کندی، اجیرلو، عربلو) و بدین ترتیب به تدریج معیشت زراعی در منطقه دشت مغان اوج گرفت. با توجه به مطالب پیشگفته، یکی از اصلی ترین دلایل شکل گیری شهر پارس آباد خدمات رسانی به عشایر استقرار یافته در آبادیهای تازه تاسیس در منطقه بود بعدها بتدریج فعالیتهای تجاری خدماتی و تولیدی این شهر نیز در همین راستا گسترش پیدا کرد. بدین ترتیب پارس آباد حدوداً از سال ۱۳۳۵ بتدریج رشد یافته و در سال ۱۳۴۵ تبدیل به شهر می گردد.

تحول در شرایط مادی تولید در دشت مغان توسط شرکت کشت و صنعت علاوه بر اشاعه تدریجی نوآوری زراعی در محدوده مورد بحث، بواسطه مهاجرپذیر سازی منطقه موجب تغییر و تحولات اجتماعی و فرهنگی نیز گردید. با وجود تاثیرات نوآورانه شبکه آبیاری و کشت و صنعت مغان، از همان آغاز مقاومت‌های سنتی در مقابل نوگرایی، هر چند به صورت محدود، در منطقه مشهود بود. چنین مقاومت‌هایی هم اکنون نیز در منطقه قابل مشاهده است؛ لیکن در تحلیل آنها نباید این مقاومت‌های متاخر را نوعی کنش سنتی ریشه دار در سنن گذشته عشایری دانست، بلکه آنها عمدتاً تابع رشد روابط سرمایه داری در طی نیم قرن اخیر در این منطقه می باشند. مقاومت‌های متاخر هر چند ظاهراً در شکل سنتی و بنظر پس گرایانه می نمایند لیکن دارای محتوای حسابگرانه و کاملاً عقلانی می باشند. در واقع، شاید اولین مقاومتها در زمان اسکان عشایر، مقاومت‌های سنتی و در جهت حفظ و ابقای شیوه زیست عشایری بود ولی هم اکنون این مقاومتها کاملاً محتوایی سرمایه دارانه، مصلحت جویانه و حسابگرانه ولی با ظاهری پس گرایانه و سنتی یافته است.

عشایر شاهسون که در نتیجه اجرای برنامه های اسکان، زمین دریافت کرده بودند در اراضی خود به زراعت می پرداختند و به همین دلیل نیروی کار مورد نیاز برای کار در شرکت کشت و صنعت و موسسات تابعه در آغاز عموماً از مهاجرین تامین می شد. مهاجران مورد بحث عمدتاً از قره داغ، اطراف گرمی (از منطقه خروس لو)، مشکین شهر و حتی از اطراف اردبیل به منطقه مهاجرت کرده و در روستاها و در شهر پارس آباد اسکان می یابند. مهاجران مذکور (بویژه افراد مهاجر از منطقه قره داغ)، در بین اهالی منطقه از منزلت اجتماعی پایین تری برخوردار بوده و مراداتی کمتری با آنها صورت می گیرد.

بررسی های میدانی حاکی از آن است که مهاجرین به منطقه دشت مغان، تنها مهاجرین قره داغی، مرآنی ها، خروس لوها، و اهالی مناطق مشکین شهر و اطراف اردبیل نبودند. تاسیس شرکت «کشت و صنعت» مهاجرت‌هایی را باعث شد که در نتیجه آن نیروهای متخصص از مناطق دیگر کشور و حتی از خارج از کشور (امریکایی ها، لهستانی ها و اسرائیلی ها) به منطقه مهاجرت کرده و در شرکت کشت و صنعت به شکل موقت به فعالیت پرداختند و می پردازند.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که مهاجرین غیر بومی متخصص، به دلیل اسکان در شهرک کشت و صنعت و تفاوت‌های فرهنگی بسیار با فرهنگ منطقه، در جمعیت ساکن در منطقه ادغام نشده و پس از پایان دوره خدمت به مناطق بومی خود بازمی‌گردند. با تمام این توصیفات، حضور افراد متخصص در منطقه تأثیرات بسیار زیادی بر شرایط اجتماعی منطقه گذاشته و می‌گذارد.

در تبیین ویژگی‌های فرهنگی ساکنین دشت مغان به عنوان یک حوزه فرهنگی نسبتاً مجزا در منطقه، باید به پیشینه عشایری اهالی ساکن در منطقه دشت مغان توجه ویژه کرد. در این حوزه فرهنگی با آن پیشینه فرهنگی اجتماعی عشایری، بالا بودن میزان ادغام اجتماعی و تنظیم اجتماعی بر مبنای متغیرهای ایلی (اوبه، تیره، طایفه)، میزان‌های بالایی از کنترل اجتماعی سنتی را در درون این اجتماعات (در بین اهالی ساکن در آبادیها و شهر پارس آباد) بازتولید می‌کند، بطوریکه به دلیل پیشینه ایلی اهالی ساکن در شهر پارس آباد و آبادیهای منطقه «تشخص» حتی در پایین‌ترین سطح نیز شکل نگرفته است و هنوز نیز «انتساب به تیره و طایفه» نقشی تعیین‌کننده در دست‌یابی به پایگاه اجتماعی و حتی مناصب سیاسی بشمار می‌رود. فرایند مورد بحث به حدی در منطقه دشت مغان از قوت بالایی برخوردار است که پویایی بسیاری از پدیده‌های اجتماعی در منطقه را می‌توان در سایه آن معنا سازی کرد. آگاهی از پیشینه ایلی هر فرد توسط افراد دیگر، نظم سنتی خاصی در منطقه ایجاد کرده است که تا حد زیادی این منطقه را از دیگر مناطق استان متمایز می‌سازد. در دیگر نقاط استان نیز می‌توان از همبستگی مکانیکی و کنترل اجتماعی ناشی از آن سخن گفت، لیکن این پدیده در دشت مغان به دلیل پیشینه عشایری ساکنین منطقه و تبدیل آنها به اجتماعات زراعی، پیچیدگی‌های خاصی بدان بخشیده است. ناحیه دشت مغان از انسجام مکانیکی ناشی از همبستگی‌های ایلی برخوردار بوده و فهم پدیده‌های فرهنگی اجتماعی و حتی سیاسی اقتصادی این ناحیه نیز تحت تأثیر همین امر قرار دارد.

نکات فوق‌الذکر حاکی از آن است که نوعی «خاص‌گرایی» ناشی از پیشینه عشایری ساکنین منطقه در شهر پارس آباد و روستاهای تابعه وجود دارد که بر مبنای آن مراودات و روابط اجتماعی عمدتاً در درون طوایف و تیره‌ها صورت گرفته و ساکنین در حد امکان از برقراری روابط اجتماعی عمیق با مهاجرین، بویژه مهاجرین قره‌داغی، اکراه دارند. این خاص‌گرایی تنها در بین ساکنین سابقاً عشایر منطقه رواج نداشته و مهاجرین نیز در واکنش به شرایط مذکور در روابط اجتماعی از اصل «خاص‌گرایی» تبعیت می‌کنند.

در خصوص ارزشها و هنجارها در حوزه فرهنگی مغان باید خاطر نشان ساخت که ساکنین دشت مغان به دلیل پیشینه عشایری، دارای ارزشها و هنجارهای بجا مانده از دوران زندگی شبانکاره می‌باشند. در حقیقت، زندگی عشایری در طی قرن‌ها ارزشها و هنجارهایی را در بین

عشایر این منطقه ایجاد کرده است که کاملاً در انطباق با حیات مادی عشایری بوده است. انسجام اجتماعی (در درون رده های ایلی)، پیر سالاری، مرد سالاری، سلحشوری و آزادگی (در چارچوب ساختارهای اجتماعی ایلی)، از خودگذشتگی و جنگاوری و ایجاد افتخار برای طایفه یا تیره، باج ندادن به حاکمان و دولتمردان، بالا بودن میزان قدر گرایی، پایین بودن احساس خود اثر بخشی، اهمیت منافع آنی به جای منافع آتی، بالا بودن توان اثر بخشی از القائات قومگرایانه از جمله مهمترین ویژگی های فرهنگی اجتماعی این حوزه فرهنگی است. در اینجا ذکر این امر حائز اهمیت است که شرایط فرهنگی اجتماعی شهر بیله سوار تا حدودی متفاوت از سایر شهرهای این حوزه فرهنگی است. همچنین رواج قاچاق بویژه مواد مخدر و مشروبات الکلی از مهمترین ویژگی های اقتصادی اجتماعی این حوزه فرهنگی بشمار می رود.

در سالهای اخیر (پس از استقلال جمهوری آذربایجان) منطقه بیله سوار به دلیل باز شدن گمرک و بازارچه مرزی، بشدت تحت تاثیر مراودات اقتصادی فرامنطقه ای قرار گرفته است. رشد اقتصاد تجاری بتدریج تاثیرات قابل توجهی بر ویژگی های فرهنگی شهر بیله سوار گذاشته است، بطوریکه هم اکنون ساکنین بیله سوار، در مقایسه با اهالی سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، کمتر تحت تاثیر ارزشها محلی قرار داشته و در بین آنها میزان نوگرایی در حد نسبتاً بالایی قرار دارد. در واقع، باز شدن مرز زمینی بیله سوار و جمهوری آذربایجان، و ارتباط دایم با مرز و اهالی جمهوری فوق، به همراه رشد و گسترش ارزشهای اقتصاد تجاری و رفتارهای اقتصادی سرمایه اندوزانه، نوعی فرهنگ فردگرایی، سرمایه اندوزی، ظاهر سازی و مصلحت جویی را در بین اهالی این شهر گسترش داده است. همچنین شکل توریستی یافتن بازارچه مرزی بیله سوار باعث شده است تا میزان مراودات اجتماعی فرهنگی اهالی شهر بیله سوار، در مقایسه با سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، افزایش قابل توجهی یابد. قدم زدن در بازارچه مرزی و گسترش فرهنگ مصرف در منطقه، افزایش کمی و کیفی مراودات اجتماعی، گذار از نظم و فرهنگ سنتی بدون جایگزینی نظمی جدید، می تواند همگی از تاثیرات گشایش مرز زمینی و رشد بازارچه مرزی در شهر بیله سوار قلمداد شود.

رشد هنجارهای سرمایه دارانه (از نوع سرمایه داری تجاری)، رشد اقتصاد تجاری و بالا بودن انگیزه اقتصادی در بین اهالی بیله سوار، باعث شده است تا گرانش به رفتارهای سیاسی در بین اهالی این شهر در مقایسه با سایر شهرهای این حوزه فرهنگی در سطح پایینی قرار داشته باشد. همچنین اثر پذیری این اهالی این شهر از رسانه های جمهوری آذربایجان و دوری آن از مرکز استان، همانند سایر شهرهای این حوزه فرهنگی، باعث شده است تا اهالی این شهر بیشتر تحت تاثیر القائات قومی قرار داشته باشند تا تحت تاثیر جریانات سیاسی.

در گذشته در حوزه فرهنگی مغان مصرف مواد مخدر در مقایسه با مصرف الکل از قبح بالایی برخوردار بود و این در حالیست که مطالعات میدانی در منطقه نشانگر آن است که این الگوی ارزشی تا حدودی متحول شده است و میزان مصرف مواد مخدر در این حوزه فرهنگی و در سطح کل استان افزایش چشم گیری یافته است. در ارتباط با مطالب پیش گفته باید خاطر نشان ساخت که در گذشته قبح مصرف الکل در نقاط مختلف استان متفاوت بود، برای مثال در شهرستانهای مذهبی تر استان (بویژه در اردبیل) مصرف الکل قبح بسیاری بیشتری داشت، در حالی که در دشت مغان و بویژه در مناطق هم مرز جمهوری آذربایجان (پارس آباد، بیله سوار، اصلاندوز و جعفر آباد) مصرف الکل قبح چندان زیادی نداشت. با تمام این توصیفات، الگوی مصرف مواد مخدر و الکل در سطح استان و بویژه در بخش شمالی استان حکایت از تحولات فرهنگی اجتماعی قابل توجهی دارد که به شکل نمادین می تواند نشانگر روندهای آتی تحولات فرهنگی اجتماعی در سطح استان باشد.

در کنار موارد فوق الذکر باید به گسترش نظام تحصیلات دانشگاهی در بخش های مختلف این حوزه فرهنگی اشاره کرد که اثرات فرهنگی اجتماعی و اقتصادی قابل توجهی بر محدوده های خود می گذارد. بررسی ها حاکی از آن است که شهر بیله سوار دارای یک شعبه دانشگاه آزاد و یک شعبه پیام نور، تازه کند آنگوت (که به تازگی شهر شده است) دارای یک مرکز دانشگاه آزاد با دوره های کاردانی (معماری، عمران) و شهر پارس آباد دارای یک شعبه دانشگاه آزاد می باشد. وجود این مراکز دانشگاهی، به دلیل جذب جمعیت غیر بومی در منطقه، علاوه بر رشد اقتصاد خدماتی (برای مثال رشد خرده فروشی های شهری) در این شهرها بر بازار مسکن این مناطق شهری اثر گذاشته و به تدریج این جوامع شهری را از نظم و انسجام مکانیکی و سنتی خارج می سازد.

(ب): حوزه فرهنگی گرمی، روستاهای تابعه و بخش مُرآن

در بررسی حوزه فرهنگی گرمی، روستاهای تابعه و بخش مُرآن باید به همزیستی و مراودات اقتصادی اجتماعی و فرهنگی اهالی این حوزه فرهنگی با عشایر کوچرو منطقه در گذشته توجه کرد. اگر مسیر عبور عشایر منطقه در گذشته مورد بررسی قرار گیرد، می توان دو مسیر برای رسیدن به ییلاقات عشایر در دامنه های سبلان شناسایی کرد. مسیر نخست مسیر گرمی، و مسیر دیگر مسیر خیابو یا مشکین شهر. بررسی ها نشانگر آن است که در گذشته گرمی در جریان کوچ عشایر برای عشایر منطقه ویژگی میان بند را داشت و عشایر مورد بحث در جریان کوچ و به هنگام عبور از نزدیکی های گرمی بسیاری از مایحتاج خود را از این شهر تامین می کردند. البته لازم به ذکر است که در نتیجه احداث جاده پارس آباد مشکین شهر از سال ۱۳۷۴،

عشایر منطقه بتدریج مسیر کوچ خود را تغییر داده و دیگر از مسیر گرمی کوچ نکرده و از مسیر جاده مشکین شهر، آنهم عمدتاً با اتومبیل، کوچ می نمایند. با تمام این توصیفات، در نتیجه قرارگرفتن گرمی و مشکین شهر در مسیر ایل راه عشایر منطقه این دو نقطه شهری، بویژه گرمی، از عشایر کوچرو تاثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیاری می پذیرد. بدین ترتیب، در نتیجه از گذشته به دلیل همزیستی اقتصادی قصابات گرمی و مشکین شهر با عشایر کوچرو منطقه دو نقطه شهری شکل می گیرند. بررسی ها حاکی از آن است که برخی از خانهای عشایری در مشکین شهر اسکان داشتند.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که از گذشته در گرمی یکجا نشینی وجود داشته است و هم اکنون نیز زراعت (با تمرکز بر زراعت دیم) در روستاهای اطراف گرمی بوضوح مشهود است. در حقیقت شهر گرمی، شهری است مبتنی بر بازار وابسته به اقتصاد زراعی دیم و جهت یافته به تامین مایحتاج عشایر کوچرو. شهرستان گرمی به دلیل سابقه یکجانشینی دارای آثار تاریخی قابل توجهی است. همچنین شهرستان گرمی در سالهای نه چندان دور مرکز شهرستان مغان بود که همین امر بر رشد شهر گرمی در گذشته اثر گذاشته است، لیکن پس از خارج شدن شهر گرمی از مرکزیت شهرستان مغان، میزان رشد و پویایی این شهر نیز بشدت کاهش یافت. با توجه به نکات پیشگفته، این حوزه فرهنگی در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان، به دلیل سکون و عدم پویایی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی، از انسجام اجتماعی قابل توجهی برخوردار می باشد. لازم به ذکر است که این نظم و انسجام اجتماعی از نوع انسجام و همبستگی اجتماعی سنتی و مکانیکی می باشد که از خصائص آن می توان به بالا بودن میزانهای ادغام و تنظیم اجتماعی، قوت وجدان جمعی و قدرت قابل توجه کنترل اجتماعی غیررسمی اشاره کرد. روستاهای واقع در این حوزه فرهنگی را می توان به دو دسته تقسیم کرد:

۱. روستاهای پیشرفته (روستاهایی که در آنها میزان تحصیلات و آگاهی اجتماعی، ارتباطات اجتماعی با خارج از حوزه فرهنگی گرمی و میزان استفاده از رسانه ها بالا بوده و در آنها کشاورزی با تکنولوژی های مناسب انجام شده و زارعان محصولات کشاورزی خود را بیمه می نمایند)،

۲. روستاهای سنتی (روستاهایی که در آنها میزان تحصیلات و آگاهی اجتماعی، ارتباطات اجتماعی با خارج از حوزه فرهنگی گرمی و میزان استفاده از رسانه ها پایین بوده و در آنها زراعت و دامداری به شکل کاملاً سنتی انجام می شود. جوانان این روستاها معمولاً برای کار فصلی به شهرهای رشت مازندران و تهران مهاجرت می کنند).

از مهمترین تحولات اقتصادی اجتماعی متاخر در این حوزه فرهنگی، می توان به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان و در نتیجه رشد خارق العاده میزان قاچاق

کالاهای مختلف اشاره کرد. اقتصاد قاچاق طی سالهای ۱۳۶۹ تا حدود سال ۱۳۸۰ از رونق بالایی برخوردار بود و بر وضعیت اقتصادی اجتماعی و فرهنگی این حوزه فرهنگی تاثیرات قابل توجهی گذاشت. لیکن با پیگیری‌های وزارت اطلاعات میزان قاچاقها از این حوزه فرهنگی از سالهای ۱۳۷۷ بتدریج کاهش چشمگیری یافت و از سال مذکور تنها عده ای خاص به شکل حرفه ای به قاچاق کالا مبادرت می ورزند. افراد مذکور که عموماً غیر بومی این حوزه فرهنگی می باشند (برای مثال تبریزی ها) از روستائیان و ساکنین شهری این منطقه، به عنوان عامل محلی استفاده می کنند. کالاهایی قاچاق در گذشته عمدتاً شامل مشروبات الکلی، تلویزیون، سیگار و سوخت بود که در سالهای اخیر به قاچاق مواد مخدر (انواع مواد مخدر از هروئین گرفته تا کریستال و کوکائین و دیگر مواد مخدر که علاوه بر تامین مصرف داخلی جمهوری های مجاور، بیشتر برای ترانزیت به اروپا از این مسیر می گذرد) و به قاچاق لباس (از منطقه بيله سوار به گرمی و سپس به آستارا) تغییر یافته است.

استقلال جمهوری آذربایجان، رشد اقتصاد قاچاق و بازگشایی مرز، بر کاهش انسجام اجتماعی سنتی و کمرنگ شدن الگوهای فرهنگی سنتی گذشته تاثیرات قابل توجهی گذاشته است. این امر به حدی است که می توان افزایش بی اعتمادی در روابط شخصی، بی میلی به فعالیت تولیدی و گرایش به ثروت اندوزی سریع و همچنین وابستگی به دولت را از ویژگی های اصلی ساکنین این حوزه فرهنگی دانست. همچنین در سالهای پس از مرکز استان شدن اردبیل، در منطقه گرمی نگرش مثبتی نسبت به اردبیلی ها وجود ندارد و اهالی این حوزه فرهنگی تمایل به ارتباطات بیشتر با تبریز دارند تا با اردبیل.

پس از جلوگیری از رشد اقتصاد قاچاق در منطقه گرمی، مرکز پیام نور این شهر تاسیس شد که دارای رشته های متنوع (حسابداری، مدیریت، حقوق، کامپیوتر) می باشد و هم اکنون نزدیک به ۳۰۰۰ نفر در این مرکز آموزشی مبادرت به تحصیل می نمایند. گشایش مرکز دانشگاهی فوق، و شمار نسبتاً بالای متقاضیان تحصیل در این مرکز باعث شده است تا اقتصاد (رشد بازار مسکن و بازار شهری) و اجتماع شهرستان گرمی تاثیر قابل توجهی پذیرفته و برخی تحولات فرهنگی در این حوزه فرهنگی ظاهر گردد.

(ج) : حوزه فرهنگی مشکین شهر ارشق و لاهرود

در خصوص حوزه فرهنگی مشکین شهر ارشق و لاهرود باید به این نکته اشاره کرد که پیشینه زراعی این منطقه طولانی تر و عمیق تر می باشد، چرا که این منطقه دارای اراضی زراعی آبی و باغات و پیشینه نظام ارباب رعیتی قوی بوده است و به همین دلیل ویژگی های فرهنگی اجتماعی و فرهنگ سیاسی ساکنین این منطقه در مقایسه با مناطق سابقاً عشایر نشین تا حدودی

متفاوت است. با این وجود، حضور مداوم عشایر در کنار جامعه یکجانشین این منطقه و وجود مراودات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی با عشایر کوچرو منطقه بر ویژگی های اجتماعی فرهنگی منطقه مشکین شهر موثر بوده است. همانطوریکه ذکر شد، همواره استقرار ناشی از زراعت و باغداری در مشکین شهر بیشتر از گرمی بوده است. در عین حال عشایری که بیلاقتشان در نزدیکی شهر مشکین شهر قرار دارد خریدهایشان را از مشکین شهر انجام داده و مراودات اقتصادی اجتماعی ای مابین عشایر و اهالی مشکین شهر و روستاهای تابعه آن صورت می گیرد.

این حوزه فرهنگی همانطوریکه پیشتر ذکر شد در برخی از ویژگی های فرهنگی به حوزه فرهنگی مغان شبیه تر هستند. تفاوت قابل توجه این حوزه فرهنگی در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان عبارت است از آنکه پس از مرکز استان شدن اردبیل، در مقایسه با حوزه فرهنگی مغان، به این حوزه فرهنگی توجه بیشتری شد و بر همین مبنا روحیه کارآفرینی در این حوزه فرهنگی بیشتر است. با وجود توجه به این حوزه فرهنگی در سالهای پس از استان شدن اردبیل، اهالی این حوزه فرهنگی نگرش مناسبی نسبت به اردبیلی ها نداشته و خود را به لحاظ فرهنگی بالاتر از اردبیلی ها می دانند.

در نهایت باید به چشمه های آب گرم منطقه مشکین شهر و تاثیر آن بر اقتصاد اجتماع و فرهنگ این حوزه فرهنگی اشاره کرد. البته باید خاطر نشان ساخت که این چشمه های آب گرم در مقایسه با منطقه سرعین بیشتر درون منطقه ای عمل کرده و نسبتاً کمتر از خارج از استان توریست جذب می نمایند.

(ج): حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه

حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه، تنها حوزه فرهنگی ای است که با سایر حوزه های فرهنگی استان اردبیل تفاوت قابل توجهی دارد. این حوزه فرهنگی متاثر از تداخل فرهنگی با حوزه فرهنگی شمال (گیلان) کشور است. بررسی های میدانی حاکی از آن است که میزان انسجام اجتماعی در بین ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه در بین خلخالی ها) بالا بوده و ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه خلخالی ها) در یاری رسانی به یکدیگر از همبستگی بالایی برخوردار می باشند. این در حالیست که در این حوزه فرهنگی، اقلیتهای فرهنگی، قومی و مذهبی (کرد، تات، تالش و ترک) نیز وجود دارد ولی این امر باعث کاهش انسجام و همبستگی ساکنین این حوزه فرهنگی نشده است. ساکنین این حوزه فرهنگی (بویژه خلخالی ها) خودشان را به لحاظ فرهنگی برتر از ساکنین بقیه نقاط استان می دانند. برتری جویی نسبت به اردبیلی ها، بالا بودن میزان احساس خود اثر بخشی و تاثیرپذیری اقتصاد این منطقه از توریسم (آب گرم خلخال و

مراعات بیلاقی) از مهمترین ویژگی های حوزه فرهنگی خلخال، کیوی و حوزه های تابعه است. ذکر این نکته ضروری است که آبگرم خلخال بیشتر حوزه نفوذاش استان گیلان است و کمتر در شکلی فرا منطقه ای جذب توریست می کند.

این حوزه فرهنگی برخلاف سایر حوزه های فرهنگی کمتر تحت تاثیر جریانات قوم گرایانه استان قرار داشته و در آن بیشتر از گرایشات قومی گرایشات سیاسی وجود دارد.

خلخال دارای مرکز پیام نور و دانشگاه آزاد اسلامی است. دانشگاه آزاد اسلامی خلخال دارای رشته های پزشکی، پرستاری و مامایی می باشد و به همین دلیل دانشجویان بسیاری سایر نقاط استان اردبیل و استان گیلان را به خود جذب می نماید. وجود دانشگاههای آزاد اسلامی و پیام نور در این حوزه فرهنگی باعث شکل گیری و رشد کتابخانه ها، محل گذران اوقات فراغت (مانند پارکها، کافی شاپها، گسترش فست فودها) شده است.

(د) : حوزه فرهنگی اردبیل، نیر سرعین و نمین

حوزه فرهنگی اردبیل، نیر سرعین و نمین در مقایسه با سایر حوزه های فرهنگی پیشگفته از پیشینه نسبتاً قوی زراعی برخوردار است. در واقع، این پیشینه زراعی تاریخی باعث شده است تا در سالهای قبل از اصلاحات ارضی نظام ارباب و رعیتی نسبتاً قوی در این منطقه (بویژه در دشت اردبیل) شکل بگیرد. با این وجود باید به همزیستی این نظام زراعی با نظام عشایری منطقه نیز اشاره کرد؛ بطوریکه برخی از روسای ایلی و خوانین در شهر اردبیل ساکن بوده اند. در واقع، از گذشته شهر اردبیل هم خان نشین و هم محل اسکان ارباب بود. از مهمترین ویژگی های فرهنگی این حوزه فرهنگی می توان به نظام بازار سنتی اردبیل اشاره کرد که در گذشته با بازارهای فرا منطقه ای در ارتباط بود و مابین شهر اردبیل و شهر باکو شکی، تبریز و حتی تهران مراودات تجاری قوی وجود داشت. این تجارت سنتی، با برپایی دولت متمرکز رضاشاه و بسته شدن مرزها با جمهوری شوروی بشدت محدود شد.

در سالهای اخیر پس از مرکز استان شدن اردبیل، میزان احداث کارخانه ها و موسسات مختلف تولیدی و صنایع متنوع (برای مثال کارخانه های سیمان، سفال، تایر و نساجی) در شهر اردبیل افزایش چشم گیری یافته است که بر روی رشد اقتصادی و تحولات اجتماعی (مهاجرپذیری) فرهنگی شهر اردبیل موثر بوده است. در واقع، در بررسی روندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهر اردبیل باید به عامل سیاسی (مرکز استان شدن اردبیل) بیشترین توجه را کرد. همچنین صنعت توریسم در این حوزه فرهنگی، از دیگر عوامل مهم توسعه این حوزه فرهنگی بشمار می رود. اکو توریسم، چشمه های آبگرم در سرعین و نیر از مهمترین جاذبه های جذب گردشگر به این حوزه فرهنگی است که باعث تحولات اجتماعی فرهنگی برجسته ای در

این حوزه فرهنگی شده است. توریسم بویژه در منطقه سرعین فرا منطقه‌ای و فرا ملی عمل می‌کند، بطوریکه حتی از کشورهای عربی منطقه نیز افرادی برای استفاده از آبگرم و آب و هوای این منطقه وارد این حوزه فرهنگی می‌شوند.

همانطوریکه پیشتر ذکر شد، این حوزه فرهنگی محدوده ای است که سه اقتصاد و اجتماع زراعی، عشایری و شهری در یک همزیستی تاریخی گاهاً پر تنش با یکدیگر مرتبط شده اند. برای مثال بررسی ها حاکی از آن است که محدوده سرعین قشلاق طایفه تلکو بوده است و نکته جالب توجه آنکه هم اکنون نیز بسیاری از مغازه دارهای سرعین از این طایفه می باشند.

در خصوص ارزشها و هنجارهای اجتماعی این حوزه فرهنگی، باید به میزان بالای دینداری اشاره کرد. اهمیت دینداری از گذشته در شهر اردبیل در حدی است که ساختار اجتماعی شهر اردبیل و شکل گیری محلات سنتی آن دقیقاً در ارتباط با این میزان قوی باورهای دینی است. محلات شش گانه شهر اردبیل (برای مثال محله های سرچشمه، گازران، طوی، دروازه یا عالی قاپو، اوچ دوکان) که هر محله در عین حال دارای شاخه های پایین تر می باشد نشانگر اهمیت قابل توجه عنصر مذهب در ساخت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی این شهر و در کل این حوزه فرهنگی دارد. از دیگر ویژگی های فرهنگی شهر اردبیل می توان به چشم و هم چشمی، عدم اعتماد مفرط، تقدیر گرایی بالا، ارجحیت منافع فردی و آنی به منافع جمعی، عدم تمایل به شراکت اقتصادی و ریسک پذیری، پایین بودن روحیه آنتروپرووری (کارآفرینی) اشاره کرد. اقتصاد تورمی و سرمایه داری تجاری، پول بازی و زمین بازی (و تشدید این امر بواسطه خود شهرداریها برای افزایش درآمد شهرداریها) در شهر اردبیل و دیگر شهرهای این حوزه فرهنگی، بویژه تحت تاثیر مرکز استان شدن شهر اردبیل، بر روند های فرهنگی اجتماعی شهر اردبیل تاثیر قابل توجهی گذاشته است. تاسیس دانشگاه محقق اردبیلی در سالهای اخیر، وجود دانشکده کشاورزی (که یک شعبه اش در دشت مغان است)، وجود رشته پزشکی، و یک واحد دانشگاه آزاد اسلامی نسبتاً گسترده در سطح شهر اردبیل از دیگر فاکتورهای فرهنگی اجتماعی موثر بر روندهای فرهنگی این حوزه فرهنگی می باشد.

تا پیش از مرکز استان شدن شهر اردبیل ساکنین دشت مغان و سایر شهرهای استان، با اهالی اردبیل مراودات اداری و فرهنگی اندکی داشتند. لیکن پس از مرکز استان شدن شهر اردبیل، روابط اداری و بوروکراتیک ساکنین شهرهای استان با شهر اردبیل بیشتر شد. در اینجا باید خاطر نشان ساخت که انتقال کشتارگاه صنعتی کشت و صنعت و کارخانه چرم مغان به حوالی شهرستان اردبیل نیز تاثیرات قابل توجهی بر ایجاد نگرش منفی ساکنین منطقه مغان به شهرستان اردبیل گذاشته است. بررسی های صورت گرفته حاکی از آن است که اهالی شهرستانهای استان اردبیل، بویژه اهالی شهرهای پارس آباد، گرمی و خلخال نگرش چندان مثبتی

به اردبیلی ها نداشته و بر این باورند که اردبیلی ها تمامی امکانات استان را در شهرستان خود متمرکز کرده و بقیه نقاط استان را از امکانات لازم محروم کرده اند.

از دیگر شهرهای حوزه فرهنگی مورد بحث، شهر نمین می باشد. میزان تحصیلات و سطح فرهنگ عمومی در این شهر در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد. با این وجود، بررسی های میدانی حاکی از آن است که اهالی این شهر، برخلاف اردبیلی ها، کمتر اهل تلاش و سخت کوشی بوده و به جای کار، بیشتر به تفریح و گذران اوقات فراغت علاقه مند می باشند.

شهرهای نیر و سرعین از سنت گراترین و قدر گراترین شهرهای استان بشمار می روند. در این شهرها هنجاری محلی و سنتی بیشتر رایج بوده و ازدواج در سنین پایین از مهمترین ویژگی های این شهرها می باشد. عدم اعتماد اجتماعی و میزان نسبتاً محدودتر توریسم از دیگر خصیصه های این شهرها بشمار می رود.

فصل دوم گزارش که به بررسی تفصیلی وضعیت فرهنگی استان اردبیل (بویژه فرهنگ توسعه) در شرایط کنونی اختصاص داشت، چارچوب اصلی گزارش را تشکیل می داد. این فصل در سه بخش نسبتاً مجزا، موضوعات فرهنگی اجتماعی مرتبط با مباحث توسعه استان اردبیل را بررسی نمود و هم اکنون نتایج کلی حاصل از این بررسی توصیفی تحلیلی به اختصار ارائه می گردد.

بخش نخست فصل دوم گزارش که به فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل اختصاص داشت، با رویکردی نظری مفهوم فرهنگ و اخلاق کار را در سه بعد مورد بررسی توصیفی و تحلیل قرار داد. نتایج حاصله از بررسی ابعاد سه گانه فرهنگ و اخلاق کار در استان اردبیل به اختصار در زیر آمده است.

(الف): بعد مدرن اخلاق کار

• محوریت کار در زندگی

یافته ها نشان داد شدت «اهمیت مقوله کار در زندگی» برای اردبیلی ها بسیار بالاست بطوریکه ۴۴.۳ درصد از آنها این اهمیت را کاملاً زیاد، ۲۷.۳ درصد این اهمیت را خیلی زیاد و ۱۹.۴ درصد این اهمیت را زیاد عنوان کرده اند. این میزانها برای سایر مراکز استانها به ترتیب عبارتند از: ۳۲.۴، ۴۲.۴، ۱۸.۹ درصد.

• سخت کوشی

۶.۷ درصد اردبیلی ها میزان «تلاش و جدیت» موجود در جامعه خود را در سطح کاملاً بالایی ارزیابی کرده اند. همچنین ۱۱.۸ درصد از آنها این میزان را خیلی زیاد و ۲۹.۸ درصد آنرا کاملاً زیاد دانسته اند. این میزانها برای سایر مراکز استانها به ترتیب عبارتند از: ۲.۸، ۱۰.۲، ۲۷.۴ درصد.

• نگرش مثبت به کار

دو خصیصه «احترام ناشی از شغل» و «دائمی بودن شغل» در مقایسه با «درآمد شغل» اهمیت بیشتری برای اردبیلی ها دارد. این یافته به شکل غیر مستقیم نشانگر آن است که در بین اردبیلی ها کار بیش از آنکه «مقوله ای اقتصادی» تعریف شود، «مقوله ای اجتماعی فرهنگی» بوده و دارای ارزش ذاتی است. این درحالیست که، در مقایسه با اردبیل، در سایر مراکز استانها، مردم کار را بیشتر بر مبنای خصیصه «درآمد» تعریف می کنند.

• نگرش منفی نسبت به بیکاری

مقایسه یافته های شهر اردبیل با سایر مراکز استانها، نشانگر میزان قبح بیشتر معضل «بیکاری» و حساسیت بیشتر مردم اردبیل نسبت به پدیده بیکاری است. ۴۴.۸ درصد از اردبیلی ها مشکل بیکاری را کاملاً جدی و مهم تلقی می کنند. همچنین ۳۵ درصد از آنها این مشکل را خیلی زیاد و ۱۲.۳ درصد آنرا به میزان زیاد جدی و مهم قلمداد می کنند.

• نگرش منفی نسبت به اوقات فراغت

اوقات فراغت در شهر اردبیل

زمان فراغت ساکنین شهر اردبیل در روزهای معمول هفته بین ۱ تا ۱۸ ساعت در نوسان و متوسط آن ۴.۷ ساعت بوده است. زمان فراغت روزهای تعطیل هفته هم بین ۱ تا ۱۸ ساعت در نوسان و متوسط آن حدود ۵.۶ ساعت می باشد داده ها حکایت از آن دارد که در ایام غیر تعطیل هفته، ۴۶ درصد اردبیلی ها تا ۳ ساعت وقت فراغت روزانه دارند. این یافته می تواند به بی توجهی نسبی اردبیلی ها به اوقات فراغت، که یکی از اصلی ترین مولفه های اخلاق کار مدرن بشمار می رود، محسوب شود.

میزان اوقات فراغت در مناطق روستایی استان اردبیل

میانگین اوقات فراغت خانواده های روستایی در روزهای کشت و کار ۴ ساعت و ۲۳.۴ دقیقه در روز است. نزدیک به ۴۰ درصد روستائیان استان اردبیل، در ایام کشت و کار تنها تا ۴ ساعت اوقات فراغت دارند. این یافته نیز حاکی از اهمیت و ارزشمندی مقوله کار و کم توجهی روستائیان اردبیلی به اوقات فراغت است. میانگین اوقات فراغت اعضای خانواده روستایی در روزهای تعطیل یا غیر کشت و کار ۶ ساعت و ۵۸.۲ دقیقه است. در ایام غیر کشت و کار، میزان اوقات فراغت روستائیان استان اردبیل در حد بالایی قرار دارد؛ بطوریکه اوقات فراغت ۸۰ درصد روستائیان مورد مطالعه در سطح این استان، در هر روز غیر کاری «از ۵ ساعت به بالا» می باشد.

• حاکمیت ارزشهای عام گرایانه بر اخلاق کار

در بین اردبیلی ها، می توان دو دسته از افراد را شناسایی کرد. نخست، دسته ای که در بین آنها میزان حاکمیت «ارزشهای عام گرایانه» در حد نسبتاً بالایی قرار دارد و دسته دوم گروهی که در بین آنها حاکمیت «ارزشهای خاص گرایانه» قابل مشاهده است. میزان حاکمیت ارزشهای عام گرایانه در بین افراد جوانتر، دارای تحصیلات عالیه و شاغل نسبت به افراد مسن تر، بی سواد و بازنشسته به مراتب بیشتر است. در واقع نوعی شکاف نسلی در هنجارها و ارزشهای دو نسل جوان و پیر جامعه اردبیل قابل مشاهده است.

(ب) : بعد اسلامی اخلاق کار

• اهمیت مقوله مذهب در زندگی

اردبیلی ها مانند ساکنین دیگر استانهای کشور، به میزان بالایی افراد دینی قلمداد می شوند (برای بیش از ۹۳ درصد اردبیلی ها مقوله دین از اهمیت زیاد، خیلی زیاد و یا بسیار بسیار زیاد برخوردار است). شدت مذهبی بودن در بین اردبیلی ها در مقایسه با ساکنین دیگر مراکز استانی کشور، بالنسبه بیشتر است.

• محرکهای اسلامی اخلاق کار

«میزان رواج انصاف در بین مردم»

«میزان رواج انصاف» در جامعه اقتصادی اردبیل در حد نسبتاً بالایی قرار دارد (۲۲.۸ درصد اردبیلی ها میزان رواج انصاف در جامعه را زیاد تا بسیار زیاد ارزیابی کرده اند. این میزان در سایر استانها ۱۶.۶ درصد است).

«میزان رواج امانت داری در بین مردم»

بیش از ۶۲ درصد اردبیلی ها «میزان رواج امانت داری در بین مردم» را در حد متوسط و یا بالاتر ارزیابی کرده اند. تفاوت نسبی ای مابین اردبیلی ها و ساکنین دیگر مراکز استانی از لحاظ شدت باور آنها به رواج امانت داری در بین مردم وجود دارد.

«میزان پای بندی مردم به قول و قرار»

بیش از ۵۸ درصد اردبیلی ها «میزان پای بندی مردم به قول و قرار» را در جامعه اردبیل در حد متوسط و یا بالا ارزیابی کرده اند. تفاوت نسبی ای ما بین اردبیلی ها و ساکنین دیگر مراکز استانی از لحاظ «شدت پای بندی مردم به قول و قرار» وجود دارد.

• قبح روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت و همکاری و رقابت در محیط کار

«میزان رواج تقلب و کلاهبرداری در سطح جامعه»

ساکنین شهر اردبیل همانند ساکنین دیگر مراکز استانی «میزان تقلب و کلاهبرداری در جامعه» را در سطح نسبتاً بالایی برآورد می کنند، لیکن مقایسه اردبیلی ها با ساکنین دیگر استانها، نشانگر تفاوتی در این برآورد میان اردبیلی ها و ساکنین دیگر مراکز استانی است.

«میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی»

۸۱.۹ درصد اردبیلی ها و ۸۷.۱ درصد ساکنین دیگر مراکز استانی، «میزان جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی» را در سطح زیاد، خیلی زیاد و کاملاً زیاد ارزیابی کرده اند. بررسی دقیق تر نشانگر آن است که هر چند در میزان فوق الذکر اردبیلی ها اندکی پایین تر از ساکنین سایر مراکز استانی قرار دارند، لیکن شدت احساس «جدی و مهم بودن مسئله پارتی بازی در جامعه کنونی» در نزد اردبیلی ها بیشتر از ساکنین سایر مراکز استانی است.

«میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه»

با وجود نسبتاً بالا بودن باور اردبیلی ها به «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه»، اردبیلی ها در مقایسه با سایر هموطنان از وضعیت نسبتاً بهتری برخوردار می باشند. به عبارتی دقیق تر، ۲۵.۴ درصد اردبیلی ها «میزان رواج تملق و چاپلوسی در سطح جامعه» را در سطح کم، خیلی کم و یا هیچ ارزیابی کرده اند و این درحالیست که همین میزان برای بقیه هموطنان ایرانی تنها ۱۸ درصد بوده است.

• متغیرهای مربوط به اخلاق کار سنتی ایرانی

«اهمیت مقوله خانواده سنتی در شکل دهی به اخلاق کار»

۹۷ درصد اردبیلی ها میزان اهمیت خانواده را زیاد، خیلی زیاد و یا کاملاً زیاد برآورد می کنند. بررسی داده های سایر استانها و مقایسه آنها با وضعیت استان اردبیل حکایت از آن دارد که تفاوت چشمگیری از این لحاظ مابین اردبیلی ها و ساکنین مراکز سایر استانها وجود ندارد.

«اخلاق کار مردسالار»

«اخلاق کار مردسالار» در بین اردبیلی ها در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد، بطوریکه ۳۶.۵ درصد اردبیلی های مورد مطالعه دارای اخلاق کار مردسالار زیاد یا خیلی زیاد بوده اند. این درحالیست که میانگین این نسبت برای سایر استانهای کشور ۲۶.۸ درصد می باشد.

«احساس ناامنی اقتصادی»

در کل میانگین «احساس ناامنی اقتصادی» چه در میان اردبیلی ها و چه سایر هموطنان ایرانی در سطح نسبتاً بالایی می باشد. با این وجود، یافته ها نشان می دهد اردبیلی ها نسبت به ساکنین سایر استانهای کشور از میزان احساس ناامنی اقتصادی کمتری برخوردار می باشند. به عبارت دقیق تر، ۳۴.۲ درصد اردبیلی ها احساس ناامنی کمی می کنند و این میزان در بین ساکنین سایر استانهای کشور ۲۸.۷ درصد است.

پس از بررسی اجمالی نتایج بدست آمده از مطالعه فرهنگ کار در استان اردبیل، حال به بررسی تحلیلی یافته های فوق می پردازیم. تحلیل فرهنگ کار در هر جامعه ای پیشاپیش نیازمند فهم شرایط کلی اقتصادی اجتماعی حاکم بر آن جامعه است. این شرایط، لایه های

اجتماعی و نوع خاصی از مناسبات اجتماعی را در درون و در بین لایه های اجتماعی مختلف ایجاد می کند که خود تعیین کننده فرهنگ کار است. آنچه که در استان اردبیل، همچون سایر استانهای کشور به وضوح مشاهده می شود، تاثیر پذیری «فرهنگ کار» از «فرهنگ کلان دینی - سنتی» این استان است. در واقع، جوامع شهری و روستایی استان اردبیل، جوامعی سنتی دینی هستند که در آنها مذهب و خانواده (به مثابه دو شاخص مهم جامعه دینی سنتی) از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. داده های بدست آمده نشان داد میزان و شدت مذهبی بودن در بین اردبیلی ها بسیار بالاست^۱. این امر در بخشهای قبلی با توجه به پیشینه مذهبی شهر اردبیل توضیح داده شد. همچنین اهمیت مقوله خانواده در زندگی، در نزد اردبیلی ها بسیار بالا می باشد. همین امر بر فرهنگ کار در این استان تاثیرات بسیاری بر جای گذاشته است. برجسته بودن بعد اسلامی فرهنگ کار در این استان (بویژه در شهرستان اردبیل) معلول خصلت سنتی - دینی این استان بشمار می رود. همانطوریکه نشان داده شد، اردبیلی ها، از محرکهای اسلامی قویتری برای کار و فعالیت اقتصادی برخوردارند و در نزد آنها «روشهای غیر اخلاقی جمع آوری ثروت» هنوز هم تا حدود زیادی مقبوح شمرده می شود. رواج بیشتر امانت داری و انصاف، پای بندی بیشتر مردم به قول و قرارها، وجود اخلاق کار پدرسالارانه و مردسالار، به همراه اهمیت قابل توجه نهاد خانواده، همگی دلالت بر حضور قوی سنت و اخلاق اقتصادی منتج از دین و سنت در بین اردبیلی ها دارد.

با عنایت به یافته های تجربی ای که در سطح استان اردبیل به دست آمد فرهنگ کار در این استان، مشابه بسیاری از استانهای کشور، خصلتی «سنت گرایانه» داشته و با پدیده «محافظه کاری فرهنگی» همراه است. «محافظه کاری فرهنگی» را می توان به عنوان نگرش سنتی به زندگی با توجه به نقش های خانوادگی و اجتماعی مردان و زنان، تمایز مابین فرهنگ خودی و غیر خودی و نگرش منفی نسبت به سبکهای جدید زندگی توصیف کرد (نگاه کنید به میدن دورپ، ۱۹۷۹ و ۱۹۹۱؛ وله بورگ، ۱۹۹۱؛ وله بورگ، آیدما و میوس، ۱۹۹۹). بوگت، رایخ مایکر و وان ول (۲۰۰۵) نیز رابطه قوی بین «فرهنگ و اخلاق کار سنتی» و «محافظه کاری فرهنگی» شناسایی کردند. از نظر آنها «اخلاق کار سنت گرا» با «محافظه کاری فرهنگی» پیوستگی عمیقی دارد (بوگت، رایخ مایکر و وان ول، ۲۰۰۵، صص ۱-۴۳۰). با توجه به اطلاعات بدست آمده از فرهنگ کار در استان اردبیل می توان ادعا کرد که در این استان (بویژه در شهرستان اردبیل) میزان بالایی از «اخلاق کار سنت گرایانه» ناشی از «محافظه کاری فرهنگی»

---

^۱. جایگاه مذهب در زندگی از نظر ۵۲.۴ درصد اردبیلی ها جایگاهی کاملاً مهم است.

قابل مشاهده است. در واقع، در استان اردبیل به دلیل میزان و شدت بالای مذهبی بودن و سنت گرایی، میزان محافظه کاری فرهنگی نیز بالاست و به همین دلیل «میزان اخلاق کار سنتی» نیز در سطح بالایی قرار دارد. باور به تبعیض جنسیتی کار، به عنوان یکی از ویژگی های فرهنگی این استان، دلالت بر فرایند اجتماعی شدن جنسیتی و اجتماعی شدن محافظه کاری فرهنگی و اثرات آنها بر اخلاق کار داد. در استان اردبیل، و بویژه در شهرستان اردبیل، میزان بالای تمایلات مذهبی با میزان بالای محافظه کاری فرهنگی، جنس گرایی، اجتماعی شدن جنسیتی و اخلاق کار سنتی - جنسیتی همراه می باشد.

علاوه بر قوت ابعاد سنتی - دینی اخلاق کار در سطح استان اردبیل، باید به حضور کم رنگ «هنجارهای عام گرایانه در محیط کار» نیز اشاره کرد. یافته اخیر، که خصوصیت جوامع سنتی قلمداد می شود در سطح سایر استانهای کشور نیز به وضوح دیده می شود، لیکن میزان آن در استان اردبیل اندکی شدیدتر از میانگین آن در سایر استانهاست.

باوجود سنتی - مذهبی بودن فرهنگ کار در استان اردبیل، برخی از «ویژگی های مدرن اخلاق کار» نیز در بین اردبیلی ها قابل مشاهده است. در بین اردبیلی ها، نسبت بالای سخت کوشی، محوریت و اهمیت مقوله کار در زندگی، نگرش مثبت به کار، نگرش نسبتاً منفی به اوقات فراغت و معنای اجتماعی - فرهنگی کار (به جای معنای اقتصادی از کار) شباهت بسیار زیادی به برخی از جنبه های مدرن اخلاق کار (اخلاق کار پروتستانی مورد نظر وبر) دارد. با وجود شباهت برخی از ویژگی های فرهنگ کار در استان اردبیل با فرهنگ کار مدرن غربی، باید خاطر نشان ساخت که این ویژگی ها نیز احتمالاً بیش از آنکه ناشی از ورود خصوصیات فرهنگ کار غربی باشد، امری سنتی - بومی بوده و تحت تاثیر فرهنگ سنتی آذری قرار دارد. اقلیم سخت و مجادله با طبیعت خشن، نوعی از فرهنگ کار را در گذر زمان بوجود آورده است که مردم این منطقه را سخت کوش و مجدّد کرده است.

در بررسی عوامل موثر بر فرهنگ کار در استان اردبیل باید به عامل تحصیل اشاره کرد. مطالعات (بوگت، رایخ مایکر و وان ول، ۲۰۰۵)، نشان داده است که تحصیل جهت گیری فرهنگی عام فرد را تغییر می دهد و بدین طریق بر اخلاق کار اثر قابل توجهی دارد. باید به یاد داشته باشیم که محافظه کاری فرهنگی، سطح تحصیلات را پایین نگه می دارد و بالعکس سطح تحصیلات پایین محافظه کاری فرهنگی را افزایش می دهد و در هر دو صورت اخلاق کار تحت تاثیر آنهاست (بوگت، رایخ مایکر و وان ول، همان منبع، ص ۴۳۳). این یافته در استان اردبیل، بدین شکل متجلی می شود که با افزایش تحصیلات، نگرش جنسیتی به کار کاهش یافته و باور به هنجارهای عام گرایانه در حوزه کار افزایش می یابد.

با توجه به مطالبی که تاکنون، چه به شکل نظری و چه به صورت تجربی، مورد بحث و بررسی قرار گرفت مشخص شد که فرهنگ کار منطبق با توسعه لزوماً فرهنگ کار مدرن غربی نیست و لذا فرهنگ و اخلاق کار هماهنگ با توسعه می تواند از بطن فرهنگ سنتی دینی نیز استحصال شود. درحقیقت، با وجود سنتی مذهبی بودن فرهنگ کار در استان اردبیل، میزان اخلاق کار در نزد هموطنانمان در این استان در حد بالایی قرار دارد، بطوریکه در برخی از ویژگی های اخلاق کار همچون سخت کوشی، نگرش مثبت به کار، محوریت کار در زندگی و در بعد اسلامی اخلاق کار، وضعیت استان اردبیل در سطح بالاتری از میانگین استانهای کشور قرار دارد و این خود یکی از پتانسیلهای فرهنگی استان در جهت رشد و توسعه این استان بشمار می رود. در حقیقت با استناد به نظریات نوسازی جدید می توان ادعا کرد که امر سنتی (در این مطالعه، اخلاق کار سنتی - مذهبی) لزوماً در مقابل امر مدرن (توسعه) قرار نمی گیرد و توسعه برآمده از بطن فرهنگ بومی ملی، توسعه ای اصیل تر و پایدارتر از توسعه وارداتی خواهد بود. با این وجود، بررسی کلان وضعیت فرهنگی استان اردبیل حاکی از آن است که ویژگی های سنتی دینی این استان، همچون مانعی در جهت رشد بی محابای هنجارهای اقتصادی اجتماعی سرمایه داری عمل کرده است. به عبارتی، استان اردبیل را باید استانی دانست که نهادینه شدن تدریجی هنجارهای سرمایه داری را بتدریج تجربه می کند و در این راه، با مقاومتهای جدی سنت و مذهب، مواجه است. روند فوق الذکر و رشد هنجارهای سرمایه داری در دهه های آینده، چنانچه با مقاومتهای بیشتر سنت و مذهب مواجه شود، قطعاً نابهنجاریهای اقتصادی اجتماعی بسیاری را در پی خواهد داشت. در حقیقت، آنچه که به عنوان فرهنگ کار مذهبی سنتی در سطح استان اردبیل و بویژه در سطح شهرستان اردبیل قابل مشاهده است با نظام اقتصادی سنتی بازار که از دیر باز بر اقتصاد این منطقه حاکم بوده، هماهنگ می باشد و با تغییرات وضعیت فعالیت اقتصادی و رشد صنایع این هماهنگی بین فرهنگ کار و فعالیت اقتصادی نیز بتدریج مخدوش خواهد شد.

با عنایت به مطالب فوق، برنامه ریزی در جهت تقویت ابعاد مدرن اخلاق کار، همچون «رعایت هنجارهای عام گرایانه در محیط کار» و «رعایت نظم»، و تضعیف برخی از ویژگی های سنتی مخرب در حوزه فرهنگ کار همچون «چشم و هم چشمی» می تواند پیش زمینه فرهنگی رشد و توسعه آتی استان باشد. در همین راستا، برگزاری برنامه های فرهنگی اجتماعی مختلف در صنف های مختلف، جهت رشد و ارتقای نیروی انسانی فعال در این بخش ها می تواند به افزایش بهره وری، کارایی و بازدهی اقتصادی کمک شایان توجهی کرده و اساساً پیش زمینه های ذهنی رشد و توسعه در سطح استان را فراهم سازد. در کنار موارد فوق، می توان فعالیتهایی را حول محورهای زیر، برای رشد فرهنگ کار مدرن در استان اردبیل سازماندهی کرد:

- برقراری دوره های ارتقاء کیفی فرهنگ کار برای صنف های مختلف (با نظام پاداش دهی قوی)
- رواج هنجارهای مدرن کار، مانند نظم، هنجارهای عام گرایی (با نظام پاداش دهی قوی)
- تضعیف اخلاق کار لیبرالی همبسته با اقتصاد تورمی که در سالهای اخیر رشد کرده است.
- تضعیف اخلاق کار مردسالار بمنظور ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت نیروی کار زنان در اقتصاد.
- تضعیف محافظه کاری فرهنگی، به مثابه مانعی در مقابل رشد و ارتقاء مدرنیسم در سطح جامعه.
- تلاش در جهت از میان برداشتن تبعیض جنسیتی (کار)
- استخدام بیشتر زنان در سازمانهای اقتصادی دولتی و خصوصی.
- ایجاد احساس امنیت اقتصادی برای سرمایه گذاری.
- تلاش در جهت کاهش فرهنگ تملق و چاپلوسی در محیط کار (با نظام پاداش دهی قوی)
- تلاش در جهت کاهش فرهنگ پارتی بازی در محیط کار
- تشویق انصاف در بین فعالان اقتصادی در سطح استان (با نظام پاداش دهی قوی)
- تشویق امانت داری در بین فعالان اقتصادی در سطح استان (با نظام پاداش دهی قوی)
- تشویق پای بندی به قول و قرار در بین فعالان اقتصادی در سطح استان (با نظام پاداش دهی قوی)
- تقویت نگرش مثبت به کار در سطح جامعه و محیط کار (با نظام پاداش دهی قوی)
- تقویت نگرش منفی نسبت به بیکاری در سطح جامعه (با نظام پاداش دهی قوی)
- تقویت نگرش منفی نسبت به اوقات فراغت در محیط کار (با نظام پاداش دهی قوی)
- تقویت سخت کوشی در سطح جامعه و محیط کار (با نظام پاداش دهی قوی)

بخش دوم فصل دوم گزارش حاضر به ابعاد دیگری از پیش زمینه های فرهنگی توسعه پرداخت. این بخش از گزارش مفاهیمی از مباحث توسعه در ادبیات نوسازی را در سطح استان اردبیل مورد بحث و بررسی قرار داد، موضوعاتی همچون میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری،

نوآوری و وسایل فرهنگی. نتایج حاصله از بررسی مفاهیم مورد بحث در استان اردبیل به اختصار در زیر آمده است.

♦ میل به پیشرفت، نوآوری و فرهنگ یادگیری

• کتابخوانی

میزان مطالعه کتاب و انواع کتاب مورد مطالعه

در خانواده ۸۶.۸ درصد از نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل حداقل یکی از اعضای خانواده به مطالعه کتاب مبادرت می ورزند. در ۶۹.۸ درصد خانواده های مورد مطالعه در شهر اردبیل، حداقل ۱ نفر اهل مطالعه کتاب غیر درسی یا به عبارتی اهل مطالعه کتاب است. رمان و داستان با ۱۵.۷ درصد بالاترین نسبت خواننده را دارد. در مرتبه بعد از کتب شعر و ادب و کودک و نوجوان با ۹.۵ و ۸.۱ درصد یاد کرد. در مرتبه سوم کتب کمک درسی، دینی و تاریخی قرار دارد با ۷.۴، ۶ و ۴.۳ درصد.

در ۹۰.۹ درصد خانه های روستایی استان اردبیل کتاب غیر درسی وجود دارد. هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، تعداد کتاب غیر درسی موجود در خانه های روستایی بیشتر می شود. همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است، تعداد کتابهای غیردرسی خانواده بیشتر است. کتابهای شعر و ادبیات و کتابهای دینی بیشتر از دیگر کتابها در خانه های روستایی استان اردبیل حضور دارد. مهمترین کتاب موجود در خانه های روستایی قرآن، رساله یا توضیح المسائل و پس از آن کتاب دعاست.

امانت کتاب

در شهر اردبیل ۲۴.۸ درصد جمعیت باسواد مورد مطالعه یا ۷۴.۵ درصد جمعیت اهل مطالعه، از کتابخانه های محل کار، تحصیل، عمومی، کتابفروشی و دوستان و آشنایان کتاب امانت می گیرند. در ۳۲ درصد خانواده های روستایی عضو یا اعضای از خانواده کتاب امانت می گیرند. در حالیکه در ۵۱.۴ درصد خانواده های روستایی کسی از بیرون از منزل کتاب امانت نمی گیرد. بیشترین گروه سنی امانت گیرنده کتاب، دانش آموزان هستند که از دوستان و آشنایان خود و کتابخانه مدرسه کتاب به امانت می گیرند... همچنین هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط باشد، امانت گیری کتاب از انواع کتابخانه ها افزایشی یابد. در عین حال، هر چه پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده بالاتر است، امانت گیری کتاب از انواع کتابخانه

ها زیاده‌تر است. ۳۴.۹ درصد اعضای خانواده‌های روستایی شش ماه یکبار یا سالی یکبار کتاب امانت می‌گیرند. بررسی حجم امانت در مناطق شهری استان که از طریق مطالعه شهر اردبیل بدست آمده است، حاکی از آن است که میانگین امانت کتاب در ماه در جمعیت امانت گیر ۲.۵ کتاب، در جمعیت اهل مطالعه ۱.۹ و در جمعیت باسواد ۰.۶ کتاب در ماه است. حدود نیمی از افرادی که کتاب به امانت می‌گیرند حداکثر دو کتاب در ماه به امانت می‌گیرند.

میزان کتابهای غیر درسی در منزل

در ۳۲.۸ درصد منازل جمعیت نمونه در شهر اردبیل هیچ کتاب غیر درسی موجود نیست. در ۱۹.۸ درصد منازل ۱-۵، ۱۴.۸ درصد ۶-۱۰، ۱۰.۴ درصد ۱۱-۲۰، ۱۰ درصد ۲۱-۵۰ و ۱۲.۲ درصد بیش از ۵۰ جلد کتاب موجود است. بررسی‌ها نشان می‌دهد در یک سال گذشته اعضای ۶۴.۴ درصد خانواده‌های اردبیلی هیچ کتاب غیر درسی نخریده‌اند. بررسی‌های دقیق‌تر بر روی نمونه مورد مطالعه در شهر اردبیل نشان می‌دهد که با بالا رفتن ارزش منطقه سکونت نسبت مطالعه کتاب، موجودی و خرید آن افزایش می‌یابد، اما میانگین زمان مطالعه اعضای تفاوتی نمی‌کند. همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که بین گروه‌های اقتصادی تفاوتی در مطالعه کتاب وجود ندارد. خانواده‌های دارای وضع اقتصادی پایین کمتر از خانواده‌های دارای وضع اقتصادی متوسط و بالا کتاب می‌خرند. در بررسی جامعه روستایی استان اردبیل نتایج بدست آمده حاکی از آن است که در مجموع ۲۵.۴ درصد اعضای خانواده‌های روستایی در اوقات فراغت خود کتابهای غیر درسی مطالعه می‌کنند، در حالیکه ۶۹.۹ درصد اعضای خانواده‌های روستایی اصلاً کتابهای غیر درسی مطالعه نمی‌کنند. در مناطق روستایی استان اردبیل میزان مطالعه کتاب تا سن ۱۸ سالگی رو به افزایش است و پس از آن کاهش می‌یابد. مطالعه کتاب در میان مردان بیشتر از زنان و در میان مجردین بیش از متاهلین است. مطالعه کتابهای غیر درسی با افزایش تحصیلات فرد بطور چشمگیری افزایش می‌یابد. میزان مطالعه کتابهای غیر درسی در میان فارسی‌اندکی بیشتر از ترک‌هاست.

• مطالعه روزنامه و مجله

در شهر اردبیل در ۶۶.۲ درصد خانوارهای مورد مطالعه از اعضای خانواده روزنامه یا مجله می‌خوانند. با افزایش سطح تحصیلات، منزلت شغلی، بهبود وضع اقتصادی، سکونت در مناطق بالای شهر، میزان بهره‌مندی از سرمایه فرهنگی روزنامه و مجله و مطالعه آن افزایش می‌یابد. در مناطق روستایی استان اردبیل در ۱۵.۱ درصد روستاهای استان، روزنامه و مجله خوان وجود ندارد؛ در حالیکه در ۱۱.۳ درصد روستاهای استان تقریباً اکثر اهالی روستا روزنامه و

مجله می خوانند. در مجموع ۲۵.۵ درصد اعضای خانواده های روستایی در اوقات فراغت خود روزنامه یا مجله مطالعه می کنند و در مقابل، ۷۲.۱ درصد آنان نصیبی از روزنامه یا مجله نمی برند. البته مشکل دسترسی به روزنامه یا مجله در روستاها شاید یکی از عمده ترین دلایل آن باشد. زیرا در ۶۷.۹ درصد روستاهای استان هیچ متولی برای توزیع روزنامه و مجله در روستا وجود ندارد و اگر روستائیان بخواهند از این رسانه استفاده کنند باید شخصاً آن را از شهر خریداری کنند. همچنین یافته ها نشان داد هرچه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط باشد، میزان مطالعه روزنامه و مجله در میان اعضای خانواده های روستایی نیز بیشتر است. هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر باشد میزان مطالعه روزنامه و مجله در میان اعضای خانواده روستایی نیز زیادتر است. بررسی ها حاکی از آن است که میزان مطالعه روزنامه و مجله تا سن ۲۵ سالگی رو به افزایش و پس از آن کاهش می یابد. همچنین مطالعه روزنامه و مجله در میان مردان بیش از زنان و در میان مجردان بیش از متاهلین و در افراد دارای تحصیلات بالاتر بیش از افراد دارای تحصیلات پایین تر و در میان فارسیها اندکی بیشتر از ترکهاست. از بین نشریات مورد مطالعه اعضای خانواده های روستایی، نشریات ورزشی و خبری پر خواننده ترین و نشریات کودکان کم خواننده ترین هستند. همچنین با بالاتر رفتن پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده تنوع نشریات مورد مطالعه توسط اعضای خانواده افزایش می یابد.

• دسترسی به رادیو

در شهر اردبیل ۸۴ درصد نمونه های مورد مطالعه دارای رادیو می باشند. در ۷۷.۸ درصد خانواده های دارای دستگاه رادیو، حداقل یکی از اعضاء خانواده اهل گوش دادن به رادیو است. در خانواده هایی اردبیلی ای که دارای دستگاه رادیو می باشند، بطور متوسط حدود ۳.۵ ساعت در شبانه روز دستگاه رادیو روشن می باشد. با افزایش ارزش منطقه سکونت، نسبت داشتن رادیو افزایش و نسبت استفاده از رادیو خارجی و مدت روشن بودن رادیو کاهش می یابد. نسبت استفاده از رادیو در منطقه پایین شهر کمتر از سایر مناطق است. در شهر اردبیل، تا ۴۰ سالگی با افزایش سن استفاده از رادیو نیز افزایش می یابد. زنان بیش از مردان، افراد دارای تحصیلات ابتدائی کمتر از سایر گروههای تحصیلی، افراد خانه دار بیشتر و محصلان کمتر از سایر گروههای فعالیت، افراد دارای همسر بیش از افراد مجرد از رادیو استفاده می کنند. در مناطق روستایی استان اردبیل، در ۶۵.۸ درصد خانه های روستایی رادیو وجود دارد و در مقابل در ۳۴.۲ درصد از خانه ها رادیو وجود ندارد. میانگین روشن بودن رادیو در خانه های روستایی یک ساعت و ۴۸.۶ دقیقه در شبانه روز است. در خانواده های دارای پایگاه اقتصادی - اجتماعی

متوسط، اعضای خانواده بیشتر رادیو گوش می دهند. میزان گوش دادن به رادیو با افزایش سن بیشتر شده و از حدود ۲۵ سالگی به بعد تقریباً تغییرات قابل ملاحظه ای ندارد. همچنین مردان بیشتر از زنان، متاهلین بیشتر از مجردین، افراد دارای تحصیلات عالی بیشتر از افراد دارای سطوح تحصیلی پایین تر، افرادی که زبان مادریشان فارسی است بیشتر از افرادی که زبان مادریشان ترکی است به رادیو گوش می دهند. در مطالعه کتاب و مطبوعات عمدتاً گروههای سنی جوان در مقایسه با سایر گروههای سنی بیشترین وقت فراغت روزانه خود را به مطالعه کتاب و مطبوعات اختصاص می دادند، لیکن در مورد گوش دادن به رادیو، این گروههای سنی سالمند و میانسال هستند که در مقایسه با سایر گروههای سنی بیشترین وقت فراغت روزانه خود را به آن اختصاص می دهند. همچنین، مردان کمی بیشتر از زنان، افراد بی سواد و دارای سواد ابتدائی بیشتر از افراد دارای تحصیلات بالاتر و شاغلین بیشتر و دانش آموزان، کمتر از بیکاران و اعضای خانه دار خانواده های روستایی به رادیو گوش فرا می دهند.

• دسترسی به تلویزیون

در ۹۳.۸ درصد خانه های نمونه های مورد مطالعه در اردبیل دستگاه تلویزیون وجود دارد. ۸۴ درصد افراد بالای ۶ سال در شهر اردبیل از تلویزیون استفاده می کنند. یافته های دست آمده نشانگر آن است که با افزایش سن نسبت استفاده و زمان استفاده از تلویزیون کاهش می یابد. نسبت و زمان استفاده افراد بی سواد کمتر از افراد باسواد، محصلان بیش از سایر گروههای فعالیت و افراد مجرد بیش از افراد متاهل است. در ۳۷.۷ درصد روستاهای استان امواج تلویزیونی کشورهای آسیای میانه و کشورهای استقلال یافته از شوروی سابق قابل دریافت است. در ۹۰.۳ درصد از خانه های روستایی تلویزیون وجود دارد و تنها ۹.۷ درصد خانه ها تلویزیون ندارند. هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است، ساعات بیشتری تلویزیون در منزل خانواده های روستایی روشن است و استفاده اعضای خانواده از این رسانه بیشتر است. همچنین هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است، میزان ساعات روشن بودن تلویزیون در منزل خانواده های روستایی نیز بیشتر است. ۸۵ درصد از خانواده های روستایی هر روز تلویزیون می بینند. همچنین ۸۱.۷ درصد خانواده های روستایی در طی روز بیشترین وقت خود در خانه به تماشای تلویزیون اختصاص می دهند. هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر است میزان استفاده از تلویزیون در میان اعضای خانواده نیز بیشتر است. ۳۴.۸ درصد از اعضای خانواده های روستایی مهمترین برنامه تلویزیونی را اخبار می دانند.

تنها ۵ درصد از نمونه های مورد مطالعه در شهر اردبیل از برنامه های تلویزیون های خارجی استفاده می کنند. در ۵۴.۷ درصد روستاهای استان هیچیک از روستائیان از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده نمی کنند. در ۷.۵ درصد روستاها تک و توک افرادی هستند که برنامه های تلویزیونی خارجی را مشاهده می کنند. در ۲۲.۶ درصد روستاها، اکثر اهالی از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده می کنند و در ۱۵.۱ درصد روستاها نیز بعضی از روستائیان از برنامه های تلویزیونی خارجی استفاده می کنند. هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا کمتر باشد، میزان استقبال از تلویزیون خارجی بیشتر است.

• دسترسی به ویدئو

۲۲.۶ درصد خانواده های ساکن در شهر اردبیل از دستگاه ویدئو به عنوان یک وسیله فرهنگی استفاده می کنند. ۶۲.۸ درصد خانواده های اهل تماشای ویدئو در شهر اردبیل از ویدئو کلپ ها برای تهیه فیلم های مورد نظر خود استفاده می کنند. در شهر اردبیل با افزایش ارزش منطقه سکونت، نسبت برخورداری از ویدئو و تماشای برنامه های آموزشی، کارتون، موسیقی و شو و مراسم مذهبی افزایش می یابد. پایگاه اقتصادی اجتماعی بالاتر با برخورداری بیشتر از سرمایه فرهنگی ویدئو و افزایش تماشای انواع برنامه ها همراه است. در خانواده های دارنده ویدئو افراد تا سن ۱۸ سالگی نسبت استفاده از ویدئو افزایش و بعد از آن کاهش می یابد. افراد دارای تحصیلات متوسطه بیش از سایر گروههای تحصیلی و افراد بی سواد کمتر از سایرین، محصلان بیش از سایر گروههای فعالیت و افراد مجرد بیش از افراد متأهل از ویدئو استفاده می کنند. در مناطق روستایی استان اردبیل در ۹.۴ درصد از روستاها هیچیک از روستائیان ویدئو ندارند و در ۵۶.۶ درصد از روستاها، تعداد معدودی از روستائیان ویدئو دارند و در ۳۴ درصد روستاها نیز بعضاً یا اکثراً ویدئو دارند. یافته ها حاکی از آن است که هر چه فاصله روستا از شهر کمتر و متقابلاً جمعیت در روستا متوسط است درصد روستاهایی که در آنها از ویدئو استفاده می شود بیشتر است.

در سطح خانواده های روستایی نیز تنها ۹.۴ درصد خانواده ها دارای دستگاه ویدئو بوده و ۹۰.۶ درصد خانواده های روستایی فاقد دستگاه ویدئو هستند. در مجموع ۲۰.۷ درصد اعضای خانواده های روستایی از ویدئو استفاده می کنند در حالیکه ۷۶.۸ درصد آنان از ویدئو استفاده نمی کنند. اینکه میزان روستاهایی که افراد آن ویدئو می بینند بیشتر از میزان روستاهای است که اهالی آن ویدئو دارند، مربوط است به روستائینی که ممکن است از ویدئو در غیر از منزل شخصی خود استفاده می کنند. در خصوص مکان تهیه نوار ویدئویی در مناطق روستایی استان، در ۱۱.۳ درصد روستاهای استان، روستائیان در خود روستا به نوارهای ویدئویی دسترسی دارند.

در حالیکه در ۷۹.۲ درصد روستاهای استان اهالی برای تهیه نوار ویدئویی شخصاً و با مراجعه به ویدئو کلوپ های شهر و یا از طریق دوستان و آشنایان اقدام می کنند. هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر باشد میزان استفاده اعضای خانواده روستایی از ویدئو بیشتر است. استفاده از ویدئو در گروه های سنی، با بالا رفتن رو به افزایش است و سپس در گروه های سنی ۴۱ تا ۶۴ سال و بالای ۶۴ سال رو به کاهش می گذارد.

مردان روستایی بیشتر از زنان، افراد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق و افراد هرگز ازدواج نکرده بیش از متاهلین از ویدئو استفاده می کنند. همچنین ترکها بیشتر از فارسها، و افراد دارای تحصیلات عالی بیشتر از افراد با تحصیلات پایین تر از ویدئو استفاده می نمایند. در کل، افرادی که ویدئو بیشترین وقت فراغت روزانه آنان را تشکیل می دهد بسیار کم هستند.

• داشتن ضبط صوت و نوار

۷۱.۴ درصد از خانواده های مورد مطالعه در شهر اردبیل در منزل ضبط صوت دارند. نوارهای صوتی سرود و موسیقی و نوارهای مذهبی پرفراوانی ترین نوارهای مورد استفاده توسط اردبیلی ها می باشد. برای روستائیان، ضبط صوت از وسایل فرهنگی حاشیه ای محسوب می شود بطوریکه در مناطق روستایی استان اردبیل تنها در ۵۲.۴ درصد خانه های روستایی ضبط صوت وجود دارد. هر چه فاصله روستا از شهر کمتر، جمعیت در روستا متوسط و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده روستایی بالاتر باشد احتمال اینکه در خانوارهای روستایی نوارهای صوتی بیشتری وجود داشته باشد بیشتر است. صرفاً ۱۳.۱ درصد اعضای خانواده های روستایی هر روز ضبط صوت گوش می دهند. همچنین تنها ۱ درصد از اعضای خانوارهای روستایی گفته اند که در طی روز بیشترین وقت فراغت خود را در خانه به گوش دادن به نوارهای صوتی اختصاص می دهند. میزان استفاده از ضبط صوت در تا سنین ۲۵ سالگی رو به افزایش و سپس با بالا رفتن سن افراد رو به کاهش است. در واقع جوانان بیشترین استفاده کنندگان از ضبط صوت هستند. مردان بیشتر از زنان، مجردین بیشتر از متاهلین، شاغلین، دانش آموزان و بیکاران بیشتر از خانه دارها، افراد دارای تحصیلات عالی کمتر از سایر سطوح تحصیلی پایین تر و ترکها بیشتر از فارسها از ضبط صوت استفاده می کنند.

• سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری

از کل خانواده های اردبیلی تنها از ۳۰.۸ درصد خانواده ها افرادی برای تماشای فیلم به سینما می روند. همچنین ۵۹.۱ درصد خانواده هایی که به سینما می روند، عموماً به همراه بقیه اعضاء خانواده به سینما می روند. یافته ها در شهر اردبیل گواه بر آن است که خانواده هایی با

پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالاتر بیش از سایر خانواده ها به سینما می روند. همچنین با افزایش سطح تحصیلات نسبت سینما رفتن افزایش می یابد. در شهر اردبیل مردان بیش از زنان، افراد خانه دار و «دارای درآمد کمتر از سایر گروههای فعالیت» و افراد مجرد بیش از افراد متأهل به سینما می روند. تنها ۶.۲ درصد خانواده های اردبیلی اظهار داشته اند که از اعضای خانواده شان کسی به تئاتر می رود.

وضعیت استفاده از وسایل فرهنگی سینما، تئاتر و سایر مراکز تفریحی شهری از سوی روستائیان استان اردبیل بدین شرح می باشد: در ۸۸.۷ درصد روستاها در طی سال، از سوی نهادهای فرهنگی مستقر در روستا فیلم نمایش داده نمی شود، در حالی که در ۱۱.۳ درصد روستاها در طی سال یک یا چند بار فیلم نمایش داده می شود. گردش در خیابانها و بازار شهرها و نیز استفاده از پارک و شهر بازی به ترتیب مهمترین کانال گذران اوقات فراغت اعضای خانواده های روستایی در شهرها محسوب می شوند و پس از آن ها سینما مهمترین کانال گذران اوقات فراغت اعضای خانواده های روستایی در شهرها محسوب می شود. فارسها بیشتر از ترکها به سینما و گردش در شهر و ورزشگاه و استادیوم می روند و ترکها نیز بیشتر از فارسها به تئاتر و پارک و شهر بازی و نمایشگاه و موزه می روند. بعلاوه ترکها بیشتر از فارسها به شهر برای استفاده از مراکز تفریحی - سرگرمی می روند.

• امکانات ورزشی

حداقل یکی از اعضاء ۴۸.۶ درصد خانواده های ساکن در اردبیل، ورزش می کنند. با بالا رفتن پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده، نسبت انجام ورزش به صورت کلی، پرداختن به نرمش، تنوع فعالیت ورزشی و ورزش در خانه و مکان ورزشی افزایش و نسبت پرداختن به فوتبال و ورزش در کوچه و خیابان کاهش می یابد. بررسی وضعیت استفاده از اماکن ورزشی در مناطق روستایی استان اردبیل نشان می دهد که ۶۴.۲ درصد روستاهای استان فاقد هر گونه امکانات تخصصی یافته به امر ورزش جوانان و نوجوانان است. در ۳۰.۲ درصد روستاهای استان نیز تنها امکان موجود برای ورزش جوانان و نوجوانان روستایی صرفاً یک زمین خاکی است که به منظور انجام فوتبال یا والیبال از سوی اهالی به این امر اختصاص یافته و تسطیح شده است. ۵.۷ درصد روستاهای استان نیز دارای زمین چمن و یا آسفalte برای فوتبال یا والیبال و یا سایر رشته های ورزشی هستند. با این وصف جمعاً ۵.۷ درصد روستاهای استان از امکانات نسبتاً مناسب برای ورزش جوانان و نوجوانان برخوردارند و در ۹۴.۴ درصد روستاهای استان یا اصلاً امکانات ورزشی تخصصی یافته به امر ورزش وجود ندارد و یا صرفاً زمینی خاکی به صورت موقتی توسط خود اهالی برای این امر در نظر گرفته شده است.

• بازی های محلی و سنتی

اطلاعات در خصوص میزان رواج بازی های محلی و سنتی در مناطق شهری استان در دسترس نمی باشد. در ۴۳.۴ درصد روستاهای استان، اهالی اعم از کوچک و بزرگ، بخشی از اوقات فراغت خود را با انجام بازی های محلی پر می کنند؛ در حالیکه به نظر می رسد در ۵۶.۶ درصد از آبادیهای استان بازی های محلی و سنتی فراموش شده است. بنابر داده های جمع آوری شده، در ۱۷ درصد روستاهایی که بازیهای محلی و سنتی هنوز رواج دارد، تقریباً اکثر اهالی، در ۱۱.۳ درصد روستاها بعضی از اهالی و در ۱۵.۱ درصد روستاها افراد معدودی هستند که از این بازیهای محلی و سنتی استقبال می کنند. هنوز در ۳۲.۹ درصد روستاهای استان معرکه گرفته می شود، در حالیکه این کار در ۶۴.۲ درصد روستاهای استان منسوخ شده است. در روستاهایی که فاصله آنها از شهر کمتر است معرکه گیری کمتری صورت می گیرد.

در تحلیل وضعیت فرهنگی استان از لحاظ «میل به پیشرفت»، «نوآوری» و «فرهنگ یادگیری»، نخست از وضعیت کتابخوانی که دلالتهای بسیاری می تواند داشته باشد آغاز می کنیم. همانطوریکه مشاهده شد، وضعیت کتابخوانی در سطح استان در سطح پایینی قرار دارد. این امر در مناطق روستایی به مراتب بدتر از مناطق شهری است (۶۹.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی اصلاً کتابهای غیر درسی مطالعه نمی کنند). و کتابهای غیر درسی موجود در خانواده های روستایی عمدتاً محدود به قرآن و کتابهای دینی است. همچنین، در شهر اردبیل به عنوان مرکز استان اردبیل تنها ۲۴.۸ درصد جمعیت باسواد کتاب امانت می گیرند. میزان امانت کتاب در بخش روستایی نیز در سطح پایینی قرار دارد (۳۴.۹ درصد اعضای خانواده های روستایی شش ماه یکبار یا سالی یکبار کتاب امانت می گیرند). در ۳۲.۸ درصد منازل جمعیت نمونه (ساکنین شهر اردبیل) هیچ کتاب غیر درسی موجود نیست. همچنین یافته ها حاکی از آن است که بین گروههای اقتصادی تفاوتی در مطالعه کتاب وجود ندارد.

وضعیت مطالعه روزنامه و مجله در شهر اردبیل در حد نسبتاً قابل قبولی قرار دارد. این درحالیست که در ۶۷.۹ درصد روستاهای استان هیچ متولی برای توزیع روزنامه و مجله در روستا وجود ندارد و به همین دلیل در ۱۵.۱ درصد روستاهای استان، روزنامه و مجله خوان وجود ندارد. همانطوریکه ملاحظه شد میزان مطالعه روزنامه و مجله تا سن ۲۵ سالگی رو به افزایش و پس از آن کاهش می یابد. همچنین مطالعه روزنامه و مجله در میان مردان بیش از زنان و در میان مجردان بیش از متاهلین و در افراد دارای تحصیلات بالاتر بیش از افراد دارای تحصیلات پایین تر و در میان فارسیها اندکی بیشتر از ترکهاست.

نگاهی اجمال به اطلاعات بدست آمده از استان در خصوص فرهنگ یادگیری، نوگرایی و میل به پیشرفت، نشانگر آن است که وضعیت استان از لحاظ میزان کتابخوانی و مطالعه روزنامه و مجله در شرایط نامناسبی قرار دارد. کمبود امکانات کتابخانه ای برای در دسترس قرار دادن کتابها و مجلات، میزان قلیل امانت کتاب، نبود قرائتخانه های مناسب و عدم وجود فرهنگ کتابخوانی نشانگر آن است که فرهنگ یادگیری در سطح پایینی قرار داشته و میل به پیشرفت و گرایش به نوگرایی در مناطق شهری و روستایی استان در سطح پایینی قرار دارد. عدم وجود ارتباط بین گروههای اقتصادی با میزان مطالعه کتاب نیز دلالتهای بسیاری دارد. این یافته می تواند حکایت از این موضوع داشته باشد که در استان اردبیل مابین سطح درآمد افراد و میزان کتابخوانی ارتباطی وجود ندارد. در اینجا باید خاطر نشان ساخت که عدم ارتباط مابین تحرک اقتصادی اجتماعی و سواد، یکی از مهمترین موانع رشد و توسعه نیروی انسانی و از دلایل پایین ماندن سطح فرهنگی جامعه است. این درحالیست که اصل ساختی کارکردی «مناسبات اجتماعی مبتنی بر تخصص»، به مثابه یکی از مهمترین ویژگی های جوامع رشد یافته و پیچیده، ایجاب می نماید که مابین ارتقاء اقتصادی اجتماعی و تحصیلات ارتباط معنادار مثبتی وجود داشته باشد. البته این معضل، از مهمترین معضلات کلیه استانهای کشور و مشکلی فراگیر در سراسر کشور بشمار می رود که خود از موانع توسعه بشمار می رود.

پایین بودن میزان کتابخوانی و امانت کتاب، پایین آمدن میزان مطالعه روزنامه و مجله با افزایش سن در بعد از ۲۵ سالگی و بعد از ازدواج، توزیع نابرابر جنسیتی مطالعه روزنامه و مجله، همگی نشانه های یک جامعه سنتی است که در آن نیازی به دانایی برای برآورده سازی نیازهای جامعه احساس نمی شود و مطالعه امری تفننی و بی کارکرد قلمداد می شود. متأسفانه استان اردبیل همانند سایر استانهای کشور شرایط نامناسبی از لحاظ فرهنگ یادگیری و مطالعه دارد.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که دسترسی به تلویزیون و رادیو ملی و میزان بالای تماشای روزانه تلویزیون نمی تواند دلالتهایی بر نوگرایی و فرهنگ یادگیری داشته باشد، چرا که تحلیل محتوای برنامه های متنوع تلویزیونی می تواند به خوبی نشانگر سنتی بودن برنامه های تلویزیونی صدا و سیما باشد. در واقع، برخلاف شرایط موجود در کشورهای مدرن که در آنها تلویزیون معمولاً فرهنگی پیشرو را القاء می نماید، در کشور ما تهیه کنندگان برنامه های تلویزیونی از میزان سنت گرایی بالایی برخوردارند و به همین دلیل اکثر برنامه های تولید شده در مراکز صدا و سیما از میزان اندک نوگرایی برخوردار می باشند؛ لذا تماشای تلویزیون به جای آنکه نوگرایی را در پی داشته باشد میزان سنت گرایی را در مخاطبانش افزایش می دهد. همچنین، یافته های استانی نشانگر آن است که ویدئو، سینما و تئاتر، در مقایسه با تلویزیون، از

معدود وسایل فرهنگی هستند که در سطح استان (بویژه در مناطق روستایی) از سوی ساکنین استانی مورد استفاده قرار می گیرند؛ لذا استفاده از این وسایل فرهنگی در حدی نیست که بتواند بر وضعیت نوگرایی و پیشرفت فرهنگی استان تاثیر قابل توجهی داشته باشد. نمایش معدود فیلم در روستاها نیز توسط بسیج صورت گرفته و فیلم های نمایش داده شده بیش از آنکه بدنبال القاء نوگرایی در مخاطبانش باشد، اهدافی ایدئولوژیک را دنبال می کند و به همین دلیل چنین نمایش هایی تاثیری بر ارتقاء وضعیت فرهنگی نداشته و حتی می تواند سنت گرایی را مشروع و تقویت کند.

علاوه بر تحلیل وضعیت استفاده از وسایل فرهنگی مدرن (کتاب، مجله، روزنامه، تلویزیون، رادیو، ویدئو، سینما، تئاتر) به عنوان حاملان نوگرایی و میل به پیشرفت، باید به وسایل فرهنگی سنتی نیز توجه کرد چرا که ایده های مدرن می تواند بوسیله ابزار سنتی در سطح جامعه ترویج داده شوند و بدین ترتیب حامل نوگرایی و پیشرفت شده و میل به پیشرفت را تبدیل به فرهنگ جامعه بنمایند. یافته ها حاکی از آن است که در مناطق شهری تقریباً بازیهای محلی و سنتی از بین رفته اند (مگر آنکه در سطحی بسیار محدود در برخی از مناطق شهری وجود داشته باشد). یافته ها در خصوص بخش روستایی استان اردبیل نیز حاکی از آن است که در بیش از نیمی از روستاهای استان بازیهای محلی سنتی منسوخ شده است.

همانطوریکه ملاحظه شد، استان اردبیل به لحاظ نوگرایی، فرهنگ یادگیری و میل به پیشرفت از وضعیت چندان مناسبی برخوردار نمی باشد. کارکرد دو نهاد خانواده و آموزش و پرورش در توسعه فرهنگی و رشد میزان میل به پیشرفت، فرهنگ یادگیری و نوگرایی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار می باشد (مک کله لند، ۱۹۶۱ و ۱۹۶۵). این در حالیست که خانواده در استان اردبیل، همچون سایر استانهای مذهبی کشور، عمدتاً سنتی و محافظه کار و نظام آموزشی نیز به دلیل ماهیت ایدئولوژیک آن در سراسر کشور ماهیتی سنت گرایانه دارد و در نتیجه جریان و نحوه انتقال ارزشها و هنجارهای مدرن به افراد در جریان اجتماعی شدن آنها بسیار کند و نامناسب می باشد. با وجود اشکال ریشه ای در کارکرد دو نهاد فوق الذکر، تصور تغییر در فرهنگ یادگیری نوگرایی، و میل به پیشرفت امری خوشبینانه می نماید. با این وجود در چارچوب موانع موجود، می توان پیشنهاداتی برای بهبود شرایط فوق الذکر ارائه نمود که به قرار زیر می باشد.

- افزایش تعداد کتابخانه ها،
- مجهز کردن کتابخانه ها به ابزار فرهنگی تکنولوژیک جدید
- امکان امانت دهی سی دی در کتابخانه ها
- ایجاد کتابخانه های محله ای در هر محله

- بوجود آوردن شرایطی مشارکتی در مدیریت یا خرید کتابها برای کتابخانه ها به منظور ایجاد انگیزه در اهالی
  - افزایش تعداد قرائت خانه ها،
  - ترویج مطالعه کتابهایی با ویژگیهای روانشناختی منطبق با توسعه
  - تغییر در محتوای کتابها،
  - در دسترس قرار دادن روزنامه و مجلات،
  - تنوع در مجلات و روزنامه های در دسترس در قرائتخانه ها و کتابخانه ها،
  - احیاء وسایل فرهنگی سنتی (بازیهای محلی و سنتی) بمنظور حفظ و نگهداشت سنتها و استفاده از آنها برای ترویج نوگرایی در استان.
  - خارج شدن انحصار نمایش فیلم توسط ارگانهای رسمی دولت در مناطق روستایی و یا چند منبعی شدن این نهادها.
  - ایجاد امکان دسترسی روستائیان به روزنامه و کتاب
  - فراهم کردن مکانهایی برای مطالعه در سطح روستاها.
  - غنی تر کردن شبکه استانی به زبان آذری و استفاده از فرهنگ و زبان اصیل آذری در تلویزیون استانی به منظور جذب افراد به شبکه استانی و جلوگیری آنها از گرایش یافتن به کانالهای کشورهای مجاور
- بخش سوم فصل دوم گزارش به بررسی همبستگی اجتماعی، تعارضات، روحیه همکاری، هویت ملی و اعتماد به نفس در سطح استان اردبیل پرداخت. نتایج حاصله از بررسی مفاهیم مورد بحث در استان اردبیل به اختصار در زیر آمده است.

♦ مفهوم «همکاری»، «تعارضات» و «اعتماد به نفس»

• احساس همکاری و تعارض با گروههای صنفی

بیشترین میزان احساس دوستی و همبستگی اجتماعی مردم استان اردبیل، به گروه صنفی معلمان، اساتید دانشگاه، ورزشکاران و بیشترین میزان احساس تعارض آنها، به گروه صنفی بنگاه داران، تجار و بازاریان و کسبه می باشد. رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در جدول (۱۰۱-۱) برای مرکز استان اردبیل به تفصیل آمده است.

جدول (۱۰۱-۱): رتبه گروههای صنفی مختلف از نظر میزان همبستگی اجتماعی پاسخگویان با آنها در استان اردبیل و در دیگر استانهای کشور

رتبه در دیگر استانهای کشور	رتبه در استان اردبیل	گروههای صنفی
۱	۱	معلمان
۲	۲	اساتید دانشگاه
۴	۳	ورزشکاران
۳	۴	پزشکان
۸	۵	نیروی انتظامی
۶	۶	پلیس راهنمایی
۷	۷	ارتشی ها
۱۰	۸	هنرمندان
۹	۹	کارگران
۱۱	۱۰	قضات
۵	۱۱	روحانیت
۱۲	۱۲	روزنامه نگاران
۱۳	۱۳	رانندگان تاکسی
۱۴	۱۴	کسبه
۱۵	۱۵	تجار و بازاریان
۱۶	۱۶	بنگاه داران

• میزان احساس تعارض با همکاران:

۵۰.۱ درصد اردبیلی ها بر این باورند که در استخدام کارکنان ادارات به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود و در مقابل ۳۷ درصد از آنها نظری خلاف نظر فوق را دارند. این میزانها برای پاسخگویان ساکن در دیگر استانهای کشور به ترتیب بدین قرار است: ۵۲.۲ و ۳۱.۶.

• میزان تعارض با خانواده ، خویشاوندان و دوستان

«میزان اعتماد فرد به اعضای خانواده»

میزان اعتماد پاسخگویان اردبیلی به خانواده هایشان همانند سایر هموطنان در سطح بالایی قرار دارد. یافته ها حاکی از آن است که ۸۸.۲ درصد از شهروندان اردبیلی و ۸۸.۴ درصد شهروندان ساکن در دیگر مراکز استانی کشور در حد کامل، خیلی زیاد و یا زیاد به خانواده هایشان اعتماد دارند.

«میزان مشورت فرد با اعضای خانواده خود»

۵۷.۸ درصد شهروندان اردبیلی اکثر اوقات و یا همیشه با اعضای خانواده خود، مشورت و همفکری می کنند. این نسبت در بین سایر هموطنانمان ۵۶.۶ درصد است. این درحالیست که ۹.۵ درصد از اردبیلی ها و ۱۲.۱ درصد از شهروندان ساکن در دیگر مراکز استانی کشور به ندرت و یا هیچ گاه با اعضای خانواده خود مشورت نمی کنند.

میزان درد و دل فرد با اعضای خانواده

۵۲.۳ درصد پاسخگویان اردبیلی به این سؤال، اکثراً یا همیشه با اعضاء خانواده خود درد و دل می کنند. این نسبت برای نمونه های مورد مطالعه در دیگر استانها ۴۳.۶ درصد می باشد.

«میزان اختلاف فرد با اعضای خانواده»

۶۷.۷ درصد نمونه های استان اردبیل اظهار داشته اند که هیچ وقت و یا به ندرت با اعضاء خانواده خود بگومگو یا کشمکش جدی پیدا می کنند. این نسبت در بین سایر نمونه ۶۶.۱ درصد است.

«میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان»

میزان اعتماد شهروندان اردبیلی به خویشاوندان در سطح بالایی قرار دارد، بطوریکه ۱۳.۳ درصد از آنها به خویشاوندان خود اعتماد کامل دارند. این درحالیست که همین نسبت در بین شهروندان سایر مراکز استان در حد ۶.۵ درصد قرار دارد. با افزایش سن پاسخگویان اردبیلی میزان اعتماد آنها به خویشاوندانشان افزایش می یابد.

«میزان اعتماد فرد به دوستان»

گروه دوستان در مقایسه با خانواده و خویشاوندان از اهمیت به مراتب کمتری برخوردار بوده و در کل میزان اعتماد اجتماعی نمونه های مورد مطالعه چه در استان اردبیل و چه در سایر استانهای کشور در حد تقریباً متوسطی قرار دارد. با افزایش میزان تحصیلات، در حد اندکی میزان اعتماد فرد به دوستان افزایش می یابد. بعلاوه، میزان اعتماد فرد به دوستان در بین «متاهلین» بیشتر از مجردین می باشد.

• میزان احساس وجود تعارض جنسیتی در جامعه

میزان احساس عدالت جنسیتی در جامعه اردبیل در حد پایینی قرار دارد؛ بطوریکه ۴۳.۳ درصد از نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل بر این باورند که در اوضاع فعلی جامعه امکان پیشرفت مردان بیشتر از زنان است. البته باید به این نکته توجه کرد که در مقابل دسته مذکور، یکدسته از نمونه ها (معادل ۴۱.۲ درصد از کل نمونه های اردبیل) متوجه این موانع ساختاری تحرک و رشد زنان نیستند و احتمالاً آنها از بخش سنتی می باشند.

• میزان احساس تعارض و نابرابری طبقاتی در جامعه

اردبیلی ها مانند سایر هموطنانمان، به میزان بالایی باور به روند رو به رشد فاصله طبقاتی در کشور داشته و معتقدند با گذشت زمان این شکاف طبقاتی بیشتر می شود. با وجود میزان بالای این احساس در بین اردبیلی ها، این میزان از میانگین کل کشور بالنسبه کمتر است، بطوریکه ۷۳.۹ درصد از اردبیلی ها به میزان زیاد یا خیلی زیاد باور به روند رو به رشد شکاف طبقاتی دارند و این در حالیست که میانگین این میزان در سایر مراکز استانی ۷۷.۲ درصد است. به نظر نمونه های مورد مطالعه (اردبیلی و غیر اردبیلی) نسبت بسیار قلیلی از مردم در طبقه بالای جامعه جای میگیرند

• میزان احساس تعارض قومی

میزان احساس عدالت قومیتی در سطح کشور و از جمله در استان اردبیل در سطح بالایی قرار ندارد؛ بطوریکه ۶۱.۴ درصد از نمونه های استان اردبیل و ۶۶ درصد از نمونه های ساکن در مراکز سایر استانهای کشور بر این باورند که «حکومت در کشور ما برای همه اقوام کشور (لر، کرد، بلوچ و...) ارزش و احترام یکسانی قائل است». لازم به ذکر است که درصد افراد مخالف نظر فوق نیز قابل تامل است. نسبت این افراد در اردبیل ۲۶.۴ و در کل مراکز استانها ۲۱.۴ درصد است.

• میزان احساس تعارض اجتماعی

«میزان باور فرد به وجود اختلاف و چند دستگی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»

۵۱.۵ درصد اردبیلی ها میزان اختلاف و چنددستگی در سطح جامعه را، به مثابه معضلی اساسی در جامعه، در سطح زیاد، خیلی زیاد و یا کاملاً زیاد برآورد کرده اند. با وجود اینکه این

میزان در سطح جامعه اردبیل بالاست، لیکن میزان آن، از میزان موجود در سایر مراکز استانی کشور پایین می باشد. این میزان برای سایر مراکز استان ۶۴.۵ درصد است که از میزان موجود در استان اردبیل به مراتب بالاتر است.

«میزان باور فرد به جدی و مهم بودن معضل ظلم و تبعیض در جامعه»

اردبیلی ها در مقایسه با هموطنانمان در سایر استانها ظلم و تبعیض را نسبتاً کمتر احساس می کنند. به عبارتی دقیق تر، در حالی که ۴۷.۱ درصد اردبیلی ها بر این باورند که «تبعیض و ظلم» به عنوان معضلی جدی در سطح جامعه قابل مشاهده است، در سایر استانهای کشور این میزان به طور متوسط ۵۸.۶ درصد است. با وجود پایین بودن نسبی این میزان در استان اردبیل، ولی در کل احساس وجود ظلم و تبعیض در جامعه در نزد اردبیلی ها مانند سایر هموطنانمان بالاست.

«میزان باور فرد به حاکمیت پول و پارتی در مناسبات انسانی در جامعه»

احساس عدالت اجتماعی در جامعه در سطح نازلی قرار دارد؛ بطوریکه ۷۸.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در اردبیل و ۸۲.۳ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر مراکز استانی کشور بر این باورند که در شرایط فعلی هر کس پول و پارتی نداشته باشد حقش پایمال می شود.

«میزان باور فرد به وجود ناامنی در سطح جامعه به مثابه یک معضل مهم اجتماعی»

احساس ناامنی در کل جامعه در سطح بسیار بالایی قرار دارد. این احساس، هر چند که در نزد نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل به مراتب کمتر از سایر هموطنانمان می باشد، لیکن در کل میزان آن در استان اردبیل و دیگر مراکز استانی بالاست. نگاهی به جدول فوق نشانگر آن است که ۶.۱، ۱۱.۵ و ۱۹.۸ درصد از نمونه های مورد مطالعه به ترتیب میزان جدی بودن معضل ناامنی در جامعه را کاملاً زیاد، خیلی زیاد و زیاد ارزیابی کرده اند. این نسبت ها برای نمونه های مورد مطالعه در دیگر مرکز استانی به ترتیب عبارت اند از: ۸.۹، ۱۷.۷ و ۲۵.۳.

«میزان امیدواری فرد به حمایت شدگی از جانب قانون»

۲۴.۵ درصد از هموطنان اردبیلی و ۳۱.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استانی، به درجات مختلف، بر این باورند که در اوضاع فعلی اگر حقی از کسی ضایع شود از طریق قانونی نمی تواند به حق خود برسد. یافته فوق در حالیکه ۵۵.۳ درصد از

هموطنان اردبیلی و ۴۹.۱ درصد از نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استانی ، به درجات مختلف، نظری خلاف دسته فوق الذکر را داشته و بر این باورند که در اوضاع فعلی اگر حتی از کسی ضایع شود از طریق قانونی میتواند به حق خود برسد

• میزان احساس تعارض با نظام سیاسی

«میزان موافقت فرد با ادعای برابری افراد در مقابل نظام سیاسی»

نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل عمدتاً بر این باورند که حکومت به همه مردم به یک چشم نگاه نمی کند. به عبارتی دقیق تر، ۴۳.۳ درصد از هموطنان اردبیلی و ۵۰.۴ درصد از دیگر هموطنان با شدت و ضعف های مختلف احساس عدالت از جانب نظام سیاسی نمی نمایند.

«میزان باور فرد به بی تأثیری تجربه و تخصص در ارتقاء به مقامات بالا و تأثیر دلائل غیر تخصصی بر این امر»

۴۷ درصد از اردبیلی ها و ۴۸.۶ درصد از هموطنان ساکن در سایر مراکز استانی بر این باورند که افراد عادی هر چقدر هم که تجربه و تخصص داشته باشند، به مقامات بالا نمی رسند. این در حالیست که مخالفین این دسته از افراد در استان اردبیل ۳۸.۳ درصد از نمونه ها و در بقیه نقاط کشور ۳۴.۸ درصد نمونه ها را شامل می شود.

«میزان باور فرد به برابری مسئولین حکومتی و مردم در مقابل قانون»

در استان اردبیل ۴۸.۷ و در سایر مراکز استانی ۵۵.۵ درصد از نمونه ها بر این باورند که در جامعه ما، قانون در مورد مسئولین و مردم یکسان اجرا نمی شود. در مقابل مخالفین این نظر در اردبیل ۳۶.۲ درصد و در سایر مراکز استانی ۲۸.۳ درصد می باشد.

• میزان اعتماد به نفس فرد

«میزان احساس موفقیت فرد در زندگی فردی»

۴۵.۶ درصد از نمونه های مورد مطالعه در اردبیل و ۴۴ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر مراکز استانی از میزان احساس موفقیت زیاد تا کامل برخوردارند. این یافته در

حالیست که ۱۴.۹ درصد از اردبیلی ها و ۱۵ درصد از نمونه های مورد مطالعه در سایر استانها از میزان کم، خیلی کم و یا از هیچگونه احساس موفقیت در زندگی فردی برخوردارند.

«میزان اعتماد به نفس و غرور ملی»

هموطنان اردبیلی به میزان بسیار بالایی دارای احساس غرور و هویت ملی می باشند. ۹۲.۵ درصد نمونه های مورد مطالعه در استان اردبیل از ایرانی بودن خود به میزانهای زیاد، خیلی زیاد و کاملاً احساس غرور می کنند. این درحالیست که این نسبت در بین نمونه های مورد مطالعه در دیگر مراکز استان ۸۶.۸ درصد است.

پس از بررسی اجمالی نتایج بدست آمده از مطالعه همبستگی اجتماعی، تعارضات، روحیه همکاری، هویت ملی و اعتماد به نفس در سطح استان اردبیل، حال به بررسی تحلیلی یافته های فوق می پردازیم. همانطوریکه پیشتر ذکر شد، برنامه ریزی آمایشی در چارچوب رویکرد توسعه پایدار، اهمیتی بنیادین برای مقوله امنیت و بازتولید نظم موجود قائل است، چرا که توسعه پایدار در گرو نگهداشت منابع موجود برای نسلهای آتی است و امنیت نگهداری از منابع (طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگ و حتی سیاسی) شرط نخست برای تضمین توسعه پایدار می باشد. یکی از مهمترین منابع در توسعه پایدار، منابع اجتماعی فرهنگی است که به مثابه بنیانی برای حدوث توسعه اقتصادی عمل می کند. در عین حال، وقوع توسعه اقتصادی بدون توجه به ابعاد اجتماعی فرهنگی توسعه می تواند تهدید های بسیاری را برای آن جامعه ایجاد نماید. توسعه پایدار و برنامه ریزی آمایشی ناشی از آن، با تاکید بر رهیافتی سیستمی و کل نگر در مباحث توسعه بر این باور است که توسعه می بایست با امنیت اجتماعی (همبستگی اجتماعی، همکاری و تعارض اندک)، امنیت اقتصادی (ثبات، رشد و کارایی اقتصادی) و امنیت محیطی (محافظت از محیط، یکپارچگی با محیط و خواتکایی) همراه باشد. چنانچه توسعه به شیوه ای کل گرایانه و با توجه به ابعاد فوق صورت گیرد برابری جغرافیایی، برابری بین نسلی و برابری درون نسلی واقع خواهد شد.

بخش سوم گزارش حاضر در چارچوب رویکرد توسعه پایدار و برنامه ریزی آمایشی، و با تاکید بر حفظ و نگهداشت و حتی تقویت منابع فرهنگی اجتماعی توسعه، به بررسی وضعیت تعارضات، همکاریها، همبستگی های اجتماعی و اعتماد به نفس در سطح استان پرداخت، که به تفصیل در بخشهای گذشته و به اختصار در صفحات پیشین مورد بحث و بررسی قرار گرفت. در واقع یافته ها در استان اردبیل نشان داد که در این استان احساس همبستگی اجتماعی و میزان تعارض در بین گروههای صنفی، نسبت به برخی از صنف ها در حد قابل توجهی است. معلمان، اساتید دانشگاه و ورزشکاران معتمد ترین و کم تعارض ترین گروههای صنفی در سطح جامعه

می باشند. در حقیقت، گروه‌های صنفی مذکور از جایگاه اجتماعی بسیار بالایی در نزد مردم برخوردار می باشند و به نوعی آنها را می توان رهبران سمبلیک جامعه قلمداد کرد. در مقابل، مردم استان کمترین میزان اعتماد و احساس همکاری و همبستگی اجتماعی را با گروه‌های صنفی بنگاه داران، تجار، بازاریان و کسبه دارا می باشند. جایگاه برتر معلمان، اساتید دانشگاه و ورزشکاران در بین مردم و همبستگی و احساس همکاری مردم با این لایه های اجتماعی، می تواند همچون پتانسیلی برای ترویج برخی از ایده های نو توسط این لایه های اجتماعی عمل نماید؛ لذا استفاده از این لایه های اجتماعی برای مدیریت غیر رسمی جامعه در جهت برنامه های توسعه که در آنها حداکثر همراهی و هماهنگی مردم با برنامه ها حادث شود، امری بسیار مهم می نماید.

همچنین یافته های بدست آمده از سطح استانی حاکی از آن بود که میزان همبستگی اجتماعی و همکاری در درون خانواده و در گام بعد در درون نظام خویشاوندی بسیار بالا است. همانطوریکه پیشتر ذکر شد، ماهیت سنتی دینی استان اردبیل، باعث شده است تا ارتباطات اجتماعی عمدتاً در چارچوب نظام خویشاوندی و خانواده تعریف شود. بدین ترتیب، خانواده نهادی اساسی در استان اردبیل قلمداد می شود که میزان همبستگی درونی آن و میزان همکاری افراد در درون آن از شدت بالایی برخوردار است و به همین دلیل توجه به این نهاد در برنامه های توسعه ای و استفاده از آن در جهت همراه سازی مردم با برنامه های توسعه ای از اهمیت شایان توجهی برخوردار می باشد.

جایگاه خویشاوندی در استان اردبیل نیز حائز اهمیت است و میزان همبستگی درون خویشاوندی و میزان همکاری و اعتماد اجتماعی در درون نظام خویشاوندی در حد بالایی قرار دارد. همبستگی درون خویشاوندی در استان اردبیل، علاوه بر آنکه می تواند ویژگی ای سنتی قلمداد شود، در بخشهایی از استان اردبیل ریشه در گذشته ایلی این مناطق دارد. مناطق عشایر نشین استان، کل منطقه پارس آباد، گرمی، اصلاندوز و بیله سوار و تا حدود زیادی مشکین شهر، مناطقی هستند که از دیر باز جزء مناطق ییلاقی و یا قشلاقی ایلات استان قلمداد می شده اند و به همین دلیل در این مناطق خویشاوندی و تیره و طایفه از اهمیت بسیار زیادی برخوردار می باشد.

علاوه بر یافته های ناشی از پیمایش های صورت گرفته توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی استان، مطالعات میدانی حاکی از آن است که پیشینه عشایری اهالی ساکن در منطقه دشت مغان (اصلاندوز، بیله سوار، پارس آباد و گرمی) و در نتیجه بالا بودن میزان ادغام اجتماعی و تنظیم اجتماعی بر مبنای متغیرهای ایلی (اوبه، تیره، طایفه)، میزان های بالایی از کنترل اجتماعی سنتی را در درون این اجتماعات (در بین اهالی ساکن در آبادیها و شهر پارس

آباد) بازتولید می کند، بطوریکه به دلیل پیشینه ایلی اهالی ساکن در شهر پارس آباد و آبادیهای منطقه «تشخص» حتی در پایین ترین سطح نیز شکل نگرفته است و هنوز نیز «انتساب به تیره و طایفه» نقشی تعیین کننده در دست یابی به پایگاه اجتماعی و حتی مناصب سیاسی بشمار می رود. فرایند مورد بحث به حدی در منطقه دشت مغان از قوت بالایی برخوردار است که پویایی بسیاری از پدیده های اجتماعی در منطقه را می توان در سایه آن معنا سازی کرد. آگاهی از پیشینه ایلی هر فرد توسط افراد دیگر، نظم سنتی خاصی در منطقه ایجاد کرده است که تا حد زیادی این منطقه را از دیگر مناطق استان متمایز می سازد. در دیگر نقاط استان نیز می توان از همبستگی مکانیکی و کنترل اجتماعی ناشی از آن سخن گفت، لیکن این پدیده در دشت مغان به دلیل پیشینه عشایری ساکنین منطقه و تبدیل آنها به اجتماعات زراعی، پیچیدگی های خاصی بدان بخشیده است. ناحیه دشت مغان از انسجام مکانیکی ناشی از همبستگی های ایلی برخوردار بوده و فهم پدیده های فرهنگی اجتماعی و حتی سیاسی اقتصادی این ناحیه نیز تحت تاثیر همین امر قرار دارد.

نکات فوق الذکر حاکی از آن است که نوعی «خاص گرایی» ناشی از پیشینه عشایری ساکنین منطقه در شهر پارس آباد و روستاهای تابعه وجود دارد که بر مبنای آن مراودات و روابط اجتماعی عمدتاً در درون طوایف و تیره ها صورت گرفته و ساکنین در حد امکان از برقراری روابط اجتماعی عمیق با مهاجرین، اکراه دارند. این خاص گرایی تنها در بین ساکنین سابقاً عشایر منطقه رواج نداشته و مهاجرین نیز در واکنش به شرایط مذکور در روابط اجتماعی از اصل «خاص گرایی» تبعیت می کنند.

با وجود آنکه، خویشاوندگرایی و طایفه گرایی، ویژگی های جوامع سنتی و در بسیاری از نظریات جامعه شناختی مانع توسعه قلمداد می شوند، لیکن این پدیده را می توان از زاویه ای دیگر نگریست و آنرا به مثابه حوزه ای با میزان اعتماد اجتماعی بالا و به مثابه سرمایه اجتماعی سنتی قلمداد کرد که در برخی از مناطق استان می تواند راهگشای بسیاری از موانع برنامه های توسعه ای باشد. در واقع، استفاده از سرمایه اجتماعی خویشاوندی و طایفه گرایی می تواند در جلب مشارکت ساکنین بسیاری از نقاط استان و همراهی آنها با برنامه های توسعه ای موثر باشد.

کنکاش در یافته های فرهنگی اجتماعی استان اردبیل، نشانگر آن است که در این استان میزان احساس عدالت جنسیتی در دو طیف از ساکنین استان در دو سطح کاملاً متفاوتی قرار دارد. «سنت گرایان» از میزان احساس عدالت جنسیتی بالا و در مقابل «نوگرایان» از میزان احساس عدالت جنسیتی پایین برخوردارند. وجود جنسیت گرایی، به مثابه یکی از ویژگی های جوامع سنتی دینی، یکی از موانع حضور اجتماعی بیشتر زنان و میزان مشارکت اجتماعی و

اقتصادی آنها در برنامه های توسعه بشمار می رود؛ لذا تلاش در جهت کاهش میزان جنسیت گرایي در سطح استان می تواند شرایط فرهنگی و عینی توسعه را فراهم تر سازد. با توجه روند رو به رشد استان اردبیل در برنامه های توسعه ای، پیش بینی می شود که میزان تعارضات جنسیتی در سالهای آتی در استان به تدریج افزایش یابد. این امر پیش بینی می شود که نخست در شهرهای بزرگ و سپس در شهرهای کوچک و روستاهای استان وقوع یابد؛ لذا اقدامات عاجل برای فراهم سازی شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فعالیت و حضور زنان در فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی ضروریست.

از موضوعاتی که در برنامه های توسعه ای ناشی از رویکرد توسعه پایدار و برنامه ریزی آمایشی از اهمیت شایان توجهی برخوردار می باشد، مبحث عدالت اجتماعی و تعارضات طبقاتی در جامعه است. نابرابری اجتماعی و تعارض طبقاتی که ناشی از اجرای برنامه های رشد محور و تاکید بر جنبه های اقتصادی برنامه های توسعه ایست، خود می تواند از موانع جدی توسعه جامعه باشد. همانطوریکه در بخشهای پیشین مشاهده شد، میزان احساس تعارض و نابرابری طبقاتی در استان در حد بالایی قرار دارد. در تحلیل این یافته می توان به تأثیرات نهاد اقتصاد بر دیگر بخشهای جامعه اشاره کرد. در واقع، به دلیل رشد هنجارهای سرمایه دارانه (از نوع سرمایه داری تجاری)، رشد اقتصاد تجاری و تورمی بودن اقتصاد در سطح استان پویایی های اجتماعی و جابجایی های طبقاتی به سرعت و تحت تأثیر تحولات سریع بازار تورمی صورت گرفته است که نتیجه آن بهبود وضعیت اقتصادی عده بسیار قلیلی از مردم و افت وضعیت اقتصادی اکثریت مردم استان می باشد. در واقع، اقتصاد تورمی، نابرابری اجتماعی و تعارضات طبقاتی را بیشتر ساخته و بر شکاف طبقاتی بیشتر دامن می زند. اقتصاد تورمی، به حوزه هنجارها و ارزشهای اجتماعی نیز شدت آسیب رسانده و جامعه را دچار حالت های آنومیک می نماید. کنکاش در یافته های میدانی نشان می دهد که در اردبیل نیز همانند سایر استانهای کشور اکثر مردم بر این باورند که پول و پارتی بر مناسبات بین انسانها حاکم شده است. همچنین نامنی اجتماعی که خود تابع میزان نابرابری طبقاتی و اجتماعی در سطح جامعه است در استان اردبیل در حد نسبتاً بالایی قرار دارد. البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که معضل مورد بحث، تنها اختصاص به استان اردبیل نداشته و در سراسر کشور قابل مشاهده است و جالب توجه آنکه در استان اردبیل با درجه ای به مراتب کمتر از میانگین سایر استانهای قابل مشاهده است. با این وجود تمامی یافته ها در خصوص میزان تعارض اجتماعی و طبقاتی در سطح استان، ضرورت توجه به این معضل در سطح استان و برنامه ریزی در جهت کاهش نابرابری های اجتماعی و طبقاتی را مورد تاکید قرار می دهد.

بررسی میزان تعارض قومیتی در سطح استان اردبیل حاکی از آن بود که اکثر اردبیلی ها چنین تعارضی را حس نمی کنند و چنانچه آنرا در حد اندکی حس نمایند، عامل آنرا حاکمیت نمی دانند. همانطوریکه ذکر شد ۶۱.۴ درصد از نمونه های استان اردبیل بر این باورند که نظام سیاسی احترام و ارزش یکسانی برای قومیت های مختلف کشور قائل است. با این وجود باید به نسبت ۲۶.۴ درصدی افرادی نیز توجه کرد که نظری خلاف با نظر اکثریت جامعه دارند. در واقع، افراد مذکور از میزان احساس تعارض قومیتی بالایی برخوردار می باشند. ذکر این نکته قابل توجه است که در استان اردبیل، نزدیک به ۱۰۰ درصد ساکنین استان از یک قومیت (آذری) می باشند و احساس تعارض قومیتی مورد بحث بیشتر در ارتباط با مقایسه وضعیت استان با سایر استان های کشور مطرح می شود. در واقع، این احساس نابرابری قومیتی تا حدود زیاد به نبود فضای فرهنگی برای معرفی و رشد فرهنگ و زبان آذری مربوط می شود که با آزاد سازی نسبی فضای فرهنگی در سطح استان می تواند کاهش چشمگیری نماید. با تمام توصیفات فوق، انجام اقداماتی در راستای کاهش احساس تعارض و نابرابری قومیتی در سطح جامعه، باتوجه به نسبت ۲۶.۴ درصدی افراد با احساس نابرابری قومیتی بالا، امری ضروری بنظر می رسد.

با وجود احساس نابرابری قومیتی از سوی بخشی از ساکنین استان اردبیل، داده های محدود در سطح استان نشانگر آن است که میزان همگرایی هموطنانمان در استان اردبیل با بقیه نقاط کشور در حد بالایی قرار دارد. همانطوریکه اطلاعات بدست آمده از پیمایش ها نشان داد اردبیلی ها از میزان احساس غرور ملی بالایی برخوردارند، بطوریکه این میزان در بین اردبیلی ها از میانگین آن در سایر استان های کشور بالاتر است. با عنایت به این یافته، وجود احساس نابرابری قومیتی در بخشی از مردم استان، دلالت های جدایی طلبانه نداشته و کاملاً در چارچوب هویت ملی ایرانی صورت می گیرد. با این وجود، برنامه ریزی و تلاش در جهت نشان دادن جایگاه فرهنگ آذری در تمدن ایرانی می تواند هم میزان احساس نابرابری قومیتی را کاهش دهد و هم میزان احساس غرور ملی را افزایش دهد.

علاوه بر بررسی تعارضات قومیتی اجتماعی و طبقاتی باید به میزان احساس همبستگی افراد با نظام سیاسی نیز توجه کرد، چرا که تعارض سیاسی با حکومت می تواند مانع نفوذ تصمیمات نظام سیاسی در سطح جامعه محلی شود. با عنایت به این نکته، در گزارش حاضر برخی از مولفه هایی که تا حدی میتواند نشانگر میزان احساس همبستگی و تعارض با نظام سیاسی باشد مورد بحث و بررسی قرار گرفت. یافته های محدود در استان اردبیل نشان داد که میزان همبستگی افراد با نظام سیاسی در سطح پایینی قرار دارد. باور اردبیلی ها به این نکته که حکومت همه مردم را به یک چشم نمی بیند دلالت بر نوعی احساس تبعیض ناشی از عملکرد

حاکمیت دارد. همچنین نسبت بالای افرادی که باور به بی ارتباطی ارتقاء در مناصب دولتی با میزان تخصص و تجربه دارند، گواه بر آن است که از نظر مردم گردش افراد در دستگاههای دولتی گردش محدود به افراد خاص است و افراد معمولی نمی توانند به مناصب بالای حکومتی دست یابند. همه یافته های فوق، نشانگر فاصله دستگاههای دولتی و حکومت از مردم و میزان نسبتاً پایین همبستگی با نظام سیاسی است. یافته مورد بحث، همانطوریکه ذکر شد، میزان نفوذ تصمیمات دستگاههای دولتی متولی برنامه های توسعه ای را کاهش می دهد. البته خاطر نشان می سازد معضل اخیر معضلی است که در سراسر کشور مشاهده می شود و ناشی از کم کارکردی نظام اداری کشور می باشد. اصلاح شرایط مورد بحث نیازمند نوعی نوسازی اداری و توسعه در نهاد های اداری کشور و استانهاست.

درخاتمه، با توجه به یافته ها و تحلیل های ارائه شده در خصوص همبستگی اجتماعی، تعارضات، روحیه همکاری، هویت ملی و اعتماد به نفس در سطح استان اردبیل، در راستای برنامه ریزی آمایشی اقدامات عاجل در حوزه های زیر ضروری می نماید:

• حوزه اقتصاد

- تقویت اقتصاد مولد در مقابل رشد بخش خدمات غیر مولد.
- کنترل میزان تورم.
- ایجاد اشتغال مولد و کاهش بیکاری.
- تاکید بر «رابطه کار با ثروت» به مثابه اخلاق کار مدرن.
- ایجاد شرایط خود اشتغالی برای افراد بیکار.
- ایجاد تسهیلات مختلف برای خانواده ای کم درآمد همگام با ایجاد اشتغال مولد برای آنها.

• مدیریت مشارکتی

- استفاده از معلمان، اساتید دانشگاه و ورزشکاران در جلب مشارکت مردم در برنامه های توسعه ای.
- توجه به نهاد خانواده و خویشاوندی در برنامه های توسعه ای و استفاده از آن در راستای اجرای برنامه های توسعه ای.
- استفاده از خویشاوندگرایی و طایفه گرایی در جلب مشارکت مردم در برنامه های توسعه ای و واگذاری برخی از امور به اجتماعات محلی.

• حوزه قومیتی

- اطلاع رسانی در خصوص جایگاه استان اردبیل از لحاظ میزان رشد اقتصادی در سالهای اخیر
- حمایت از فعالیتهای فرهنگی در حوزه فرهنگ و زبان آذری (حمایت از مجلات و روزنامه های محلی بویژه آنهایی که به زبان محلی چاپ می شوند، حمایت از سازمانهای محلی فعال در حوزه فرهنگ و ادب آذری)
- اطلاع رسانی و نشان دادن جایگاه فرهنگ آذری در تمدن ایرانی و تاریخ ایران زمین.

• موانع فرهنگی

- تضعیف ایدئولوژی جنسیت گرایانه از طریق پخش برنامه های تلویزیونی، رادیویی، آگاهی بخشی به زنان از طریق برنامه های فرهنگی اجتماعی (برای مثال کارگاهها)، پخش برخی برنامه های ترویجی مخالف با ایدئولوژی جنسیت گرایی (برای مثال در معابر عمومی و اتوبوسهای بین شهری)

• نوسازی اداری

- اطلاع رسانی از اثر گذاری برنامه های توسعه ای دستگاههای اجرایی استانی بر سطح زندگی مردم، بمنظور افزایش میزان نفوذ تصمیمات دستگاههای متولی توسعه در سطح استان.

۲: سرمایه اجتماعی

۲-۱: تعاریف و مفاهیم

۲-۱-۱: مقدمه

سرمایه‌ی اجتماعی^۱ مفهومی است که نخستین بار برای نشان دادن چگونگی تأثیر گذاری خانواده بر آموزش به کار رفت ولی در دهی گذشته برای توضیح این نکته به کار رفته است که چرا ملت‌ها، جوامع و افراد از جنبه‌های گوناگون ثروتمند یا تهیدست هستند. یکی از کسانی که این مفهوم را مورد استفاده قرار داد، جیمز کلن بود که برای توصیف شکل‌های مختلف روابط در میان افراد خانواده و جامعه از این مفهوم بهره گرفت. سرمایه‌ی اجتماعی به نوعی معادل سرمایه‌ی فیزیکی و انسانی در اقتصاد است. کلن و هومر استدلال می‌کنند که کاستی و نقصان در سرمایه‌ی اجتماعی - مانند مشکلاتی که به واسطه‌ی تک والد بودن به وجود می‌آید، کاهش ارتباط والدین با کودک یا با فعالیت‌های خانواده و نیز میزان اندک کنش متقابل بین بزرگسالان، به ویژه والدین در اجتماعات محلی، در تکوین و توسعه‌ی شخصیت دوره‌ی نوجوانی اثرات منفی و زیان‌بخش دارد. کلن معتقد است که سرمایه‌ی اجتماعی تابعی از روابط اجتماعی موجود در میان والدین، و نوع ارتباط والدین با نهادهای اجتماعی است. بخشی از سرمایه‌ی اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارها است که در اجتماعاتی با میزان بالای روابط نزدیک پرورش می‌یابد. شبکه‌های بسته‌ی روابط اجتماعی با پرورش اجتماعات تابعی، کودکانی را تربیت می‌کنند که در این اجتماعات با هنجارهای مدرسه، علاقه به مسائل علمی و دانشگاهی و خودداری از کجروی سازگار و هم‌نوا می‌شوند. فقدان تعامل میان والدین و فرزندان، و میان والدین و سایر

۱- Social Capital

بزرگسالان، شبکه‌هایی باز پرورش می‌دهد که فاقد ارتباطات، عدم پیوستگی به هنجارها و خانواده و در نتیجه تضعیف آنها می‌شود و نظارت خانواده را کاهش می‌دهد. در نتیجه‌ی این شرایط، امکان شکل‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی و انسانی کاهش یافته و فرصت‌های رفتار کجروانه افزایش می‌یابد.

سرمایه‌ی اجتماعی، زاده‌ی کنش و واکنش افراد می‌باشد و محصول آشنا بودن و آشنا شدن آدمیان با یکدیگر است و بر چشم‌داشت‌هایی استوار است که از آشنایی جان می‌گیرد و در اکثر مواقع با گذر زمان می‌بالد و گسترده می‌شود. در عین حال فرض بر آن است که آشنایی در اکثر مواقع فایده‌مند است و این فایده‌مندی نوعی منبع حاوی ارزش به شمار می‌رود که کاربرد مفهوم "سرمایه" در سرمایه‌ی اجتماعی را قابل دفاع می‌سازد. منبع ارزشمند یاد شده نیز روزی به کار می‌آید و قابل استفاده می‌شود اما استفاده از آن به چشم‌داشت‌های اجتماعی دیگری جان می‌بخشد که حاوی بازپرداخت می‌باشد. از این روی مفهوم مبادله نیز به میان می‌آید که باز هم کاربرد "سرمایه" را بیشتر توجیه‌شده می‌سازد (پیران و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰).

همانطور که سرمایه فیزیکی، با ایجاد تغییرات در مواد جهت شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می‌کند به وجود می‌آید و از جنبه‌ای ملموس و قابل مشاهده برخوردار است، سرمایه‌ی انسانی، با تغییر دادن افراد برای کسب مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آنها پدید می‌آید و افراد را توانا می‌سازد تا به شیوه‌های جدید رفتار کنند و بنابراین کمتر ملموس بوده و در مهارت‌ها و دانشی که فرد کسب کرده تجسم می‌یابد. اما سرمایه‌ی اجتماعی، حتی کمتر از این ملموس بوده و در روابط میان افراد تجسم می‌یابد و موقعی سرمایه‌ی اجتماعی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل نماید (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵).

سرمایه‌ی اجتماعی دامنه‌ی کاربرد و پژوهش بالقوه گسترده‌ای دارد و از ملاحظات نظری، تاریخی و فلسفی در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی (همچون جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، اقتصاد و تاریخ) مسائل روش‌شناختی مرتبط با کارهای میدانی گرفته تا ایجاد شاخص‌های مناسب برای شرایط مختلف، مشکلات حوزه‌های مختلف همچون بهداشت، خانواده، آموزش، سیاست‌گذاری، سازمان‌های غیردولتی، تصمیم‌گیری‌های جمعی، تأمین اجتماعی، و همچنین طیف وسیعی از شرایط تجربی که می‌توان به مطالعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی در آن پرداخت، یعنی شهرها، روستاها، کشورها و فرهنگ‌های مختلف را در بر می‌گیرد. افزون بر این، بحث سرمایه‌ی اجتماعی تنها یک بحث دانشگاهی نیست، بلکه کاربردهای سیاسی و عملی چشمگیری دارد که چگونگی کاربرد آنها در هر کشور بستگی به پژوهش افرادی دارد که از شرایط محلی آگاه هستند (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۲۷).

شکل‌گیری و ایجاد سرمایه‌ی اجتماعی پدیده‌ای زمان‌بر است، اما اگر نایجا به کار رود، به سادگی نابود می‌شود. سرمایه‌ی اجتماعی می‌تواند به توسعه‌ی اقتصادی و سیاسی یاری رساند، فقدان سرمایه‌ی اجتماعی مانع توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی است.

۲-۱-۲: تعریف سرمایه اجتماعی

بانک جهانی در سال ۱۹۹۸ این تعریف را از سرمایه‌ی اجتماعی ارائه کرده است: "سرمایه‌ی اجتماعی در جامعه‌ای مفروض دربرگیرنده‌ی نهادها، روابط، نظرگاه‌ها و ارزش‌هایی است که بر کنش و واکنش‌های بین مردم حاکم‌اند و در توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی سهمی دارند. لیکن سرمایه‌ی اجتماعی جمع ساده‌ی نهادهایی نیست که جامعه را دربر می‌گیرند بلکه همچنینمملاتی به شمار می‌آید که نهادهای یاد شده را به هم پیوند می‌زند. سرمایه‌ی اجتماعی در عین حال دربرگیرنده‌ی ارزش‌ها و هنجارهای مشترک لازم برای رفتار اجتماعی است که در روابط شخصی افراد، در اعتماد آنان به یکدیگر و در حس مشترک مسئولیت‌های مدنی منعکس شده است. امری که جامعه را چیزی بیشتر و فراتر از جمع افراد می‌سازد" (به نقل از: پیران و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۶).

اگر سرمایه‌ی فیزیکی چیزی است که در ساختمان، زمین یا تجهیزات مولد وجود دارد، سرمایه‌ی مالی چیزی است که یک فرد در بانک دارد (پول)، و سرمایه‌ی انسانی چیزی است که در ذهن وجود دارد (آموزش و مهارت‌های مختلف)، سرمایه‌ی اجتماعی چیزی است که در روابط یا شبکه‌های خود با دیگر افراد داریم. به این ترتیب، و با توجه به تأکید بر روابط و شبکه‌ها، سرمایه‌ی اجتماعی با متغیرهای شناخته شده‌ی جامعه‌شناختی همچون اعتماد، آگاهی، نگرانی در باره‌ی دیگران و مسائل عمومی، مشارکت در مسائل عمومی، و انسجام و همبستگی گروهی و همکاری، ارتباط دارد (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۹-۲۸).

کاربرد اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی برای نخستین بار در زبان انگلیسی به هانیفان نسبت داده می‌شود. تعریف‌های گوناگونی در مورد مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی ارائه شده است. برخی از نظریه‌پردازان معتقدند مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی را باید در پرتو نگاه تاریخی به جامعه‌ی سرمایه‌داری مورد تأمل قرار داد. بن‌فاین بر این باور است که "سرمایه‌ی اجتماعی را می‌توان محصول روشنفکری بحران ایمان به دولت به سرمایه‌داری و بازار سرمایه‌دار در نظام سرمایه‌داری واپسین سال‌های سده‌ی بیستم دید. قبل از پرداختن به آرای چند تن از صاحب‌نظران نامی در مورد سرمایه‌ی اجتماعی، ارائه‌ی تعریفی جامع از این مفهوم می‌تواند راهگشای بحث باشد. سرمایه‌ی اجتماعی، توانمندی و ظرفیتی است که افراد را قادر می‌سازد در

مراحل مختلف زندگی خویش از دستاوردهای بالاتر و بهتری برخوردار شوند، دستاوردهایی مانند تندرستی، سالم زیستی، احترام، اعتماد، دوستی و نظیر آن (بن فاین، ۱۳۸۵: ۵۳). بورديو، با تأکید بر پیوندهای اجتماعی، در تعریف سرمایه‌ی اجتماعی چنین می‌گوید: "سرمایه اجتماعی انبوه منابع بالقوه و بالفعل است که با مالکیت یک شبکه‌ی با دوام گره می‌خورند. ... بر این اساس، حجم سرمایه‌ی اجتماعی یک کارگزار به اندازه‌ی شبکه‌ی پیوندهایی است که می‌تواند به نحو مؤثر بسیج کند و نیز به حجم سرمایه‌ای بستگی دارد که تحت تصرف آن کارگزار است، یا حتی سرمایه‌ای که تحت مالکیت کل مجموعه کارگزارانی است که او با آنها پیوند برقرار می‌کند (بورديو، ۱۹۸۶: ۹-۲۴۸). به تعبیر برخی منتقدین، دیدگاه بورديو در مورد سرمایه‌ی اجتماعی بیش از حد ابزاری است، و آن را چیزی می‌داند که افراد یا طبقات به کار می‌بندند تا به منافع اقتصادی خود دست یابند (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۱۳).

در کلی‌ترین سطح، سرمایه‌ی اجتماعی ویژگی‌هایی از یک جامعه یا گروه اجتماعی است که ظرفیت سازماندهی جمعی و داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد. از جمله می‌توان از معیار رابطه‌ی متقابل یا رفتار غیر خودخواهانه، یا معیارهایی نام برد که اجرای قراردادها را تسهیل می‌کند. به عبارت دیگر، می‌توان سرمایه‌ی اجتماعی را توانایی استفاده‌ی جمعی و توأم با همکاری از منابع تعریف کرد (پیشین: ۱۰).

موضوع مهم اینکه، هنجارها اغلب به منزله‌ی نوعی سرمایه‌ی اجتماعی در نظر گرفته می‌شوند. تبعیت عموم از هنجارهای جمعی و وجود نظم و فقدان کجروی از نشانه‌های وجود سرمایه‌ی اجتماعی در یک جامعه محسوب می‌گردد. البته، کیفیت این نظم نیز حایز اهمیت است. اینکه نظم اجتماعی حاصل عملکرد سیاست‌های یک نظام توتالیتر و خودکامه باشد یا اینکه حاصل وفاق اجتماعی باشد، بسیار تفاوت دارد. بدیهی است که هر چه مشارکت مدنی و اثرگذاری مردم در یک جامعه بالاتر باشد، نشانگر وجود سرمایه‌ی اجتماعی بالاتر است.

در تعریف، سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان منبعی جهت "کنش جمعی" تلقی می‌گردد و این منبع علاوه بر آگاهی و توجه یا دانش نسبت به امور عمومی اجتماعی یا سیاسی است. یعنی آگاهی که موجب علاقه‌مندی و دل‌نگرانی است، شامل هنجارهای اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم یافته و اعتماد نهادی / مدنی)، هنجارها و یا رفتارهای معامله‌ی متقابل که در درون شبکه‌های اجتماعی عمل می‌کنند و عناصر ساختاری شبکه‌ها و مشارکت‌های رسمی و غیررسمی می‌باشد. نتایج سرمایه‌ی اجتماعی در داخل شبکه شامل مجموعه‌ای از کنش‌های جمعی در اشکال و اندازه‌های مختلف است. در اینجا تمایز "هدف" و "واحد تحلیل" در کار پاتنام، کلمن و بورديو به خاطر بررسی انواع مختلف کنش جمعی در مقیاس‌ها و شکل‌های مورد نظر آنها بوده

است و در عمل تعریف هر سه آنها از این مفهوم یکسان می‌باشد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۵: ۱۶۳-۱۶۴).

۳-۱-۲: بحث‌های نظری

دیدگاه‌های متنوع و گوناگونی از جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی به بررسی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی پرداخته‌اند. در این بخش، تلاش خواهد شد تا با تأکید بر جنبه‌های جامعه‌شناسانه به بررسی آرای برخی از مهمترین اندیشمندان مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی بپردازیم.

۳-۱-۳-۱: رابرت پوتنام

پوتنام از صاحب‌نظران اصلی و نظریه‌پردازان مهم در مورد سرمایه‌ی اجتماعی برای نخستین بار مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی را به کار می‌برد و اذعان می‌کند که پژوهش‌های کلمن در مورد موفقیت‌های آموزشی و تحصیلی الهام بخش کار وی بوده است. وی سرمایه‌ی اجتماعی را در قالبی فراتر از کلمن به کار می‌برد و در آغاز با طرح این پرسش که چرا شمال ایتالیا از نظر توسعه جلوتر از جنوب این کشور است، در پاسخ به میزان سرمایه‌ی اجتماعی اشاره می‌کند. پوتنام، شکل‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی را در تشکیل انجمن‌ها در جامعه‌ی مدنی - در حد فاصل بین دولت و اقتصاد - در نظر می‌گیرد. پوتنام به تشکیل افقی سرمایه‌ی اجتماعی، به ویژه از طریق نهادهای مدنی و تأثیر آن بر عملکرد دولت تأکید دارد (بن فاین، ۱۳۸۵: ۱۸۳).

از نظر پوتنام، دو فرایند درونی و بیرونی همکاری بین جامعه‌ی مدنی و دستگاه سیاسی و اقتصادی را توضیح می‌دهند. از نظر درونی، اعضای انجمن‌هایی که برای تحقق هدفی خاص تشکیل می‌شوند با یکدیگر آشنا می‌شوند و به یکدیگر اعتماد خواهند کرد که این امر آثار مثبتی برای دیگر حوزه‌های فعالیت در جامعه خواهد داشت. به لحاظ بیرونی، سرمایه‌ی اجتماعی روح اعتماد را در کل جامعه می‌دمد به گونه‌ای که آثار جانبی مثبت آن تنها به اعضای انجمن محدود نمی‌شوند (منبع پیشین: ۱۶۰). بر این اساس پوتنام مبادرت به یک تقسیم بندی دوگانه از سرمایه‌ی اجتماعی می‌نماید:

سرمایه‌ی اجتماعی "درون‌گروهی"^۱ و سرمایه‌ی اجتماعی "میان‌گروهی"^۲، در نوع نخست، انجمن‌هایی شکل می‌گیرند که با تأکید بر انسجام درونی به حذف غریبه‌ها می‌پردازند. در حالی که در نوع دوم، سرمایه‌ی اجتماعی به انجمن‌ها کمک می‌کند تا با گروه‌های دیگر "غریبه‌ها" در جامعه ارتباط برقرار کنند (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۳۳).

پوتنام معتقد است که منابع سرمایه‌ی اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها، شبکه‌های روابط، پدیده‌هایی هستند که خود را تقویت می‌کنند و دوره‌های رونق اقتصادی با سطوح بالای همکاری، اعتماد، مشارکت مدنی متقابل و بهزیستی جمعی همراه است. در مقابل، تن‌پروری و تن‌آسایی، از زیر کار در رفتن، بی‌اعتمادی، بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی، و رکود با دوره‌های بی‌رونقی همراه است. به یک عبارت، عضویت در گروه‌ها، باشگاه‌ها، انجمن‌ها و ... هم می‌تواند به رشد اقتصادی کمک کند و هم به افزایش سطح مشارکت مدنی، سیاست دموکراتیک و بهبود عملکرد دولت بینجامد (بن‌فاین، ۱۳۸۵: ۱۷۲).

پوتنام در بررسی عناصر سرمایه‌ی اجتماعی، مشارکت‌های مدنی را از اشکال ضروری به شمار می‌آورد و معتقد است که هر چه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است و باعث می‌گردد که هزینه‌های بالقوه‌ی عهدشکنی در هر معامله‌ای افزایش یابد. هنجارهای قوی معامله متقابل را تقویت کند، ارتباط را تسهیل و جریان اطلاعات را در مورد قابل اعتماد بودن افراد بهبود بخشد و شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم موفقیت پیشینان در همکاری است (پوتنام، ۱۳۸۰: ۸-۲۹۷). وی علاوه بر مشارکت‌های مدنی از هنجارهای معامله‌ی متقابل و اعتماد نیز به عنوان عناصر ذهنی و شناختی سرمایه‌ی اجتماعی نام برد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۵: ۱۶۳).

۲-۳-۱-۲: جیمز کلمن

کلمن در اثر کلاسیک خود "جامعه‌ی نوجوان" (۱۹۶۱) بر اهمیت نوجوانی و موفقیت تحصیلی جوانان در مدارس تأکید می‌کند. در حالی که مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی بر تأثیر خانواده در محیط خارج از مدرسه و در تعامل با اجتماعی بزرگ‌تر تأکید دارد. اما، در مراحل بعد، این تلقی شکل گرفت که سرمایه‌ی اجتماعی عامل تعیین‌کننده‌ی غیرمستقیمی در خرده

۱- Bonding

۲- Bridging

فرهنگ‌هایی است که جوانان هم در اجتماعی و هم در مدرسه با آن درگیر هستند (مارشال، ۱۹۹۸: ۶۰۸-۶۰۹).

به تعبیر کلمن، فروپاشی خانواده بنیان آموزش و پرورش را سست می‌کند. وی با این تصور که مدارس نمی‌توانند کارویژه‌های والدین را انجام دهند، بر این باور است کسانی که بچه‌های خود را درست تربیت نمی‌کنند، نه تنها در هدر دادن اندیشه‌های آنها، بلکه در ایجاد آینده‌ای آکنده از جرم و مواد مخدر، برونی‌هایی را بر جامعه تحمیل می‌کنند (بن فاین، ۱۳۸۵: ۱۳۸). در اثر دیگر خود، کلمن استدلال می‌کند که کار زنان برای زندگی خانوادگی و سرمایه‌ی اجتماعی کودکان ویرانگر است. وی بر اساس مطالعات و تحقیقات تجربی به این نتیجه می‌رسد که عامل‌هایی مانند فقدان یکی از والدین در خانواده، افزایش تعداد کودکان - به ویژه کودکانی که از نظر سنی نزدیک به هم هستند و سبب رسیدگی کمتر به آنها می‌شود - گفتگوی شخصی، کار مادران پیش از سنین دبستان، و علاقه‌ی والدین به رفتن کودک به مهد، می‌توانند به توسعه‌ی فکری و اجتماعی آسیب رسانند (کلمن، ۱۹۹۰: ۹۵-۵۹۰).

کلمن سازمان اجتماعی را پدید آورنده‌ی سرمایه‌ی اجتماعی در نظر می‌گیرد. وی معتقد است که سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود. به زعم وی، سرمایه‌ی اجتماعی شیء واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه‌ی آنها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افراد را در درون ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه‌های اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دست‌یابی به هدف‌های معین را که در نبود آن دست یافتنی نخواهد بود، امکان پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۴). کلمن برخی از روابط اجتماعی را که می‌تواند منابع سرمایه‌ای سودمند ایجاد کند، شامل تعهدات و انتظارات، ظرفیت بالقوه‌ی اطلاعات، هنجارها و ایدئولوژی می‌داند (ناطق پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۵: ۱۶۳). کلمن از اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی برای توضیح تفاوت عملکرد بر اساس تفاوت‌های موجود در اوضاع خانوادگی و محیی بهره گرفته است. دغدغه‌ی اصلی کلمن این است که رفتار فردی چگونه به رفتار سیستمیک منتهی می‌شود. به بیان دیگر، نظریه‌ی اجتماعی قابل قبول باید بکوشد نشان دهد که چگونه کنش‌های فردی با یکدیگر ترکیب می‌شوند و یک برآیند اجتماعی می‌آفرینند. در واقع، در این فرایند کیفیت تبدیل سلیقه‌های فردی به کنش جمعی مورد توجه قرار می‌گیرد. به تعبیر کلمن، هنگامی که نه فقط با منابع اقتصادی، بلکه با سایر منابع سروکار داریم - مانند منابع و عوامل مؤثر در کنش‌های جمعی - بهتر است به جای ثروت از واژه‌ی قدرت استفاده شود (بن فاین، ۱۳۸۵: ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۴۵ و ۱۵۰).

پير بورديو را به تعبيرى مى توان بنيانگذار سرمايه‌ى اجتماعى دانست (بن فاين، ۱۳۸۵: ۱۰۱). از نظر بورديو، سرمايه‌ى اجتماعى شامل منابع مبتنى بر پيوندها و عضويت در گروه‌ها است (بورديو، ۱۹۸۷: ۴). در دستگاہ نظرى بورديو جاىگاہى که براى سرمايه‌ى اجتماعى در نظر گرفته مى‌شود بر گستره‌ى پيوندها يا شبکه‌هاى اجتماعى متمرکز است. خانواده يکى از نمونه‌هاى برجسته‌ى اين پيوندها است (بورديو، ۱۹۹۶: ۲۹۲). مفهوم سرمايه‌ى اجتماعى در تحليل‌هاى بورديو به گونه‌اى آگاهانه در حيطه‌ى مقوله‌هاى غيراقتصادى جاى مى‌گيرد و به مفهوم قدرت وابسته مى‌شود. از نگاه بورديو، سرمايه و قدرت تقريباً مترادف مى‌شوند (۱۹۸۶: ۲۴۳).

به تعبير برخى مفسرين، تلقى بورديو از مفهوم سرمايه، که نه برداشت اقتصادى مارکسيستى و نه از نوع اقتصاد رسمى است، مستلزم توانمندى اعمال کنترل شخصى بر آينده‌ى خود و ديگران است (پوستون، ۱۹۹۳: ۴). در اين ميان، دولت حاصل فرايند تمرکز گونه‌هاى مختلف سرمايه است: سرمايه‌ى نيروى فزيکى يا ابزارهاى اجبار (ارتش، پليس)، سرمايه‌ى اقتصادى، سرمايه‌ى فرهنگى يا اطلاعاتى و سرمايه‌ى نمادين ... که به شکل گيرى يک سرمايه‌ى خاص، يعنى سرمايه با مالکيت دولتى مى‌انجامد ... که دولت را قادر مى‌کند بر حوزه‌هاى گوناگون و بر گونه‌هاى خاص سرمايه اعمال قدرت کند (بورديو، ۱۹۹۸: ۴۱). از آنجا که قدرت نسبى است، منابع مربوط به آن در دسترس همگان قرار دارد. گونه‌هاى مختلف سرمايه - اقتصادى، فرهنگى، اجتماعى، نمادين - بيش و کم قابل تبديل به يکديگرند (بن فاين، ۱۳۸۵: ۱۰۵). گونه‌هاى مختلف سرمايه را مى‌توان دارايى‌هاى - فرد يا جامعه - انگاشت. زيرا گردش سرمايه، بازگشت سرمايه، کسب سرمايه و انتقال سرمايه امکان پذير است. انباشت سرمايه، حفظ يا استهلاك سرمايه، و تحول گونه‌هاى مختلف سرمايه نيز وجود دارد (بورديو، ۱۹۸۷: ۴). از ديگر سو، گونه‌هاى مختلف سرمايه بعضاً مانند اجزای سرمايه با يکديگر در تعارض قرار مى‌گيرند. گاه سرمايه‌ى فرهنگى - خودمختار و استقلال - به شکل ديگر سرمايه - سرمايه‌ى اقتصادى و منابع مادى - وابسته است. به تعبير بورديو، اقتصاد خانواده و احساسات مربوط به زندگى خانوادگى روشن‌ترين نمونه‌ى تمايز ساختارى و منطقى استفاده از مفهوم سرمايه است. زيرا اقتصاد خانواده نمى‌تواند به اقتصاد بازرگانى تبديل شود، دقيقاً به اين خاطر که اگر عشق مورد تجارت واقع شود، نفى مى‌شود. به بيان بورديو " با توجه به سرشت اقتصاد و عمومى بودن مبادلات پولى و روح محاسبه، اقتصاد داخلى (خانواده) با الگوى هيچ يک از روابط اقتصادى ديگر سازگار نيست. چون اقتصاد بازار با منطق خاص خودش اقتصاد خانواده را تهديد مى‌کند، اقتصاد خانواده به طور فزاينده بر منطق مشخص خود، يعنى منطق مهر و محبت تأکيد دارد (بورديو،

۱۹۹۸: ۱۰۶). بورديو اين دو منطق را روياروي يکديگر مي بيند و معتقد است که منطق اقتصاد بينان احساسات، روح جمعي و يکپارچگي را سست مي کند.

با توجه به ديدگاه بورديو، کارگزاران در کل فضاي اجتماعي در سه جنبه توزيع مي شوند: نخست، بر اساس حجم سرمايه اي که کسب مي کنند؛ دوم، بر پايه ي ترکيب سرمايه شان، يعني بر پايه ي وزن نسبي شکل هاي مختلف سرمايه به ويژه سرمايه ي اقتصادي و فرهنگي در مجموع سرمايه شان؛ و سوم، بر پايه ي تکامل و تحول به موقع حجم و ترکيب سرمايه شان، يعني بر پايه ي جاگاه و مسير خود در فضاي اجتماعي. به تعبير بورديو، دو فرد که در مجموع از موهبت هاي يکسان بهره مندند مي توانند متفاوت باشند ... به اين صورت که که يکي از آنها سرمايه ي اقتصادي فراوان دارد و سرمايه ي فرهنگي اندک، و ديگري سرمايه ي اقتصادي اندک و دارايي هاي فرهنگي زيادي دارد (بورديو و اکانت، ۱۹۹۲: ۹۹).

در ادامه گزارش، به ارائه يافته هاي مربوط به شاخص هاي سرمايه اجتماعي در اردبيل پرداخته مي شود.

۲-۲: سرمایه اجتماعی در استان اردبیل

در این بخش از گزارش تلاش شده است تا با الهام از بحث های نظری از یک سو، و داده های موجود از دیگر سو، از دو جنبه کلی به بررسی مقوله سرمایه اجتماعی در اردبیل پرداخته شود. یک جنبه از وجه ایجابی برخوردار است که عمدتاً با استناد به داده های طرح های ملی، ضمن بررسی ارقام اطلاعاتی در اردبیل، در صورت امکان وضعیت این منطقه در مورد مقوله های موجود با میانگین کل مراکز استان های کشور مقایسه می گردد. از این منظر، مقوله ها و موضوعاتی مانند اعتماد - شامل اعتماد به اعضای خانواده، اقوام و خویشاوندان، دوستان و اعتماد تعمیم یافته، مشارکت اجتماعی و سیاسی، عضویت و فعالیت در تشکل های مدنی، احساس آزادی و امنیت، احساس عدالت اجتماعی، نگرش نسبت به ارزش های اجتماعی و اخلاقی مانند تلاش و جدیت، گذشت، امانت داری، انصاف، خیرخواهی و کمک به دیگران، صداقت و راستگویی و پایبندی به قول و قرار، احساس آسایش و احترام، و تعهد به هنجارهای اجتماعی مورد بررسی قرار می گیرند. این وجه از سرمایه اجتماعی ناظر به مولفه هایی است که افزایش آنها به منزله بالا بودن سرمایه اجتماعی در نظر گرفته می شود.

جنبه دوم ناظر به وجوه سلبی سرمایه اجتماعی است که بر خلاف وجه نخست، فقدان یا کاهش مولفه های مربوط به آن با سرمایه اجتماعی همبستگی منفی دارند. وجوه سلبی سرمایه اجتماعی ناظر به مقوله هایی است که وجودشان به منزله آفت ها و موانع شکل گیری یا انباشت سرمایه اجتماعی به شمار می آیند. به عبارت دیگر، مولفه های وجه دوم به گونه ای هستند که هر چه میزان آنها کمتر باشد، نشانگر بالاتر بودن میزان سرمایه اجتماعی در یک جامعه است و بالعکس. این مولفه ها خود شامل دو جنبه هستند. نخست، آسیب های اجتماعی که شامل موضوعاتی مانند اعتیاد، قتل، نزاع و مشاجره، خودکشی، فرار، جرائم جنسی و سرقت است؛ و دوم، مسائل و مشکلات اجتماعی که شامل موارد گوناگون و متنوعی مانند اختلاف و چنددستگی، پارتی بازی، اعتیاد^۱، ظلم و تبعیض، طلاق، بیکاری، دورویی و تظاهر، منع فعالیت آزاد احزاب و مطبوعات، روابط نامشروع، ناامنی، چاپلوسی و تملق، بی توجهی به دین، گرانی، دزدی و کلاهبرداری و در نهایت احساس آنومی است.

---

^۱ بین آسیب اجتماعی و مسئله اجتماعی تفاوت وجود دارد. هر آسیب اجتماعی، مانند اعتیاد در صورت رواج بیش از حد، به گونه ای که بخش قابل توجهی از اعضای یک جامعه را دچار آزردهی نماید، تبدیل به مسئله یا معضل اجتماعی می شود؛ اما، هر مسئله یا معضل اجتماعی را نمی توان آسیب تلقی کرد.

در ادامه گزارش، در جدول شماره (۱-۲) الگوی تحلیلی داده های سرمایه اجتماعی در اردبیل، داده های مربوط به جنبه های مختلف سرمایه اجتماعی به تفکیک مورد توصیف و بررسی قرار می گیرند.

جدول (۱-۲) : شاخص های تحلیل سرمایه اجتماعی در اردبیل

اعضای خانواده	اعتماد	شاخص های ایجابی
اقوام و خویشاوندان		
دوستان		
اعتماد تعمیم یافته (مشاغل و حرف)		
شوراهای اسلامی	مشارکت سیاسی و اجتماعی	
خبرگان رهبری		
ریاست جمهوری		
مجلس شورای اسلامی		
تشکل های مدنی	ارزش های اجتماعی و اخلاقی	
تلاش و جدیت		
گذشت		
امانت داری		
انصاف		
خیرخواهی و کمک به دیگران		
صداقت و راستگویی		
پایبندی به قول و قرار	احساس امنیت و آزادی	
آزادی سیاسی		
امنیت اقتصادی		
امنیت اجتماعی	احساس آسایش و احترام	
رضایت از امکانات رفاهی		
وضع سلامت		
زندگی خانوادگی		
شغل		
احساس موفقیت	احساس عدالت	
عدالت اقتصادی		
عدالت اجتماعی		
عدالت حقوقی		
عدالت سیاسی		
عدالت قومیتی		
عدالت جنسیتی		
عام گرایی	هنجارهای اجتماعی	
خاص گرایی		
تعهد ملی		
اعتیاد	آسیب ها و کجروی های اجتماعی	شاخص های سلبی
قتل		
نزاع و مشاجره		
خودکشی		
فرار		
جرایم جنسی		
سرقت		

ادامه جدول (۱-۲): شاخص های تحلیل سرمایه اجتماعی در اردبیل

اختلاف و چند دستگی	مسائل و مشکلات اجتماعی	شاخص های سلبی
پارتنری بازی		
اعتیاد		
ظلم و تبعیض		
طلاق		
بیکاری		
محدودیت فعالیت احزاب و مطبوعات		
روابط نامشروع		
ناامنی		
چاپلوسی و نملق		
بی توجهی به دین		
گرانی		
دزدی و کلاهبرداری		
دورویی و تظاهر	احساس آنومی	

۱-۲-۲: روش تحقیق و شیوه گردآوری داده ها

در گزارش پژوهشی حاضر ، با بهره گیری از روش مطالعه اسنادی (Documentary study) از داده های دو طرح که در دفتر طرح های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اجرا شده، استفاده شده است.^۱ به استناد چارچوب نظری پژوهش، شاخص های مربوط به سرمایه اجتماعی در گزارش های مربوط به استان اردبیل استخراج و مورد توصیف قرار گرفته اند. در پیمایش «ارزش ها و نگرش های ایرانیان» با استفاده از روش مصاحبه حضوری با ۵۱۵ نفر افراد ۱۵ ساله و بالاتر ساکن شهر اردبیل مرکز استان اردبیل که به روش کاملاً تصادفی انتخاب شده‌اند، داده ها جمع آوری شده است. ۴۶/۶ درصد پاسخگویان را مردان و ۵۳/۴ درصد آنان را زنان تشکیل می دهند. میانگین سنی پاسخگویان ۳۲/۵ سال و میانه تحصیلی آنان دوره متوسطه است، یعنی نیمی از پاسخگویان دارای تحصیلات پایین تر از دیپلم هستند. از لحاظ وضع فعالیت

^۱ این دو طرح عبارتند از :

(الف): یافته های پیمایش در اردبیل، ارزش ها و نگرش های ایرانیان، ویرایش اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح های ملی، تابستان ۱۳۸۱.

(ب): یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح های ملی، پاییز ۱۳۸۱.

نیز ۲۵/۶ درصد شاغل، ۱۵/۴ درصد بیکار، ۳۷/۹ درصد خانه دار و ۱۸/۹ درصد محصل و دانشجو هستند. در بین شاغلین ۸۸/۵ درصد را مردان و ۱۱/۵ درصد را زنان تشکیل می دهند. از نظر وضع تاهل ۳۵/۵ درصد پاسخگویان مجرد و ۶۴/۵ درصد آنان متاهل هستند.

در طرح پژوهشی «رفتارهای فرهنگی ایرانیان، تعداد ۵۰ خانواده با شیوه نمونه گیری دو مرحله ای انتخاب شدند. جمعیت نمونه این طرح شامل افراد ۶ ساله و بیشتر و تعداد آنها ۲۵۰۵ نفر است. ۴۹/۳ درصد نمونه زن و ۵۰/۷ درصد مرد هستند. میانگین سن جمعیت نمونه ۲۶/۷ سال، ۴۲/۹ درصد نمونه دارای همسر، ۲/۷ درصد بدون همسر (فوت، طلاق) و ۵۴/۵ درصد مجرد (هرگز ازدواج نکرده) هستند.

افزون بر یافته های دو طرحی که توسط دفتر طرح های ملی انجام شده است، از اطلاعات مربوط به کل استان اردبیل که در گزارش سرشماری عمومی نفوس و مسکن مندرج است و نیز از سایر گزارش هایی که مبادرت به ارائه اطلاعات مربوطه کرده اند استفاده شده است که در قسمت های مربوط به آنها مورد اشاره قرار خواهند گرفت.

۲-۲-۲: بررسی جنبه های ایجابی سرمایه اجتماعی در اردبیل

این بخش از گزارش اختصاص به بررسی آمارهای مربوط به جنبه های ایجابی سرمایه اجتماعی در اردبیل دارد. در این بخش به ترتیب، شاخص های اعتماد، مشارکت سیاسی و اجتماعی و تشکل های مدنی مورد اشاره قرار خواهند گرفت.

۲-۲-۲-۱: اعتماد

اعتماد از جمله مهمترین مولفه های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی به حساب می آید. اعتماد را می توان اعتقاد و اطمینان به صحت و درستی مناسبات و روابط بینابینی در کنش های متقابل اجتماعی تعریف نمود، که در سه سطح خرد، میانه و کلان قابل بررسی است. همانگونه که در بحث های نظری ملاحظه شد، این شاخص مورد تاکید کلیه صاحب نظران و پژوهشگران برجسته سرمایه اجتماعی قرار دارد. افزون بر این، اعتماد یکی از نشانه های مهم وجود همبستگی اجتماعی نیز محسوب می گردد و افزایش آن در میان اعضای یک اجتماعی و جامعه مناسبیت نزدیک و معناداری با افزایش همبستگی و وفاق اجتماعی دارد.

با توجه به آمارهای موجود در مورد میزان اعتماد، این شاخص در سطح خرد ناظر به اعتماد به اعضای خانواده، اقوام و خویشاوندان و دوستان اندازه گیری می شود. در سطح میانه، شاخص اعتماد بر اساس یافته های طرح «ارزش ها و نگرش های ایرانیان» در قالب شاخص

اعتماد تعمیم یافته اجتماعی (اعتماد به مشاغل و حرف) اندازه گیری می شود. اعتماد نهادی نیز که شامل میزان اعتماد به سازمان ها و نهادهای دولتی است، به عنوان شاخص اعتماد در سطح کلان توصیف می شود.^۱

جدول (۲-۲): بررسی میزان اعتماد به اعضای خانواده، خویشاوندان و دوستان و مقایسه آن با میزان ملی

منطقه	اعتماد			اقوام و خویشاوندان			دوستان		
	کم	متوسط	زیاد	کم	متوسط	زیاد	کم	متوسط	زیاد
اردبیل	۱/۶	۱۰/۳	۸۸/۲	۱۶/۸	۳۴/۸	۴۸/۵	۲۱/۷	۳۵	۴۳/۳
ملی	۱/۸	۹/۷	۸۸/۲	۱۷/۵	۳۳/۵	۴۹	۲۱/۳	۳۴/۴	۴۴/۳

(الف): اعتماد در سطح خرد

همانگونه که اشاره شد، شاخص اعتماد در سطح خرد با توجه به داده های موجود با توجه به سه مقوله از اعتماد به اعضای خانواده، اقوام و خویشاوندان و اعتماد به دوستان اندازه گیری شده است. داده های طرح ملی نشان میدهد که از نظر شاخص اعتماد به اعضای خانواده، نسبت کسانی که در استان اردبیل دارای میزان اعتماد بالا به اعضای خانواده خویش هستند، کاملاً با شاخص ملی برابر است و در هر دو مورد نسبت مذکور معادل با ۸۸/۲ درصد است که نشانگر وجود میزان مطلوب اعتماد در میان خانواده های ایرانی است. این شاخص با کاهشی چشمگیری در مورد اعتماد به اقوام و خویشاوندان، هم در سطح اردبیل و هم در سطح ملی افت کرده است. از این نظر، تفاوت محسوسی میان اردبیل و کل کشور به چشم نمی خورد و نسبت کسانی که دارای اعتماد زیاد به اقوام و خویشاوندان خود هستند در سطح ملی ۴۹ درصد و در اردبیل ۴۸/۵ درصد است. شاخص اعتماد به دوستان، در مقایسه با شاخص اعتماد به اقوام و خویشاوندان مجدداً کاهش یافته و نسبت کسانی که دارای اعتماد زیاد به دوستان هستند در سطح ملی ۴۴/۳ درصد و در اردبیل با یک درصد کمتر ۴۳/۳ درصد گزارش شده است. به گونه ای که ملاحظه می شود، در سطح خرد نیز می توان مبادرت به یک تقسیم بندی دورنی نمود که براساس آن هرچه فضای کنشی متقابل و حیطه ناظر بر آن گسترش می یابد، میزان اعتماد کمتر می شود. هر چند در دو شاخص اعتماد به خویشاوندان و دوستان، حدود یک سوم از افراد دارای میزان اعتماد در حد متوسط هستند که این میزان خود نشانگر این است که

^۱ به جهت عدم دسترسی و یا فقدان داده ها در سطح اعتماد نهادی، این قسمت از گزارش مورد اشاره قرار نمی گیرد.

میزان اعتماد در این دو حیطه متوسط رو به بالا است. اما، میزان متمایز بالای اعتماد به خانواده، چه در سطح ملی و چه در اردبیل، نشانگر اهمیت نهاد خانواده در ایران است. در مجموع از نظر میزان اعتماد به اعضای خانواده، اقوام و خویشاوندان، و دوستان تفاوت محسوسی میان اردبیل و میزان ملی وجود ندارد و آمارها حاکی از یکسانی وضعیت اعتماد در سطح خرد بین دو منطقه است.

بررسی روابط پیوستگی و همبستگی میان اعتماد و جنسیت، سن، سواد، وضع فعالیت و وضع تاهل نشان می دهد که در هیچکدام از موارد، ارتباط معناداری به چشم نمی خورد و از نظر جنسیت، گروههای سنی، میزان تحصیلات، وضع فعالیت اقتصادی و وضعیت تاهل هیچگونه تفاوت معناداری در مورد میزان اعتماد به اعضای خانواده در میان پاسخگویان اردبیلی وجود ندارد. (جدول ۳-۲)

بررسی روابط میان متغیرهای زمینه ای با میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان حاکی از این است که از نظر جنسیت، میزان تحصیلات و وضعیت تاهل تفاوت معناداری در میان جمعیت مورد مطالعه وجود ندارد. اما از نظر میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان، بین گروه های سنی و گروه های شغلی تفاوت به چشم می خورد که براساس آماره های گزارش شده، تفاوت های مذکور در مورد گروه های سنی، سطح اطمینان ۹۹/۹ درصد و در مورد وضعیت فعالیت با سطح اطمینان ۹۸ درصد معنادار می باشد.

جدول (۳-۲): سنجش رابطه میان میزان اعتماد به اعضای خانواده با متغیرهای زمینه ای - اردبیل

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۰/۸	۲/۲	۱/۹	۰/۶	۲/۶	۳/۹	۰/۹	۰/۶	۱/۳	۲/۲	۰/۸	۲/۶	۲/۱	۰	۹/۱	۱/۱	۱/۸
متوسط	۱۰/۸	۹/۸	۱۰/۲	۱۱/۶	۷/۹	۱۰/۷	۱۳/۶	۷/۸	۷/۶	۱۵/۲	۱۱/۵	۷/۷	۱۰/۹	۹/۴	۹/۱	۸/۲	۱۱/۵
زیاد	۸۸/۳	۸۸	۸۸	۸۷/۹	۸۹/۵	۸۵/۴	۸۵/۵	۸۲/۶	۹۱/۱	۹۱/۶	۸۷/۷	۸۹/۷	۸۷	۹۰/۶	۸۱/۸	۹۰/۷	۸۶/۷
پاسخ متغیر	۲۴۰	۲۷۵	۲۶۶	۱۷۳	۷۶	۱/۳	۱۱۰	۱۶۷	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۸	۱۹۲	۹۶	۱۱	۱۸۲	۳۳۰
آماره	۰/۰۵۶		۰/۰۲۹			۰/۰۸۹						۰/۰۸۸		۰/۰۶۰			
سطح معناداری	۰/۴۲۳		۰/۸۰۶			۰/۳۹۲						۰/۴۵۰		۰/۴۰۴			

جدول (۴-۲): سنجش رابطه میان میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان با متغیرهای زمینه ای - اردبیل

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۱۶/۷	۱۶/۸	۲۰	۱۵/۱	۹/۳	۲۲/۵	۸/۲	۲۱/۱	۱۱/۴	۱۷/۴	۱۳/۸	۲۸/۲	۱۲/۶	۲۱/۱	۹/۱	۲۰/۴	۱۴/۶
متوسط	۳۳/۱	۳۶/۳	۳۷/۷	۳۲/۶	۲۹/۳	۲۷/۵	۳۷/۳	۳۷/۳	۳۲/۹	۴۱/۳	۳۳/۱	۲۸/۲	۳۵/۸	۴۲/۱	۱۸/۲	۳۵/۹	۳۴/۵
زیاد	۵۰/۵	۴۶/۹	۴۲/۳	۵۲/۳	۶۱/۳	۵۰	۵۴/۵	۴۱/۶	۵۵/۷	۴۱/۳	۵۳/۱	۴۳/۶	۵۱/۶	۳۶/۸	۷۲/۷	۴۳/۶	۵۰/۹
پاسخ متغیر	۲۳۹	۲۷۳	۲۶۵	۱۷۲	۷۵	۱۰۲	۱۱۰	۱۶۶	۷۹	۴۶	۱۳۰	۷۸	۱۹۰	۹۵	۱۱	۱۸۱	۳۲۸
آماره	۰/۰۳۶		۲۲۰			-۰/۰۲۵						۰/۱۳۷		۰/۰۸۵			
سطح معناداری	۰/۷۱۶		۰/۰۰۱			۰/۶۶۲						۰/۰۱۶		۰/۱۵۷			

نسبت های مربوط به میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان به تفکیک سه گروه سنی حاکی از این است که با افزایش سن میزان اعتماد نیز افزایش می یابد. به گونه ای که ملاحظه می شود، این میزان در گروه سنی ۱۵-۲۹ ساله در حد ۴۲/۳ زیاد گزارش شده است، ولی همین نسبت با ۱۰ درصد افزایش در گروه سنی ۳۰-۴۹ ساله ها به ۵۲/۳ درصد در گروه سنی ۵۰ ساله به بالا با حدود ۲۰ درصد افزایش به ۶۱/۳ درصد می رسد. در میان گروه های شغلی مختلف نیز، بیشترین میزان اعتماد به اقوام و خویشاوندان به گروه بازنشسته ها مربوط می شود، به گونه ای که نزدیک به دو سوم از افراد این گروه، یعنی ۷۲/۷ درصد اعتماد زیادی به اقوام و خویشاوندان خود دارند. در حالی که این نسبت در گروه محصلین با تفاوتی معنادار به کمتر از نصف تقلیل یافته است و تنها ۳۶/۸ درصد از پاسخگویان محصل اعتماد زیادی به اقوام و خویشاوندان خود دارند. در سایر موارد، نسبت اعتماد زیاد به اقوام و خویشاوندان در دو گروه شاغلین و خانه داران به ترتیب ۵۳/۱ و ۵۱/۶ درصد در میان افراد بیکار ۴۳/۶ درصد گزارش شده است. در کل، به نظر می رسد میزان اعتماد نسبت به اقوام و خویشاوندان به گونه ای معنادار با متغیر سن ارتباط دارد و براساس داده ها می توان نتیجه گرفت که میزان اعتماد به خویشاوندان در میان نسل بزرگسال و سالخورده بیشتر از نسل جوان است.

بررسی رابطه میان میزان اعتماد به دوستان با متغیرهای زمینه ای نشان می دهد که از نظر میزان اعتماد به دوستان تفاوت معناداری در میان جمعیت مورد مطالعه برحسب جنسیت، گروه سنی، و وضع فعالیت وجود ندارد. اما، آمارهای محاسبه شده نشان می دهد که میزان اعتماد به دوستان با دو متغیر میزان تحصیلات و وضعیت تاهل رابطه معنادار دارد و شاخص مذکور به تفکیک میزان تحصیلات و وضعیت تاهل دارای تفاوت های معناداری است.

جدول (۱-۴-۲): سنجش رابطه میان میزان اعتماد به دوستان با متغیرهای زمینه ای - اردبیل

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۲۵/۵	۱۴/۹	۲۷/۳	۱۴/۶	۲۲/۹	۲۱/۸	۲۵/۶	۱۰/۹	۱۴/۱	۲۴/۶	۲۴/۱	۲۵	۲۰/۵	۲۲/۹	۲۱/۱	۲۰/۷	۲۲/۷	کم
۳۳/۸	۳۷/۶	۳۶/۴	۳۶/۵	۳۷/۸	۳۰/۸	۳۳/۳	۴۷/۸	۲۴/۴	۳۶/۵	۳۶/۱	۳۳	۲۷/۴	۳۷/۶	۳۵/۳	۳۶/۲	۳۳/۶	متوسط
۴۰/۶	۴۷/۵	۳۶/۴	۴۹	۳۹/۴	۴۷/۴	۴۱/۱	۴۱/۳	۶۱/۵	۳۸/۹	۳۹/۸	۴۲	۵۲/۱	۳۹/۴	۴۳/۶	۴۳/۲	۴۳/۷	زیاد
۳۲۵	۱۸۱	۱۱	۹۶	۱۸۸	۷۸	۱۲۹	۴۶	۷۸	۱۶۷	۱۰۸	۱۰۰	۷۳	۱۷۰	۲۶۶	۲۷۱	۲۳۸	پاسخ متغیر
۰/۱۲۴		۰/۰۷۹					۰/۱۱۳					۰/۰۱۵			۰/۰۳۱		آماره
۰/۰۲۰		۰/۰۶۱۵					۰/۰۳۴					۰/۰۱۶			۰/۰۷۸۵		سطح معناداری

براساس آماره محاسبه شده، میزان اعتماد به دوستان به تفکیک گروه تحصیلی پاسخگویان در اردبیل تفاوت معناداری را نشان می دهد (سطح اطمینان ۹۷ درصد) . نسبت پاسخگویانی که به دوستان خود اعتماد زیاد دارند در میان افراد با تحصیلات دیپلم با ۶۱/۵ درصد بیش از سایرین است، پس از آن این نسبت در سایر گروه ها با اختلافی ناچیز حول ۴۰ درصد دور می زند. اما نسبت مذکور در میان افراد مجرد، در مقایسه با افراد متاهل ، بالاتر است. ارقام مندرج در جدول نشان میدهد که پاسخگویان مجرد به میزان هفت درصد بیش از افراد متاهل به دوستان خود اعتماد زیاد دارند. به تعبیری می توان گفت افراد مجرد تا حدودی رابطه دوستانه را جایگزین رابطه خانوادگی می کنند. هر چند این تفاوت در حد زیاد نیست، ولی آماره محاسبه شده حاکی از معنادار بودن تفاوت مذکور در سطح اطمینان ۹۸ درصد است. به عنوان دو شاخص بسیار خرد سرمایه اجتماعی، در این قسمت به بررسی شاخص های مشورت با اعضای خانواده و میزان درد دل می پردازیم .

جدول (۵-۲): میزان مشورت با اعضای خانواده و مقایسه آن با میزان ملی

میزان مشورت منطقه	به ندرت	گاهی اوقات	اکثر اوقات
اردبیل	۹/۵	۳۲/۶	۵۷/۸
کل کشور	۱۲/۱	۳۱/۳	۵۶/۶

$$X^2 = ۳/۵۱۹$$

$$d.f = ۲$$

$$sig = ۰/۱۷۲$$

۵۷/۸ درصد از پاسخگویان اردبیلی اظهار نموده اند که اکثر اوقات مبادرت به مشورت با اعضای خانواده خویش می کنند. این نسبت ۱/۲ درصد از میانگین ملی بیشتر است . اگر ۱/۳ درصد تفاضل مربوط به میزان مشورت متوسط (گاهی اوقات) را به این نسبت اضافه کنیم، تفاوتی در حد ۲/۵ درصد ملاحظه می شود که هر چند چندان قابل ملاحظه نیست، اما به هرحال نشانگر این است که روابط نزدیک در شبکه های ارتباطی و عاطفی خانواده در میان پاسخگویان اردبیلی از میزان ملی بیشتر است.

جدول (۶-۲): سنجش ارتباط میان میزان مشورت با اعضای خانواده با متغیرهای زمینه‌ای - اردبیل

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۸/۲	۱۱/۵	۹/۱	۶/۳	۷/۹	۱۴/۳	۱۰	۸/۷	۳/۸	۱۱/۴	۱۱/۹	۹/۷	۱۰/۵	۹/۸	۹/۱	۷/۷	۱۱/۷	به ندرت
۳۲	۳۳/۵	۱۸/۲	۳۵/۴	۳۱/۹	۳۶/۴	۳۰/۸	۲۸/۳	۴۰/۵	۳۰/۷	۳۳/۹	۲۸/۲	۳۲/۹	۳۰/۶	۳۳/۷	۳۱/۴	۳۳/۹	گاهی اوقات
۵۹/۸	۵۴/۹	۷۲/۷	۵۸/۳	۶۰/۲	۴۹/۴	۵۹/۲	۶۳	۵۵/۷	۵۷/۸	۵۴/۱	۶۲/۱	۵۶/۶	۵۹/۵	۵۷/۲	۶۰/۹	۵۴/۴	اکثر اوقات
۳۲۸	۱۸۲	۱۱	۹۶	۱۹۱	۷۷	۱۳۰	۴۶	۷۹	۱۶۶	۱۰۹	۱۰۳	۷۶	۱۷۳	۲۶۴	۲۷۴	۲۳۹	پاسخ معتبر
۰/۰۶۱		۰/۰۸۱					۰/۰۰۸					۰/۰۰۵			۰/۰۸۱		آماره
۰/۳۸۵		۰/۵۸۲					۰/۸۹۵					۰/۹۴۷			۰/۱۸۴		سطح معناداری

بررسی ارتباط میان میزان مشورت با اعضای خانواده با متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که شاخص مذکور برحسب جنسیت، گروه سنی، سواد، وضع فعالیت و وضع تاهل تفاوت معناداری ندارد.

در مورد میزان درد دل، ارقام نشان می‌دهد که بین اردبیل با میزان ملی در مورد این شاخص تفاوت معنادار آماری به چشم می‌خورد. براین اساس، اردبیلی‌ها به میزان ۵۲/۳ درصد در حد زیاد مبادرت به درد دل می‌کنند که این میزان حدود ۹ درصد از نسبت مشابه در سطح ملی بیشتر است.

جدول (۷-۲): میزان مشورت با اعضای خانواده و مقایسه آن با میزان ملی

میزان مشورت منطقه	کم	متوسط	زیاد
اردبیل	۱۵/۸	۳۲	۵۲/۳
کل کشور	۲۳/۷	۳۲/۷	۴۳/۶

$$X^2 = 23/768$$

$$d.f = 2$$

$$sig = 0/000$$

به عنوان جمع بندی مختصر از این قسمت می‌توان عنوان نمود که میزان سرمایه اجتماعی برحسب شاخص اعتماد در شهرستان اردبیل اندکی از میزان های ملی بالاتر است و از این جهت شهروندان اردبیلی وضعیت به نسبت مطلوب تری دارند. لازم به ذکر است که میزان های مورد اشاره در این گزارش به خودی خود و به صورت انتزاعی ممکن است قابل تحلیل نباشند و به همین جهت در مقایسه با میزان های ملی مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

(ب): اعتماد در سطح میانه

به منظور سنجش اعتماد در سطح میانه از شاخص اعتماد تعمیم یافته استفاده می‌شود. در این شاخص میزان اعتماد شهروندان نسبت به مشاغل و حرف مختلف در سطح جامعه مورد اندازه گیری قرار می‌گیرد. در ادامه گزارش، اعتماد تعمیم یافته اجتماعی نسبت به ۱۶ شغل و حرفه مهم در سطح شهرستان اردبیل توصیف می‌شود و با میزان های مربوطه در سطح ملی مورد مقایسه قرار می‌گیرد. لازم به توضیح است که منظور از اعتماد در سطح میانه، سنجش اعتماد در سطح کنش های متقابلی است که از نظر کمیت و کیفیت بالاتر از سطح خرد قرار دارند.

بررسی آمار مربوط به اعتماد تعمیم یافته نشان می دهد که هم در سطح شهرستان اردبیل و هم در سطح کل کشور بیشترین میزان اعتماد نسبت به معلمان وجود دارد و این گروه شغلی در مقایسه با سایر مشاغل از وضعیت بهتری برخوردار است. ۸۵/۱ درصد از شهروندان اردبیلی اذعان داشته اند که به معلمان اعتماد زیادی دارند و این نسبت با ۵ درصد کاهش در سطح ملی، یعنی ۸۰ درصد، تفاوت آماری چندانی نشان نمی دهد. پس از معلمان، بیشترین میزان اعتماد در سطح شهرستان اردبیل به ترتیب با ۷۳/۲ و ۷۱/۳ درصد به اساتید دانشگاه و ورزشکاران تعلق دارد.

این در حالی است که در سطح مراکز استانهای کشور، میزان اعتماد زیاد به اساتید دانشگاه با ۷۲/۱ درصد در رتبه دوم اعتماد تعمیم یافته اجتماعی قرار دارد و در رتبه سوم پزشکان با نسبتی معادل ۶۴/۳ درصد قرار دارند. رتبه ورزشکاران با ۶۲ درصد در مکان چهارم قرار دارد. اما به طور کلی از نظر رتبه اعتماد تعمیم یافته اجتماعی تفاوت چشمگیر و بارزی میان اردبیل و میزانهای ملی مشاهده نمی شود.

جدول (۸-۲): میزان اعتماد تعمیم یافته اجتماعی در شهرستان اردبیل و مقایسه آن با میزان ملی

میزان اعتماد مشاغل	کم		متوسط		زیاد		تفاضل اردبیل با کل کشور *
	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	
کارگران	۱۹/۹	۱۶/۱	۳۰/۶	۳۲/۹	۴۹/۵	۵۱	-۱/۵
بنگاه داران	۶۹	۷۴/۵	۲۱/۸	۱۸/۹	۹/۲	۶/۵	۲/۷
معلمان	۲/۶	۴/۳	۱۲/۴	۱۵/۷	۸۵/۱	۸۰	۵/۱
پلیس راهنمایی	۱۴/۴	۱۵/۲	۲۲/۴	۲۹/۱	۶۳/۳	۵۵/۷	۷/۶
راندگان تاکسی	۲۸/۴	۳۵/۵	۴۰/۴	۳۹/۵	۳۱/۲	۲۵	۶/۲
پزشکان	۱۱/۲	۱۱/۳	۲۱	۲۴/۴	۶۷/۹	۶۴/۳	۳/۶
قضات	۲۶/۱	۲۵/۸	۲۹/۶	۲۹/۶	۴۴/۳	۴۴/۷	-۰/۴
اساتید دانشگاه	۸/۴	۷/۳	۱۸/۴	۲۰/۶	۷۳/۲	۲۲/۱	۱/۱
کسبه	۴۰/۵	۴۳/۶	۳۹/۴	۳۹/۳	۲۰/۱	۱۷/۲	۲/۹
نیروی انتظامی	۱۴/۳	۲۱/۴	۲۰	۲۷/۳	۶۵/۸	۵۱/۷	۱۴/۱
ورزشکاران	۸/۹	۹/۵	۱۹/۹	۲۸/۴	۷۱/۳	۶۲	۹/۲
روحانیت	۲۵/۸	۲۷/۴	۲۳/۳	۲۵/۸	۵۰/۸	۴۶/۷	۴/۱
روزنامه نگاران	۲۳/۱	۲۸/۹	۴۱/۶	۴۰/۳	۳۵/۳	۳۰/۷	۴/۶
هنرمندان	۱۴/۱	۱۵/۹	۳۰/۶	۳۳/۶	۵۵/۱	۵۰/۵	۴/۶
تجار و بازاریان	۶۲/۲	۵۸/۲	۲۶/۵	۳۰/۴	۱۰/۷	۱۱/۳	-۰/۶
ارتشی	۱۰/۸	۱۳/۴	۲۹/۴	۳۱/۵	۵۹/۸	۵۵	۴/۸

* میزان تفاضل فقط بر حسب میزان اعتماد زیاد اندازه گیری شده است.

در هر دو مورد ، حداقل نیمی از جمعیت مورد مطالعه عنوان کرده اند که به کارگران ، معلمان ، پلیس راهنمایی ، پزشکان ، استادان دانشگاه ، نیروی انتظامی، ورزشکاران ، هنرمندان و ارتشی‌ها اعتماد زیاد دارند. بجز در مورد اعتماد به کارگران ، قضات و تجار و بازاریان که میزان بالای اعتماد در میان اردبیلی‌ها در حد بسیار ناچیز از میزان ملی کمتر است. در سایر موارد نسبت‌های مذکور در میان شهروندان اردبیلی بالاتر است. بیشترین تفاضل به میزان اعتماد بالا به نیروی انتظامی مربوط می‌شود که میزان آن در سطح مراکز استان‌های کل کشور ۵۱/۷ درصد است. ولی در میان شهروندان اردبیلی با ۱۴/۱ درصد افزایش ۶۵/۸ درصد می‌باشد. پس از آن ، میزان اعتماد بالا به ورزشکاران قرار دارد که این میزان در اردبیل ۷۱/۳ درصد است و ۹/۲ درصد از میزان ملی بیشتر است^۱. در سایر موارد مشاهده می‌شود که میزان اعتماد شهروندان اردبیلی به پلیس راهنمایی و رانندگی، رانندگان تاکسی ، ارتشی‌ها ، معلمان ، روحانیون، روزنامه نگاران و هنرمندان بیش از میزان‌های مشابه در سطح ملی است. از طرف دیگر ، کمترین میزان اعتماد در میان شهروندان اردبیلی به بنگاه داران تعلق دارد. تنها ۹/۲ درصد از پاسخگویان اردبیلی به این شغل و افراد وابسته به آن اعتماد بالا دارند، که همین نسبت نیز ۲/۷ درصد از نسبت مشابه در سطح مراکز استانهای کشور بیشتر است. در کل مشاغل، کمترین میزان اعتماد به بنگاه داران ، تجار و بازاریان و کسبه تعلق دارد و این وضعیت در مورد شهرستان اردبیل و مراکز استانها مشابه است.

صرف نظر از وجود تفاوت در میزان‌های آماری، سنجش اعتماد تعمیم یافته اجتماعی نیز نشان می‌دهد که شاخص اعتماد همسو با سطح خرد ، در سطح میانه نیز در اردبیل از وضعیت مطلوب تری در مقایسه با کل کشور قرار دارد.

۲-۲-۲-۲: مشارکت اجتماعی

برای سنجش مشارکت اجتماعی ، فعالیت یا عضویت افراد در تشکلهایی مانند انجمن‌های علمی و فرهنگی، انجمن خانه و مدرسه ، اتحادیه صنفی ، انجمن اسلامی، بسیج، شورای محله ، هیات امنای مسجد ، تشکلهای سیاسی ، کانون‌های فرهنگی ، انجمن‌های خیریه و صندوق‌های قرض الحسنه مورد توجه قرار گرفته است.

---

^۱ در این مورد می‌توان به وجود اسطوره‌های ورزشی کشور در شهرستان اردبیل اشاره کرد. وجود دو چهره جهانی ورزش کشور، یعنی علی دایی و حسین رضا زاده در این منطقه در افزایش اعتماد به ورزشکاران بی‌تاثیر نمی‌باشد.

آمارهای کلی نشان می دهد که ۱۸/۶ درصد افراد ۱۵ سال و بالاتر در یک یا چند فعالیت اجتماعی مورد اشاره شرکت دارند و ۸۱/۴ درصد در هیچ کدام از این فعالیت ها شرکت نمی کنند. ۱۲ درصد جمعیت در یک فعالیت، ۳/۹ درصد در ۲ فعالیت، ۱/۲ درصد در ۳ فعالیت، ۱/۴ درصد در ۴ و بیش از ۴ فعالیت شرکت میکنند. سرانه (میانگین) مشارکت افراد ۱۵ ساله و بالاتر در فعالیت های اجتماعی ۰/۳ فعالیت است.

جدول (۹-۲): توزیع جمعیت مورد مطالعه در اردیبهل برحسب مشارکت اجتماعی افراد در جمعیت ۱۵ ساله و بالاتر

نوع عضویت	انجمن های علمی و فرهنگ	انجمن خانه و مدرسه	اتحادیه صنفی	انجمن اسلامی	بسیج	شورای محله	هیات امنای مسجد	تشکل های سیاسی	کانون های فرهنگی	انجمن های خیریه	صندوق قرض الحسنه
فراوانی نسبی	۱/۴	۴/۷	۰/۸	۲/۴	۵/۹	۱/۹	۳	۰/۲	۱/۶	۳/۲	۵/۱

در صورتی که مشارکت هر عضو خانواده در فعالیت های اجتماعی به مثابه فعالیت اجتماعی خانواده در نظر گرفته شود، می توان گفت از ۳۶/۶ درصد خانواده های نمونه، حداقل یک نفر در فعالیت های اجتماعی مشارکت دارد و از ۶۳/۴ درصد خانواده ها هیچ فردی در مقوله های سوال شده مشارکت ندارد.

اعضای اکثر خانواده ها فقط در یک نوع فعالیت مشارکت دارند (۱۶/۶ درصد). ۱۰ درصد خانواده ها در ۲ فعالیت و ۱۰ درصد در ۳ فعالیت و بیشتر مشارکت دارند. بالاترین نسبت مشارکت به فعالیت در بسیج مربوط می شود که طبق آمار از ۱۷/۸ درصد خانواده ها حداقل یک نفر در بسیج فعالیت دارد. جدول زیر مشارکت خانواده ها را در انواع فعالیت های اجتماعی مورد پرسش نشان می دهد.

جدول (۱۰-۲): توزیع جمعیت نمونه در اردیبهل برحسب مشارکت اجتماعی خانواده ها در انواع فعالیت

مشارکت یا عضویت	انجمن های علمی و فرهنگ	انجمن خانه و مدرسه	اتحادیه صنفی	انجمن اسلامی	بسیج	شورای محله	هیات امنای مسجد	تشکل های سیاسی	کانون های فرهنگی	انجمن های خیریه	صندوق قرض الحسنه
فراوانی نسبی	۴	۱۲/۶	۲/۲	۷/۲	۱۷/۸	۵/۲	۸/۲	۰/۶	۴/۲	۸	۱۱

برای ارزیابی رابطه مشارکت در فعالیت های اجتماعی در خانواده و پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده، دو شاخص (۱) انجام و عدم انجام فعالیت های اجتماعی در خانواده توسط اعضا و (۲) انجام انواع فعالیت اجتماعی توسط اعضا با شاخص های وضع اقتصادی و منزلت شغلی تقاطع داده شد که نتایج آن در جدول ذیل ارایه می شود.

لازم به ذکر است که در بررسی رابطه منزلت شغلی با شاخص های فعالیت خانواده ، خانواده ها به سه گروه منزلتی بالا، متوسط و پایین تقسیم شدند.

جدول (۱۱-۲): توزیع جمعیت نمونه در اردبیل بر حسب وضع اقتصادی و مشارکت اجتماعی در خانواده - درصد

سندوق قرض الحسنه	انجمن های خیریه	کانون های فرهنگی	تشکل های سیاسی	هیات امنا مسجد	شورای محل	بسیج	انجمن اسلامی	اتحادیه صنفي	انجمن خانه و مدرسه	انجمن های علمی و فرهنگ	نوع فعالیت مشارکت	وضع اقتصادی
۹/۲	۷/۵	۳/۵	۰/۹	۶/۶	۵/۲	۱۷/۳	۶/۹	۲	۹/۸	۴	پایین	
۱۵/۲	۹/۸	۷/۶	-	۱۳	۷/۶	۱۹/۶	۷/۶	۲/۲	۱۷/۴	۴/۳	متوسط	
۱۵/۸	۵/۳	۵/۳	-	۷/۹	۲/۶	۱۸/۴	۷/۹	۵/۳	۲۸/۹	۵/۳	بالا	

طبق یافته های جدول شماره (۱۱-۲) می توان اذعان نمود که پایگاه خانواده ها از نظر وضع اقتصادی در مشارکت اجتماعی اعضای خانواده و نوع فعالیت آنها موثر است. در اکثر موارد ، با بالا رفتن پایگاه اجتماعی و اقتصادی خانواده نسبت فعالیت اجتماعی افزایش نشان می دهد. سه رتبه برتر در نوع فعالیت مشارکتی در میان خانواده های با پایگاه اقتصادی در پایین به ترتیب به مقوله های بسیج با ۱۷/۳ درصد، انجمن خانه و مدرسه با ۹/۸ درصد و صندوق های قرض الحسنه با ۹/۲ درصد تعلق دارد. این رتبه ها در میان خانواده های با پایگاه اقتصادی متوسط نیز تکرار می شوند. با این تفاوت که در نسبت مشارکت افزایش رخ می دهد. میزان مشارکت در بسیج ۲/۳ درصد ، در انجمن خانه و مدرسه دو برابر می شود و از ۹/۸ درصد به ۱۷/۴ درصد، و در صندوق های قرض الحسنه ۶ درصد افزایش در طبقه اقتصادی متوسط در مقایسه با طبقه اقتصادی پایین مشاهده می شود. در طبقه اقتصادی بالا جای رتبه اول از نظر میزان مشارکت با رتبه دوم عوض می شود. در این طبقه بیشترین نسبت مشارکت به مقوله انجمن خانه و مدرسه تعلق دارد که ۲۸/۹ درصد است. این نسبت به ترتیب ۱۱/۵ درصد از نسبت مشابه در طبقه متوسط و ۱۹/۱ درصد از طبقه پایین بیشتر است. از نظر میزان عضویت در بسیج بین سه طبقه اقتصادی تفاوت محسوسی به چشم نمی خورد و در مورد رتبه سوم که عضویت در صندوق های قرض الحسنه است، بین خانواده های طبقات اقتصادی بالا و متوسط تفاوت معناداری به چشم نمی خورد، اما در این مقوله نیز نسبت مشارکت خانواده های طبقه بالا ۶/۶ درصد از نسبت مشابه در خانواده های طبقه اقتصادی پایین بیشتر است.

بررسی شاخص مشارکت اجتماعی بر حسب ویژگی های فرد مانند گروه های سنی، جنسی، وضع فعالیت و وضع تاهل نشان دهنده وجود برخی تفاوت ها در گروه های مختلف است. در مورد فعالیتی چون عضویت در بسیج ، یافته ها حاکی از این است که با افزایش سن مشارکت در این فعالیت کاهش و با افزایش تحصیلات افزایش می یابد. مردان بیش از زنان، دانشجویان

بیش از سایر گروه های فعالیت و افراد مجرد بیش از افراد دارای همسر در این زمینه فعالیت دارند. براین اساس می توان گفت هسته اصلی فعالان در بسیج، دانشجویان هستند. که در سنین جوانی قرار دارند. همچنین با افزایش سن (تا ۶۴ سالگی) و تحصیلات، نسبت فعالیت در انجمن خانه و مدرسه افزایش می یابد. افراد شاغل و خانه دار بیش از سایر گروه های فعالیت در انجمن خانه و مدرسه فعالیت دارند که با توجه به نوع مسئولیت این افراد چنین وضعی طبیعی است. نکته قابل توجه این که به دلیل تعداد محدود پاسخگویان در برخی از گروه ها و نسبت های بسیار پایین و ناچیز باید از تعمیم ارقام جدول شماره (۱۲-۲) به کل جمعیت خودداری کرد.

جدول (۱۲-۲): توزیع جمعیت نمونه بر حسب مشارکت اجتماعی و ویژگی های فردی

نوع فعالیت											نوع فعالیت مشارکت
صندوق قرض الحسنه	انجمن های خیریه	کانون های فرهنگی	تشکل های سیاسی	هیات امنای مسجد	شورای محله	بسیج	انجمن اسلامی	اتحادیه صنفی	انجمن خانه و مدرسه	انجمن های علمی و فرهنگ	
۱/۸	۰/۳	۲/۳	-	۰/۵	-	۱۱/۹	۴/۲	۱	۱/۶	۲/۱	۱۵-۱۸ ساله
۳/۶	۱/۴	۱/۹	۰/۲	۲/۲	۱	۸/۴	۳/۱	۰/۲	۱/۷	۱	۱۹-۲۵ ساله
۷/۹	۵/۵	۱/۷	۰/۲	۲/۸	۲/۸	۳/۳	۲	۰/۷	۷/۸	۱/۵	۲۶-۴۰ ساله
۶/۸	۴/۷	۰/۸	۰/۳	۵/۸	۳/۴	۲/۱	۱	۱/۶	۸/۹	۱/۳	۴۱-۶۴ ساله
۲/۹	۳/۹	-	-	۶/۸	۲/۹	-	-	-	۱	-	بالای ۶۴ سال
۶/۹	۴/۹	۲	۰/۲	۵/۴	۳	۸	۳	۱/۱	۴/۵	۱/۷	مرد
۳/۳	۱/۵	۱/۱	۰/۱	۰/۵	۰/۸	۳/۵	۱/۸	۰/۶	۴/۹	۱	زن
۳/۱	۲/۶	۰/۵	-	۲/۸	۱/۳	۰/۸	-	-	۳/۳	-	بی سواد
۳/۹	۳/۳	۰/۴	۰/۲	۳/۳	۲/۴	۱/۴	۱/۲	۰/۶	۴/۹	۰/۲	ابتدایی
۵/۷	۳/۳	۲	۰/۱	۲/۷	۱/۵	۹/۲	۳/۲	۱/۱	۴/۳	۱/۷	متوسطه
۱۲/۵	۴/۴	۶/۶	۰/۷	۴/۴	۴/۴	۱۶/۹	۸/۸	۲/۲	۱۰/۳	۷/۴	عالی
۸/۴	۶/۹	۱/۹	۰/۳	۵/۳	۳/۴	۴/۸	۲/۸	۱/۲	۷/۶	۲/۲	شاغل
۵	-	۳/۳	-	۵	۳/۳	۱۵	۵	-	-	۳/۳	دانشجو
۱/۹	۰/۳	۳	۰/۳	۰/۵	۰/۳	۴/۲	۴/۹	۱/۱	۲/۲	۲/۲	محصل
۴/۱	۲	۰/۹	-	۰/۹	۱	۱	۰/۷	۰/۵	۵/۵	۰/۳	خانه دار
۶/۶	۱/۳	-	-	۱۰/۵	۲/۶	۶/۶	۱/۳	-	-	-	دارای درآمد
۶/۷	۴/۹	۱/۳	۰/۲	۴	۲/۹	۲/۷	۱/۳	۰/۹	۷/۳	۱/۳	دارای همسر
۴/۵	۱/۵	-	-	۳	-	۳	۱/۵	-	۱/۵	-	بدون همسر
۲/۸	۰/۹	۲/۲	۰/۱	۱/۵	۰/۶	۱۱/۱	۴/۲	۰/۷	۱	۱/۶	مجرد

(الف): مشارکتی سیاسی

میزان مشارکت سیاسی در استان اردبیل براساس انتخابات شوراهای اسلامی، خبرنگاران رهبری، ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی مورد بررسی قرار می گیرد. با توجه به اینکه

اردیبل از سال ۱۳۷۲ به استان تبدیل شد، آمارهای مشارکت سیاسی در این استان به دوره زمانی پس از مقطع ذکر شده مربوط می باشد.

جدول (۱۳-۲): نتایج شمارش آراء انتخابات شوراهای اسلامی دوره های اول، دوم، سوم در استان

ردیف	نام استان	تعداد شهرستان	جمعیت واجد شرایط	کل آراء مأخوذه	درصد	کل آراء باطله مأخوذه	درصد	تاریخ برگزاری
۱	اردیبل (دوره اول)	۹	۶۹۶۱۳۸	۵۱۶۵۴۸	۷۴/۲۰	۲۶۱۸	۰/۵۰	۷۷/۱۲/۷
۲	اردیبل (دوره دوم)	۹	۶۸۲۵۵۸	۴۴۵۴۷۵	۶۵/۲۶	۴۲۲۸	۰/۹۵	۸۱/۷/۹
۳	اردیبل (دوره سوم)	۹	۸۵۵۱۵۰	۵۸۲۳۴۴	۶۸/۰۰	۱۲۸۳۶	۲/۲۰	۸۵/۱/۲۴

جدول (۱۴-۲): نتایج شمارش آراء انتخابات خبرگان رهبری دوره های سوم و چهارم در استان

ردیف	نام استان	تعداد شهرستان	جمعیت واجد شرایط	کل آراء مأخوذه	درصد	کل آراء باطله مأخوذه	درصد	تاریخ برگزاری
۱	اردیبل (دوره سوم)	۹	۷۳۱۲۴۵	۳۲۲۷۵۲	۴۴/۱۴	۱۸۵۲	۰/۵۷	۷۷/۸/-
۲	اردیبل (دوره چهارم)	۹	۹۱۲۸۶۱	۵۹۸۱۲۳	۶۶/۵۰	۳۰۷۸۴	۵/۱۴	۸۵/۹/۲۴

جدول (۱۵-۲): نتایج شمارش آراء انتخابات ریاست جمهوری دوره های هفتم، هشتم و نهم در استان

ردیف	نام استان	تعداد شهرستان	جمعیت واجد شرایط	کل آراء مأخوذه	درصد	کل آراء باطله مأخوذه	درصد	تاریخ برگزاری
۱	اردیبل (دوره هفتم)	۹	۶۸۸۱۹۲	۴۸۴۱۹۹	۷۰/۳۶	۲۶۳۹	۰/۵۵	۷۶/۳/۲
۲	اردیبل (دوره هشتم)	۹	۸۰۶۶۵۶	۴۶۷۸۵۹	۵۸/۰۰	۵۵۸۴	۱/۱۹	۸۰/۳/۱۸
۳	اردیبل (دوره نهم)	۹	۹۰۱۷۹۴	۴۹۲۱۷۶	۵۴/۱۵	۱۶۰۵۳	۳/۲۶	۸۴/۳/۲۷

جدول (۱۶-۲): نتایج شمارش آراء انتخابات مجلس شورای اسلامی دوره های هفتم، هشتم و نهم در استان

ردیف	نام استان	تعداد شهرستان	جمعیت واجد شرایط	کل آراء مأخوذه	درصد	کل آراء باطله مأخوذه	درصد	تاریخ برگزاری
۱	اردیبل (دوره هفتم)	۹	۶۶۰۰۰۰	۴۶۴۴۰۲	۷۰/۳۶	۳۴۱۱	۰/۷۳	۷۴/۱۲/۱۸
۲	اردیبل (دوره هشتم)	۹	۷۴۲۳۱۷	۵۲۲۲۶۵	۷۰/۳۶	۲۱۴۲	۰/۴۱	۷۸/۱۱/۲۹
۳	اردیبل (دوره نهم)	۹	۸۹۱۶۷۷	۴۹۷۲۳۳	۵۵/۷۶	۱۳۶۰۳	۲/۷۴	۸۲/۱۲/۱

براساس آمار جداول شماره (۱۳-۲) الی (۱۶-۲)، در سه دوره انتخابات شوراهای اسلامی، بیشترین میزان مشارکت مردم به دوره اول در سال ۱۳۷۷ مربوط می شود که ۷۴/۲ درصد از واجدین شرکت در انتخابات در آن شرکت داشته اند. در دوره دوم این انتخابات در سال ۱۳۸۱، میزان مشارکت ۸/۹۴ درصد کاهش داشته و ۶۵/۲۶ درصد از واجدین شرایط در انتخابات در آن شرکت کرده اند. اما در دوره سوم در سال ۱۳۸۵، شاهد افزایش میزان مشارکت به میزان ۲/۷۴ هستیم، هر چند در مقایسه با دوره اول این انتخابات کاهش معادل با ۶/۲ درصد مشاهده می شود.

در دوره سوم انتخابات خبرگان رهبری در سال ۱۳۷۷، ۴۴/۱۴ درصد از واجدین شرکت در انتخابات در آن شرکت کردند، که این میزان در دوره سوم انتخابات مذکور در سال ۱۳۸۵ با ۲۲/۳۶ درصد افزایش به ۶۶/۵ درصد رسیده است.

در دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری در استان اردبیل در سال ۷۰/۱۳۷۶، ۳۶ درصد از واجدین شرایط در انتخابات شرکت کردند. این میزان در دوره هشتم به سال ۱۳۸۰ با ۱۲/۳۶ درصد کاهش به ۵۸ درصد تنزل پیدا کرد. نسبت مذکور در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری با ۳/۸۵ درصد کاهش نسبت به دوره قبل و ۱۶/۲۱ درصد نسبت به دوره هفتم به میزان مشارکت مردم استان اردبیل در سه دوره اخیر انتخابات ریاست جمهوری هستیم.

میزان مشارکت مردم استان اردبیل در دوره های هفتم و هشتم انتخابات مجلس شورای اسلامی در سالهای ۱۳۷۴ و ۱۳۷۸ با نسبتی برابر معادل ۷۰/۳۶ درصد بوده است که این نسبت در دوره نهم انتخابات مذکور با ۱۴/۶ درصد کاهش به ۵۵/۷۶ درصد رسیده است.

همان گونه که ملاحظه می گردد، روند مشارکت سیاسی مردم استان اردبیل به جز انتخابات خبرگان رهبری در سایر موارد با کاهشی نسبی مواجه بوده است که از یک سو می تواند ناشی از دلزدگی سیاسی باشد و از دیگر سو می تواند نشانگر فقدان تشکلهای سیاسی نیرومند برای بسیج مشارکت کنندگان باشد. در هر صورت این امر نیاز به بررسی جداگانه دارد.

براساس آخرین آمار اعلام شده در حال حاضر ۱۹ حزب و گروه سیاسی در استان اردبیل دارای پروانه فعالیت استانی هستند. محور عمده فعالیت این احزاب و گروههای سیاسی و صنفی است و ۱۳ مورد از آنها در شهرستان اردبیل فعالیت دارند و پس از آن خلخال و پارس آباد با ۲ مورد و کوثر و مغان با یک مورد قرار دارند. جبهه مشارکت اسلامی با سه شعبه در شهرستان های اردبیل، خلخال و کوثر بیشترین حضور در احزاب و گروههای سیاسی استان را دارد. پس از آن حزب اسلامی کار با دو شعبه در اردبیل و پارس آباد، حزب مردم سالاری، دو شعبه در اردبیل و مغان و مجمع اسلامی فرهیختگان با دو شعبه در شهرستان اردبیل فعالیت دارند. نکته جالب این که حزب ترقی ایران در کل استان تنها دارای یک شعبه در شهرستان خلخال است. همین حالت در مورد حزب همبستگی ایران اسلامی صدق می کند که فقط در شهرستان پارس آباد شعبه دارد.

جامعه زینب و مجمع اسلامی بانوان دو تشکل و گروهی هستند که به شکل اختصاصی در حیطه بانوان فعالیت می کنند. سایر احزاب و گروه ها عبارتند از: جامعه اسلامی کارگران، جبهه موفله اسلامی، جامعه مهندشین مشاور، کانون بازنشستگان صدا و سیما، کانون

بازنشستگان شرکت مخابرات ایران و کانون دانشجویان و دانش‌آموختگان استان اردبیل، سازمان‌های غیردولتی و تشکل‌های مردم‌نهاد در استان اردبیل .

براساس آخرین آمار اعلام شده از استانداری اردبیل، ۴۸ سازمان و تشکل غیر دولتی در زمینه‌های فعالیتی گوناگون در سطح استان اردبیل مشغول به کار هستند. گستره فعالیت این سازمانها و تشکل‌ها بسیار متنوع است، اما در مقوله بندی کلی ، بسیاری از آنان را می‌توان از نظر موضوع فعالیت ذیل مقوله فرهنگی و اجتماعی قرار داد.

در جدول شماره (۱۷-۲)، فهرست این سازمانها و تشکل‌ها براساس پنج محور، نام تشکل یا سازمان موضوع فعالیت، محدوده فعالیت ، مرجع صدور مجوز و سال تاسیس یا اخذ پروانه ملاحظه می‌شود. مقوله‌بندی داده‌ها براساس موضوع فعالیت نشان می‌دهد که بیش از دو سوم سازمانهای غیردولتی و تشکل‌های مردم‌نهاد در استان اردبیل در حیطه فرهنگی و اجتماعی فعالیت دارند و سایر سازمانها و تشکل‌ها در حیطه موضوعات زیست محیطی ، ورزشی، صنعتی و علمی، بهداشت و سلامت و حمایتی و خیریه فعالیت می‌کنند. از نظر محدوده فعالیت، ۱۰/۵ درصد از سازمان‌ها و تشکل‌ها در محدوده بین‌المللی، ۶/۳ درصد در محدوده ملی و ۸۳/۲ درصد در محدوده استانی فعالیت دارند. نیمی از سازمانها و تشکل‌ها دارای مجوز از سازمانهای ملی جوانان هستند و نیم دیگر مرجع صدور مجوزشان وزارت کشور و استانداری است. این موضوع نشان می‌دهد که حداقل در ۵۰ درصد از این سازمانها و تشکل‌ها ، گروه‌های مخاطب و فعالان سازمان را جوانان تشکیل می‌دهند.

جدول (۱۷-۲): فهرست سازمانهای غیر دولتی و تشکلهای مردم نهاد در استان اردبیل

ردیف	نام تشکل یا موسسه	موضوع فعالیت	محدوده فعالیت	مرجع صدور مجوز	سال تاسیس یا اخذ پروانه
۱	جمعیت طایه داران جوان	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	۱۳۷۹
۲	انجمن مهر و امید جوان	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۳	انجمن میترا	فرهنگی - اجتماعی - توزیستی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۴	جمعیت جوانان فرهیخته	فرهنگی - اجتماعی - هنری - ورزشی	بین المللی	سازمان ملی جوانان	*
۵	انجمن جوانان ادیب	تئاتر و موسیقی	ملی	سازمان ملی جوانان	*
۶	انجمن سبا	فرهنگی - اجتماعی - هنری	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۷	انجمن طرفداران زندگی سبز	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۸	موسسه فرهنگی دارالحکمت	پژوهشی - فرهنگی و اطلاع رسانی	بین المللی	سازمان ملی جوانان	*
۹	انجمن ایران آرای جوان	تخصصی، صنعتی، زیست محیطی	بین المللی	سازمان ملی جوانان	*
۱۰	انجمن جوانان پویشی	تحقیقی - پژوهشی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۱۱	موسسه دختران آفتاب	اجتماعی - فرهنگی	استانی	سازمان ملی جوانان	۱۳۸۱
۱۲	کانون تفکر سبز	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۱۳	انجمن مدیران اندیشه سبز	پژوهشی - تحقیقاتی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	*
۱۴	کانون نینوا	اجتماعی - فرهنگی	استانی	سازمان ملی جوانان	
۱۵	کانون شفق	اجتماعی - فرهنگی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	
۱۶	جمعیت راهبرد جوان	اجتماعی - فرهنگی - زیست محیطی	بین المللی	سازمان ملی جوانان	
۱۷	کانون جوانان ساوالان	ورزشی - مذهبی	استانی	سازمان ملی جوانان	
۱۸	موسسه نایماز	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	۱۳۸۲
۱۹	جمعیت همیاران سبز	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	بین المللی	سازمان ملی جوانان	
۲۰	انجمن ایران آذر	فرهنگی - اجتماعی - پژوهشی	ملی	سازمان ملی جوانان	
۲۱	انجمن دوستداران سلامت	فرهنگی - اجتماعی - توریستی	استانی	سازمان ملی جوانان	
۲۲	موسسه انشان آذربایجان	فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی	استانی	سازمان ملی جوانان	
۲۳	انجمن کارآفرینان ساوالان	پژوهشی - مذهبی - فرهنگی	ملی	سازمان ملی جوانان	*
۲۴	انجمن حامیان سبز بولاخار	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی	سازمان ملی جوانان	۱۳۸۳
۲۵	انجمن حمایت از بیماران نالاسمی	حمایتی - خیریه	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۴
۲۶	انجمن حمایت از بیماران سل و جذامی	حمایتی - خیریه	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۳
۲۷	کانونهای هماهنگی تشکلهای کشاورزی	کشاورزی - صنعتی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۲
۲۸	انجمن حقوق زنان	زنان - اجتماعی و حقوقی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۴
۲۹	جمعیت رابطین بهداشت و سلامت	بهداشت و سلامت	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۴
۳۰	مرکز توسعه اجتماعی و ارتقای سلامت	بهداشت و سلامت	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۲
۳۱	انجمن روزنامه نگاران ایران ما	روزنامه نگاری - فرهنگی - اجتماعی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵
۳۲	انجمن خیریه سیدالشهدا پارس آباد	حمایتی - خیریه	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵
۳۳	انجمن دوستداران طبیعت آذربایجان	زیست محیطی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵

ادامه جدول (۱۷-۲): فهرست سازمانهای غیردولتی و تشکلهای مردم نهاد در استان اردبیل

ردیف	نام تشکل یا موسسه	موضوع فعالیت	محدوده فعالیت	مرجع صدور مجوز	سال تاسیس یا اخذ پروانه
۳۴	موسسه ایران آذر	اجتماعی - فرهنگی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵
۳۵	موسسه سایه	فرهنگی - تحقیقاتی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵
۳۶	موسسه شمس جاوید	فرهنگی - مذهبی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۵
۳۷	موسسه فرهنگ و توسعه ایران زمین	فرهنگی - اجتماعی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۶
۳۸	انجمن ورزشی؟؟	فرهنگی - ورزشی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۶
۳۹	انجمن راهکار	بهره‌وری - اطلاع رسانی	استانی	استانداری - وزارت کشور	۱۳۸۶
۴۰	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - اردبیل	*	*
۴۱	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - نمین	*	*
۴۲	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - نیر	*	*
۴۳	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - پارس آباد	*	*
۴۴	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - بیله سوار	*	*
۴۵	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - گرمی	*	*
۴۶	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - خلخال	*	*
۴۷	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - کوثر	*	*
۴۸	کانون فرهنگی اجتماعی زنان	فرهنگی - اجتماعی - زنان	استانی - مشکین شهر	*	*

* اطلاعات موجود نیست.

نگاهی به تاریخچه تاسیس این سازمانها و سال اخذ پروانه فعالیت‌شان حاکی از این است که در مورد سازمانهایی که داده مذکور ذکر شده است، به جز یک مورد - جمعیت طلایه‌داران جوان - که سال تاسیس آن ۱۳۷۹ است، کلیه سازمانها و تشکلهای در دهه ۸۰ شروع به فعالیت کرده‌اند. اگر این فرض بعید در نظر گرفته شود که تمامی سازمانها و تشکلهای که اطلاعات مربوط به سال تاسیس و اخذ مجوز آنها ذکر نشده است، دهه ۷۰ و قبل از آن فعالیت خود را آغاز کرده‌اند. براساس همین فرض می‌توان عنوان کرد که بیش از یک سوم از سازمانهای غیردولتی (۳۷/۵ درصد) در دهه ۱۳۸۰ تشکیل شده‌اند. این موضوع حاکی از روند شتابان و رو به رشد شکل‌گیری یکی از شاخصه‌های سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی است. به عبارت دیگر روند مذکور نشان می‌دهد که به تعبیر اندیشمندان اجتماعی عرصه عمومی و فضاها میانی جامعه که در حد فاصل حیطة خصوصی و دولتی قرار دارند، روبه گسترش هستند و در این روند سهم نسل‌های جدید به گونه‌ای چشمگیر مشخص است.

۳-۲-۲: ارزش های اجتماعی و اخلاقی

از جمله شاخص های مهم سرمایه اجتماعی ، ارزش های اجتماعی و اخلاقی هستند که متناسب با فرهنگ هر جامعه ممکن است در برخی موارد از نظر مصداق متفاوت باشند. اما ، آنچه که تقریباً مورد اجماع بسیاری از صاحب نظران و پژوهشگران سرمایه اجتماعی است ، عبارتند از : تلاش و جدیت ، گذشت ، امانت داری، انصاف ، خیرخواهی و کمکن به دیگران ، صداقت و راستگویی و پای بندی و تعهد به قول و قرار . لازم به یادآوری است که این شاخص و معرف های آن از گزارش پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان ، موج اول که در سال ۱۳۸۱ به چاپ رسیده است استخراج شده اند و ناظر به سنجش نگرش شهروندان نمونه مراکز استانهای کشور است. در ادامه گزارش ، آمار مربوط به هریک از معرف های شاخص نگرش به ارزش های اجتماعی و اخلاقی در اردبیل ارائه می شود و با میانگین مراکز استان در کل کشور مقایسه می شود.

(الف): تلاش و جدیت

در مورد این مسئله که تلاش و جدیت تاچه اندازه در بین مردم رواج دارد، ۱۶/۷ درصد از شهروندان نمونه شهرستان اردبیل اشاره به میزان کم کرده اند. ۳۵/۱ درصد معرف مذکور را در حد متوسط داشته و ۴۸/۳ درصد نیز میزان این معرف را زیاد دانسته اند. در مقایسه با نسبت های کل مراکز استانهای کشور تفاوت هایی در نسبت های کم و زیاد بین اردبیل و کل کشور ملاحظه می شود. میانگین نسبت کسانی که اعتقاد به رواج زیاد جدیت و تلاش در میان مردم دارند در سطح کل مراکز استانها ۸ درصد کمتر از میزان مشابه در شهرستان اردبیل است.

جدول (۱۸-۲): نگرش نسبت به رواج تلاش و جدید در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای در شهرستان اردبیل

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۱۸/۱	۱۵/۴	۲۱/۲	۱۲/۳	۱۰/۷	۱۱/۹	۱۳	۲۰/۴	۲۰/۵	۱۳	۱۴	۱۵/۸	۱۱/۶	۳۲/۳	۱۸/۲	۲۳/۲	۱۳/۲
متوسط	۳۵/۴	۳۴/۸	۴۰/۲	۲۹/۸	۲۹/۳	۲۳/۸	۳۳/۳	۴۱/۳	۳۲/۱	۴۵/۷	۳۶/۴	۳۸/۲	۳۳/۲	۳۶/۵	۹/۱	۴۱/۴	۳۱/۶
زیاد	۴۶/۴	۴۹/۸	۳۸/۶	۵۷/۹	۶۰	۶۴/۴	۵۳/۷	۳۸/۳	۴۷/۴	۴۱/۳	۴۹/۶	۴۶/۱	۵۵/۳	۳۱/۳	۷۲/۷	۳۵/۴	۵۵/۲
آماره	۰/۰۴۲		۰/۲۹۷			-۰/۱۸۱						۰/۱۷۰		۰/۱۹۷			
سطح معناداری	۰/۶۳۸		..			۰/۰۰۱						...		...			

بررسی روابط میان نگرش نسبت به رواج تلاش وجدیت در جامعه با متغیرهای زمینه‌ای حاکی از این است که نگرش مذکور بر حسب گروه‌های سنی، سواد، وضع فعالیت و وضع تأهل دارای تفاوت آماری معناداری است. براین اساس، افزایش سن با افزایش میزان نگرش مثبت به رواج معرف مذکور ارتباط دارد. به گونه‌ای که ۳۸/۶ درصد از افراد متعلق به گروه سنی ۱۵-۲۹ سال معتقد به رواج زیاد تلاش و جدیت در جامعه هستند، این نسبت با حدود ۲۰ درصد افزایش در گروه سنی ۳۰-۴۹ ساله به ۵۷/۹ درصد و در گروه سنی ۵۰ ساله و بالاتر به ۶۰ درصد می‌رسد. در مورد سواد، رابطه برعکس گروه سنی است.

براساس نسبت‌های مندرج در جدول، هرچه میزان تحصیلات افزایش می‌یابد، از نسبت افرادی که باور به رواج زیاد تلاش و جدیت در جامعه دارند، کاسته می‌شود. نسبت مذکور در میان افراد دارای تحصیلات عالی ۴۱/۳ درصد است. ولی با کاهش میزان تحصیلات، بجز در میان پاسخگویان دارای تحصیلات متوسطه، نسبت مذکور افزایش می‌یابد. به گونه‌ای که در میان افراد بی‌سواد این نسبت به ۶۴/۴ درصد می‌رسد. از نظر وضع فعالیت نیز تفاوت آماری معناداری میان پاسخگویان اردبیلی در مورد نگرش نسبت به رواج تلاش وجدیت در جامعه وجود دارد. به گونه‌ای که ملاحظه می‌گردد، دو سوم از پاسخگویان بازنشسته (۷۲/۷ درصد) در حد زیاد اعتقاد به رواج تلاش و جدیت در جامعه دارند. پس از آن بیشترین میزان به پاسخگویان خانه دار با ۵۵/۳ درصد، افراد شاغل با ۴۹/۶ درصد، بیکاران با ۴۶/۱ درصد و اساتید و محصلان با ۳۱/۳ درصد تعلق دارد. همچنین پاسخگویان متأهل بیش از افراد مجرد به رواج تلاش وجدیت باور دارند. نسبت کسانی که معتقدند معرف مذکور در حد زیاد در جامعه رواج دارد در میان متأهلین ۵۵/۲ درصد است که حدود ۲۰ درصد از نسبت مشابه در میان پاسخگویان مجرد بیشتر است. به نظر می‌رسد نگرش مذکور به نوعی فراقکنی وضعیت خود پاسخگویان است و بر این اساس افراد شاغل، متأهل، دارای تحصیلات پایین و گروه‌های سنی پایین‌تر به دلیل درگیری بیشتری با فعالیت‌های فیزیکی، با حد بیشتری به رواج تلاش وجدیت در جامعه دارند.

(ب): گذشت

در مورد رواج گذشت در بین مردم نیز مانند معرف پیشین - تلاش وجدیت - شهروندان اردبیلی تا حدودی بیش از پاسخگویان نمونه کل مراکز استانهای کشور به این مسئله اعتقاد دارند. ۲۶/۲ درصد از شهروندان نمونه اردبیلی معتقدند که گذشت به میزان زیاد در جامعه رواج دارد، در حالی که این نسبت در میان شهروندان نمونه کل مراکز استانهای کشور ۲۲/۹ درصد است.

جدول (۱۹-۲): نگرش نسبت به رواج گذشت در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای در شهرستان اردبیل

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		ناهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۴۶	۳۴/۶	۴۲	۳۹/۸	۳۲/۴	۲۹/۷	۴۰/۲	۴۴	۴۱/۸	۴۷/۸	۴۲/۳	۴۰/۸	۳۵/۴	۴۴/۸	۳۶/۴	۴۳/۱	۳۸/۵
متوسط	۳۱/۶	۳۶	۳۳/۷	۳۳/۹	۳۵/۱	۳۳/۷	۲۹	۳۴/۹	۳۸	۳۲/۶	۳۵/۴	۲۶/۸	۳۲/۳	۳۵/۴	۳۶/۴	۲۲/۶	۳۴/۸
زیاد	۲۲/۴	۲۹/۴	۲۴/۲	۲۶/۳	۳۲/۴	۳۶/۶	۳۰/۸	۲۱/۱	۲۰/۳	۱۹/۶	۲۲/۳	۲۲/۴	۳۲/۳	۱۹/۸	۲۷/۳	۲۴/۳	۲۶/۸
آماره	۰/۱۲۰		۰/۰۹۵			-۰/۱۶۱						۰/۰۸۷		۰/۰۴۶			
سطح معناداری	۰/۰۲۶		۰/۱۳۸			۰/۰۰۲						۰/۴۷۲		۰/۵۹۰			

بررسی رابطه میان نگرش نسبت به رواج گذشت در اردبیل با متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که متغیر مذکور با دو متغیر جنسیت و سواد ارتباط معنادار دارد. براین اساس زنان بیش از مردان باور به رواج گذشت در جامعه دارند و افراد با سواد کمتر و بی سواد در مقایسه با افراد دارای تحصیلات بالا و عالی نیز بیشتر به رواج گذشت در جامعه دارند.

(پ) : امانت داری

در مقایسه با ۲۶ درصد از پاسخگویان نمونه در کل مراکز استان‌ها که اعتقاد به رواج زیاد امانت داری در جامعه دارند ، شهروندان نمونه اردبیلی ۳۱ درصد به این امر معتقدند. در این مورد که معرف مذکور کم در جامعه رواج دارد، تفاوتی میان شهروندان نمونه اردبیلی با کل مراکز استانهای کشور به چشم نمی‌خورد.

براساس آماره‌های محاسبه شده که در جدول شماره (۲۰-۲) درج شده‌اند ، تنها متغیر زمینه‌ای که توزیع متفاوت و معناداری در ارتباط با نگرش نسبت به رواج امانت داری دارد، متغیر جنسیت است. به گونه‌ای که نسبت‌های جدول نشان می‌دهند ، نگرش زنان نسبت به رواج امانت داری در جامعه مثبت‌تر از مردان است.

جدول (۲۰-۲): نگرش نسبت به رواج امانت داری در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه ای در شهرستان اردبیل

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۳۸	۳۷/۹	۵۴/۵	۴۱/۷	۳۲/۱	۳۷/۷	۴۱/۹	۲۸/۳	۴۰/۵	۳۷/۱	۴۰/۴	۴۰	۳۹/۲	۳۷/۲	۳۸/۱	۳۱/۵	۴۵/۴	کم
۳۰/۴	۳۲/۴	۹/۱	۲۹/۲	۳۲/۱	۴۰/۳	۲۹/۵	۳۹/۱	۲۹/۱	۳۵/۳	۳۳	۱۹	۱۶/۲	۳۷/۸	۳۰/۹	۳۶/۳	۲۵/۲	متوسط
۳۱/۶	۲۹/۷	۳۶/۴	۲۹/۲	۳۵/۸	۲۲/۱	۲۸/۷	۳۲/۶	۳۰/۴	۲۷/۵	۲۶/۶	۴۱	۴۴/۶	۲۵	۳۰/۹	۳۲/۲	۲۹/۴	زیاد
۰/۰۲۴		۰/۱۰۶					-۰/۰۰۲					۰/۰۲۹			۰/۱۵۲		آماره
۰/۸۶۱		۰/۱۹۱					۰/۹۷۴					۰/۶۶۵			۰/۰۰۳		سطح معناداری

(ت) : انصاف

۲۲/۸ درصد از پاسخگویان نمونه شهرستان اردبیل معتقدند که ویژگی انصاف به عنوان یک ارزش مقبول اجتماعی در جامعه زیاد رواج دارد. این نسبت در مقایسه با نسبت مشابه برای کل مراکز استانهای کشور که ۱۶/۶ درصد است، ۶/۲ درصد بیشتر است و نشان میدهد که در این مورد نیز اردبیلی ها فراتر از میانگین ملی قرار دارند.

در هیچ یک از متغیرهای زمینه ای تفاوت معناداری از نظر نگرش نسبت به رواج انصاف در جامعه به چشم نمی خورد.

جدول (۲۱-۲): نگرش نسبت به رواج انصاف در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای در شهرستان اردبیل

ناهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۴۸	۴۷/۳	۵۴/۵	۴۴/۸	۴۶/۱	۵۰	۵۰/۸	۴۵/۷	۴۱/۸	۵۳/۳	۵۴/۶	۳۵/۳	۴۸	۴۹/۱	۴۶/۶	۴۴/۹	۵۰/۸	کم
۲۸/۷	۳۰/۲	۹/۱	۳۵/۴	۲۷/۲	۲۵	۳۱/۵	۳۴/۸	۳۴/۲	۲۷/۵	۲۲/۲	۳۴/۳	۲۶/۷	۲۶/۶	۳۲/۲	۳۱	۲۷/۷	متوسط
۲۳/۲	۲۲/۵	۳۶/۴	۱۹/۸	۲۶/۷	۲۵	۱۷/۷	۱۹/۶	۲۴/۱	۱۹/۲	۲۳/۱	۳۰/۴	۲۵/۳	۲۴/۳	۲۱/۲	۲۴/۱	۲۱/۴	زیاد
۰/۰۱۶		۰/۰۹۲					-۰/۰۶۳					۰/۰۰۵			۰/۰۵۹		آماره
۰/۹۳۹		۰/۳۷۵					۰/۲۴۱					۰/۹۴۳			۰/۴۰۵		سطح معناداری

(ث) : خیرخواهی و کمک به دیگران

کمک به دیگران به عنوان یکی از معرفت های مهم برای نشان دادن ارزش های اخلاقی و اجتماعی در هر جامعه محسوب می گردد. یافته های پیمایش در مورد این معرف نشان می دهد که حدود یک سوم از اردبیلی ها (۳۳/۵ درصد) باور به رواج ارزش مذکور در حد زیادی در جامعه دارند. این نسبت به میزان ۲/۷ درصد از میانگین مراکز استانهای کشور بیشتر است، اما تفاوت محسوس و معناداری به شمار نمی آید.

بررسی روابط میان متغیر نگرش نسبت به رواج ارزش خیرخواهی در جامعه با متغیرهای زمینه ای نشان می دهد که متغیر مذکور در گروه های سنی و نیز در میان پاسخگویان با سطح سواد مختلف تفاوت های معناداری دارد. براین اساس، آماره مربوط به رابطه این متغیر با سن نشان می دهد که همبستگی معکوس، و البته در حد ضعیفی میان دو متغیر وجود دارد، به این معنا که با افزایش سن از میزان نگرش مثبت به رواج این ارزش اجتماعی اندکی کاسته می شود. در میان پاسخگویان با تحصیلات مختلف نیز تفاوت های نامتوازی به چشم می خورد. تا سطح دیپلم میزان نگرش مثبت به رواج این ارزش اجتماعی با افزایش همراه است. اما در میان پاسخگویان دارای تحصیلات عالی این نسبت کاهش معناداری از خودنشان می دهد.

جدول (۲۲-۲): نگرش شهروندان نمونه اردبیلی نسبت به رواج خیرخواهی در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۳۹/۱	۳۳/۸	۳۱/۲	۴۰/۷	۴۴	۴۶/۱	۴۰/۴	۳۸/۶	۲۰/۵	۲۶/۷	۴۲/۶	۳۵/۱	۳۵/۸	۲۹/۲	۳۶/۴	۳۱/۵	۳۹/۳
متوسط	۳۱/۵	۲۹	۳۰/۸	۳۲	۲۴	۲۱/۶	۲۸/۴	۲۶/۵	۴۱	۴۴/۴	۲۹/۵	۳۳/۸	۲۶/۳	۳۶/۵	۲۷/۳	۳۰/۹	۳۰/۱
زیاد	۲۹/۴	۳۷/۱	۳۸	۲۷/۳	۳۲	۳۲/۴	۳۱/۲	۳۴/۹	۳۸/۵	۲۸/۹	۲۷/۹	۳۱/۲	۳۷/۹	۳۴/۴	۳۶/۴	۳۷/۶	۳۰/۷
آماره	۰/۰۸۳			۰/۱۶۰				۰/۱۲۳					۰/۰۸۸			۰/۰۸۵	
سطح معناداری	۰/۱۷۶			۰/۰۱۲				۰/۰۱۷					۰/۴۴۷			۰/۱۶۳	

(ج): صداقت و راستگویی

متغیر صداقت و راستگویی از جمله متغیرهای مهمی است که ارزش مبنایی دارد و می‌تواند به عنوان نمادی از وجود سایر معرف‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی، از جمله اعتماد در نظر گرفته شود. در این مورد، ۲۴/۱ درصد از اردبیلی‌ها باور به رواج این ارزش اجتماعی و فرهنگی در حد زیاد در جامعه دارند که این نسبت ۶ درصد از میانگین ملی مربوط به مراکز استان‌ها بیشتر است. به یک معنا، می‌توان گفت شهروندان نمونه اردبیلی بیش از میانگین استانهای کشور اعتقاد به رواج صداقت و راستگویی در جامعه دارند.

همانگونه که ارقام مندرج در جدول شماره (۲۳-۲) نشان می‌دهد، در هیچ یک از متغیرهای زمینه‌ای تفاوت معناداری از نظر نسبت نگرش شهروندان به ارزش صداقت و راستگویی و میزان رواج آن در جامعه به چشم نمی‌خورد.

جدول (۲۳-۲): نگرش شهروندان نمونه اردبیلی نسبت به رواج ارزش صداقت و راستگویی در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۴۲/۹	۴۳/۴	۴۵/۵	۵۱	۴۱	۴۳/۴	۴۱/۵	۴۱/۳	۴۴/۳	۴۵/۵	۴۵/۷	۳۶/۳	۳۷/۳	۴۴/۴	۴۴/۱	۴۳/۲	۴۳/۳	کم
۳۴/۳	۳۰/۲	۱۸/۲	۲۶	۳۴/۶	۳۲/۹	۳۵/۴	۳۹/۱	۳۰/۴	۳۱/۱	۳۴/۳	۳۳/۳	۲۸	۳۷/۴	۳۰/۸	۳۲/۸	۳۲/۴	متوسط
۲۲/۸	۲۶/۴	۳۶/۴	۲۲/۹	۲۴/۵	۲۳/۷	۲۳/۱	۱۹/۶	۲۵/۳	۲۳/۴	۲۰	۳۰/۴	۳۴/۷	۱۸/۱	۲۵/۱	۲۴	۲۴/۴	زیاد
۰/۰۴۹		۰/۰۷۱					۰/۰۷۳					۰/۰۴۲			۰/۰۰۶		آماره
۰/۵۵۱		۰/۷۵۹					۰/۷۱۷					۰/۵۲۷			۰/۹۹۱		سطح معناداری

(چ) : پای بندی به قول و قرار

پای بندی به قول و قرار از جمله مولفه هایی است که باور و عمل به آن می تواند نشانگر احساس اعتماد ، به ویژه در سطح خرد و اعتماد متقابل کنشگران باشد. مانند بسیاری از دیگر معرف ها و شاخص های سرمایه اجتماعی در مورد متغیر پای بندی به قول و قرار نیز شهروندان اردبیلی تا حدودی از میانگین مراکز استانهای کشور بالاتر قرار دارند. ۲۰/۷ درصد از جمعیت نمونه مراکز استانهای کشور اعتقاد دارند که پای بندی به قول و قرار به میزان زیادی در جامعه رواج دارد، در حالیکه این نسبت در بین شهروندان مورد مطالعه اردبیل ۲۴/۲ درصد است.

تنها متغیر زمینه ای که نشان از وجود تفاوت معنادار در توزیع نگرش نسبت به متغیرهای پای بندی به قول و قرار دارد، وضعیت تاهل است . به گونه ای که ملاحظه می شود افراد متاهل کمتر از افراد مجرد اعتقاد به رواج متغیر مذکور در جامعه دارند. اما نمی توان تنها به استناد مقایسه همین کمیت قضاوتی قطعی کرد . مقایسه نسبت های متوسط در دو گروه متاهلین و مجردین نشان می دهد که افراد متاهل بیش از افراد مجرد به رواج پای بندی و تعهد به قول و قرار در جامعه دارند. هر چند آماره گزارش شده نشان می دهد که شدت رابطه میان دو متغیر در حد ضعیف است.

به گونه ای که ملاحظه شد در مورد کلیه ارزش های اجتماعی و اخلاقی نگرش پاسخگویان نمونه اردبیلی مثبت تر از متوسط ملی است. اگر این نگرش ها را فرافکنی حالت های ذهنی و رفتاری پاسخگویان در نظر بگیریم ، می توان این نتیجه را نیز گرفت که مقوله های مذکور به عنوان مولفه های سرمایه اجتماعی در اردبیل بالاتر هستند.

جدول ذیل که چکیده داده های مربوط به ارزش های اخلاقی و اجتماعی در اردبیل و کل مراکز استانهای کشور است، همراه با آماره کی دو حاکی از این است که از هفت مقوله مورد استفاده در پنج مورد میزان های مربوط به شهرستان اردبیل به گونه ای معنادار متفاوت از میزان متوسط ملی است. شدت رابطه ها نشان می دهد که تفاوت در متغیر تلاش وجدیت بیش از سایر موارد است، اما در کلیه موارد ، شدت رابطه ها در حد ضعیف ارزیابی می شود.

جدول (۲۴- ۲): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به رواج ارزش پای بندی به قول و قرار در جامعه به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۴۰/۴	۴۲/۳	۳۸/۳	۴۸/۵	۳۶/۵	۴۴/۱	۴۳/۳	۳۹/۵	۳۶/۷	۴۶/۷	۴۳/۸	۳۹/۵	۴۱/۵	۴۱/۷	۲۷/۳	۳۸/۵	۴۳/۲
متوسط	۳۶/۲	۳۲/۷	۳۴/۵	۳۲	۳۹/۲	۳۰/۴	۳۲/۷	۳۸/۳	۴۰/۵	۲۴/۴	۳۳/۶	۳۵/۵	۳۵/۱	۳۱/۳	۶۳/۶	۳۱/۳	۳۶
زیاد	۲۳/۴	۲۵	۲۷/۳	۱۹/۵	۲۴/۳	۲۵/۵	۲۴	۲۲/۲	۲۲/۸	۲۸/۹	۲۲/۷	۲۵	۲۳/۴	۲۷/۱	۹/۱	۳۰/۲	۲۰/۸
آماره	۰/۰۳۶		-۰/۰۸۱			۰/۰۲۱						۰/۰۷۳		۰/۱۰۶			
سطح معناداری	۰/۷۱۴		۰/۲۰۵			۰/۷۰۰						۰/۷۱۶		۰/۰۶۰			

جدول (۲۵- ۲): مقایسه شاخص ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی اردبیل با کل مراکز استانهای کشور

متغیر نگرش	تلاش و جدیت		گذشت		امانت داری		انصاف		خیرخواهی و کمک به دیگران		صداقت و راستگویی		بای بندی به قول و قرار	
	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل
کم	۱۶/۷	۲۶/۱	۳۹/۸	۴۷/۵	۳۸/۸	۴۷/۷	۵۳/۷	۴۷/۷	۳۶/۳	۳۴/۳	۴۳/۲	۵۰/۷	۴۱/۴	۴۲/۱
متوسط	۳۵/۱	۳۳	۳۴	۲۹/۵	۳۵/۲	۲۹/۵	۲۹/۶	۲۹/۵	۳۰/۲	۳۴/۸	۳۲/۶	۳۱/۳	۳۴/۳	۳۷/۲
زیاد	۴۸/۳	۴۰/۴	۲۶/۲	۲۲/۹	۳۱	۲۶	۲۲/۸	۱۶/۶	۳۳/۵	۳۰/۸	۲۴/۱	۱۸/۱	۲۴/۲	۲۰/۷
آماره	۲۸/۳۱۱		۱۲/۱۹۸		۷/۱۳۴		۱۳/۳۱		۴/۹۵		۱۴/۷۸۴		۳/۹۶۳	
شدت رابطه	۰/۱۲		۰/۰۸		۰/۰۶		۰/۰۸		۰/۰۵		۰/۰۹		۰/۰۵	
معناداری	...		...		۰/۰۳		۰/۰۰۱		۰/۰۸		۰/۰۰۱		۰/۱۴	

برای سنجش احساس آزادی و امنیت، در طرح پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان به تفکیک پرسش‌هایی مطرح شده است. برای سنجش احساس آزادی، دو وجه انتقاد از حکومت و آزادی فعالیت احزاب و گروه‌های قانونی مورد سوال قرار گرفته است. در این مورد که مردم در شرایط فعلی تا چه اندازه می‌توانند بدون ترس و نگرانی از حکومت انتقاد کنند، تفاوتی بین پاسخگویان اردبیلی و کل مراکز استانهای کشور ملاحظه نمی‌شود. در هر دو مورد نزدیک به نیمی از پاسخگویان در مقوله کم‌قرار می‌گیرند. حدود یک سوم به گزینه متوسط اشاره کرده‌اند و نزدیک به یک چهارم به گزینه زیاد اشاره کرده‌اند. طبق آماره‌های محاسبه شده در مورد رابطه این متغیر با متغیرهای زمینه‌ای، متغیرهای سن، سواد و وضع تاهل با احساس آزادی در انتقاد از حکومت رابطه دارند. بر این اساس، گروه سنی جوانان از گروه سنی میان سالان و سالخوردگان رادیکال‌تر فکر می‌کنند و افزایش سن به نظر می‌رسد که افراد را محافظه‌کارتر می‌کند. ۲۶/۱ درصد از جوانان معتقدند در شرایط فعلی می‌توان بدون ترس از حکومت انتقاد کرد، این نسبت با ۷ درصد کاهش در گروه میان سالان به ۱۹/۱ درصد و با ۱۱/۲ کاهش در گروه سالخوردگان به ۱۴/۹ درصد تنزل یافته است. آماره محاسبه شده و جهت آن نیز حاکی از همبستگی معکوس میان سنی و نگرشی نسبت به احساس آزادی در زمینه انتقاد از حکومت است. در مورد تحصیلات با شدتی ضعیف بین نگرش به احساس آزادی از انتقاد به حکومت و سواد همبستگی مثبت وجود دارد و افزایش تحصیلات به میزانی اندک سبب نگرش رادیکال‌تر نسبت به متغیر مذکور می‌شود. همچنین افراد مجرد در مقایسه با افراد متأهل گرایش رادیکال‌تری در قبال احساس آزادی انتقاد از حکومت دارند.

نگرش اردبیلی‌ها در مورد آزادی فعالیت احزاب و گروه‌های قانونی در مقایسه با میانگین کل مراکز استانها محافظه‌کارانه‌تر است. ۳۲/۵ درصد از پاسخگویان نمونه کل مراکز استانها اعتقاد دارند که امکان فعالیت آزاد احزاب و گروه‌های قانونی در کشور زیاد است، در حالیکه این نسبت در میان پاسخگویان اردبیلی ۲۶/۱ درصد است.

جدول (۲۶-۲): نگرش نسبت به انتقاد از حکومت بدون ترس و نگرانی و ارتباط آن با متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۴۸/۷	۴۹/۱	۴۲	۵۷/۸	۵۲/۷	۶۰	۵۸/۲	۳۷/۱	۴۴/۹	۵۴/۳	۴۷/۷	۴۷/۴	۵۴/۲	۴۰/۶	۴۵/۵	۴۰/۳	۵۴/۱
متوسط	۳۰/۳	۲۷/۸	۳۱/۸	۲۳/۱	۳۲/۴	۲۶	۲۴/۵	۳۳/۵	۳۰/۸	۲۶/۱	۳۲/۸	۳۰/۸	۲۳/۲	۳۱/۳	۴۵/۵	۳۲	۲۷/۲
زیاد	۲۱	۲۳/۱	۲۶/۱	۱۹/۱	۱۴/۹	۱۴	۱۷/۳	۲۹/۳	۲۴/۴	۱۹/۶	۱۹/۵	۲۱/۸	۲۲/۶	۲۸/۱	۹/۱	۲۷/۶	۱۸/۷
آماره	۰/۰۳۱		-۰/۱۹۸			۰/۱۴۸						۰/۰۹۷		۰/۱۳۸			
سطح معناداری	۰/۷۷۷		۰/۰۰۲			۰/۰۰۶						۰/۳۰۴		۰/۰۰۸			

جدول (۲۷-۲): نگرش نسبت به آزادی فعالیت احزاب و گروه‌های قانونی و ارتباط آن با متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۳۴/۷	۲۸/۳	۲۴/۸	۳۹/۳	۳۹/۳	۳۵/۲	۳۵/۱	۲۹	۲۳/۱	۳۷/۸	۳۷/۶	۲۷/۸	۳۱/۱	۲۶	۲۲/۲	۲۳/۲	۳۶/۶
متوسط	۴۰/۲	۴۴/۶	۴۴/۳	۳۹/۳	۴۲/۶	۴۹/۳	۴۲/۳	۴۱/۳	۳۹/۷	۴۴/۴	۴۰/۲	۳۸/۹	۴۵/۷	۴۲/۷	۶۶/۷	۴۲/۴	۴۲/۳
زیاد	۲۵/۱	۲۷	۳۰/۹	۲۱/۴	۱۸	۱۵/۵	۲۲/۷	۲۹/۷	۳۷/۲	۱۷/۸	۲۲/۲	۳۳/۳	۲۳/۲	۳۱/۳	۱۱/۱	۳۴/۵	۲۰/۸
آماره	۰/۰۶۹		۰/۱۲۰			۰/۱۰۲						۰/۱۰۲		۰/۱۷۷			
سطح معناداری	۰/۳۴۲		۰/۰۱۱			۰/۰۶۴						۰/۳۲۸		۰/۰۰۱			

آمارهای جداول فوق نشان می دهد که گروه‌های سنی در نحوه نگرش نسبت به آزادی فعالیت احزاب و گروه‌های قانونی با یکدیگر تفاوت معنادار دارند. جوانان (۲۹-۱۵ ساله ها) در قیاسی با دو گروه سنی دیگر، یعنی میان سالان و سالخوردگان نگرش مثبت‌تری نسبت به وجود آزادی فعالیت احزاب و گروه‌های قانونی دارند. ۳۰/۹ درصد از جوانان معتقدند که امکان فعالیت آزادی و احزاب و گروه‌های قانونی زیاد است، این نسبت در میان سالانه ۲۱/۴ و در سالخوردگان ۱۸ درصد است. افزون بر این، افراد مجرد بیش از افراد متأهل دارای نگرش مثبت نسبت به آزادی احزاب و گروه‌های قانونی هستند. ۳۴/۵ درصد از افراد مجرد معتقدند احزاب و گروه‌های سیاسی دارد آزادی زیادی برای فعالیت هستند. در حالی که این نسبت به افراد متأهل ۲۰/۸ درصد است. بنابراین در این مورد می توان نتیجه گرفت که جوانان افراد مجرد نگرش رادیکال‌تری نسبت به آزادی سیاسی دارند.

پس از احساس آزادی که در دو وجه مورد بررسی قرار گرفت به بحث درباره احساس امنیت اقتصادی و اجتماعی می‌پردازیم. این دو متغیر با امنیت در سرمایه گذاری اقتصادی و احترام به آبرو و حیثیت افراد در جامعه مورد اندازه گیری قرار گرفته اند.

۳۴/۲ درصد از شهروندان جمعیت نمونه شهر اردبیل معتقدند که امنیت برای سرمایه‌گذاری در کار و فعالیت های اقتصادی در شرایط فعلی (۱۳۸۰) بالا است. این نسبت در کل مراکز استانها ۲۸/۷ درصد است که ۵/۵ درصد از اردبیل کمتر است. از طرف دیگر ۲۹/۴ درصد از شهروندان اردبیلی سرمایه گذاری در فعالیت های اقتصادی را پرخطر می دانند که این نسبت در مقایسه با میانگین کل استانها ۸/۱ درصد کمتر است. این تفاوت‌ها با توجه به آماره کی‌دو $X^2 = 15/656$ و $Sig = 0/000$ در سطح ۹۹/۹ درصد اطمینان معنادار است و می‌توان اذعان نمود که احساس امنیت اقتصادی در میان شهروندان اردبیلی از میانگین ملی بالاتر است. بررسی روابط پیوستگی و همبستگی میان احساس امنیت سیاسی با متغیرهای زمینه‌ای هیچ گونه تفاوتی را نشان نمی دهد.

۶۲/۸ درصد از شهروندان اردبیلی به این باورند که آبرو و حیثیت افراد در جامعه در شرایط فعلی در حد زیاد محترم شمرده می شود که این نسبت در مقایسه با میانگین کل مراکز استانهای کشور ۱۰/۸ درصد بالاتر است. این تفاوت با توجه به آماره کی دو محاسبه شده و درجه معناداری آن $(X^2 = 29/611$ و $Sig = 0/000$) معنادار است و شدت رابطه نیز به میزان ۰/۱۲ است.

جدول (۲۸-۲): احساس امنیت سیاسی شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۲۸/۱	۳۰/۶	۲۸/۸	۳۱/۵	۲۶/۷	۲۶/۵	۳۲/۷	۲۹/۴	۲۵/۳	۳۴/۸	۲۴/۶	۲۸/۲	۳۱/۳	۳۴/۷	۲۷/۳	۲۶/۸	۳۰/۵
متوسط	۳۵/۷	۳۷	۳۹/۲	۳۳/۳	۳۳/۳	۴۱/۸	۳۲/۷	۳۵/۶	۳۶/۷	۳۷	۳۶/۵	۳۷/۲	۳۴/۶	۴۰	۳۶/۴	۳۹/۷	۳۴/۹
زیاد	۳۶/۲	۳۲/۵	۳۱/۹	۳۵/۲	۴۰	۳۱/۶	۳۴/۶	۳۵	۳۸	۲۸/۳	۳۸/۹	۳۴/۶	۲۴/۱	۲۵/۳	۳۶/۴	۳۳/۵	۳۴/۶
آماره	۰/۰۴۰		۰/۰۴۹			۰/۰۰۳						۰/۰۷۶		۰/۰۵۱			
سطح معناداری	۰/۶۶۵		۰/۴۴۷			۰/۹۵۹						۰/۶۷۹		۰/۵۲۷			

جدول (۲۹-۲): احساس امنیت اجتماعی (حفظ آبرو و حیثیت افراد در جامعه) به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۱۴/۳	۱۲/۴	۱۵/۵	۱۲/۲	۷/۹	۷/۸	۱۰	۱۶/۳	۱۳/۹	۲۴/۴	۱۲/۴	۹/۱	۱۰/۹	۲۱/۹	۱۸/۲	۱۵/۹	۱۱/۶
متوسط	۲۵/۶	۲۲/۵	۲۵/۷	۲۱/۵	۲۳/۷	۲۲/۳	۱۸/۲	۲۶/۵	۲۴/۱	۳۱/۱	۲۵/۶	۳۱/۲	۲۰/۳	۲۲/۹	۱۸/۲	۲۵/۳	۲۳/۵
زیاد	۶۰/۱	۶۵/۱	۵۸/۹	۶۶/۳	۶۸/۴	۶۹/۹	۷۱/۸	۵۷/۲	۶۲	۴۴/۴	۶۲	۵۹/۷	۶۸/۸	۵۵/۲	۶۳/۶	۵۸/۸	۶۴/۹
آماره	۰/۰۵۲		۰/۱۴۹			۰/۲۰۱						۰/۱۱۲		۰/۰۷۱			
سطح معناداری	۰/۵۰۴		۰/۰۳۶			۰/۰۰۱						۰/۱۲۶		۰/۲۸۰			

بررسی روابط میان احساس امنیت اجتماعی با متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که متغیر مذکور فقط با میزان تحصیلات دارای رابطه معنادار است. براین اساس، گروه‌های دارای تحصیلات کمتر - بی‌سواد و ابتدایی - در مقایسه با گروه‌های دارای تحصیلات بالاتر، به ویژه با پاسخگویان دارای تحصیلات عالی، احساس امنیت اجتماعی بیشتری می‌کنند. دو گروه دارای تحصیلات ابتدایی و فاقد سواد به میزان حدود ۷۰ درصد اعتقاد دارند که حرمت افراد در جامعه به میزان زیادی رعایت می‌شود در حالی که همین نسبت در میان پاسخگویان دارای تحصیلات عالی ۴۴/۴ درصد است.

جدول (۳۰-۲): مقایسه احساس آزادی و امنیت در میان شهروندان اردبیلی با میانگین کل مراکز استانهای کشور

امنیت اجتماعی		امنیت اقتصادی		آزادی سیاسی - حمایت احزاب و گروه ها		آزادی سیاسی - انتقاد از حکومت		متغیرها
کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	مقادیر
۲۱/۱	۱۳/۳	۳۷/۵	۲۹/۴	۳۰/۹	۳۱/۴	۴۸	۴۹	کم
۲۷	۲۴	۳۳/۷	۳۶/۴	۳۶/۵	۴۲/۵	۲۸/۷	۲۹	متوسط
۵۲	۶۲/۸	۲۸/۷	۳۴/۲	۳۲/۵	۲۶/۱	۲۳/۳	۲۲/۱	زیاد
۲۹/۶۱۱		۱۵/۶۵۶		۱۱/۵۹		۰/۴۳۵		آماره
۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۳		۰/۸۰۴		معناداری
۰/۱۲		۰/۰۹		۰/۰۸		-		شدت رابطه

به گونه‌ای که ملاحظه می‌شود از نظر احساس آزادی‌های سیاسی و امنیت اجتماعی و اقتصادی، به جز یک مورد درباره آزادی انتقاد از حکومت، شهروندان اردبیلی احساس مثبت‌تری نسبت به میانگین مراکز استانهای کشور دارند و این امر به ویژه در مورد امنیت اجتماعی بارزتر است.

۵-۲-۲-۲: احساس آسایش و احترام

برای سنجش احساس آسایش و احترام از پنج متغیر استفاده شده است. به این منظور احساس رضایت از امکانات رفاهی، وضع سلامتی، زندگی خانوادگی، شغل و احساس موفقیت بررسی شده است که در ادامه به تفکیک به هر کدام از این متغیرها اشاره می‌شود و میزان‌های مربوط به هر کدام با میانگین کل مراکز استانها مقایسه می‌شود.

جدول (۳۱-۲): بررسی مقایسه‌ای معرف‌های احساس آسایش و احترام شهروندان اردبیلی و کل مراکز استانهای کشور

متغیرها	رضایت از امکانات رفاهی خانواده		رضایت از وضع سلامتی		رضایت از زندگی خانوادگی		رضایت از شغل	
	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل
ناراضی	۲۱/۱	۲۶/۴	۱۳/۴	۱۸/۱	۱۰/۵	۷/۴	۱۷/۹	۱۶/۶
بینابین	۲۱/۶	۲۱/۲	۱۰/۷	۱۰/۹	۷/۸	۱۲/۱	۲۵	۲۸/۶
راضی	۵۷/۴	۵۲/۵	۷۵/۹	۷۰/۹	۸۱/۸	۸۰/۴	۵۷/۲	۵۴/۷
آماره	۸/۱۴		۸/۷۳		۱۴/۷۸		۳/۴۶	
معناداری	۰/۰۲		۰/۰۱		۰/۰۰۱		۰/۱۸	
شدت رابطه	۰/۰۶		۰/۰۷		۰/۰۹		-	

براساس آماره‌های محاسبه شده در مورد متغیرهای مربوط به احساس رضایت از وجوه مختلف زندگی، شهروندان اردبیلی در مواردی که ذکر خواهد شد با شهروندان کل مراکز کشور تفاوت آماری معناداری دارند. میزان رضایت شهروندان نمونه اردبیلی از امکانات رفاهی خانواده به میزان ۵ درصد از میانگین کل استانهای کشور کمتر است. در مورد رضایت از وضع سلامتی نیز شهروندان اردبیلی ۵ درصد کمتر از میانگین کل استانهای کشور قرار دارند. اما در مورد رضایت از زندگی خانوادگی، تفاوت محسوسی در مقوله افرادی که از زندگی خانوادگی رضایت دارند به چشم نمی‌خورد و در هر دو منطقه افزون بر ۱۰ درصد از پاسخگویان از وضع زندگی خانوادگی رضایت دارند، ولی میزان ناراضی‌های شهروندان اردبیلی حدود ۳ درصد از میانگین استانهای کشور بیشتر است. البته در کلیه مواردی که بین احساس رضایت شهروندان اردبیلی با میانگین مراکز استانهای کشور تفاوت آماری معناداری وجود دارد، شدت رابطه در حد ضعیف است.

جدول (۲-۳۲): احساس رضایت از امکانات رفاهی خانواده در میان شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نگرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۲۹/۱	۲۱/۴	۲۷/۳	۱۷/۷	۲۵	۳۵/۹	۲۷/۷	۲۱/۷	۲۵/۳	۲۱	۲۷/۳	۳۶/۹	۳۴/۲	۳۱/۲	۲۱/۱	۲۴	۲۹/۲	فاراضی
۲۰	۲۲/۵	۹/۱	۲۲/۹	۲۱/۹	۱۷/۹	۲۱/۵	۲۱/۷	۲۵/۳	۲۶/۳	۲۱/۹	۹/۷	۱۴/۵	۲۲/۵	۲۲/۲	۲۱/۵	۲۰/۸	بینابین
۵۰/۹	۵۶	۶۳/۶	۵۹/۴	۵۳/۱	۴۶/۲	۵۰/۸	۵۶/۵	۴۹/۴	۵۲/۷	۵۱/۸	۵۳/۴	۵۱/۳	۴۶/۲	۵۶/۸	۵۴/۵	۵۰	راضی
۰/۰۸۳		۰/۰۹۳					۰/۰۵۰					-۰/۱۵۵			۰/۰۶۰		آماره
۰/۱۶۹		۰/۳۵۸					۰/۳۸۶					۰/۰۱۹			۰/۴۰۲		سطح معناداری

از نظر احساس رضایت از امکانات رفاهی خانواده و رابطه‌ای با متغیرهای زمینه‌ای، فقط ارتباط متغیر مذکور با سن تایید می‌شود. با توجه به نسبت‌های گزارش شده، رضایت از امکانات رفاهی خانواده در میان گروه سنی جوانان با ۵۶/۸ درصد بالاتر از دو گروه دیگر است. از طرف دیگر میزان نارضایتی از متغیر مذکور نیز با تفاوتی نسبتاً محسوسی بیش از ۱۰ درصد - در مقایسه با گروه سنی میان سالان و کهن سالان کمتر است.

احساس رضایت از وضع سلامتی با متغیرهای زمینه‌ای مختلف ارتباط دارد. براین اساس، پاسخگویان مرد حدود ۹ درصد بیش از زنان از وضع سلامتی خود راضی هستند. گروه سنی جوانان نیز در قیاسی با کهن سالان بیش از ۳۰ درصد احساس رضایت بیشتری از وضع سلامتی خود دارند که این نسبت از گروه میان سالان نیز حدود ۲۰ درصد بیشتر است. همچنین افراد تحصیل کرده یا با تحصیلات بیشتر، از وضع سلامتی خود رضایت دارند. در نهایت اینکه افراد مجرد از افراد متأهل بیشتر از وضع سلامتی خود احساس رضایت می‌کنند.

آمارهای محاسبه شده در مورد رضایت از زندگی خانوادگی و شغل هیچگونه رابطه‌ای را با متغیرهای زمینه‌ای نشان نمی‌دهد. آخرین متغیری که به عنوان معرف احساس آسایش و احترام مورد اشاره قرار می‌گیرد. احساس موفقیت در زندگی است. در این مورد ۴۵/۶ درصد از شهروندان نمونه اردبیلی اذعان نموده‌اند که در حد زیاد خود را در زندگی فرد موفقی می‌دانند که این نسبت تفاوت معناداری با نسبت مربوط به کل مراکز استانهای کشور که ۴۴ درصد است، ندارد. آماره کی‌دو به میزان ۰/۶۵ و درجه معناداری ۰/۷۳ نشان می‌دهد که از نظر احساس موفق بودن تفاوتی میان شهروندان اردبیلی با شهروندان مراکز استانهای کشور وجود ندارد. همچنین آماره‌های مربوط به سنجش رابطه میان احساس موفقیت در زندگی با متغیرهای زمینه‌ای در هیچ یک از موارد تایید نمی‌شود و از نظر متغیرهای زمینه‌ای تفاوت معناداری در احساس موفق بودن به چشم نمی‌خورد.

جدول (۳۳-۲): احساس رضایت از وضع سلامتی در میان شهروندان اردبیلی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
ناراضی	۱۴/۲	۲۱/۵	۹/۸	۲۳/۸	۳۴/۲	۳۶/۹	۱۸/۳	۱۴/۴	۶/۴	۸/۷	۱۴	۱۶/۷	۲۵/۵	۸/۴	۱۸/۲	۸/۸	۲۲/۸
بینابین	۱۰	۱۱/۷	۸/۳	۱۳/۴	۱۴/۵	۱۰/۷	۹/۲	۱۰/۲	۱۰/۳	۱۹/۶	۱۰/۹	۱۰/۳	۱۱/۵	۷/۴	۳۶/۴	۸/۳	۱۲/۵
راضی	۷۵/۷	۶۶/۸	۸۱/۹	۶۲/۸	۵۱/۳	۵۲/۴	۷۲/۵	۷۵/۴	۸۳/۳	۷۱/۷	۷۵/۲	۷۳/۱	۶۳	۸۴/۲	۴۵/۵	۸۲/۹	۶۴/۷
آماره	۰/۱۰۴		-۰/۴۴۰			۰/۲۹۳						۰/۱۵۸		۰/۱۹۸			
سطح معناداری	۰/۰۶۴		...			...						۰/۰۰۱		...			

عدالت به معنای فقدان تبعیض و نگاه همسان به افراد جامعه، از چشم‌اندازهای مختلف قابل تامل است. این مفهوم، در بحث سرمایه اجتماعی از اهمیتی فراوان برخوردار است و با متغیرهای دیگری سرمایه اجتماعی نیز دارای همبستگی است. با توجه به داده‌های موجود که از گزارش موج نخست طرح پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های استخراج شده است. احساس عدالت شهروندان اردبیلی از پنج منظر مورد توصیف قرار می‌گیرد و تفاوت آن با میانگین کل مراکز استانهای کشور مورد مقایسه قرار می‌گیرد. این پنج وجه عبارتند از: احساس عدالت اقتصادی و اجتماعی، احساس عدالت حقوقی، سیاسی، قومیتی و جنسیتی.

(الف): احساس عدالت اقتصادی و اجتماعی

برای سنجش احساس عدالت اقتصادی و اجتماعی، دو پرسش در پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان مطرح شده است. یافته‌های پیمایش نشان می‌دهد که ۷۳/۹ درصد از پاسخگویان شهر اردبیل با این نظر که در شرایط حاضر، شکاف اقتصادی و به نوعی طبقاتی در حال زیاد شده است. موافق اند و معتقدند ثروتمندان در حال ثروتمندتر شدن و فقرا در حال فقیرتر شدن هستند. این نسبت در کل مراکز استانهای کشور ۷۷/۲ درصد است. آماره کی دو به میزان ۶/۲ و درجه معناداری ۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت فوق‌الذکر معنادار است و شهروندان اردبیلی در مقایسه با کل مراکز استانها بیشتر احساس بی‌عدالتی می‌کنند. البته باید یادآور شد که توجه به شدت تفاوت که در حد ۶ درصد است، تفاوت مذکور در حد ضعیف قابل ارزیابی است.

بررسی رابطه این متغیر با متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که از این نظر تنها در متغیر جنسیت تفاوت معناداری بین پاسخگویان شهر اردبیل به چشم می‌خورد. براین اساس ۷۹ درصد پاسخگویان مرد معتقدند که شکاف بین فقیر و ثروتمند روز به روز در حال افزایش است و همین نسبت در میان پاسخگویان زن حدود ۱۰ درصد کمتر است (۶۹/۳ درصد). یکی از دلایل این تفاوت را می‌توان در ساختار اقتصادی، اجتماعی خانواده ایرانی به طور کل و خانواده اردبیلی به طور خاص دانست که مسئولیت اقتصادی را به عهده مردان گذشته و به همین جهت امکان احساس فشارهای اقتصادی در مردان بیشتر است. البته آماره این آزمون و شدت آن حاکی از شدت ضعیف تفاوت فوق است. که امروزی = ۰/۱۱۵ و $Sig = ۰/۰۳$ متغیر دیگر که برای تحلیل عدالت اقتصادی و اجتماعی به کار رفته، احساس پایمال شدن حقوق فردی در صورت عدم دسترسی به پول و پارتی است. در این مورد ۷۸/۳ درصد شهروندان اردبیل معتقدند در شرایط فعلی، هر کس پول و پارتی نداشته باشد حقش پایمال می‌شود. این نسبت

در سطح کل مراکز استانهای کشور ۸۲/۳ درصد است و تفاوت میان اردبیل و کل مراکز استانها با شدت ضعیف معنادار است.

$$X^2 = ۸/۵۶ \quad \text{Sig} = ۰/۰۱ \quad \text{C.r} = ۰/۰۷$$

بررسی روابط همبستگی و پیوستگی بین احساس عدالت - پایمال شدن حق در صورت عدم دسترسی به پول و پارتی - و متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد از نظر متغیر مذکور در هیچ کدام از متغیرهای زمینه‌ای تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود.

جدول (۳۴-۲): نگرش شهروندان اردبیلی در مورد پایمال شدن حق شان در صورت عدم دسترسی به پول و پارتی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر نگرش	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
مخالف	۱۵	۱۵/۳	۱۵/۸	۱۶/۲	۱۰/۵	۱۱/۷	۱۹/۱	۱۳/۸	۲۱/۵	۸/۷	۱۸/۵	۱۲/۸	۱۵/۱	۱۱/۵	۹/۱	۱۷	۱۴/۲
مردد	۷/۵	۵/۸	۵/۳	۵/۲	۱۴/۵	۶/۸	۵/۵	۶	۱۰/۱	۶/۵	۱۰	۲/۶	۵/۲	۷/۳	۱۸/۲	۶	۷
موافق	۷۷/۵	۷۸/۹	۷۸/۹	۷۸/۶	۷۵	۸۱/۶	۷۵/۵	۸۰/۲	۶۸/۴	۸۴/۸	۷۱/۵	۸۴/۶	۷۹/۷	۸۱/۳	۷۲/۷	۷۹/۹	۷۸/۸
آماره	۰/۰۳۴		۰/۰۲۹					-۰/۰۴۵					۰/۱۰۳			۰/۰۴۰	
سطح معناداری	۰/۷۴۵		۰/۷۳۴					۰/۵۳۱					۰/۲۲۲			۰/۶۶۹	

(ب) : عدالت حقوقی

نگرش شهروندان اردبیلی در مورد امکان احقاق حق از طریق حقوق و قانونی در شرایط فعلی در مقایسه با میانگین کل مراکز استانها از وجه مثبت تری برخوردار است. ۵۶ درصد از شهروندان نمونه اردبیلی با این باور که می توانند از طریق قانون حق ضایع شده خود را جبران نمایند موافق هستند. این نسبت در کل مراکز استانها ۴۹ درصد است. تفاوت مذکور با توجه به آماره محاسبه شده و در حد شدت ضعیف معنادار است. ضمن اینکه در هیچ یک از متغیرهای زمینه‌ای تفاوت معناداری از این نظر در میان شهروندان اردبیلی ملاحظه نمی شود.

متغیرهای دیگری که در این ارتباط مطرح می شود ، اهمیت به تجربه و تخصص در استخدام کارکنان اداری است. ۳۷/۲ درصد از اردبیلی ها با این نظر که در استخدام کارکنان اداره‌ها به تجربه و تخصص اهمیتی داده نمی شود. مخالف هستند، که این نسبت در کل مراکز استانهای کشور ۳۱/۶ درصد است. این تفاوت نیز با شدت ضعیف از نظر آماری معنادار است. در هر دو مورد حدود نیمی از پاسخگویان با گزاره مذکور موافق بوده اند. اما میزان افراد مرد و در میان اردبیلی ها اندکی کمتر است که این میزان به گزینه مخالفین منتقل شده است. همچنین از نظر رابطه با متغیرهای زمینه‌ای در هیچ مورد اختلاف معناداری مشاهده نمی شود.

وجه دیگر این متغیر ، اعتقاد به تجربه و تخصص در تحرک اجتماعی و اقتصادی است. از این منظر ۳۸/۳ درصد از شهروندان نمونه اردبیلی با این نظر که افراد عادی با وجود تجربه و تخصص نمی توانند به مقامات بالا برسند، مخالف هستند این نسبت در کل مراکز استانها ۳۴/۸ درصد است. تفاوت مذکور از نظر آماری معنادار نیست. در کل تفاوت معناداری نسبت به گزاره مذکور در میان شهروندان اردبیلی با کل مراکز استانهای کشور به چشم نمیخورد. اما در میان خود شهروندان نمونه اردبیلی در قبال این گزاره برخی تفاوت های معنادار مشاهده می شود. براین اساس ، میزان مخالفت با گزاره مذکور در گروه سنی جوانان (۲۹-۱۵ ساله) ۴۴/۱ درصد است، ولی با افزایش سن میزان مخالفت به گونه‌ای معناداری کاسته می شود و در گروه سنی میان سالان به ۳۵/۵ درصد و در گروه سنی کهن سالان (۵۰ ساله و بالاتر) به ۲۴/۳ درصد تنزل می یابد. به دیگر سخن ، می توان چنین نتیجه گرفت که در میان جوانان امید به تحرک اجتماعی با تکیه بر تجربه و تخصص بیشتر از گروه های سنی بالاتر است.

جدول (۲-۳۵): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به تاثیر تخصص و تجربه در ارتقای اجتماعی و اقتصادی به تکنیک متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
مخالف	۳۷/۴	۳۹/۱	۴۴/۱	۳۵/۵	۲۴/۳	۳۴	۳۷	۳۸	۳۸	۵۲/۲	۳۲/۶	۳۷/۷	۳۸/۸	۴۶/۹	۱۸/۲	۴۴	۳۴/۹
مردد	۱۱/۸	۱۷/۳	۱۲/۹	۱۵/۷	۱۸/۹	۱۵	۱۴/۸	۱۳/۹	۱۵/۲	۱۵/۲	۱۴/۷	۱۳	۱۸/۱	۸/۳	۲۷/۳	۱۱/۵	۱۶/۷
موافق	۵۰/۸	۴۳/۵	۴۳	۴۸/۸	۵۶/۸	۵۱	۴۸/۱	۴۸/۲	۴۶/۸	۳۲/۶	۵۲/۷	۴۹/۴	۴۳/۱	۴۴/۸	۵۴/۵	۴۴/۵	۴۸/۵
آماره	۰/۰۹۱		۰/۱۸۴			۰/۰۹۲						۰/۱۰۷		۰/۰۹۹			
سطح معناداری	۰/۱۲۲		۰/۰۰۵			۰/۰۹۹						۰/۱۸۰		۰/۰۸۳			

متغیر دیگری که برای سنجش عدالت حقوقی به کار رفته ، اجرای یکسان قانون در مورد مردم و مسئولین است. شهروندان نمونه اردبیلی به میزان ۳۶/۲ درصد معتقدند که قانون در مورد مردم و مسئولین به یکسان اجرا می شود. این نسبت در کل مراکز استانها ۲۸/۳ درصد است و اختلاف موجود بین شهروندان اردبیلی و مراکز استانها با شدت ضعیف (۹ درصد) معنادار است. به عبارت دیگر ، از این نظر نیز می توان اذعان نمود که اردبیلیها در سطحی بالاتر از میانگین ملی قرار دارند و دارای نگرش مثبت تری نسبت به اجرای یکسان قانون در مورد مردم و مسئولین دارند. افزون بر این روابط دو متغیره حاکی از این است که نگرش مذکور در گروه های سنی مختلف دارای تفاوت معناداری است. براین اساس گروه سنی جوانان (۲۹-۱۵ ساله) با ۳۹/۹ درصد موافقت با گزاره مذکور در مقایسه با دو گروه سنی میانسالان و کهنسالان نگرش مثبت تری دارند ، پس از آن گروه سنی کهن سالان با ۳۴/۲ درصد و در نهایت گروه سنی میان سالانه با ۳۱/۲ درصد قرار دارند.

(پ) : عدالت سیاسی

برای سنجش عدالت سیاسی ، نگرش پاسخگویان نسبت به برخورد حکومت به شهروندان مورد پرسش قرار گرفته است. از این منظر ، ۴۱/۷ درصد از پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل معتقدند در شرایط فعلی حکومت به همه شهروندان نگاه یکسان دارد. اما این نسبت با کاهش معنادار در سطح کل مراکز استانها به ۳۲/۳ درصد تنزل می یابد. به عبارت دیگر احساس عدالت سیاسی در میان شهروندان اردبیلی در مقایسه با شهروندان کل مراکز استانهای کشور بالاتر است. به جز برخی تفاوت های نامتوازن در میان گروه های شغلی ، تفاوت معناداری از نظر گزاره مذکور به تفیک متغیرهای زمینه ای در میان شهروندان نمونه شهر اردبیل ملاحظه نمی شود.

(ت) : عدالت قومیتی

ایران کشوری است که قومیت های متعدد در آن زندگی می کنند و یکی از مهم ترین قومیت ها از نظر کمی و کیفی آذری ها (ترک ها) هستند . بخش بیشتری از جمعیت استان اردبیل از نظر قومیتی آذری ها هستند. حدود ۶۱/۴ درصد از شهروندان نمونه اردبیل معتقدند که حکومت برای کلیه اقوام ارزش و احترام یکسانی قائل است که این نسبت در کل مراکز استانهای کشور اندکی بیشتر است و به ۶۶ درصد می رسد. این تفاوت با شدتی ضعیف (۶ درصد) معنادار است و به نظر می رسد که شهروندان اردبیلی کمتر از میانگین کل مراکز استانهای کشور احساس عدالت قومیتی دارند. در میان شهروندان اردبیلی، تنها متغیر جنسیت

است که بر نگرش احساس عدالت قومیتی اثر معنادار آماری دارد. مردان نمونه شهر اردبیل به میزان ۶۶ درصد معتقدند که نگاه حاکمیت به قومیت ها یکسان است و ۲۱ درصد نیز با این نظر مخالف هستند. میزان مخالفت با رعایت عدالت قومیتی در زنان ۱۰ درصد بیشتر از مردان است که این تفاوت با سطح اطمینان ۹۷ درصد معنادار است. هر چند آماره گزارش شده ($C.r = 0/12$) نشانگر ضعیف بودن شدت تفاوت متغیر جنسیت و تاثیرش بر نگرش نسبت به احساس عدالت سیاسی است.

ث) عدالت جنسیتی

در این مورد که در شرایط فعلی در جامعه، امکان پیشرفت برای مردان بیشتر است یا برای زنان، در چهار گزینه پاسخ شهروندان اردبیلی و کل مراکز استان ها طبقه بندی شده است. بر این اساس ۴۳/۳ درصد از پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل بر این باورند که امکان پیشرفت برای مردان بیشتر فراهم است، ۴۱/۲ درصد امکان مذکور را برای هر دو جنس یکسان پنداشته‌اند، و تنها ۹/۶ درصد اعتقاد به مناسب تر بودن امکان پیشرفت برای زنان داشته‌اند. این نسبت ها با تغییراتی جزئی و فاقد تفاوت آماری معنادار در سطح کل مراکز استان های کشور نیز صدق می کنند.

در سطح روابط دو متغیره، آمارهای محاسبه شده نشان می دهد که تنها متغیری که با نگرش جنسیتی رابطه دارد، متغیر جنسیت است. بر این اساس بین نگرش مردان و زنان در شهر اردبیل نسبت به امکان پیشرفت به تفکیک جنسیت تفاوت معناداری وجود دارد. در حالی که ۳۸/۲ درصد از پاسخگویان امکان پیشرفت را برای هر دو جنس یکسان تلقی کرده‌اند، مردان ۳ درصد بیش از زنان امکان پیشرفت را برای زنان در نظر گرفته‌اند و در نقطه مقابل زنان نیز به همین میزان، امکان پیشرفت را بیشتر برای مردان قائل شده‌اند. آنچه که قابل تامل است، هم زنان و هم مردان، در حد کم به ترتیب ۸/۱ و ۱۱/۳ درصد امکان پیشرفت را فقط برای زنان در نظر گرفته‌اند. اگر نسبت مربوط به گزینه «هر دو» را با هر کدام از گزینه های مردان و زنان جمع کنیم، می توان اینگونه بیان کرد که پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل چنین نگرشی دارند: مردان به میزان ۷۹/۸ درصد و زنان به میزان ۸۸/۷ درصد امکان پیشرفت را بیشتر برای مردان در نظر گرفته‌اند. این متغیر به روشنی نشانگر باز تولید ساختار مرد سالارانه در ذهنیت شهروندان نمونه در شهر اردبیل است.

جدول (۳۶- ۲): آمارهای مربوط به احساس عدالت در میان شهر وندان اردبیلی و مراکز استان های کشور

عدالت قومیتی		عدالت سیاسی		عدالت اجتماعی تحرک طبقاتی		عدالت حقوقی رعایت قانون		عدالت حقوقی استخدام		عدالت حقوقی		عدالت اجتماعی تأثیر پول و پارتنی		عدالت اقتصادی افزایش فقر		متغیرها میزان ها
کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	کل کشور	اردبیل	
۲۱/۴	۲۶/۴	۵۰/۴	۴۳/۳	۳۴/۸	۳۸/۳	۵۵/۵	۴۸/۷	۳۱/۶	۳۷/۲	۳۱/۱	۲۴/۵	۱۰/۸	۱۵/۲	۱۴/۳	۱۸/۳	مخالف
۱۲/۷	۱۲/۱	۱۷/۳	۱۵	۱۶/۶	۱۴/۷	۱۶/۲	۱۵/۱	۱۶/۲	۱۲/۷	۱۹/۷	۱۹/۷	۷	۶/۶	۸/۶	۷/۸	مردد
۶۶	۶۱/۴	۳۲/۳	۴۱/۷	۴۸/۶	۴۷	۲۸/۳	۳۶/۲	۵۲/۲	۵۰/۱	۴۹/۱	۵۵/۹	۸۲/۳	۷۸/۳	۷۷/۲	۷۳/۹	موافق
۷/۰۳۴		۱۸/۹۶		۳/۰۹		۱۴/۵		۹/۲۳		۱۲/۲۴		۸/۵۶		۶/۰۲		آماره
۰/۰۳		۰		۰/۲۱		۰/۰۰۱		۰/۰۱		۰/۰۰۲		۰/۰۱		۰/۰۵		معناداری
۰/۰۶		۰/۱۰		-		۰/۰۹		۰/۰۷		۰/۰۸		۰/۰۷		۰/۰۶		شدت رابطه

به گونه ای که ملاحظه می شود و در تحلیل ها نیز مورد اشاره قرار گرفت، اردبیل در مقایسه با کل مراکز استان های کشور از نظر نگرش نسبت به برخی جنبه های مختلف عدالت دارای نگرش مثبت تری است و بدیهی است که یکی از دلایل مهم این امر در بالاتر بودن میزان سرمایه اجتماعی این شهرستان در مقایسه با سایر نقاط مورد بررسی است. از میان شاخص های مورد بررسی، در مقوله های مربوط به عدالت اقتصادی، عدالت حقوقی، رعایت قانون و عدالت سیاسی، شهروندان نمونه در اردبیل نگرش مثبت تری در مقایسه با شهروندان نمونه در کل مراکز استان های کشور دارند. اما، از سه جنبه عدالت اجتماعی - تاثیر پول و پارتی - عدالت حقوقی - استخدام - و عدالت قومیتی، نسبت های مربوط به اردبیل به میزانی اندک از میانگین کل مراکز استان های کشور کمتر است.

۲-۲-۲-۷: هنجارهای اجتماعی

هنجارهای اجتماعی (Social Norms) را می توان قواعد تنظیم کننده رفتار در جامعه تعریف کرد. به تعبیری کلیشه ای، هنجارها، بایدها و نبایدها را در چارچوب قواعد حاکم بر هر جامعه تعیین می کنند. به تعبیر اندیشمندان علوم اجتماعی، هرچه تعهد به رعایت هنجارهای اجتماعی در یک جامعه بیشتر باشد، میزان کجروی و ناهنجاری در آن جامعه کمتر است و از این طریق میزان سرمایه اجتماعی آن جامعه وضعیت مناسب تری خواهد داشت. در داده های موج اول پیمایش ملی ارزش ها و نگرشهای ایرانیان، سه متغیر در مورد هنجار عام گرایی مطرح شده است. عام گرایی یعنی در سطح نظام شخصیت، برخلاف آنچه که در جوامع سنتی معمولاً غالب بوده است، این تمایل غالب می شود که افراد غیردوست را دشمن نبینند. بلکه بالعکس، تمایل به شناسایی متقابل یکدیگر به عنوان یک شخص منحصر به فرد که دارای قابلیت های خاص خود است، وجود داشته باشد. این تمایل یکی از ویژگی های مدرنیته است. با وجود این تمایل، دامنه اعتماد به دیگران گسترش می یابد (چلبی، ۱۵۹: ۱۳۷۵).

نخستین پرسشی که در پژوهش وزارت ارشاد و طرح پیمایش ملی مطرح شده است ناظر به شهادت فرد در موردی است که شاهد دعوایی است که طرف مقصر فامیل نزدیک وی است. از میان پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل، ۸۱ درصد عنوان کرده اند که واقعیت را می گویند، ۱۵/۵ درصد گفته اند سکوت می کنند و ۳/۵ درصد نیز اظهار داشته اند واقعیت را بیان نمی کنند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۷۴/۷، ۲۱/۵ و ۳/۹ درصد بوده اند. مقایسه نسبت ها بین اردبیل و کل مراکز استان ها نشان می دهد که نسبت افرادی که مبادرت به بیان واقعیت می کنند در میان اردبیلی ها حدود ۶/۳ درصد بیشتر

از میانگین کل مراکز استان ها است. تفاوت مذکور در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است، هر چند شدت رابطه پیوستگی در حد ضعیف است: $C.V = 0/08$

پرسش دیگر که ناظر به سنجش عام گرایی است، در مورد واکنش پاسخگویان به هنگام مراجعه به آنها و تحقیق در باره استخدام یکی از دوستان نزدیک ولی بدسابقه است. از میان پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل ۷۵/۳ درصد عنوان کرده اند که مبادرت به بیان واقعیت می نمایند، ۱۹/۵ درصد گزینه سکوت را انتخاب کرده اند، و ۵/۳ درصد نیز اذعان نموده اند که واقعیت را کتمان می کنند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۶۷/۵، ۲۶ و ۶/۵ درصد است. در این مورد نیز ملاحظه می شود که عام گرایی شهروندان اردبیلی در مقایسه با میانگین کل مراکز استان های کشور حدود ۸ درصد بیشتر است و این تفاوت در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است. نکته جالبی که در این مورد وجود دارد، تعارض ذهنی میان برداشت فرد از انتظارات دوستانش و رفتار وی است. در مورد همین متغیر، در قبال ۵/۳ درصد که عنوان کرده اند واقعیت را در مورد سابقه نامناسب دوستان خود بیان نمی کنند، ۳۹ درصد عنوان کرده اند که دوستانشان از آنها انتظار پنهان کردن واقعیت را دارند. از طرف دیگر، در حالیکه ۷۵/۳ درصد از پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل عنوان کرده اند که در چنین مواردی به بیان واقعیت می پردازند، ۴۲/۵ درصد برداشت شان این است که دوستان شان از آنها انتظار بیان واقعیت را دارند. به هر شکل، با وجود اینکه در مواجهه با این گونه داده ها، به دلیل حساسیت زیادی که وجود دارد باید به این آمار با دیده تردید نگاه کرد، اما این داده ها بیانگر وجود نوعی پنهان کاری در فرهنگ ما ایرانیان است. از یک سو فشار هنجاری برای بیان واقعیت و از دیگر سو، فشار ساختاری شبکه های ارتباطی، به ویژه در روابط چهره به چهره و نزدیک، فضای ذهنی و عینی دوگانه ای را به وجود می آورد. اگر به شیوه ای مبتنی بر فرافکنی به این داده ها نظر کنیم، می توان به یک تعبیر چنین گفت افراد بیش از آنچه که بیان می کنند تمایل به پنهان کردن واقعیت و به تعبیری برخورد خاص گرایانه در مورد مسایل مربوط به دوستان و نزدیکان خود دارند.

متغیر سوم که به بحث عام گرایی مربوط می شود، در قالب این پرسش مطرح شده است که اگر یکی از اعضای دانش آموز خانواده تقلب کند، واکنش فرد در پاسخ به مدیر مدرسه راجع به صداقت دانش آموز متقلب چیست؟ در پاسخ به این پرسش ۷۵/۵ درصد از پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل اظهار نموده اند که واقعیت را می گویند، ۱۶/۹ درصد سکوت و ۷/۶ درصد نیز کتمان واقعیت را انتخاب کرده اند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۷۲/۲، ۱۹/۸ و ۸ درصد است که از نظر آماری تفاوت معناداری نشان نمی دهد. در این مورد نیز شاهد تفاوت در برداشت افراد از انتظارات اعضای خانواده هستیم. در

شهر اردبیل، در مقایسه با ۷/۶ درصد که عنوان نموده اند واقعیت را بیان نخواهند کرد، ۲۲/۲ درصد عنوان کرده اند که سایر اعضای خانواده از آنان چنین انتظاری دارند، این موضوع نیز گویای تمایل به پنهانکاری و تلاش برای حفظ شبکه روابط نزدیک در میان پاسخگویان است.

جدول (۳۷-۲): واکنش شهر وندان نمونه در اردبیل در قبال برخورد با تقلب یکی از اعضای دانش آموز خانواده به تفکیک متغیرهای زمینه ای

تاهل		فعالیت					سواد					سن			جنسیت		متغیر نکرش
متاهل	مجرد	بازنشسته	محصل	خانه دار	بیکار	شاغل	عالی	دیپلم	متوسطه	ابتدایی	بی سواد	۵۰ به بالا	۳۰-۴۹	۱۵-۲۹	زن	مرد	
۸۰/۹	۶۵/۴	۸۱/۸	۵۸/۳	۷۶/۴	۸۲/۱	۸۲/۳	۶۳	۷۴/۷	۷۵/۴	۷۹/۱	۷۸/۴	۸۵/۵	۸۰/۸	۶۹/۲	۷۵/۲	۷۵/۸	واقعیت را می گویم
۱۱/۶	۲۶/۹	۱۸/۲	۳۴/۴	۱۵/۲	۱۱/۵	۱۰	۳۲/۶	۲۲/۸	۱۵/۶	۱۰/۹	۱۳/۷	۹/۲	۹/۹	۲۳/۷	۱۶/۸	۱۷/۱	سکوت می کنم
۷/۶	۷/۷	۰	۷/۳	۸/۴	۶/۴	۷/۷	۴/۳	۲/۵	۹	۱۰	۷/۸	۵/۳	۹/۳	۷/۱	۸	۷/۱	واقعیت را نمی گویم
۰/۱۹۸		۰/۱۶۹					۰/۰۹۹					-۰/۲۷۹			۰/۰۱۸		آماره
۰		۰					۰/۱۵۹					۰/۰۰۱			۰/۹۲۱		سطح معناداری

برخلاف دو متغیر دیگر که تفاوت معنادار و قابل ملاحظه ای از نظر سنجش پیوستگی با متغیرهای زمینه ای وجود ندارد، در این مورد ملاحظه می شود که واکنش پاسخگویان برحسب سن، وضع فعالیت و وضع تاهل تفاوت های آماری معناداری نشان می دهد. به گونه ای که ملاحظه می شود، تمایل به بیان واقعیت در میان افراد کهنسال بیشتر از دو گروه میانسال و جوان است. نسبت افرادی که اظهار داشته اند مبادرت به بیان واقعیت می کنند در سه گروه جوانان، میانسالان و کهنسالان به ترتیب ۶۹/۲، ۸۰/۸ و ۸۵/۵ درصد است، که این تفاوت در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است. در این مورد می توان اذعان داشت که هنجار عام گرایگی در میان جوانان کمتر از بزرگسالان است و متغیر مذکور با سن رابطه منفی دارد. از نظر وضع فعالیت نیز ملاحظه می شود که گرایش به بیان واقعیت در میان افراد بازنشسته با ۸۱/۸ درصد بیش از سایر گروه ها است که با توجه به سن و سال افراد بازنشسته، این داده با سن همسویی نشان می دهد. همچنین، بیشترین گرایش به اختیار کردن سکوت با ۳۴/۴ درصد به گروه محصلین تعلق دارد که به نوعی نشانگر تمایل به حفظ منافع آنان را نشان می دهد. در نهایت اینکه، افراد متاهل در مقایسه با افراد مجرد گرایش بیشتری به هنجار عام گرایگی دارند. در حالی که افراد مجرد به میزان ۶۵/۴ درصد عنوان کرده اند که در مواجهه با قلب یکی از اعضای دانش آموز خانواده مبادرت به بیان واقعیت می کنند، نسبت مذکور در میان افراد متاهل ۸۰/۹ درصد است. این تفاوت نیز از نظر آماری در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است و به طور ضمنی با متغیر سن همسویی دارد.

• حساسیت و توجه به سرنوشت کشور

از جمله شاخص های دیگری که برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی مورد استفاده قرار می گیرند، مجموعه ای از شاخص هایی است که وجه مشترک آنها را حساسیت نسبت به سرنوشت جامعه، آینده کشور و نیز بهروزی مردم تشکیل می دهد. این حساسیت مراتب مختلفی دارد که بالاترین آنها را می توان آمادگی افراد برای دفاع نظامی از کشور دانست. آمادگی برای کار داوطلبانه و رایگان در نقاط محروم و دورافتاده از مرتبه دوم اهمیت برخوردار است. هردو این اقدامات مستلزم درجه بالایی از ایثار و از خود گذشتگی اند، و در کلیه جوامع تعداد افرادی که آمادگی این گونه از خود گذشتگی ها را داشته باشند کم است. اما حساسیت نسبت به جامعه و کشور به همین دو سطح محدود نیست و می تواند به گونه های دیگری نیز جلوه کند. از جمله اینها می توان شرکت در فعالیت های مدنی نظیر انتخابات را مثال زد. پایین ترین درجه حساسیت و توجه نسبت به کشور و جامعه را نیز پیگیری اخبار مربوط به آن در وسایل ارتباط جمعی تشکیل می دهد. (کاظمی پور، ۱۳۸۳: ۷۶-۷۵)

در پاسخ به این پرسش که در شرایط جنگی و تحمیل جنگ ناخواسته بر کشور، تا چه حد حاضرید به جبهه بروید، ۱۸/۲ درصد از شهروندان اردبیلی گزینه کم، ۲۲ درصد گزینه متوسط و ۵۹/۸ درصد گزینه زیاد را انتخاب کرده اند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۲۵/۷، ۲۰/۸ و ۵۳/۶ درصد است که اندکی از اردبیل کمتر است. آزمون آماری مربوطه نشان می دهد که تفاوت میان شهروندان نمونه در اردبیل با کل مراکز استان ها تفاوت معنادار دارد. براین اساس، می توان عنوان کرد که شهروندان اردبیلی در مقایسه با سایر مناطق توجه و حساسیت بیشتری نسبت به سرنوشت کشور دارند.

در پرسش دیگر، از افراد سوال شده است که اگر پیشرفت و آبادانی کشور نیاز به خدمت در مناطق محروم به مدت یکماه داشته باشد، تا چه حد حاضرید که این کار را انجام دهید، ۱۲/۸ درصد از شهروندان اردبیلی گزینه کم، ۲۲/۵ درصد گزینه متوسط و ۶۴/۶ درصد گزینه زیاد را انتخاب کرده اند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۱۵، ۱۹/۹ و ۶۵/۱ درصد است که از نظر آماری تفاوت معناداری با اردبیل ندارند.

برخلاف متغیر قبلی، در مورد خدمت داوطلبانه در مناطق محروم کشور بین این متغیر و برخی از متغیرهای زمینه ای در شهر اردبیل روابط و پیوستگی هایی به چشم می خورد که از نظر آماری معنادار هستند. همانگونه که آماره های جدول ذیل نشان می دهد، از نظر حضور داوطلبانه در مناطق محروم در جمعیت نمونه به تفکیک سطح تحصیلات و وضعیت تاهل تفاوت وجود دارد. براین اساس، با افزایش سطح تحصیلات شاهد افزایش تدریجی در گرایش به خدمات در مناطق محروم هستیم. در حالی که ۵۳/۹ درصد از افراد بی سواد عنوان کرده اند که در صورت نیاز کشور به پیشرفت و آبادانی حاضرند به مدت یکماه در مناطق محروم خدمت کنند، این نسبت با افزایش تدریجی در میان پاسخگویان دارای تحصیلات عالی به ۶۹/۶ درصد رسیده است. این تفاوت در سطح ۹۸ درصد اطمینان معنادار است. از طرف دیگر، گرایش مذکور در میان پاسخگویان مجرد بیشتر از متاهلین است. ۷۱/۸ درصد از افراد مجرد تمایل به خدمت در مناطق محروم کشور را دارند و این نسبت با حدود ۱۰ درصد کاهش در میان افراد متاهل به ۶۰/۷ درصد تنزل یافته است.

جدول (۳۸- ۲): تمایل به خدمت از مناطق محروم کشور در پاسخگویان شهر اردبیل به تفکیک متغیرهای زمینه ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۱۰/۹	۱۴/۷	۱۲/۵	۱۶/۳	۶/۶	۱۹/۶	۱۱	۱۲	۱۲/۷	۴/۳	۱۰	۱۰/۴	۱۶/۲	۱۳/۷	۹/۱	۱۰/۵	۱۴/۳
متوسط	۲۱/۸	۲۳/۱	۲۲/۷	۲۰/۹	۲۵	۲۶/۵	۲۲/۹	۲۰/۵	۱۹	۲۶/۱	۲۵/۴	۱۹/۵	۲۴/۶	۱۷/۹	۱۸/۲	۱۷/۷	۲۵
زیاد	۶۷/۴	۶۲/۳	۶۴/۸	۶۲/۸	۶۸/۴	۵۳/۹	۶۶/۱	۶۷/۵	۶۸/۴	۶۹/۶	۶۴/۶	۷۰/۱	۵۹/۲	۶۸/۴	۷۲/۷	۷۱/۸	۶۰/۷
آماره	۰/۰۶۳		۰/۰۱۹			۰/۱۴۴						۰/۰۸۱		۰/۱۱۲			
سطح معناداری	۰/۳۶۵		۰/۷۹۲			۰/۰۲۰						۰/۵۷۱		۰/۰۴۲			

بحث‌های این بخش از گزارش را با اشاره به آماره‌های مربوط به عام‌گرایی و حساسیت نسبت به سرنوشت کشور به پایان می‌بریم. به گونه‌ای که در جدول صفحه بعد ملاحظه می‌شود، از سه متغیر مربوط به عام‌گرایی، در دو مورد بین میزان‌های مربوط به شهر اردبیل و کل مراکز استان‌ها تفاوت آماری معناداری در سطح ۹۹ درصد اطمینان وجود دارد. دو متغیر شهادت علیه فامیل مقصر در دعوا و بیان واقعیت در مورد استخدام دوستان نزدیک، وجود تفاوت میان شهروندان نمونه در شهر اردبیل با کل مراکز استان‌های کشور است. در مورد هنجار سوم، یعنی صداقت در برخورد با دانش‌آموز متقلب عضو خانواده، تفاوت آماری معناداری میان شهروندان اردبیلی با مراکز استان‌های کشور به چشم نمی‌خورد. تفاوت در دو هنجار پیشین، به نوعی نشانگر این است که اردبیلی‌ها در مقایسه با سایر نقاط کشور تا حدودی عام‌گراتر هستند. از نظر توجه و حساسیت به سرنوشت کشور نیز شاهد بالاتر بودن میزان توجه شهروندان اردبیلی هستیم. داده‌های آماری و آزمون انجام شده نشانگر معنادار بودن تفاوت مذکور است. البته تفاوت مذکور در مورد حضور در جبهه هنگام وقوع یک جنگ تحمیلی و ناخواسته معنادار است، و در مورد کار در مناطق محروم تفاوت معناداری میان شهروندان اردبیلی با کل مراکز استان‌های کشور به چشم نمی‌خورد.

در این بخش نیز ملاحظه شد که در بسیاری از شاخص‌ها و متغیرهای مهمی که برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی در جوامع به کار می‌روند، وضعیت اردبیل از میانگین ملی بالاتر است.

جدول (۳۹-۲): نگرش نسبت به هنجار عام‌گرایی به تفکیک اردبیل و کل مراکز استان‌های کشور

شرح	شهادت علیه فامیل مقصر در دعوا		بیان واقعیت در مورد استخدام دوستان نزدیک		صداقت در برخورد متقلب عضو خانواده	
	اردبیل	مراکز استان‌ها	اردبیل	مراکز استان‌ها	اردبیل	مراکز استان‌ها
بیان واقعیت	۸۱	۷۴/۷	۷۵/۳	۶۷/۵	۷۵/۵	۷۲/۲
سکوت	۱۵/۵	۲۱/۵	۱۹/۵	۲۶	۱۶/۹	۱۹/۸
کنتمان واقعیت	۳/۵	۳/۹	۵/۳	۶/۵	۷/۶	۸
آماره	۱۲/۴۹۵		۱۴/۷۷		۳/۳۱	
معنی داری	۰/۰۰۲		۰/۰۰۱		۰/۲۱	
شدت رابطه	۰/۰۸		۰/۰۹		-	

۳-۲-۲: وجه سلبی سرمایه اجتماعی

تا این قسمت از گزارش، صورت های ایجابی سرمایه اجتماعی در اردبیل مورد بحث قرار گرفت. در ادامه گزارش به بررسی شکل های سلبی سرمایه اجتماعی در منطقه پرداخته می شود. این اشکال در مقوله آسیب های اجتماعی و مسائل و مشکلات اجتماعی مورد بحث قرار می گیرند. قبل از ورود به بحث ذکر این نکته مفهومی الزامی است که منظور از آسیب اجتماعی یا کجروی اجتماعی، اعمال و رفتاری است که انجام یا عدم انجام آنها به نقض هنجارهای رایج در جامعه می انجامند و در مواردی که بر خلاف نص صریح قانون باشند جرم تلقی می شوند. در این مقوله، مواردی مانند اعتیاد، قتل، نزاع و مشاجره، خودکشی، فرار، جرائم جنسی و سرقت قرار می گیرند. اما مفهوم مسئله اجتماعی تا حدودی از آسیب اجتماعی متفاوت است. هر چند هر آسیب یا کجروی اجتماعی می تواند در صورت شیوع و گسترده‌گی به مسئله یا معضلی اجتماعی تبدیل شود، اما هر مسئله یا معضل اجتماعی نمی تواند به عنوان جرم تعریف شود. به عنوان مثال، بیکاری هر چند اگر از یک میزان بالاتر رود، معضلی جدی و اجتماعی است، اما نمی توان با آن به منزله یک رفتار کجروانه برخورد کرد. با این توضیح می توان مسئله یا معضل اجتماعی را پدیده‌های تعریف کرد که در صورت شیوع و گسترش یک رفتار یا وضعیت شکل می گیرد و سبب رنجش و آزرده‌گی بخش قابل توجهی از افراد جامعه می گردد. با توجه به آمارها و داده‌های موجود، برای بررسی وضعیت مسائل و مشکلات اجتماعی، با استفاده از داده های طرح پیمایش ملی در شهرستان اردبیل، تعداد ۱۴ موضوع و مسئله اجتماعی به شرح ذیل مورد بررسی قرار میگیرد و آمار مربوط به شهرستان اردبیل با میانگین کل مراکز استان های کشور مورد مقایسه قرار می گیرد.

۱-۳-۲-۲: آسیب های اجتماعی

در این قسمت به بررسی آمار آسیب های مهم اجتماعی در استان اردبیل و مقایسه آنها با میانگین ملی خواهیم پرداخت تا وضعیت هر کدام از آسیب ها در این مقایسه مشخص می گردد. اما، قبل از پرداختن به این بحث، ابتدا آمارهای مربوط به استان اردبیل طی سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۱ ذکر می گردد و روند تغییرات مربوط به هر یک از آسیب ها مورد اشاره قرار می گیرد. همانگونه که در جدول صفحه بعد ملاحظه می شود، آمار مربوط به خودکشی در استان اردبیل طی سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۱ روندی رو به نزول داشته است و از ۶/۸۵ درصد هزار در سال ۱۳۷۵ به ۴/۳۱ درصد هزار در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است. این کاهش، به ویژه، در مورد جمعیت زنان استان چشمگیر است، به گونه ای که نسبت خودکشی در میان زنان از ۶/۰۵

درصد هزار در سال ۱۳۷۵ به ۱/۶۷ درصد هزار در سال ۱۳۸۱ تنزل یافته است. کمترین نسبت خودکشی به سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۸ مربوط می‌گردد که در هر سه سال نسبت مذکور کمتر از ۳ در هزار بوده است. مهمترین دلیل جامعه شناختی برای کاهش میزان خودکشی را می‌توان به استناد نظر دورکیم (دورکیم، ۱۳۸) در افزایش همبستگی اجتماعی و به تعبیر چارچوب نظری پژوهش حاضر، افزایش روابط مثبت اجتماعی، در نظر گرفت. با توجه به سایر یافته‌های موجود در سطح استان، به ویژه یافته‌های مربوط به تشکل‌ها و سازمان‌های غیردولتی که بخشی از آن اختصاص به حیطه فعالیت بانوان دارد، می‌توان اذعان نمود که افزایش حضور اجتماعی و شکل‌گیری شبکه‌های ارتباط اجتماعی به افزایش احساس تعلق اجتماعی و مسئولیت‌پذیری می‌انجامد و این مسئله خود سبب کاهش خودکشی می‌گردد.

برخلاف خودکشی، بررسی آمارهای مربوط به اعتیاد در حد فاصل مقطع مورد بررسی (۱۳۸۱-۱۳۷۵) حکایت از افزایش نسبتاً زیاد این آسیب در سطح استان اردبیل دارد. این افزایش به ویژه در مورد جمعیت مردان استان قابل توجه است. در کل، نسبت معتادان در سال ۱۳۷۵ در استان اردبیل ۳۸/۱۸ درصد هزار بوده است که این نسبت با کاهش جزئی در سال ۱۳۷۶، پس از آن روندی صعودی به خود گرفته است و از سال ۱۳۷۹ به بعد با افزایش شدیدی همراه بوده و در سال ۱۳۸۱ به ۱۹۶/۸۹ درصد هزار رسیده است. تفاضل نسبت معتادان در جمعیت زنان استان معنادار نیست و از ۴/۶۷ درصد هزار در سال ۱۳۷۵ به ۵/۸۵ درصد هزار در سال ۱۳۸۱ رسیده است. اما، بررسی روند مذکور در جمعیت مردان به گونه‌ای چشمگیر افزایش نشان می‌دهد. این نسبت از ۷۱/۰۲ درصد هزار در سال ۱۳۷۵ به ۳۸۵/۱۹ درصد هزار در سال ۱۳۸۱ جهش کرده است.

بررسی روند تغییرات آماری وقوع قتل در استان اردبیل، با روندی نامتوازن، حکایت از کاهش میزان قتل در این استان در مقطع مورد بررسی دارد. در سال ۱۳۷۵ نسبت ارتکاب به قتل در استان اردبیل ۱/۸۸ در صد هزار بوده است که با روندی نامتوازن به ۰/۳۳ در صد هزار در سال ۱۳۸۱ تنزل یافته است. این کاهش به ویژه در مورد زنان چشمگیر است، به گونه‌ای که در سال‌های ۱۳۷۶، ۱۳۷۸ و ۱۳۸۱ نسبت مذکور در میان زنان صفر بوده است.

مقوله نزاع در دو محور مورد اشاره قرار گرفته است. نزاع مسلحانه و نزاع غیرمسلحانه، آمار کلی این مقوله از روندی کاملاً نامتوازن برخوردار است، به گونه‌ای که آمار جدول نشان می‌دهد، نسبت نزاع در سال ۱۳۷۵، ۶/۵۱ در صد هزار بوده است که در سال بعد اندکی افزایش، ولی در سال ۱۳۷۷ با صعودی قابل توجه به ۱۵/۲۰ در صد هزار ریال رسیده است.

جدول (۴۰- ۲): آمارهای مربوط به آسیب های عمده اجتماعی در استان اردبیل ۱۳۷۵-۱۳۸۱ (در صد هزار نفر)

نوع آسیب سال	خودکشی			اعتیاد			قتل			نزاع			فراریان			جرایم جنسی	اماکن	سرقت												
	مرد	زن	کل	مرد	زن	کل	مرد	زن	کل	مسلحانه	غیرمسلحانه	کل	مرد	زن	کل			خیابانی	وسایط تقلیه	راهزنی	کل									
۱۳۷۵	۷/۶۳	۶/۰۵	۶/۸۵	۷۱/۰۲	۴/۶۷	۳۸/۱۸	۱/۳۶	۲/۲۵	۱/۸۸	۰	۶/۵۱	۶/۵۱	۰	۱/۸۸	۰/۸۶	۱/۰۴	۰/۶۸	۶/۵۱	۶/۵۱	۰	۱/۸۸	۲/۲۵	۱/۳۶	۳۸/۱۸	۴/۶۷	۷۱/۰۲	۶/۸۵	۶/۰۵	۷/۶۳	
۱۳۷۶	۴/۰۷	۱/۳۸	۲/۷۴	۷۲/۶۰	-/۵۲	۳۶/۹۰	۱/۸۷	۰	۱/۲۰	-/۶۰	۶/۴۲	۶/۴۲	-/۶۰	۱/۲۰	۰/۷۷	۱/۳۸	۰/۱۷	۷/۰۲	۶/۴۲	۶/۴۲	-/۶۰	۱/۲۰	۰	۱/۸۷	۳۶/۹۰	-/۵۲	۷۲/۶۰	۲/۷۴	۱/۳۸	۴/۰۷
۱۳۷۷	۴/۵۷	۱/۲۱	۲/۹۰	۹۲/۹۳	۱/۵۵	۴۷/۶۳	۱/۶۹	۰/۵۲	۰/۸۵	۰/۲۶	۱۴/۹۴	۱۴/۹۴	۰/۲۶	۰/۸۵	۰/۷۷	۱/۳۸	۰/۱۷	۱۵/۲۰	۱۴/۹۴	۱۴/۹۴	۰/۲۶	۰/۸۵	۰/۵۲	۱/۶۹	۴۷/۶۳	۱/۵۵	۹۲/۹۳	۲/۹۰	۱/۲۱	۴/۵۷
۱۳۷۸	۳/۷۱	۰/۸۶	۲/۲۹	۱۵۰/۶۲	۳/۷۷	۷۷/۷۹	۱/۸۵	۰	۱/۰۲	-/۰۸	۲/۵۵	۲/۵۵	-/۰۸	۱/۰۲	۰/۰۸	-/۱۷	۰	۲/۶۳	۲/۵۵	۲/۵۵	-/۰۸	۱/۰۲	۰	۱/۸۵	۷۷/۷۹	۳/۷۷	۱۵۰/۶۲	۲/۲۹	۰/۸۶	۳/۷۱
۱۳۷۹	۴/۶۸	۲/۲۱	۳/۴۶	۳۷۳/۹۱	۲/۲۱	۱۸۹/۳۲	۱/۸۴	۰/۶۸	۱/۳۵	۰/۱۷	۲۴/۱۹	۲۴/۱۹	۰/۱۷	۱/۳۵	۰/۶۷	۱/۰۲	۰/۳۳	۲۴/۳۶	۲۴/۱۹	۲۴/۱۹	۰/۱۷	۱/۳۵	۰/۶۸	۱/۸۴	۱۸۹/۳۲	۲/۲۱	۳۷۳/۹۱	۳/۴۶	۲/۲۱	۴/۶۸
۱۳۸۰	۴/۶۴	۲/۵۲	۳/۵۹	۳۸۲/۰۸	۵/۸۹	۱۹۵/۳۴	۱/۶۶	۰/۱۷	۱	۰/۳۳	۴/۷۹	۴/۷۹	۰/۳۳	۱	۰/۳۴	۰/۱۷	۰/۱۷	۵/۹	۴/۷۹	۴/۷۹	۰/۳۳	۱	۰/۱۷	۱/۶۶	۱۹۵/۳۴	۵/۸۹	۳۸۲/۰۸	۳/۵۹	۲/۵۲	۴/۶۴
۱۳۸۱	۶/۹۱	۱/۶۷	۴/۳۱	۳۸۵/۱۹	۵/۸۵	۱۹۶/۸۹	۰/۶۶	۰	۰/۳۳	۰/۳۳	۸/۷۹	۸/۷۹	۱/۹۱	۰/۳۳	۰/۳۳	۱/۸۴	۰/۳۳	۱۰/۶۹	۸/۷۹	۸/۷۹	۱/۹۱	۰/۳۳	۰	۰/۶۶	۱۹۶/۸۹	۵/۸۵	۳۸۵/۱۹	۴/۳۱	۱/۶۷	۶/۹۱

این نسبت در سال ۱۳۷۸ با کاهشی بسیار چشمگیر به ۲/۶۳ در صد هزار تنزل یافته است، اما در سال ۱۳۷۹ مجدداً افزایشی شدید یافته و به ۲۴/۳۶ در صد هزار رسیده است. در سال ۱۳۸۰ مجدداً شاهد کاهش قابل توجه آمار نزع به ۵/۹ در صد هزار هستیم و در سال ۱۳۸۱ نسبت مذکور به ۱۰/۶۹ افزایش یافته است. نسبت نزع های مسلحانه در سالهای مورد مطالعه در سطح استان بسیار پایین بوده است و بیشترین نسبت با ۱/۹۱ در صد هزار به سال ۱۳۸۱ مربوط می شود.

آمار فرار (از منزل) در خلال سالهای مورد مطالعه در سطح استان افزایش بسیار نامحسوسی را نشان می دهد. نسبت فرار از ۰/۸۶ در صد هزار در سال ۱۳۷۵ به ۱/۰۸ در صد هزار در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته است که چندان معنادار نیست. کمترین میزان این آمار با ۰/۰۸ در صد هزار به سال ۱۳۷۸ مربوط می شود.

مقایسه نسبت جرائم جنسی در طی سال های مورد مطالعه، با روندی نامتوازن، حاکی از کاهش این نوع جرائم در سطح استان است. این نسبت در سال ۱۳۷۵ به میزان ۵۹/۳۳ در صد هزار بوده است و با تغییراتی نامتوازن به ۲۳/۲۱ در صد هزار در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است. بیشترین نسبت در این نوع جرائم به مقدار ۶۱/۹۸ و کمترین نسبت به مقدار ۱۵/۳۷ در صد هزار به ترتیب به سال های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ مربوط می شود.

بررسی روند تغییرات مربوط به انواع سرقت نیز نشانگر روند رو به کاهش سرقت در سطح استان اردبیل در سال های مورد مطالعه است. نسبت سرقت در کل، از ۹۶/۸۳ در صد هزار به سال ۱۳۷۵ به ۷۶/۶۸ در صد هزار در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است. نسبت راهزنی از سال ۱۳۷۹ به بعد به صفر رسیده است، سرقت وسایط نقلیه از ۲۳/۵۴ در سال ۱۳۷۵ به ۱۶/۲۵ در صد هزار در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است. نسبت سرقت های خیابانی از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۸۰ با کاهشی اندک از ۶/۷۶ در صد هزار به ۵/۴۳ تنزل یافته، اما در سال ۱۳۸۱ با افزایشی معنادار به ۱۸/۱۶ درصد رسیده است. میزان سرقت از اماکن نیز روندی رو به کاهش داشته است و از ۶۲/۱۶ در صد هزار به ۴۲/۲۸ رسیده است.

در مجموع، بررسی روند تغییرات مربوط به آسیب ها و کجروی های اجتماعی حکایت از کاهش برخی از آسیب ها مانند خودکشی، قتل، جرائم جنسی و سرقت در خلال سال های مورد مطالعه دارد. تنها موردی که افزایش معناداری در دوره زمانی مذکور نشان می دهد، اعتیاد است.

پس از بررسی روند تغییرات مربوط به آسیب های اجتماعی در استان اردبیل، به مقایسه آخرین آمار موجود در باره آسیب های اجتماعی، که به سال ۱۳۸۱ مربوط می گردد، و مقایسه آنها با متوسط ملی می پردازیم.

به گونه ای که ملاحظه می شود، در کلیه موارد میزان وقوع آسیب ها در استان اردبیل از میانگین کشوری کمتر است و این امر به ویژه در مورد آسیب هایی مانند سرقت، اعتیاد، جرائم جنسی، و از نظر کیفی قتل و خودکشی صادق است. براین اساس، می توان ادعان نمود که استان اردبیل در مقایسه با سایر نقاط کشور کمتر در معرض آسیب های اجتماعی قرار دارد و این خود نشانگر توان بالاتر این استان از نظر برخورداری از سرمایه اجتماعی است.

جدول (۴۱-۲): میزان وقوع آسیب های اجتماعی در استان اردبیل و مقایسه آنها با میانگین ملی - ۱۳۸۱ (ارقام در صد هزار)

نوع آسیب سال	خودکشی			اعتیاد			قتل			نزاع	فرار			جرائم جنسی	سرقت					
	مرد	زن	کل	مرد	زن	کل	مرد	زن	کل		مرد	زن	کل		اماکن	خیابانی	وسایط تقلیه	کل		
																			مرد	زن
اردبیل	۶/۹۱	۱/۶۷	۴/۳۱	۳۸۵/۱۹	۵/۸۵	۱۹۶/۸۹	۰/۶۶	۰	۰/۳۳	۱۰/۶۹	۰/۳۳	۰/۶۶	۱/۰۸	۱/۸۴	۰/۳۳	۲۳/۲۱	۴۲/۲۸	۱۸/۲	۱۶/۳	۷۶/۷
کل کشور	۷/۴۶	۷/۲۷	۵/۹۹	۶۲۳/۵۴	۱۹/۱۴	۳۲۵/۹۳	۳/۱۱	۰/۷۶	۲/۵۹	۱۸/۸۱	۲/۵۹	۳/۱۱	۳/۴۳	۵/۵۸	۱/۳۲	۵۴	۹۲/۹۰	۳۲/۹۲	۱۱۱/۵۳	۲۷۷/۳۵
تفاضل اردبیل از کل کشور	-۰/۵۵	-۵/۶	-۱/۶۸	-۲۳۸/۴	-۱۳/۳	-۱۲۹/۰۴	-۲/۴۵	-۰/۷۶	-۲/۳	-۸/۱۲	-۲/۳	-۰/۷۶	-۲/۳۵	-۳/۷۴	-۱	-۳۰/۷۹	-۵۰/۶	-۱۴/۷	-۹۵/۲	-۱۶۰/۷

۲-۳-۲-۲: مسائل و مشکلات اجتماعی

موضوعات این بخش با استفاده از داده های پیمایش ملی «ارزش ها و نگرش های ایرانیان» و مجلد مربوط به استان اردبیل تدوین شده است. قبل از پرداختن به تجزیه و تحلیل داده ها، اشاره به یک نکته ضرورت دارد. همانگونه که در مباحث پیشین ملاحظه گردید و در ادامه گزارش نیز مشاهده خواهد شد، داده های پیمایش ملی عمدتاً ناظر به سنجش نگرش شهروندان پاسخگو در مطالعه بوده است. در واقع، این داده ها کمتر میل به سنجش رفتار داشته و بیشتر نگرش و گرایش افراد را مورد پرسش قرار می دهند. شاید این پرسش مطرح شود که ضرورت اشاره به نگرش ها و تحلیل آنها چیست. در برخی از موارد، سنجش مستقیم مفاهیم و متغیرها، با توجه به ماهیت آنها و نیز حساسیت پاسخگویان، با دشواری امکان پذیر است و به همین جهت پژوهشگران تلاش می کنند با بهره گیری از فنون فرافکن (Projection) مبادرت به اندازه گیری مفاهیم و متغیرهای مذکور کنند. استفاده از تکنیک ها و شیوه های مبتنی بر فرافکنی، به ویژه در پیمایش های ملی که داده ها در سطح گسترده گردآوری و تحلیل می شوند و نوع متغیرها ناظر به جنبه های اجتماعی است، بیشتر مورد توجه قرار دارد. با این توضیح، در ادامه گزارش که اختصاص به تحلیل جنبه های سلبی سرمایه اجتماعی در اردبیل دارد، به بررسی متغیرهای مختلفی پرداخته می شود که می توان آنها را نمایشگر جنبه های مذکور دانست.

• دورویی و تظاهر

از میان جمعیت نمونه در شهر اردبیل، ۵۵/۵ درصد معتقدند دورویی و تظاهر به میزان زیاد در جامعه رواج دارد، که این میزان در سطح کل مراکز استان های کشور حدود ۱۰ درصد بیشتر است و میزا «آن ۶۴/۸ درصد است. این تفاوت از نظر آماری معنادار است و از این جنبه می توان اذعان نمود که پاسخگویان اردبیلی در مقایسه با پاسخگویان کل مراکز استان ها نگرش مثبت تری نسبت به رواج دورویی و تظاهر در جامعه دارند، هر چند که در اردبیل نیز میزان مذکور در میان بیش از نیمی از پاسخگویان در حد زیاد قید شده است که نمایانگر باور به رواج این خصوصیات منفی دارد. متغیر مذکور در تقاطع با متغیرهای زمینه ای فاقد ارتباط معنادار بوده و از نظر آماری تفاوت معناداری در مورد این نگرش به تفکیک متغیرهای زمینه ای در میان پاسخگویان اردبیلی مشاهده نمی شود.

(الف): تملق و چاپلوسی

خصوصیات منفی تملق و چاپلوسی، که پیوستگی نزدیکی با مفهوم دورویی و تظاهر دارد، در میان پاسخگویان اردبیلی وضعیتی تقریباً مانند مفهوم دورویی و تظاهر دارد. از کل پاسخگویان، ۵۲/۶ درصد بر این باورند که تملق و چاپلوسی در حد زیاد میان مردم رواج دارد، که این نسبت در کل مراکز استان‌های کشور ۶۴/۶ درصد گزارش شده است. همچنین، در مقایسه با ۲۵/۴ درصد از پاسخگویان اردبیلی که معتقد به رواج کم تملق و چاپلوسی در میان مردم هستند، نسبت مذکور در کل مراکز استان‌ها ۱۸ درصد است. تفاوت‌های مذکور از نظر آماری معنادار بوده و نشان می‌دهد که مردم اردبیل کمتر از میانگین کل مراکز استان‌ها دارای نگرش منفی نسبت به متغیر مذکور هستند. در این مورد نیز باید اذعان نمود که باور به رواج تملق و چاپلوسی، هم در اردبیل و هم در کل مراکز استان‌ها بالاست و این خود می‌تواند نشان از وجود مانع در تراکم سرمایه اجتماعی در جامعه باشد. بررسی روابط میان متغیرهای زمینه‌های با نگرش به رواج تملق و چاپلوسی در جامعه رابطه معنادار آماری وجود دارد. براین اساس، افراد بی‌سواد و دارای سواد ابتدایی، متوسطه، دیپلم و عالی به ترتیب ۵۰/۵، ۵۴/۵، ۵۷/۲، ۶۶/۷ و ۶۹ درصد معتقدند چاپلوسی و تملق در حد زیاد در جامعه رواج دارد. با توجه به آماره محاسبه شده و درجه معناداری به میزان ۰/۰۱، می‌توان عنوان نمود که تفاوت مذکور معنادار است و به موازات افزایش سطح سواد افراد پاسخگو در شهر اردبیل، نگرش نسبت به رواج تملق و چاپلوسی در جامعه نیز افزایش می‌یابد.

(ب): اختلاف و چنددستگی

صورت مقابل شبکه‌های ارتباطی نزدیک مانند روابط دوستی و خویشاوندی، که از مهمترین جلوه‌های شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند، اختلاف و چنددستگی است. براساس آمارهای پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، از بین پاسخگویان اردبیلی ۵۱/۵ درصد عنوان نموده‌اند که اختلاف و چنددستگی از مشکلات مهم و جدی جامعه محسوب می‌گردد و ۲۱/۵ درصد نیز جدیت و اهمیت این خصوصیات را به عنوان مسئله و مشکل اجتماعی در حد کم ارزیابی کرده‌اند. این نسبت‌ها در سطح مراکز استان‌های کشور، به ترتیب ۶۴/۵ و ۱۳/۷ درصد است. آزمون آماری نشان می‌دهد که این تفاوت در سطح اطمینان ۰ معنادار است و براین اساس می‌توان اذعان نمود که پاسخگویان اردبیلی در مقایسه با میانگین مراکز استان‌های کشور کمتر باور به اهمیت و جدی بودن وجود چنددستگی و اختلاف در جامعه دارند. هرچند باید خاطر نشان ساخت که در اردبیل و در کل مراکز استان‌ها بیش از

نیمی از پاسخگویان مسئله مذکور را جدی و با اهمیت ارزیابی کرده اند که این نسبت در خور تامل است. تقاطع این نگرش با متغیرهای زمینه ای رابطه معناداری با آنها نشان نمی دهد.

(پ) :پارتی بازی

پارتی بازی نمادی از تزلزل در اجرای قانون و مقررات، به ویژه در سطح روابط سازمانی و اداری در سطح جامعه است. از یک منظر می توان پارتی بازی را شاخصی از وجود شبکه های روابط نزدیک در نظر گرفت، اما با توجه به اینکه عموماً از این مفهوم در وجه منفی و در تعارض با اجرای قانون یاد می شود، می توان آن را به منزله شاخصی برای کاهش اعتماد سازمانی و اجتماعی در نظر گرفت. براساس نتایج پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان ۸۱/۹ درصد از شهروندان اردبیلی معتقدند که پارتی بازی مشکلی جدی و مهم در جامعه است و تنها ۷/۹ درصد این مشکل را جدی و مهم تلقی نمی کنند. در مقایسه، ۸۷ درصد از پاسخگویان مراکز استان های کشور پارتی بازی را مشکلی مهم و جدی در نظر می گیرند و تنها ۵ درصد آن را فاقد اهمیت تشخیص داده اند. هرچند تفاوت نسبت های مربوط به اردبیل با کل مراکز استان های کشور از نظر آماری معنادار است، اما شدت تفاوت در حد کم (۷ درصد) است و در هر دو مورد بخش کثیری از پاسخگویان اذعان به اهمیت پارتی بازی به عنوان مسئله و مشکلی جدی نموده اند.

بررسی رابطه متغیرهای زمینه ای با نگرش نسبت به اهمیت و جدی بودن پارتی بازی به عنوان مسئله ای اجتماعی، تنها بین این نگرش با سن رابطه معناداری نشان می دهد. در سه گروه سنی ۲۹-۱۵ (جوانان)، ۴۹-۳۰ (میانسالان) و ۵۰ به بالا (کهن سالان) به ترتیب، ۸۵/۷، ۸۱/۳ و ۷۱/۱ درصد معتقد به اهمیت داشتن پارتی بازی به عنوان یک مسئله جدی اجتماعی دارند. براین اساس، می توان بیان نمود که جوانان نگرش منفی تری نسبت به دو گروه سنی دیگر در قبال اهمیت و جدی بودن پارتی بازی در جامعه دارند.

(ت) :اعتیاد

دراینکه رواج اعتیاد در یک جامعه معضلی اجتماعی است، تردیدی وجود ندارد. اعتیاد، افزون بر اینکه خود یک آسیب و معضل اجتماعی مهم است، زمینه ساز بروز بسیاری از کجروی ها و ناهنجاری های اجتماعی می گردد و رفتاری جرم زا نیز محسوب می گردد. ۷۹ درصد از پاسخگویان اردبیلی بر این باورند که اعتیاد مسئله و مشکلی جدی و مهم در جامعه است، که این نسبت در مقایسه با میزان مشابه در سطح کل مراکز استان های کشور (۸۹/۳ درصد) حدود ۱۰ درصد کمتر است. نظیر سایر متغیرهای سلبی که تاکنون مورد بررسی و

مقایسه قرار گرفتند، در این مورد نیز شاهد تفاوت نسبت‌ها میان اردبیل و کل مراکز استان‌ها هستیم و این تفاوت به سود شهروندان اردبیلی است. بررسی رابطه تقاطعی میان نگرش نسبت به جدیت و اهمیت اعتیاد به عنوان معضلی اجتماعی با متغیرهای زمینه‌ای، در هیچ مورد معنادار نیست و کلیه پاسخگویان صرف نظر از جنسیت، سواد، نوع فعالیت، سن و وضع تاهل دارای نگرش مشابهی نسبت به پدیده اعتیاد در جامعه دارند.

(ث) : ظلم و تبعیض

ظلم و تبعیض هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم و از طریق تنزل در بنیان‌های روابط اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی در سرمایه اجتماعی اختلال ایجاد می‌کند و رواج آن - یا استنباط از رواج آن - در جامعه سبب تضعیف و تحلیل در شبکه‌های ارتباطی در سطوح مختلف خرد، میانه و کلان می‌گردد. مردمانی که بر این پندارند نسبت به آنها تبعیض روا داشته می‌شود، به طور بدیهی با کاهش حس اعتماد اجتماعی، گروهی و فردی مواجه می‌شوند.

۴۷/۱ درصد از شهروندان مورد مطالعه در اردبیل بر این باورند که در حال حاضر ظلم و تبعیض مسئله‌ای جدی و با اهمیت در جامعه است و جدیت و اهمیت آن نیز در حد زیاد است. همین نسبت در مورد پاسخگویان نمونه در کل مراکز استان‌های کشور ۵۸/۶ درصد است که بیش از ۱۱ درصد تفاوت را نشان می‌دهد. از طرف دیگر، در مقایسه با ۲۴/۶ درصد از شهروندان اردبیلی که اهمیت و جدیت مسئله تبعیض را در حد کم ارزیابی کرده‌اند، ۱۷/۴ درصد از پاسخگویان از کل مراکز استان‌ها چنین باوری داشته‌اند. آزمون آماری تفاوت مذکور را معنادار نشان می‌دهد و بر این اساس می‌توان ادعا نمود که شهروندان اردبیلی در مقایسه با پاسخگویان کل مراکز استان‌ها کمتر اعتقاد به معضل بودن ظلم و تبعیض در جامعه دارند.

بررسی رابطه تقاطعی بین نگرش نسبت به جدیت و اهمیت ظلم و تبعیض در جامعه با متغیرهای زمینه‌ای حاکی از این است که فقط میان نگرش مذکور و میزان تحصیلات در شهر اردبیل رابطه آماری معنادار وجود دارد. افراد فاقد تحصیلات و با میزان تحصیلات در سطوح ابتدایی، متوسطه دیپلم و عالی به ترتیب ۴۵/۱، ۳۸/۵، ۴۷/۶، ۵۱/۳ و ۶۳/۶ درصد معتقدند که تبعیض به عنوان مسئله‌ای اجتماعی دارای اهمیت و جدیت زیادی است. صرف نظر از نسبت مربوط به پاسخگویان با میزان تحصیلات ابتدایی، نسبت‌ها نشان می‌دهد که با افزایش میزان و سطح تحصیلات، باور به جدیت و اهمیت ظلم و تبعیض به عنوان مسئله‌ای اجتماعی نیز افزایش می‌یابد.

(ج) : طلاق

طلاق از جمله شاخص های تزلزل در بنیان خانواده است که خانواده خود به عنوان مهمترین واحد اجتماعی و یکی از عامل های مهم اجتماعی شدن، نقش انکار ناپذیری در شکل گیری شخصیت فردی و اجتماعی افراد هر جامعه دارد. هر چند که طلاق به عنوان کجروی تعریف نمی شود، اما از نظر جامعه شناختی، رواج بیش از حد و نامتعارف آن در هر جامعه نشانگر معضل در بنیان های خانواده تلقی می گردد. در واقع، طلاق را می توان نوعی شکست عاطفی در روابط میان انسانها دانست و بی تردید اثرات آن هم بر افراد درگیر و هم بر جامعه پیامدهای منفی و نامطلوبی در بر دارد.

در میان شهروندان اردبیلی، ۶۶/۳ درصد معتقدند که طلاق به عنوان معضلی اجتماعی در حد زیادی دارای اهمیت است. این نسبت در میان پاسخگویان کل مراکز استانها با ۱۰ درصد افزایش ۷۶/۳ درصد است. با توجه به سطح اطمینان آماره محاسبه شده، تفاوت مذکور با ۹۹/۹ درصد اطمینان معنادار است و می توان گفت شهروندان اردبیلی در مقایسه با پاسخگویان کل مراکز استان ها، کمتر اعتقاد به جدیت و اهمیت طلاق به عنوان معضلی اجتماعی دارند.

بررسی روابط متقاطع بین نگرش به جدیت و اهمیت طلاق در جامعه با متغیرهای زمینه ای نشان می دهد که این متغیر با سه متغیر جنسیت، سن و نوع فعالیت ارتباط معنادار آماری دارد. براین اساس، زنان پاسخگو در شهر اردبیل به میزان ۷۱/۴ درصد معتقدند طلاق در حد زیاد مسئله ای جدی و مهم در جامعه است. این نسبت در میان مردان ۶۰/۳ درصد است. به شکلی غیرمستقیم می توان نگرانی زنان را نسبت به پیامدهای طلاق در جامعه در این نگرش ملاحظه نمود. نسبت پاسخگوییانی که طلاق را مسئله ای جدی و مهم تلقی می کنند و اهمیت آن را نیز زیاد ارزیابی می کنند، در میان سه گروه جوانان، میان سالان و کهن سالان به ترتیب ۷۱/۳، ۶۴/۳ و ۵۲/۷ درصد است. این نسبت ها نیز نشانگر کاهش سرمایه اجتماعی در نسل های جوان - در مقایسه با نسل های میان سال و کهنسال است. میزان نسبت مذکور به تفکیک نوع فعالیت نشان می دهد که پاسخگویان بیکار، خانه دار و محصل با نسبت هایی مشابه هم به ترتیب ۶۷/۵، ۷۰/۵ و ۷۰/۸ درصد تفاوتی از نظر نگرش مذکور ندارند. اما، این نسبت در میان افراد شاغل ۵۸/۹ درصد و در میان بازنشسته ها ۵۰ درصد است که با گروه فوق الذکر تفاوت معنادار آماری ندارند.

جدول (۴۲-۱): نگرش شهروندان اردبیلی نسبت به اهمیت طلاق به عنوان معضلی اجتماعی به تفکیک متغیرهای زمینه ای

متغیر نگرش	جنسیت		سن				فعالیت			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته
کم	۱۶/۵	۹/۲	۹/۸	۱۳/۵	۲۰/۳	۲۰/۹	۱۳	۷/۴	۸/۳	۲۰
متوسط	۲۳/۲	۱۹/۴	۱۸/۹	۲۲/۲	۲۷	۲۰/۲	۱۹/۵	۲۲/۱	۲۰/۸	۳۰
زیاد	۶۰/۳	۷۱/۴	۷۱/۳	۶۴/۳	۵۲/۷	۵۸/۹	۶۷/۵	۷۰/۵	۷۰/۸	۵۰
آماره	۰/۱۳۰		-۰/۲۱۹				۰/۱۲۸			
سطح معناداری	۰/۰۱۴		۰/۰۰۳				۰/۰۳۸			

(چ) : بیکاری

یکی از متغیرهایی که بیشترین نگرانی را هم در میان شهروندان اردبیلی و هم در میان پاسخگویان کل مراکز استان های کشور به خود اختصاص داده است، موضوع بیکاری است. از میان کل پاسخگویان نمونه در شهر اردبیل، ۹۲ درصد عنوان کرده اند که بیکاری به عنوان یک معضل اجتماعی از اهمیت و جدیت زیادی برخوردار است. این نسبت در میان پاسخگویان کل مراکز استان های کشور ۹۳/۸ درصد است که تفاوت آماری معناداری با نسبت مربوط به شهر اردبیل ندارد. رابطه معناداری میان نگرش نسبت به اهمیت و جدی بودن بیکاری به عنوان معضلی اجتماعی با متغیرهای زمینه ای به شهر اردبیل وجود ندارد.

(ح) : محدودیت آزادی ها

برای سنجش محدودیت آزادی ها به عنوان مسئله ای اجتماعی که حایز اهمیت است، از پاسخگویان راجع به این موضوع سوال شده که تا چه فکر می کنند فعالیت احزاب سیاسی و مطبوعات در شرایط فعلی با محدودیت مواجه است. ۳۷/۹ درصد از شهروندان اردبیلی این محدودیت ها را تا حد زیاد جدی و مهم می پندارند، که این نسبت در کل مراکز استان های کشور ۶۴/۳ درصد است. در همین مورد، شهروندان اردبیلی ۳۷/۴ درصد محدودیت های مذکور را در حد متوسط و ۲۴/۷ درصد در حد کم مهم و جدی تلقی می کنند. این نسبت ها در میان پاسخگویان نمونه کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۱۹ و ۱۶/۸ درصد است. تفاوت های مذکور از نظر آماری معنادار ارزیابی می شوند. البته باید توجه داشت که در میان شهروندان اردبیلی میزان جدی بودن و اهمیت محدودیت آزادی ها در مقوله زیاد کمتر از میانگین کل مراکز استان ها است، اما در مقوله متوسط نسبت مربوط به شهروندان اردبیلی تقریباً دو برابر نسبت مربوط به کل مراکز استان های کشور است. در کل، می توان اذعان نمود که اعتقاد به محدودیت آزادی ها در میان شهروندان اردبیلی در مقایسه با میانگین کل مراکز استان های کشور کمتر است.

بررسی رابطه تقاطعی محدودیت آزادی ها با متغیرهای زمینه ای حاکی از این است که در شهر اردبیل بین متغیر مذکور با چهار متغیر سن، سواد، نوع فعالیت و وضعیت تاهل رابطه معنادار وجود دارد.

به گونه ای که در جدول مشاهده می شود، نگرش نسبت به محدودیت آزادی ها به تفکیک گروههای سنی نشان می دهد که نسل جوان بیش از نسل های میانسالان و کهنسالان محدودیت آزادی ها را مسئله ای جدی و مهم تلقی می کنند. در حالی که ۴۶/۵ درصد از افراد نسل جوان معتقدند که این محدودیت در سطح زیاد است، نسبت مذکور در میان دو نسل میانسال و کهن سال با کاهشی محسوس به ۲۶/۱ و ۳۱ درصد کاهش یافته است. در میان پاسخگویان بی سواد و کم سواد نیز ملاحظه می شود که باور به وجود محدودیت آزادی کمتر از افراد دارای تحصیلات دیپلم و بالاتر است. به تعبیری می توان گفت که نگرش نسبت به اهمیت و جدیت محدود بودن آزادی فعالیت احزاب و مطبوعات با سن رابطه منفی و با تحصیلات رابطه مثبت دارد. بررسی نگرش مذکور با نوع فعالیت نیز تفاوت معناداری در این نگرش با فعالیت های مختلف نشان می دهد. پاسخگویان محصل با ۵۲/۱ درصد بیشترین نگرش منفی را نسبت به محدودیت آزادی ها دارند و افراد بازنشسته با ۱۰ درصد کمترین باور را نسبت به جدیت و اهمیت محدودیت آزادی ها در جامعه دارند. همچنین، میزان مذکور در میان افراد مجرد ۴۸ درصد است که باهمین میزان در مورد متاهلین که ۳۱/۲ درصد است، تفاوت معناداری دارد. به نوعی می توان اذعان نمود که افزایش سن در برخورداری از روحیه ای مدارا جویانه تاثیر گذار است و این مسئله را می توان در کلیه روابط تقاطعی میان نگرش نسبت به اهمیت و جدیت محدودیت آزادی ها با متغیرهای زمینه ای ملاحظه کرد.

(خ): روابط نامشروع

در این مورد که روابط نامشروع و گسترش آن در جامعه تا چه اندازه معضل اجتماعی مهمی به شمار می آید، ۵۰/۷ درصد از شهروندان اردبیلی پاسخ زیاد را انتخاب کرده اند، ۲۴/۶ درصد مقوله متوسط و به همین میزان گزینه کم را برگزیده اند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان های کشور به ترتیب ۶۴/۳، ۱۹ و ۱۶/۸ درصد می باشند. تفاوت بین نگرش مذکور در میان شهروندان اردبیلی با میانگین کل مراکز استان ها از نظر آماری معنادار است و براین اساس می توان گفت نگرش نسبت به رواج روابط نامشروع به عنوان معضلی اجتماعی و مهم در اردبیل نسبت به مقیاس کل مراکز استان های کشور ضعیف تر است. در این مورد، بین نگرش مذکور با متغیرهای زمینه ای رابطه معنادار آماری به چشم نمی خورد.

(د) : نامنی

در بخش شاخص های ایجابی سرمایه اجتماعی به مقوله احساس امنیت اشاره شد. در این بخش با نگاهی سلبی به بررسی وجه دیگری از موضوع امنیت پرداخته می شود و آن نگرش نسبت به جدیت و اهمیت نامنی به عنوان معضلی اجتماعی است. ۳۷/۴ درصد از پاسخگویان اردبیلی بر این باورند که نامنی به عنوان معضلی مهم و جدی در جامعه در حد زیاد وجود دارد، که این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور ۵۲ درصد است. این تفاوت از نظر آماری معنادار است و می توان گفت که احساس امنیت در میان شهروندان اردبیلی از میانگین ملی مراکز استان های کشور بالاتر است. البته این مقوله تا حدودی کلی است و اگر امکان سنجش آن به صورت جزئی تر و در قالب متغیرهای خرد وجود داشت، بهتر بود، زیرا ممکن است برخی از پاسخگویان در پاسخ به این پرسش وجه اقتصادی، برخی وجه روانی، برخی وجه فرهنگی و غیره را مورد توجه قرار دهند و پاسخ ها در واقع نوعی فرافکنی حالت های ذهنی و تجربه های شخصی افراد است. بررسی روابط تقاطعی میان نگرش نسبت به نامنی با متغیرهای زمینه های حاکی از این است که بین متغیر مذکور با وضعیت تاهل رابطه آماری معناداری وجود دارد (آمار ۰/۱۲۳ ، سطح معناداری = ۰/۰۲). نسبت های موجود نشان می دهد که از دید ۴۳/۱ درصد از پاسخگویان مجرد در شهر اردبیل، نامنی به عنوان مسئله ای اجتماعی از جدیت و اهمیت بسیار برخوردار است. این نسبت در میان افراد متاهل به ۳۴/۶ درصد کاهش یافته است. این سنجش آماری تایید کننده این مطلب است که احساس نامنی در میان افراد مجرد به گونه ای معنادار بیشتر از افراد متاهل است.

(ز) : بی توجهی به دین

تضعیف ارزش های دینی و به طور کلی کاهش کارکردهای نهاد دین در جوامع جدید یکی از مسایلی است که گاه به دغدغه برخی از کارگزاران اجتماعی در حوزه فرهنگ - و حتی سیاست - تبدیل می شود. داده های پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ملی ایرانیان نشان می دهد که ۳۹/۵ درصد از شهر وندان مورد مطالعه در اردبیل معتقدند که بی توجهی به دین به عنوان مسئله ای جدی و مهم در حد زیاد وجود دارد، که این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور با بیش از ۸ درصد افزایش، ۴۷/۷ درصد است. با توجه به معنادار بودن آزمون آماری مربوطه، تفاوت مذکور معنادار تشخیص داده می شود و براین اساس می توان اذعان نمود که نگرانی در مورد بی توجهی به دین در میان شهروندان اردبیلی کمتر است. در مورد نگرش نسبت به جدیت و اهمیت مقوله بی توجهی به دین به عنوان مسئله ای اجتماعی، تفاوت آماری معناداری در متغیرهای زمینه ای به چشم نمی خورد.

(ر) : گرانی

اکثریت پاسخگویان اردبیلی و نیز شهروندان کل مراکز استان های کشور دغدغه فراوانی در مورد اهمیت گرانی به عنوان معضلی اجتماعی و اقتصادی دارند. ۹۲/۹ درصد از شهروندان اردبیلی و ۹۳/۲ درصد از پاسخگویان در سطح کل مراکز استان های کشور معتقدند که گرانی به عنوان معضلی اجتماعی و اقتصادی در جامعه اهمیت زیادی دارد. با توجه به نگرش یکسان اکثر شهروندان اردبیلی در مورد اهمیت و جدیت گرانی به عنوان مسئله ای اجتماعی و اقتصادی، بدیهی است که تفاوت آماری معناداری از نظر متغیرهای زمینه ای در ارتباط با نگرش مذکور وجود ندارد.

(ز) : دزدی و کلاهبرداری

آخرین مقوله ای که در بحث معضلات اجتماعی اهمیت و جدیت آن مورد اشاره قرار می گیرد، مقوله دزدی و کلاهبرداری است. در این مورد ، ۶۹/۵ درصد از شهروندان اردبیلی اهمیت و جدیت زیادی برای دزدی و کلاهبرداری به عنوان یک معضل اجتماعی در جامعه قایل هستند. این نسبت با بیش از ۱۲ درصد افزایش در سطح کل مراکز استان ها به ۸۲ درصد رسیده است. آماره محاسبه شده نشان می دهد که تفاوت نگرش نسبت به مقوله مذکور بین شهروندان اردبیلی و کل مراکز استان ها از نظر آماری معنادار است و براین اساس می توان اذعان نمود که شهروندان اردبیلی در مقایسه با شهروندان کل مراکز استان های کشور نگرانی و دغدغه کمتری در مورد اهمیت معضل بودن مقوله دزدی و کلاهبرداری در جامعه دارند. هرچند، نسبت های آماری در هر دو مورد نشان می دهد که حداقل حدود دو سوم از شهروندان بر این باورند که دزدی و کلاهبرداری به عنوان مسئله ای اجتماعی دارای اهمیت و جدیت زیادی است و این آمار در خور توجه و تامل است.

(س) : جمع بندی مسائل و مشکلات اجتماعی

جمع بندی مطالب مربوط به بخش متغیرهای شاخص مسائل و مشکلات اجتماعی، به عنوان وجه سلبی سرمایه اجتماعی، چند نکته زیر را نشان می دهد.

۱. دو گزینه گرانی و بیکاری با تفاوتی ناچیز با یکدیگر، هم در سطح شهر اردبیل و هم در سطح کل مراکز استان های کشور با تفاوتی نسبتاً چشمگیر در مقایسه با سایر گزینه ها از طرف بخش قابل توجهی از پاسخگویان از درجه اهمیت و جدیت زیادی به عنوان مسئله اجتماعی برخوردار است. بیش از ۹۰ درصد از پاسخگویان اذعان نموده

اندکه به نظر آنان این دو گزینه حایز اهمیت زیادی است و به عنوان مسئله اجتماعی در جامعه محسوب می گردد.

۲. پس از گرانی و بیکاری ، دو گزینه اعتیاد و پارتی بازی از دید بسیاری از پاسخگویان به عنوان یک معضل جدی و مهم در جامعه به شمار می آیند. در هر دو مورد ، بیش از دو سوم از پاسخگویان اذعان نموده اند که مقوله های مذکور از نظر اجتماعی به عنوان یک معضل جدی برایشان اهمیت زیادی دارد.

۳. بجز دو مقوله گرانی و بیکاری، که در آنها بین نگرش شهروندان اردبیلی با کل مراکز استان های کشور تفاوت های موجود در میان نسبت های مربوط به هر پاسخ با یکدیگر از نظر آماری معنادار نیستند، در کلیه موارد بین نگرش شهروندان اردبیلی با میانگین کشوری مربوط به کل مراکز استان های کشور تفاوت در نسبت ها از نظر آماری معنادار است. با توجه به میزان مربوط به شدت رابطه بین متغیرها، بیشترین میزان تفاوت در نگرش ها به نگرش نسبت به محدودیت آزادی های مدنی مربوط می گردد که میزان آن ۰/۲۷ است. پس از آن، از نظر فاصله تفاوت بین نگرش ها، بیشترین میزان تفاوت ها را در گزینه های مربوط به ناامنی ، دزدی و کلاهبرداری، روابط نامشروع، اختلاف و چند دستگی ، و اعتیاد ملاحظه می کنیم.

۴. در کلیه موارد مربوط به مقایسه نگرش ها ملاحظه می گردد که شهروندان اردبیلی در مقایسه با میانگین کل مراکز استان های کشور از نگرش ضعیف تری نسبت به جدیت و اهمیت مسائل و مشکلات اجتماعی برخوردارند. این مسئله به معنای این است که از نظر نگرشی، میزان برخورداری شهروندان اردبیلی از سرمایه اجتماعی از مقیاس ملی مربوط به کل مراکز استان ها بیشتر است. به این ترتیب، ملاحظه می شود که هم از نظر وجوه ایجابی و هم از نظر وجوه سلبی، شهروندان اردبیلی از سرمایه اجتماعی بالاتری در مقایسه با میانگین کشوری برخوردارند.

جدول (۴۳-۱): نگرش نسبت به رواج مسائل اجتماعی و اهمیت آنها در اردبیل و مقایسه با کل مراکز استان های کشور

متغیر	دورویی و تظاهر		تملق و چاپلوسی		اختلاف و چنددستگی		بارتی بازی		اعتیاد		ظلم و تبعیض		طلاق		بیگاری		محدودیت آزادی های مدنی		روابط نامشروع		نامنی		بی توجهی به دین		گرانی		دهدی و کلاهبرداری	
	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل	کل مراکز استانها	اردبیل
کم	۲۸/۹	۲۰/۸	۲۵/۴	۱۸	۲۱/۵	۱۳/۷	۷/۹	۵	۸/۴	۳/۶	۲۴/۶	۱۷/۴	۷/۶	۱۲/۵	۳/۱	۲/۲	۲۴/۷	۱۶/۸	۲۴/۶	۱۶/۸	۳۹/۲	۲۴/۸	۳۴/۳	۲۴/۹	۲/۲	۲	۹/۴	۵/۷
متوسط	۱۵/۷	۱۴/۳	۲۱/۹	۱۷/۳	۲۷/۱	۲۱/۷	۱۰/۲	۸	۱۲/۷	۷/۱	۲۸/۳	۲۳/۹	۲۱/۲	۱۶/۲	۳/۹	۴	۳۷/۴	۱۹	۲۴/۶	۹۳/۸	۲۳/۳	۲۳/۵	۲۶/۲	۲۷/۲	۵/۱	۴/۸	۲۱/۳	۱۲/۲
زیاد	۵۵/۵	۶۴/۸	۵۲/۶	۶۴/۶	۵۱/۵	۶۴/۵	۸۱/۹	۸۷	۴۷/۱	۸۹/۳	۷۹	۶۶/۳	۶۶/۳	۷۶/۳	۹۲	۹۳/۸	۳۷/۹	۶۴/۳	۵۰/۷	۶۴/۳	۳۷/۴	۵۱/۹	۳۹/۵	۴۷/۷	۹۲/۹	۹۳/۲	۶۹/۵	۸۲
آماره	۲۱/۴۲	۳۰/۳۰	۳۷/۸۳	۱۰/۷۲	۴۱/۳۴۲	۲۸/۵۶۳	۲۵/۶۴۲	۱/۶۷	۱۴۳/۲۶	۵۵/۹۵	۲۲/۸۲	۰/۱۸۹	۴۴/۱۰	۳۷/۹۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
معناداری	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
شدت رابطه	۰/۱۰	۰/۱۲	۰/۱۴	۰/۰۷	۰/۱۲	۰/۱۴	۰/۰۷	۰/۱۱	۰/۱۲	۰/۱۴	۰/۱۲	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۲	۰/۱۴	۰/۲۷	۰/۱۴	۰/۱۷	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۱
تفاضل اردبیل از کل*	-۹/۳	-۱۲	-۱۳	-۵/۱	-۱۰/۳	-۱۱/۵	-۱/۸	-۲۶/۴	-۱۳/۶	-۱۴/۵	-۸/۲	-۰/۳	-۱۲/۵															

* تفاضل نسبت ها فقط در مقوله زیاد محاسبه و درج شده است.

آنومی (Anomie) که اصطلاحی فرانسوی و به معنای «بی سامانی»، «آشفستگی» و «بی سازمانی» است، گاه به گونه ای مسامحه آمیز با مفهوم «بی هنجاری» مورد اشاره قرار می گیرد. در واقع، بنا به آنچه واضح این اصطلاح، امیل دورکیم جامعه شناسی کلاسیک فرانسوی، مورد نظر داشته است، آنومی را می توان نوعی سردرگمی و ابهام در مورد هنجارهای اجتماعی تعریف کرد. به تعبیر دورکیم، آنومی معمولاً ویژگی جوامع در حال گذاری است که از برخی قواعد هنجاری پیشین کنده شده اند، اما هنوز موفق به استقرار هنجارهای جایگزین برای آنها نشده اند. در پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان پنج گویه برای سنجش احساس آنومی مطرح شده که در این بخش از گزارش به ارائه نتایج مربوط به آنها برای شهر اردبیل و مقایسه میزان های مربوط به آن با میزان های مربوط به کل مراکز استان های کشور پرداخته می شود. از آنجا که گویه های مذکور هریک وجه متفاوتی از آنومی را مورد بررسی قرار داده اند، از جمع بستن آنها و بررسی شان ذیل یک شاخص واحد خودداری شده است تا تفاوت های احتمالی با تفصیل بیشتر جلوه گری شوند.

در گویه نخست نگرش پاسخگویان در مورد ابهام راجع به میزان ابهام در شناسایی افراد دلسوز به حال ملت و کشور در برابر افرادی که به فکر مال و مقام هستند سوال شده است. ۶۲ درصد از شهروندان اردبیلی با این ابهام که شناخت مذکور دشوار یا امکان ناپذیر است، موافق، ۱۶/۳ درصد مردد و ۲۱/۸ درصد مخالف بوده اند. این نسبت ها در سطح کل مراکز استان ها به ترتیب ۶۵/۱، ۱۶ و ۱۸/۹ درصد بوده است. با توجه به آماره X^2 و میزان معناداری، تفاوت آماری معناداری بین نگرش نسبت به مقوله مذکور بین شهروندان اردبیلی با میانگین ملی وجود ندارد. روابط تقاطعی بین نگرش مذکور با متغیرهای زمینه ای، فقط رابطه این متغیر را با میزان تحصیلات تایید می کند. براین اساس، بیشترین ابهام در میان افراد بی سواد وجود دارد (۷۷/۲ درصد)، و در سایر موارد نسبت ها حول ۶۰ درصد قرار دارد. کمترین نسبت در این گزینه با ۵۰/۶ درصد به افراد دارای تحصیلات دیپلم تعلق دارد.

وجه دیگر آنومی در باره دو گانگی راجع به رعایت قانون یا پارتی بازی برای پیشبرد کارها است. در این مورد ۵۶/۴ درصد از شهروندان مورد مطالعه در اردبیل عنوان کرده اند با این ابهام موافق هستند که این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور ۶۰/۷ درصد است. این تفاوت از نظر آماری معنادار نیست و از نظر این نوع نگرش، تفاوتی بین شهروندان اردبیلی با شهروندان مورد مطالعه در سطح کل مراکز استان ها به چشم نمی خورد. در این مورد، رابطه آماری معناداری بین متغیر مورد مطالعه با متغیرهای زمینه ای در شهر اردبیل وجود ندارد.

دوگانه دیگری که مطرح شده است، ابهام در آزاد گذاشتن یا کنترل فرزندان در روابط با دوستان شان است. در حالی که ۴۹ درصد از شهروندان مورد مطالعه در اردبیل با این ابهام موافق هستند که نمی دانند فرزندان شان را در رفت و آمد با دوستان آزاد بگذارند یا نه، این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور ۵۸ درصد است. این تفاوت از نظر آماری معنادار است و در این مورد می توان عنوان نمود که میزان ابهام و دوگانگی شهروندان اردبیلی در مواجهه با رفت و آمد فرزندان شان کمتر از میانگین کل مراکز استان های کشور است. بررسی روابط دو متغیره این مفهوم با سایر متغیرهای زمینه ای نشان می دهد که از نظر نگرش مذکور بین پاسخگویان بر حسب سن و میزان تحصیلات تفاوت آماری معنا داری وجود دارد. بر این اساس، در سه گروه سنی، نسل جوان به گونه ای معنادار نگرش متفاوتی با دو نسل میان سال و کهن سال دارند. افراد جوان به میزان ۵۵/۳ درصد بر این تصورند که در مورد برخورد با رفت و آمد دوستانه فرزندان در خانواده ها ابهام و دوگانگی وجود دارد، این در حالی است که نسبت مذکور در نسل میانسالان و کهنسالان به ترتیب ۴۲/۴ و ۴۲/۱ درصد است. اگر نقش والدینی را برای نسل های میانسالان و کهنسالان در نظر بگیریم و نسل جوان را با توجه به سن شان به عنوان ابژه چنین ابهامی تعریف کنیم، می توان ادعان نمود که از جنبه میان ذهنیتی در مورد این مفهوم تفاوت معناداری وجود دارد و نسل جدید با بدبینی و ابهام بیشتری به این موضوع نگاه می کند. از نظر نوع نگرش و میزان تحصیلات نیز ملاحظه می شود که با افزایش میزان تحصیلات بر میزان ابهام در مورد مقوله مورد مطالعه نیز افزوده می شود. حدود ۴۰ درصد از پاسخگویان بی سواد و کم سواد باور به چنین ابهام و دوگانگی دارند، ولی در میان پاسخگویان دارای تحصیلات عالی این میزان ۵۷/۸ درصد است. این تفاوت نیز، همانگونه که ذکر گردید، از نظر آماری در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است.

گویه دیگری که در بحث آنومی می توان به آن ارجاع داد، پرسش در مورد چالش راجع به تشخیص افراد واقعاً دیندار از افراد متظاهر است. ۶۴/۵ درصد از پاسخگویان اردبیلی عنوان کرده اند که در شرایط فعلی تشخیص افراد واقعاً دیندار از افرادی که تظاهر به دینداری می کنند غیرممکن و دشوار است. این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور ۷۰ درصد است و با توجه به آماره محاسبه شده و سطح معناداری، بیانگر وجود تفاوت میان نگرش پاسخگویان اردبیلی از شهروندان مرکز استان های کشور است. در اردبیل، تفاوت معناداری در مورد این نگرش به تفکیک متغیرهای زمینه ای ملاحظه نمی شود.

آخرین گویه ای که در مورد سنجش احساس آنومی در پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان می توان به آن استناد نمود، ابهام در تشخیص افراد خوب از بد است. بر اساس داده های طرح مذکور، از میان پاسخگویان اردبیلی، ۶۸/۴ درصد عنوان کرده اند که در تشخیص

افراد خوب از بد مشکل است که این نسبت در سطح کل مراکز استان های کشور با حدود پنج درصد افزایش به ۷۲/۶ درصد می رسد. آماره محاسبه شده در مورد مقایسه نگرش پاسخگویان اردبیلی با شهروندان کل مراکز استان های کشور، تفاوت معناداری نشان می دهد، هرچند که شدت این تفاوت در حد ضعیف ارزیابی می گردد.

بررسی و آزمون روابط دو متغیره بین نگرش نسبت به ابهام در تشخیص افراد خوب از بد با متغیرهای زمینه ای نشان می دهد که نگرش مذکور برحسب سن و نوع فعالیت پاسخگویان در شهر اردبیل تفاوت های آماری معناداری دارد. نسبت های مربوط به سن نشان می دهد که حدود دو سوم از افراد متعلق به نسل جوان (۷۴/۴ درصد) با این گزینه که تشخیص افراد خوب از بد دشوار است، موافق هستند. این نسبت در میان افراد میان سال و کهنسال به ترتیب ۶۱/۲ و ۶۴ درصد است. تفاوت نسبت ها از نظر آماری معنادار است و نشان می دهد که افراد نسل جوان نسبت به دو نسل دیگر در این مورد از احساس آنومی بالاتری برخوردارند. در واقع، این رابطه به نوعی نشانگر وجود یک تفاوت نسلی نیز است. از دیگر سو، بررسی نسبت های مربوط به تفکیک نوع فعالیت پاسخگویان نشان می دهد که بیشترین احساس آنومی و ابهام در میان محصلین وجود دارد (۸۲/۱ درصد) و کمترین میزان با ۵۴/۵ درصد به افراد بازنشسته تعلق دارد. از این توزیع نیز می توان به خوبی به تفاوت نسلی مورد اشاره در بالا پی برد، چراکه افراد محصل با توجه به گستره سنی شان، انتظار می رود عموماً متعلق به نسل جوان باشند و افراد بازنشسته نیز در زمره کهنسالان قرار دارند.

در مجموع از پنج گویه مربوط به احساس آنومی در بین شهروندان اردبیلی، بیشترین میزان آنومی به گویه ابهام در شناخت افراد خوب از بد تعلق دارد (۶۸/۴ درصد)، و پس از آن گویه های مربوط به ابهام در تشخیص افراد واقعاً دیندار از افراد متظاهر با ۶۴/۵ درصد، تشخیص افراد دلسوز از افراد مقام طلب و ثروت طلب با ۶۲ درصد، و ابهام در رعایت قانون با ۵۶/۴ درصد قرار دارند. همین ترتیب ولی با نسبت های بیشتر در سطح کل مراکز استان های کشور نیز صدق می کند.

جدول (۴۴-۲): تکرش نسبت به ابهام در تشخیص افراد خوب از بد به تفکیک متغیرهای زمینه ای

متغیر	جنسیت		سن			سواد						فعالیت		تاهل			
	مرد	زن	۱۵-۲۹	۳۰-۴۹	۵۰ به بالا	بی سواد	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی	شاغل	بیکار	خانه دار	محصل	بازنشسته	مجرد	متاهل
کم	۲۱/۶	۲۰/۷	۱۵/۳	۲۸/۲	۲۵/۳	۱۷/۳	۳۱/۲	۱۵/۸	۲۰/۳	۲۱/۷	۲۵/۶	۲۱/۱	۲۲/۹	۹/۵	۴۵/۵	۱۹	۲۲/۲
متوسط	۱۱	۱۰	۱۰/۳	۱۰/۶	۱۰/۷	۱۰/۲	۱۱	۹/۱	۱۲/۷	۱۳	۱۴	۹/۲	۹	۸/۴	۰	۱۰/۱	۱۰/۸
زیاد	۶۷/۴	۶۹/۴	۷۴/۴	۶۱/۲	۶۴	۷۲/۴	۵۷/۸	۷۵/۲	۶۷/۱	۶۵/۲	۶۰/۵	۶۹/۷	۶۸/۱	۸۲/۱	۵۴/۵	۷۰/۹	۶۷/۱
آماره	۰/۰۲۳	۰/۰۲۳	۰/۰۲۲۰	۰/۰۱۹	۰/۰۴۱	۰/۱۳۵	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹	۰/۰۱۹
سطح معناداری	۰/۸۷۸	۰/۸۷۸	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳

جدول (۴۵-۲): توزیع نسبت های مربوط به گویه های آنومی در میان پاسخگویان اردبیلی و مقایسه با کل مراکز استان ها

گویه	دلشور به حال مردم و اندیشه مال و مقام		رعایت قانون یا پارتنی بازی		آزادی یا کنترل روابط فرزندان		دیندار واقعی و افراد متظاهر		شناخت افراد خوب از افراد بد	
	کل استان ها	اردبیل	کل استان ها	اردبیل	کل استان ها	اردبیل	کل استان ها	اردبیل	کل استان ها	اردبیل
موافق	۶۵/۱	۶۲	۵۶/۴	۶۰/۷	۵۸/۱	۴۹/۸	۷۰	۶۴/۵	۶۸/۴	۷۲/۶
مردد	۱۶	۱۶/۳	۱۲/۱	۱۱/۸	۱۶/۳	۱۴/۹	۱۲/۲	۱۲/۴	۱۰/۵	۱۰/۷
مخالف	۱۸/۹	۲۱/۸	۱۳/۵	۲۷/۵	۲۵/۶	۳۶/۱	۱۷/۸	۲۳/۱	۲۱/۱	۱۶/۷
آماره	۲/۸۵۰	۲/۸۵۰	۴/۳۲۹	۴/۳۲۹	۲۶/۰۵	۲۶/۰۵	۹/۱۳۳	۹/۱۳۳	۶/۴۰	۶/۴۰
سطح معناداری	۰/۲۴	۰/۲۴	۰/۱۲	۰/۱۲	۰	۰	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۴	۰/۰۴
شدت رابطه	-	-	-	-	۰/۱۲	۰/۱۲	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۶

همانگونه که ملاحظه شد، در مورد احساس آنومی نیز وضعیت اردبیل در مقایسه با کل مراکز استان های کشور مناسب تر است و این امر نشانگر آن است که در سطح ملی اردبیل از نظر برخورداری از سرمایه اجتماعی وضعیت بهتری دارد و با موانع و تنگناهای کمتری در جهت برخورداری از شاخص سرمایه اجتماعی مواجه است. با این حال، نباید نسبت به بالا بودن نسبی شاخص های سلبی سرمایه اجتماعی در اردبیل بی توجه بوده و در اکثر موارد ضرورت برنامه ریزی های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی به شدت احساس می گردد. بدیهی است هرچه میزان های مربوط به شاخص سلبی سرمایه اجتماعی در جامعه کمتر باشد تا زمینه ها و فرصت های بیشتری برای انباشت سرمایه اجتماعی فراهم می گردد.

۲-۳: جمع بندی و نتیجه گیری

همانگونه که در بخش های مختلف گزارش قید شد، ارزیابی وضعیت سرمایه اجتماعی در وجوه مختلف نیاز به داده های تفصیلی دارد که در حال حاضر امکان دسترسی به آنها وجود ندارد. گزارش حاضر تلاش خود را معطوف به استفاده حداکثر از داده های موجود نمود که در دفتر طرح های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و در قالب «ارزش ها و نگرش های ایرانیان» در سالهای ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲ گردآوری شده اند.

براساس الگوی نظری مطالعه، در وجه ایجابی و سلبی در تحلیل سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت. در مقوله هایی که به جنبه های سلبی سرمایه اجتماعی مربوط می گردد، ملاحظه شد که اردبیل در مقایسه با سایر مناطق کشور از وضعیت مطلوبی برخوردار است. در این قسمت، در مقام جمع بندی بحث سرمایه اجتماعی در اردبیل، به مهمترین مقوله های سرمایه اجتماعی و وضعیت آنها در مقایسه با میانگین کل مراکز استان های کشور پرداخته می شود.

• اعتماد

بررسی داده های مربوط به اعتماد در دو سطح خرد و میانه نشان می دهد که میزان اعتماد در سطح خرد که شامل اعتماد به اعضای خانواده است، با رقمی نزدیک به ۹۰ درصد با میانگین ملی برابر است. وجه دیگر این اعتماد که ناظر به اعتماد به اقوام است، با میزانی حدود ۵۰٪ در اردبیل و کل کشور فاقد تفاوت معنادار است، و پس از آن میزان اعتماد به دوستان قرار می گیرد که باز در اردبیل و کل کشور با میزانی در حدود ۴۴ درصد یکسان است. تنها وجه متفاوت در این شاخص، به متغیر مشورت با اعضای خانواده مربوط می گردد که در اردبیل میزان آن ۵۲/۳ درصد است که حدود ۱۰ درصد از میانگین کل مراکز استان های کشور بیشتر است. آنچه که می توان در مورد اعتماد بیان کرد این است که هم در اردبیل و هم در سطح کل مراکز استان های کشور کماکان نهاد خانواده نهادی است که کارکرد فرهنگی نیرومندی دارد و افزون بر اینکه تکیه گاه عاطفی افراد به شمار می آید، از منابع مهم تامین کننده سرمایه اجتماعی- در کنار سرمایه اقتصادی- محسوب می گردد. نکته حایز اهمیت دیگری که می توان از داده های مربوط به اعتماد در سطح خرد و میانه استنباط کرد این است که هم در اردبیل و هم در سطح کل مراکز استان های کشور، با گسترش حیطه فضای کنش متقابل از میزان اعتماد کاسته می شود. شاید مهمترین دلیل این کاهش به عدم گسترش نهادهای مشارکتی و مدنی در

جامعه و توسعه نیافتن شبکه های پیوند ارتباطی افراد در سطح گسترده و فراتر از خانواده مربوط می گردد.

• مشارکت اجتماعی

جمع بندی میزان های مربوط به مشارکت شهروندان اردبیلی در نهادها، انجمن ها، سازمان ها و تشکل های مختلف اجتماعی نشانگر پایین بودن میزان مشارکت اجتماعی در اردبیل است. به گونه ای که در بخش مذکور در گزارش ملاحظه شد، بیش از ۸۰ درصد از افراد ۱۵ ساله به بالا در هیچ فعالیت اجتماعی که در چارچوب تشکل های مشارکتی انجام می پذیرد، مشارکت ندارند، البته این میزان ها را نباید به حساب ضعف روحیه مشارکت در میان اردبیلی ها گذاشت، بلکه بیش از آن باید در سازو کارهای شکل گیری تشکل های مشارکتی جدید دقت کرد و به عامل هایی مانند فاصله اجتماعی و فرهنگی این تشکل ها با مردم، سازماندهی بورکراتیک، دخالت دولت در این تشکل ها و گاه حتی محدودیت های سیاسی و اجتماعی در شکل گیری این تشکل ها توجه کرد.

افزون بر ضعف در مشارکت اجتماعی، داده های مربوط به مشارکت سیاسی نیز دو نکته را نشان می دهد. اول اینکه بررسی میزان مشارکت اردبیلی ها در انتخابات گوناگون در خلال دهه اخیر نشان می دهد که اندکی از مشارکت آنان در انتخابات کاسته شده است. دوم که به بحث تشکل های سیاسی مربوط می شود، تمرکز گرایی تشکل ها در شهر اردبیل است. به گونه ای که ذکر شد، ۱۹ تشکل سیاسی در سطح استان فعالیت دارند که از میان ۱۳ تشکل، یعنی رقمی نزدیک به دو سوم در شهر اردبیل فعالیت دارند. بنابراین، علاوه بر کمبود تشکل های سیاسی و اجتماعی در سطح استان اردبیل، متمرکز بودن بخش عمده ای از این تشکل ها در مرکز استان، از جمله عوامل مهم پایین بودن مشارکت رسمی مردم در فعالیت های مشارکتی است. نگاهی به جنبه های مختلف مشارکت سنتی و غیر رسمی در اردبیل به روشنی نشان می دهد که روحیه مشارکت در میان این مردم نسبتاً خوب است، اما تحولات اجتماعی و شکل گیری فضاهاى جدید، از یک سو شکل های سنتی مشارکت را به تحلیل کشانده و از دیگر سو، شکل های بدیل و جایگزین مناسب را جانشین آنها ساخته است.

• ارزش های اجتماعی و اخلاقی

در بحث ارزش های اجتماعی و اخلاقی مقوله های مختلفی مورد بررسی قرار گرفت که به اجمال می توان اذعان نمود که در اکثر موارد نگرش شهروندان اردبیلی در مقایسه با شهروندان مراکز استان های کشور نسبت به مقوله های ایجابی ارزش های مثبت تر است. تفاوت های

مذکور در بخش های مربوطه مورد اشاره قرار گرفت، اما در دو مورد تفاوت هایی در میان خود شهروندان اردبیلی مشهود است. اول اینکه در برخی مقوله ها مانند رواج امانتداری، احساس عدالت، عدالت قومیتی و عدالت جنسیتی بین زنان و مردان تفاوت های معناداری وجود دارد. زنان اندکی بیشتر از مردان اعتقاد به رواج امانتداری و عدالت قومیتی دارند. همچنین، مردان اردبیلی بیشتر از زنان بر این باورند که در شرایط فعلی بی عدالتی اقتصادی - شکاف و تبعیض طبقاتی - در جامعه وجود دارد. سرانجام اینکه، زنان اردبیلی بیشتر از مردان اعتقاد دارند که امکان پیشرفت در جامعه برای مردان بیشتر از زنان است. نتیجه اجمالی از محورهای تفاوت در بحث جنسیت نشانگر این است که کماکان کلیشه های جنسیتی به سود انگاره های مرد سالارانه در اردبیل وجود و حضور دارند و این کلیشه ها در جهت باز تولید فرهنگ مردسالارانه عمل می کنند. محور دیگر تفاوت در بحث ارزش های اجتماعی و اخلاقی به تفاوت جوانان با سالخوردگان در برخی مقوله ها مربوط می گردد. نسل جوان شهروندان اردبیلی در مقایسه با نسل سالخورده احساس آزادی و امنیت کمتری دارند، هر چند باید به این نکته اذعان نمود که شهروندان اردبیلی در مقایسه با شهروندان کل مراکز استان های کشور از احساس آزادی و امنیت بیشتری برخوردارند. همچنین، نگرش نسبت به رواج خیرخواهی در جامعه با سن همبستگی منفی دارد و با افزایش سن اعتقاد به رواج خیرخواهی کاهش می یابد. این یافته موید وجود تفاوت نسلی است و به شکلی غیرمستقیم نشاندهنده این امر است که از نظر نسل قدیم، نسل جدید کمتر پذیرای ارزش های اجتماعی و اخلاقی است. افزون بر این، سالخوردگان اردبیلی در مقایسه با نسل جوان از امکانات رفاهی رضایت کمتری دارند و در مورد وضع سلامتی نیز این امر بیشتر نمود دارد به گونه ای که نسل سالخورده بیش از ۳۰ درصد در مقایسه با نسل جوان از وضع سلامتی خود ناراضی هستند. از طرف دیگر، جوانان بیش از سالخوردگان به معیارهای مدرن در تحرک اجتماعی اعتقاد دارند و اثر تخصص را در ارتقای اجتماعی و اقتصادی بیشتر دخیل می دانند، این در حالی است که نسل سالخورده به تجربه های بیشتری می دهد. مقوله متفاوت دیگر از نظر نسلی، نگرش نسبت به اجرای یکسان قانون در مورد مردم است. حدود ۴۰ درصد از جوانان اردبیلی نسبت به این مقوله نظر مثبت دارند ولی نسل سالخورده ۳۴ درصد دارای چنین اعتقادی است. سرانجام اینکه، نگرش نسبت به رواج هنجار صداقت با سن همبستگی مثبت دارد. به این معنا که با افزایش سن اعتقاد به رواج هنجار صداقت در جامعه نیز افزایش می یابد.

بررسی وجوه مختلف احساس عدالت در میان شهروندان اردبیلی نشان می دهد که در کل احساس بی عدالتی از جنبه اقتصادی در میان شهروندان اردبیلی اندکی بیشتر از میانگین مراکز استان های کشور است. در مورد پایداری شدن حقوق فردی و رواج پارتی بازی، ۷۸/۳

درصد از شهروندان نمونه در اردبیل معتقدند که در صورت عدم دسترسی به پول و پارتی حقوق فردی پایمال می شود، این نسبت در سطح مراکز استان های کشور ۸۲/۳ درصد است. در مورد اتکای به قانون برای احقاق حق، نگرش اردبیلی ها از میانگین ملی بهتر است. ۵۶ درصد از پاسخگویان نمونه در اردبیل به این امر معتقدند که می توان به قانون اتکا کرد و این نسبت در کل مراکز استان های کشور ۴۹ درصد است. در مورد اجرای یکسان قانون در مورد مردم نیز اردبیلی ها نگرش مطلوب تری نسبت به میانگین کشوری دارند. درمقایسه با ۲۸/۳ درصد نگرش مثبت در مورد اجرای یکسان قانون در مورد مردم، این نسبت در شهروندان نمونه اردبیل ۳۶/۲ درصد است. نکته جالب در مورد بحث عدالت سیاسی است. همانگونه که ملاحظه شد این مقوله یک بار در قالب نگاه یکسان حکومت به شهروندان و بار دیگر در قالب نگاه یکسان حکومت به اقوام مطرح شده است. درمورد اول، یعنی نگاه یکسان حکومت به شهروندان، ۴۱/۷ درصد از پاسخگویان اردبیلی نگرش مثبت دارند که این نسبت در مقایسه با میزان مشابه در سطح کل مراکز استان های کشور حدود ۱۰ درصد بیشتر است. اما هنگامی که بحث عدالت قومیتی مطرح می شود و نگاه یکسان حکومت به اقوام مورد پرسش قرار می گیرد، هر چند که نسبت نگرش مثبت در کل افزایش می یابد، اما شهروندان اردبیلی در مقایسه با شهروندان کل مراکز استان های کشور کمتر نگرش مثبت دارند. در کل مراکز استان های کشور ۶۶ درصد از پاسخگویان نگاه مثبتی به عدالت قومیتی حکومت دارند، اما این نسبت در میان پاسخگویان اردبیلی ۶۱/۴ درصد است. مقوله آخری که در این محور مورد بحث قرار می گیرد، توجه به سرنوشت کشور است. به گونه ای که در بحث های تفصیلی ملاحظه گردید، این نسبت در میان شهروندان اردبیلی قابل توجه است و از میانگین ملی کل مراکز استان های کشور اندکی بیشتر است.

در مجموع، آنچه که می توان از یافته های بخش سرمایه اجتماعی در اردبیل استنباط نمود این است که در وجه ایجابی و در بیشتر موارد شهروندان اردبیلی از وضعیت مناسب تری برخوردارند، و همین قاعده در مورد وجه سلبی نیز صدق می کند و متغیرهای مربوط به این وجه در اکثریت قریب به اتفاق موارد در مقایسه با میانگین ملی وضعیت مطلوب تری دارند. به عبارت دیگر، به استناد آمارهای موجود می توان چنین عنوان کرد که در اکثر معیارهای مورد مطالعه شاخص های سرمایه اجتماعی اردبیل در جنبه های ایجابی بالاتر از میانگین ملی و در جنبه های سلبی پایین تر از میانگین ملی است. این امر نشانگر بیشتر و بالاتر بودن میزان سرمایه اجتماعی استان اردبیل در مقیاس ملی است. با این حال، نگاه اجمالی به وضعیت سرمایه اجتماعی در استان اردبیل حاکی از وجود چالش هایی از این منظر است که در بخش های دیگر گزارش و تحت عنوان حساسیت ها و شکنندگی ها مورد بحث قرار گرفته است.

منابع و مأخذ

۱. آرون، ریمون، (۱۳۷۲ و ۱۳۸۱)، مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی
۲. ابطحی، سید مصطفی، (۱۳۷۵)، «نقش فرهنگ ملی و بوی در وجدان کاری»، مجموعه اجلاس بررسی راههای عملی حاکمیت وجدان کاری، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی - ارزشها و نگرش های ایرانیان، یافته های پیمایش در اردبیل، ویرایش اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرحهای ملی، تابستان ۱۳۸۱.
۳. ازکیا، مصطفی. جامعه‌شناسی توسعه، تهران، موسسه نشر کلمه، ۱۳۷۷.
۴. اکبری، مصطفی، (۱۳۸۲)، «بررسی عوامل موثر بر وجدان کاری دبیران مقطع متوسطه بخش چمستان نور مازندران» تهران، دانشکده علوم اجتماعی - پایان نامه کارشناسی ارشد.
۵. انصاری، حمید، (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی کار و شغل، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان.
۶. بیرو، آلن، (۱۳۷۰)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه دکتر باقر ساروخانی، تهران، انتشارات کیهان.
۷. تاپر، ریچارد، تاریخ سیاسی اجتماعی شاهسون های مغان، حسن اسدی، نشر اختران، تهران، چاپ اول ۱۳۸۴.
۸. تاریخ ایران، دوره صفویان، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، مترجم دکتر یعقوب آرژند. انتشارات جامی. تهران. ۱۳۸۰.
۹. توکلی خمینی، نیره، (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی صنعتی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور
۱۰. حسینی استرآبادی، سید حسن بن مرتضی. از شیخ صفی تا شاه صفی. به اهتمام احسان اشراقی. انتشارات علمی. تهران. ۱۳۶۴.
۱۱. چلبی، مسعود، (۱۳۷۷)، بررسی تجربی اخلاق کار در ایران، تهران، مرکز پژوهشهای بنیادی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۲. خواند میر، امیر محمود. ایران در روزگار شاه اسماعیل و شاه تهماسب صفوی. به کوشش غلامرضا طباطبایی. بنیاد موقوفات افشار. تهران. ۱۳۷۰.
۱۳. رجب زاده، احمد، (۱۳۷۶)، «ارزشها و ضعف وجدان کاری در ایران»، تهران، نامه پژوهش، سال دوم، شماره ۵.

۱۴. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۷۶)، «اخلاق کار در سیره نبی» نامه پژوهش، تهران سال دوم، شماره ۵.
۱۵. دورکیم، امیل، (۱۳۶۰)، فلسفه و جامعه شناسی، ترجمه فرحناز خمسه ای، تهران، مرکز ایرانی مطالعه فرهنگها.
۱۶. رازنهن، محمد حسن. بررسی نقش سیاسی ایلات و عشایر در دوره صفویه. پایاننامه دکتری. دانشگاه تربیت مدرس. تهران. ۱۳۷۴.
۱۷. رجب زاده، احمد، (۱۳۷۵)، تحلیل جامعه شناختی از توسعه نیافتگی: بررسی تطبیقی - تاریخی، ایران و ژاپن، پایان نامه دکتری، تهران دانشگاه تربیت مدرس.
۱۸. رشیدی، فریبا، (۱۳۸۳)، «بررسی رابطه بین اخلاق اسلامی کار، تعهد سازمانی و نگرش نسبت به تغییر سازمانی در بین مدیران دبیرستانهای شهر شیراز»، شیراز، دانشگاه شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۱۹. روملو، حسن. احسن التواریخ. به اهتمام عبدالحسین نوایی. انتشارات ترجمه و نشر کتاب. تهران. ۱۳۴۹.
۲۰. رویمر، ه.ر. برآمدن صفویان، ۱۳۸۰، در: تاریخ ایران، دوره صفویان، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، مترجم دکتر یعقوب آژند. انتشارات جامی. تهران. ۱۳۸۰. صص ۷ تا ۱۶۰.
۲۱. زاهدی، شیخ حسین. سلسله النسب صفویه. برلین. ۱۳۴۳ قمری.
۲۲. زرگر، حمدی، اردبیل از منظر جهانگردان، نشر پانید، تهران، ۱۳۸۳.
۲۳. سالنامه آماری استان اردبیل سال ۱۳۸۴، معاونت آمار و اطلاعات، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، استان اردبیل.
۲۴. سراج زاده، سید حسین، ۱۳۷۸، «نگرش ها و رفتارهای دینی جوانان تهرانی، نامه پژوهش شماره ۹ و ۱۰، بهار و تابستان.
۲۵. سفیری، خدیجه، (۱۳۸۲)، بررسی سلسله مراتب ارزشهای دانشجویان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (با تأکید بر دانشگاههای شهر تهران)، تهران، دانشگاه الزهراء، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی.
۲۶. سو، الوین، تغییر اجتماعی و توسعه. ترجمه محمود حبیبی مظاهری. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸.
۲۷. سومر، فاروق. نقش ترکان آناتولی در تشکیل دولت صفویه. مترجمین احسان اشراقی و محمد تقی امامی. نشر گستره. تهران. ۱۳۷۱.
۲۸. سیاحتنامه شاردن جلد سوم چهارم و هشتم ترجمه محمد عباسی تهران امیرکبیر ۱۳۳۶ و ۱۳۴۵.

۲۹. شاردن، ژان. سفرنامه شوالیه شاردن. جلد سوم. ترجمه اقبال یغمایی. چاپ یکم. انتشارات توس. تهران. ۱۳۷۴.
۳۰. شاهسوند بغدادی، پریچهره، بررسی مسئله اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایل شاهسون، تهران، انتشارات عشایری، ۱۳۷۰.
۳۱. شمیم، علی اصغر. ایران در دوره سلطنت قاجار. انتشارات ابن سینا. تهران. ۱۳۴۲.
۳۲. شیرازی، عبدی بیگ. تکمله الاخبار. تصحیح عبدالحسین نوایی. نشر نی. تهران. ۱۳۶۹.
۳۳. صفت گل، منصور. ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی. انتشارات موسسه خدمات فرهنگی رسا. تهران. ۱۳۸۱.
۳۴. صفری، بابا. اردبیل در گذرگاه تاریخ، ۳ جلد. جلد ۱ و ۲ تهران، ناشر مولف، ۱۳۵۰ و جلد ۳ اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۱.
۳۵. طالبی، ابوتراب، (۱۳۸۰)، بررسی تعارض بین ارزش های اخلاقی (مذهبی) و کنش های اجتماعی (دانش آموزان دبیرستانهای منطقه ۱۵ و ۳ شهر تهران)، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، پایان نامه دکتری.
۳۶. طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان اردبیل، رفتارهای فرهنگی ایرانیان - موج اول، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۳.
۳۷. غفاری، احمد. تاریخ جهان آرا. انتشارات حافظ. تهران. ۱۳۴۳.
۳۸. کاپلستون، فردریک، (۱۳۶۲)، تاریخ فلسفه، جلد هفتم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۳۹. کاویان اهوازی، بهنام، (۱۳۸۳)، «بررسی اخلاق کار در ذوب آهن اصفهان» پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تهران، دانشگاه علوم اجتماعی.
۴۰. کرویس، دیریک وان در. شاردن و ایران: تحلیلی از اوضاع ایران در قرن هفدهم میلادی. ترجمه حمزه اخوان تقوی. انتشارات نشر و پژوهش فرزاد روز. تهران. ۱۳۸۰.
۴۱. گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۴)، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
۴۲. عباداللهی، حمید، ضرورت های ساختاری مدیریت سرزمین و شکل بندی اجتماعی ایران عصر صفوی، مجله جامعه شناسی ایران، دوره هفتم، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۵.
۴۳. عزیز زاده، میر نبی، تاریخ دشت مغان، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران، ۱۳۸۶
۴۴. غفاری، غلامرضا، ابراهیمی لویه، عادل، (۱۳۸۳)، جامعه شناسی تغییرات اجتماعی، تهران، انتشارات آگرا؛ لویه

۴۵. فرهادی، مرتضی، (۱۳۷۵)، «صنعت در برابر سنت یا برفراز آن» تهران، نامه پژوهش، سال اول شماره ۱
۴۶. فریر، رانلد، تجارت در دوره صفویان، ۱۳۸۰، در: تاریخ ایران، دوره صفویان، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، مترجم دکتر یعقوب آژند. انتشارات جامی. تهران. ۱۳۸۰. صص ۲۱۹ تا ۲۸۰.
۴۷. فلسفی، نصراله. زندگانی شاه عباس اول. ۵ جلد. دانشگاه تهران. تهران. ۱۳۴۷.
۴۸. قمی، احمد. خلاصه التواریخ. به تصحیح احسان اشراقی. ۲ جلد. دانشگاه تهران. تهران. ۱۳۵۹-۶۳.
۴۹. محسنی، منوچهر، (۱۳۷۵)، بررسی نگرشها رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران، تهران، دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی
۵۰. مزای، میشل. پیدایش دولت صفویه. ترجمه یعقوب آژند. نشر گستره. تهران. ۱۳۶۳.
۵۱. مشبکی، اصغر، (۱۳۷۶)، «رابطه تعهد و وجدان کاری» تهران، نامه پژوهش، سال دوم شماره ۵
۵۲. معید فر، سعید، (۱۳۸۲)، «بررسی اخلاق کار و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن» تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۵۳. معید فر، سعید، (۱۳۸۰)، بررسی اخلاق کار و عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر آن، تهران، وزارت کار و امور اجتماعی، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی
۵۴. موسی، رضا، (۱۳۷۲)، «رابطه متقابل فرهنگ و کار و اثرات تکاملی آنها بر هم» در نخستین سمینار علمی و پژوهش تکامل فرهنگ کار، ج ۱، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
۵۵. موسوی اردبیلی نجفی، سید فخرالدین، تاریخ اردبیل و دانشمندان، نشر شیخ صفی ادین.
۵۶. ناصری بیله سواری، احد، دشت مغان در گذرگاه تاریخ، ناشر مولف، ۱۳۷۲.
۵۷. نطنزی، معین الدین. منتخب التواریخ. ژان اوبن. انتشارات خیام. تهران. ۱۳۳۶.
۵۸. نعمانی، فرهاد، تکامل فتودالیسم، انتشارات خوارزمی، تهران، ۱۳۸۵.
۵۹. وبر، ماکس، (۱۳۷۱)، اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری، ترجمه عبدالعبود انصاری، تهران، انتشارات سمت.
۶۰. وبر، ماکس (۱۳۷۳)، اخلاق پروتستان و روح سرمایه داری، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.

۶۱. وثوقی، نیک خلق، منصور و علی اکبر، (۱۳۸۵)، مبانی جامعه شناسی، تهران، انتشارات

بهینه

۶۲. هابرماس، یورگن، (۱۳۸۰)، جهانی شدن و آینده دموکراسی، ترجمه کمال پولادی،

تهران نشر مرکز

۶۳. هینتس، والتر. تشکیل دولت ملی در ایران. ترجمه کیکاوس جهاننداری. انتشارات

خوارزمی. تهران. ۱۳۶۲.

۶۴. یافته های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در اردبیل، رفتارهای

فرهنگی ایرانیان، طرح های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پائیز ۱۳۸۱

۶۵. یزدی، شرف الدین علی. ظفرنامه. به اهتمام محمد عباسی. تهران. ۱۳۳۶.

۶۶. Blau.G ، Ryan.J ، (۱۹۹۷)، on Measuring Work Ethic: A Neglected Work Commitment Facet، Journal of vocational Behavior.

۶۷. Bogt, Tomter, Quinten Raaijmakers, and Frits van Wel, Socialization and development of the work ethic among adolescents and young adults ;Journal of Vocational Behavior ۶۶ (۲۰۰۵) ۴۲۰-۴۳۷.

۶۸. Dàlili, Huseyin Alioghlu. ۱۹۷۴. 'Shahsevàn tayfasi và onun Azàrbyjanin siyasi hàyatindaki mouqeyi haqqında'. Tarikh, Fàlsàfà, Huquq ۴(۳), pp. ۲۳-۳۰.

۶۹. Inkeles, Alex. (۱۹۶۹) Making men modern: on the causes and consequences of individual change in six developing countries, American journal of sociology, ۷۵.

۷۰. Jenkinson, Sir Anthony. Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson, ed. E. Delmar Morgan ad C.H. Coote, ۲ vols. London, ۱۸۸۶ (Hakluyt Society, Ist series, ۷۲).

۷۱. در: فریر، راند، تجارت در دوره صفویان، ۱۳۸۰، در: تاریخ ایران، دوره

فویان، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، مترجم دکتر یعقوب آژند. انتشارات جامی. تهران.

۱۳۸۰. صص ۲۱۹ تا ۲۸۰.

۷۲. Lerner, Daniel. (۱۹۶۸), Modernisation : social aspects. In D.L. Sills (ed), international encyclopedia of the social sciences. Vol. ۱۰. New York: Macmillan and free press.

۷۳. Lipset , M. (۱۹۹۰) , The work Ethic Then and Now, Public interest, new york.

۷۴. Maclelland, D. (۱۹۶۱) The achieving society. Princeton: Von Nostrand, p ۲۰۵.

۷۵. Maclelland, D. (۱۹۶۵), the psychological causes and consequences of modernization: an Ethiopian study, economic development and cultural change, vol. ۲۵, no. ۲.

۷۶. Maccoby, M. , (۱۹۸۳) , The managerial work Ethic in America Madison, wisc: industrial Relations Research Association.

۷۷. Malcolm, Sir John, ۱۸۱۵ , The History of Persia, ۲ vols. London. (۲nd edn ۱۸۲۹).

۷۸. Middendorp, C. P. (۱۹۷۹). Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class. The Hague/Paris/New York: Mouton.

۷۹. Mudrack.P.E ، (۱۹۹۲) The Protestant work ethic and Type A behaviour: overlap or orthogonality?

۸۰. Reid, James.J, ۱۹۸۳, "Tribalism and Society in Islamic Iran", undena.

۸۱. Ruzbihan Khunji, Fadlullah b., ۱۹۷۰, Tarikh-I Alam Arayi Amini. Minorsky. Trans, London.
۸۲. Shanon, Lyle W. (۱۹۷۰), underdeveloped areas. New York: Harper and row.
۸۳. Smelser, neil J., (۱۹۷۸) economic stagnation an dits relation to political and social order, in E.M. Epstein and D. Votaw (eds.) , legitimacy, responsibility, rationality. Santa monica, Ca. : Goodyear.
۸۴. Smith, tohn Masson, ۱۹۷۸, "Turanian Nomadism and Iranian Politics". *Iranian Studies*, volume ۱۱. P ۰۷-۸۱.
۸۵. Stern, S.M. (Ed), ۱۹۶۰, Document from Islamic Chanceries, Oxford, Bruno Cassierer.
۸۶. Vollebergh, W. (۱۹۹۱). The limits of tolerance. University of Utrecht (dissertation), Utrecht.
۸۷. Vollebergh, W., Iedema, J., & Meeus, W. (۱۹۹۹). The emerging gender gap. Cultural and economic conservatism in the Netherlands ۱۹۷۰-۱۹۹۲. *Political Psychology*, ۲۰, ۲۹۱-۳۲۷.
۸۸. Ynkelovich, D.,(۱۹۸۱), *New Roles: Searching for self – fulfillment in a world Turned upside down* NewYork: Random House.
۸۹. Zapiska ۱۸۲۸. Sapiska o narodakh I sposobakh provintsii Ardebilkoy, sostavlena ۱۸۲۸ g'. Azerbaydzhan Central Government Military Historical Archives, file ۴۴۶. No. ۱۷۲.pp. ۱-۴. (quoted by Dalili).
۹۰. Zarinebaf-shahr, Fariba, ۱۹۹۸, "Economic Activities of Safavid Women in the Shrine-city of Ardabil". *Iranian Studies*, volume ۳۱, Number ۲, Spring ۱۹۹۸.P۲

